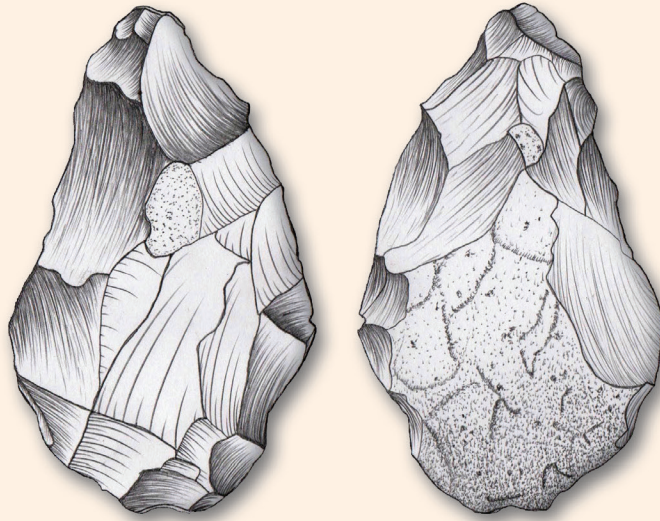

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

26 2020

ISSN: 1301-8566
e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 26
Volume: 26
2020

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology**

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK TR Dizin ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.
TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına /
on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

İletişim Asistanı / Communication Assistant

Cansu TOPRAK

**Yayın Şekli ve Yayın Türü
Publication Form and Publication Type**

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yaygın süreli yayın.
Biannual, Turkish / English. Common periodical.

Baskı / Publisher: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın

Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Sayı / Issue: 26/2020 (500 adet)

Basıldığı Tarih : 17 Eylül 2020

Publication Date: 17 September 2020

ISSN: 1301 - 8566

e-ISSN: 2667-5005

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
TUBA-AR Postal Address**

Türkiye Bilimler Akademisi
Rabi Medresesi Süleymaniye Mahallesi
Mimar Sinan Caddesi
No: 24 34116 Fatih – İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 212 513 4824
Faks: +90 212 514 9996
E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr
tubaar.tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2020

© Turkish Academy of Sciences, 2020

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı / Cover Image

2016

İki Yüzyüzlü / El Baltası, Paleolitik

Biface / Handaxe, Paleolithic

(Aksaray Paleolitik Çağı Yüzyüzlü Araştırmaları)

İrfan Deniz YAMAN

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Üni.)

Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)

Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üni.)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Gazi Üni.)

Prof. Dr. Christoph BERNS (Hamburg Üni.)

Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.)

Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.)

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üni.)

Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.)

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.)

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.)

Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.)

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Gazi Üni.)

Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.)

Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.)

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.)

Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sabine LADSTAETTER (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)
Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)
Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)
Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)
Doç. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)
Doç. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Akın ERSOY (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Hitit Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANER (Koç Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu.....	8
Aksaray İli ve Çevresinde En Eski Yaşam İzleri: Paleolitik Çağ <i>The Oldest Traces of Life in and Around Aksaray Province: Paleolithic Age</i>	11
İrfan Deniz YAMAN	
Orta Torosların Kuzey Sınırında Orta-Geç Kalkolitik Geçiş Süreci: Ubaid-İlişkili (?) Etkiler <i>Middle-Late Chalcolithic Transitional Period in the Northern Margin of the Central Taurus: Ubaid-Related (?) Effects</i>	27
Abdullah HACAR	
İnönü Mağarası Kazıları Işığında Kalkolitik Çağ'da Batı Karadeniz Bölgesi <i>The Western Black Sea Region in the Chalcolithic Age in the Light of İnönü Cave Excavations</i>	45
F. Gülden EKMEN	
Maydos Kilisetepe Tunç Çağı Topuz Başı Taslakları: Tipoloji ve Mekânsal Kullanım Üzerine Değerlendirmeler <i>Bronze Age Macehead Preforms from Maydos Kilisetepe: Considerations on Typology and Spatial Analysis</i>	65
Meral BAŞARAN MUTLU - A. Onur BAMYACI	
Bir Kente İsim Veren Kraliçe Amastris ve Yönetici Kültü <i>The Queen Amastris who Named A City and Her Own Ruler Cult</i>	91
Fatma BAĞDATLI ÇAM	
Metropolis'te Bulunan Mezarlar ve Kentin Nekropolis Lokalizasyonu Üzerine Düşünceler <i>The Tombs Found in Metropolis and Thoughts on the Necropolis Localization</i>	111
Serdar AYBEK – Burak ARSLAN	

Pontos Bölgesi'nin İç Kesimindeki Kaya Mezar Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme (Gaziura ve Zela Örnekleri Üzerinden) <i>An Evaluation of the Rock Tomb Tradition in the Interior of Pontos Region (Gaziura and Zela Samples)</i>	131
Murat TEKİN	
Characterization of Medieval Glass from Cizre Castle Excavation by Sem-Eds and P-Edxrf Analyses <i>Cizre Kalesi Kazısı'ndan Ele Geçen Ortaçağ Cam Örneklerinin SEM-EDS ve P-EDXRF Analizleri ile Karakterizasyonu</i>	149
Mahmut AYDIN - Akaracan GÜNGÖR	
Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi Yapı Malzemelerinin Arkeometrik Analizleri <i>Archaeometric Analyses of the Building Materials of Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret</i>	159
Ali Akın AKYOL - Mesut YILMAZ	

EDİTÖRÜN NOTU

Anadolu ve çevre kültür bölgelerinde gerçekleştirilen arkeolojik ve arkeometrik çalışmalar yanında eski çağ dilleri ve sanat tarihi üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarının yayınlanmasında ülkemizin önde gelen hakemli süreli yayınlarından biri olan TÜBA-AR Dergisinin 26. sayısını sizlere sunmaktan memnuniyet duymaktayız.

25. sayıdan itibaren görev başına gelen yeni editörler heyeti ile, derginin uluslararası görünürlüğünün artırılması, yayınlanan makalelerin kalitesinin yüksek tutulması ve uluslararası yayın endekslerindeki yerini daha da kalıcı kılmak adına, önümüzdeki sayılarda, sadece Anadolu değil, Anadolu'nun çevre kültür bölgelerinde yürütülen disiplinlerarası arkeolojik çalışmalara da yer vermeyi hedefleyen TÜBA-AR dergisi, ciddiyetle ele alınan hakemlik süreçleri ve hakkaniyetle uyguladığı titiz makale seçimleri sayesinde ülkemizin en saygın bilimsel yayın organlarından biri durumundadır.

Türkiye arkeolojisini doğusundan, batı kıyılarını oluşturan Ege denizine; kuzeyde Karadeniz'den güneydeki Akdeniz'e kadar uzanan coğrafik kapsamda ve Paleolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar uzanan geniş kronolojik yalpaze çerçevesinde ele alan farklı konulardaki dokuz makalenin yer aldığı TÜBA-AR'ın 26. sayısı, ülkemizde gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve araştırmaların çeşitliliğini de yansıtmaktadır.

26. sayının içerisinde Orta Anadolu Bölgesindeki yeni Paleolitik keşifler, Anadolu ve Mezopotamya – kuzey Suriye kültürleri arasındaki geçiş noktası olan Toroslar'ın kuzey ucunda, Kalkolitik dönemdeki kültürel ve ekonomik gelişmelerin ele alındığı makaleler yanında özellikle Karadeniz bölgesinde İnönü Mağarasında gerçekleştirilen kazılar ışığında, bölgenin çok az bilinen Kalkolitik Çağ yaşamına ait önemli bulgular ilk kez bilim dünyasına sunulmaktadır. Kuzey Ege'de Maydos Kilise-tepe'de açığa çıkarılan belli bir buluntu grubunun zamansal süreç içerisinde yerleşimdeki mekânsal dağılımlarının analizinin yapıldığı makale, günümüzde arkeolojik çalışmalarda hassas bir şekilde yapılan dokümantasyon sayesinde ulaşılabilecek ilginç sonuçları ortaya koyması açısından güzel bir örneği teşkil etmektedir. Derginin bu sayısında, özellikle Hellenistik dönem Anadolu'su ile ilgili üç makale sırasıyla, Antik dönem yazılı kaynakları ve sikke buluntularının karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesiyle Paphlagonya bölgesindeki Amastris antik kentinin yönetici kültürünün ortaya konması, Metropolis antik kentinin nekropolisinin Hellenistik dönemden itibaren kentin gelişimiyle paralel olarak değişen lokalizasyonuna ait tespit çalışmaları ve Karadeniz bölgesindeki Hellenistik ve Roma dönemi kaya mezar gelenekleri ile ilgili yeni bulgular ele alınmaktadır. TÜBA-AR dergisinin yayın ilkeleri kapsamında önem verdiğimiz konulardan biri olan arkeolojik araştırmalarla koordineli bir şekilde yürütülen arkeometrik çalışmalar kapsamında, Cizre kalesi kazılarında ele geçen Orta Çağ dönemine ait cam örneklerinin analizleri ve yine aynı dönemlere ait Batman – Hasankeyf yerleşimindeki Er Rızk Camii minaresindeki yapısal malzemelerin arkeometrik analizlerinin sonuçlarının yayınlandığı makaleler, derginin bu sayısında yer almaktadır.

Her yıl 400'den fazla arkeolojik kazının ve 150'den fazla yüzey araştırmasının yürütüldüğü ülkemizde, ortaya çıkarılan yeni bilimsel sonuçların en kısa zamanda ve en geniş ölçekte, uluslararası bilim dünyasına duyurulmasında gün geçtikçe daha da önem kazanan bir rolü olan TÜBA-AR'ın yeni sayılarına makalelerinizi beklerken, 26. Sayının zamanında hazırlanarak kaliteli bir şekilde sizlere ulaştırılabilmesinde büyük emekleri olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER'e, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarımıza ve meslektaşlarımıza teşekkür eder, bu sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Toprak'a teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Vasif ŞAHOĞLU

Editör

EDITOR'S NOTE

We are pleased to present you the 26th issue of TÜBA-AR; one of Turkey's leading refereed journals for publishing the results of archaeological work carried out in and around Anatolia, including research on archaeological sciences, ancient languages and art history.

With its new editorial committee from the 25th issue onwards, while acknowledging the hard work of our predecessors, we have striven to increase the quality of papers presented here, as well as the international visibility of the journal and its accessibility. We have also aimed to make the journal, as well as the articles contained within, to have a stronger impact among journals featuring in international citation indexes. Our future perspective is to include more interdisciplinary research, dealing not only with Anatolia but also with the neighbouring cultural areas.

The 26th issue of TÜBA-AR includes articles dealing with a wide-ranging geographical area extending from eastern Turkey to the Aegean coast in the west and from the Black Sea in the north to the Mediterranean coast of Turkey in the south. Chronologically the articles range from the Palaeolithic until the medieaval period. The issue is thus a good reflection of the wide range of archaeological work being conducted in Turkey.

The present issue includes an article revealing new evidence for the central Anatolian Palaeolithic and another focusing on the cultural and economic developments between Anatolia and Mesopotamia (including northern Syria) during the Chalcolithic period, reflecting a view from an important junction at the northern end of the Taurus mountains. Results from a new excavation at the İnönü Cave in the Black Sea region, also presented in this volume, are shedding new light on the little known Chalcolithic period of the region. The fourth article in this issue is a study dealing with a diachronic spatial analysis of a group of finds from Maydos Kilisetepe in the northern Aegean region. The ensuing three articles deal with Hellenistic Anatolia. The first focuses on the identification of a "ruler cult" at the city of Amastris in Paphlagonia within the Hellenistic period, based on detailed analyses of ancient sources and coins. The second article on the period concerns the localization of the necropoleis of Metropolis from the late Hellenistic Period onwards. The final article on Hellenistic Anatolia is a study on rock tombs found in the Black Sea region during the Hellenistic and Roman periods.

The 26th issue of TÜBA-AR also includes two more articles on archaeometric studies of glass finds from the Cizre Castle excavations as well as an analysis of building materials from Er Rızk Mosque at Hasankeyf, both dating from the medieval period.

More than 400 excavations and nearly 150 surveys are currently taking place in Turkey, adding a vast amount of new information to our archaeological and historical knowledge every year. The TÜBA-AR journal is proud to be part of this dynamic research environment and is eager to contribute to the advancement of archaeological research in Turkey by creating a genuine environment for the publication of scientific academic research at an international level. We also would like to take this opportunity to express our gratitude to all scientists who have contributed to this issue with their research and academic evaluations of the current state of knowledge. Our special thanks to the Chairman of TÜBA, Prof. Dr. Muzaffer Şeker, who has shown great effort in enabling the publication of this issue in a timely and exemplary manner; and thanks to our fellow scholars and colleagues on the Editorial, Publication and Advisory Boards. We would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir and Cansu Toprak for successfully completing the technical and bureaucratic aspects of the 26th issue.

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU
Editor

AKSARAY İLİ VE ÇEVRESİNDE EN ESKİ YAŞAM İZLERİ: PALEOLİTİK ÇAĞ

THE OLDEST TRACES OF LIFE IN AND AROUND AKSARAY PROVINCE: PALEOLITHIC AGE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 13 Ocak 2020 | Received: January 13, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 29 Ocak 2020 | Peer Review: January 29, 2020
Kabul: 15 Haziran 2020 | Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.001

İrfan Deniz YAMAN *

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Paleolitik Çağ, Yontmataş alet, Hammadde, Yüzey araştırması

Keywords: Aksaray, Paleolithic Age, Chipped stone tool, Raw material, Survey

ÖZET

Aksaray İli'nde ve çevresinde yürütülen, Paleolitik Çağ konulu yüzey araştırmalarının ilki 2015 yılında yapılmıştır. Belirli bir program çerçevesinde, şehir merkezinin farklı yönlerinde yer alan sahalarda sürdürülen çalışmalar, 2019 yılı itibarıyla tamamlanmıştır. Bu çalışmaların temel amacı; Aksaray ve yakın çevresinin Paleolitik Çağ açısından potansiyelini ortaya koymak, yontmataş yapımına uygun hammadde kaynaklarının araştırılması ve kazı yapmaya uygun bir alanın var olup olmadığının tespit edilmesidir. Arazi çalışmalarında özellikle daha önceki yıllarda yüzey araştırması yapılmamış yerler tercih edilmiştir. Bu nedenle, sadece Paleolitik Çağ için değil aynı zamanda her döneme ait arkeolojik bulguların kayıt altına alınması açısından da önemlidir. Aksaray Paleolitik araştırmaları sırasında özellikle Niğde'de yer alan Kaletpe Deresi 3 yerleşim alanı, çalışmalara referans oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Kapadokya Bölgesi içinde yer alan diğer Paleolitik bulgular, çalışma sonuçlarıyla karşılaştırılmış ve ortaya genel bir sonuç konulabilmektedir. Aksaray ve yakın çevresi ile ilgili yorumlarımızı ve öngörülerimizi somut verilerle desteklemek adına, 2018 yılında tespit edilen Yumuk Ören Mağarası'nda yürütülecek kazılar önem arz etmektedir. Zira yüzeyde ele geçen yontmataş buluntular her ne kadar Paleolitik dönemlere atıf yapmaya olanak sağlasa da, mutlak tarihlendirme çalışmalarının yapılabilmesi ve kültürel stratigrafinin görülebilmesi için kazı çalışmaları gerekir. Aksaray İli ve yakın çevresinde toplam 5 sezon sürdürülen yüzey araştırmaları sonucunda, daha önce bilinmeyen bulgular tespit edilmiş ve söz konusu alanda Paleolitik Çağ yaşamına dair izlerin olduğu kanıtlanmıştır.

* Dr.Öğr.Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aksaray
e-posta: irfandenizyaman@gmail.com ORCID: 0000-0002-1365-6047

ABSTRACT

The first survey of the Paleolithic Age in and around Aksaray was conducted in 2015. Within the framework of a specific program, the researches carried out in different areas of the city center were completed in 2019. The main objective of these studies was to reveal the potential of Aksaray and its environs in terms of the Paleolithic Age, to investigate the sources of raw materials suitable for chipped stone, and to determine the existence of an area suitable for excavation. In the surveys, the areas not previously explored were preferred. For this reason, it is important not only for the Paleolithic Age but also for the recording of the archaeological findings of each period. During the Paleolithic surveys of Aksaray, Kaletepe Deresi 3 settlements, located in Niğde, were the main reference points. In addition, other Paleolithic findings in the Cappadocia region were compared with the results of the survey and a general conclusion could be put forward. Excavations at the Yumuk Ören Cave identified in 2018 are important in order to support our comments and predictions about Aksaray and its immediate surroundings with concrete data. Although the chipped stone findings uncovered on the surface allow to refer to the Paleolithic periods, excavations are necessary for absolute dating and cultural stratigraphy. As a result of the surveys carried out in Aksaray Province and its vicinity for a total of 5 seasons, previously unknown findings have been identified and it has been proved that there are traces of Paleolithic life in this area.

GİRİŞ

Türkiye’de 19. Yüzyılın sonlarında Paleolitik Çağ konulu ilk tekil buluntuların keşfedilmesinin ardından, 1940’lı yıllardan itibaren yüzey araştırmalarının sayısındaki artış dikkat çeker. Özellikle 1940-1970 yılları arasında İsmail Kılıç Kökten, Muzaffer Süleyman Şenyürek ve Enver Yaşar Bostancı gibi araştırmacılar, Paleolitik konulu çok sayıda çalışma ve tespit yapmışlardır. Bu sürecin tamamlanmasında ve sistemli çalışmaların başlamasındaki en büyük etken, Keban Barajı projesi kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalardır¹. 1980’li yıllardan itibaren Işın Yalçınkaya ve Minzoni-Deroché’un çalışmaları, Paleolitik Çağ araştırmalarının yeni dönem örnekleri arasındadır. Söz konusu yüzey araştırmalarının yanı sıra 1946 yılından beri kazı çalışmaları devam eden Karain Mağarası², Türkiye’nin en önemli Paleolitik merkezlerinden birisi olmuştur. Sözü edilen merkez dışında Dursunlu³, Kaletepe Deresi⁴, Yarımburgaz Mağarası⁵, Üçağızlı Mağarası⁶, Direkli Mağarası⁷, Gürgürebaba Tepesi⁸, Kızılın Mağarası⁹, Sürmecik¹⁰ gibi alanlar da Türkiye’de yer alan önemli Paleolitik merkezler arasındadır.

1970’li yıllarda başlayan ve araştırmaların sistemli bir hale dönüştüğü süreç ve sonrasına ait, Paleolitik konulu bazı yüzey araştırmalarından söz edilebilir. Bunlardan üç tanesi Işın Yalçınkaya başkanlığında Samsat/Şehremuztepe çevresinde, Batı Toroslarda ve Hatay çevresinde gerçekleştirilen araştırmalardır¹¹. Diğer Paleolitik araştırmalar arasında, Minzoni-Deroché başkanlığında Gaziantep ve Hatay çevresinde yürütülenler örnek olarak verilebilir¹². Ayrıca Minzoni-Deroché tarafından yazılan, Anadolu Paleolitik araştırmaları konusundaki yayın oldukça önemli tespitler içerir¹³. 1990’lı yılların sonlarına doğru, baraj alanlarında yürütülmeye başlanılan yüzey araştırmaları, Paleolitik konusunda önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Harun Taşkiran başkanlığında gerçekleştirilen Karkamış Baraj Gölü Alanı ve Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ araştırmaları, baraj alanlarında yürütülen çalışmalar arasındadır¹⁴. Esasında bu süreç -Keban Barajı projesinde

olduğu gibi- arkeolojik çalışmaların ivme kazanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Paleolitik konulu bir diğer araştırma, 2006 yılında Cevdet Merih Ereğ başkanlığında Kahramanmaraş çevresinde yürütülmeye başlanılmış ve 2012 yılında sonlandırılmıştır. Bu yüzey araştırmasında Paleolitik Çağ’ın farklı dönemlerine ait bulgular tespit edilmiştir ve çalışma alanıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmasını sağlamıştır¹⁵. 2010 yılından sonra Paleolitik Çağ konulu yüzey araştırmalarının sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Bu araştırmalardan ilki Sakarya İli çevresinde Metin Kartal başkanlığındaki bir ekip tarafından 2013-2016 yıllarında yürütülmüştür. Araştırmalar sırasında çok sayıda Paleolitik Çağ buluntu alanı tespit edilmiştir¹⁶.

Diğer bir örnek, Denizli İli çevresinde Kadriye Özçelik başkanlığındaki bir ekip tarafından 2014 yılında yürütülmeye başlanılan Paleolitik Çağ odaklı yüzey araştırmalarıdır. Özellikle Denizli-Kocabaş’ta tespit edilen Homo erectus kafatası bu araştırmaların başlatılmasında en büyük etken olmuştur¹⁷. Söz konusu yüzey araştırması halen devam etmektedir. Yine 2014 yılında başlatılan diğer bir Paleolitik Çağ araştırması, İsmail Baykara başkanlığında yürütülmektedir. Bu araştırma sırasında Gürgürebaba Tepesi gibi oldukça önemli Paleolitik bir merkez keşfedilmiştir¹⁸. 2015 yılında İrfan Deniz Yaman başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmeye başlanılan, Aksaray ve yakın çevresinin Paleolitik Çağ bulgularını tespit etmeye yönelik yüzey araştırması¹⁹ 2019 yılında sona ermiştir. Bu çalışmanın detaylı sonuçları makale içinde sunulacaktır.

Yukarıda kısaca değinilen Türkiye Paleolitik Çağ araştırmaları, ülkemiz Pleistosen döneminin insan yaşantısını anlamak adına büyük bir öneme sahiptir. Her geçen gün sayısı artan Paleolitik araştırmaların, geçmiş yıllardaki çalışmalar ile gelecekte yapılabilecek olanları tartışan bir yapıya doğru gelişim gösterdiği görülmektedir²⁰. Araştırmalardaki sayısal artışın sevindirici olmasının yanı sıra, esas önemli olan Paleolitik araştırmaların artık bir sistem içinde yürütülüyor olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye’nin merkezi bir konumunda yer alan Aksaray İli, Paleolitik Çağ araştırmalarının konusu olmuş bir sahadır. Nur Balkan-Atlı başkanlığında Aksaray ve Niğde çevrelerinde yürütülen yüzey araştırmaları oldukça önemli sonuçlar vermiştir. Fakat Aksaray İli sınırları içinde kalan sahada Paleolitik Çağ ile bağlantılı buluntular sadece Nenezi Dağı çevresinde tespit edilmiştir²¹. Arkeolojik

¹ Harmankaya 1997; Taşkiran 2016.

² Kökten 1947; Yalçınkaya 1987; Taşkiran vd. 2016.

³ Güleç vd. 2003; Güleç vd. 2009.

⁴ Slimak vd. 2008.

⁵ Arsebük vd. 2010.

⁶ Minzoni-Deroché 1992; Güleç ve Baykara 2014.

⁷ Ereğ 2009; Ereğ 2018.

⁸ Baykara vd. 2016.

⁹ Demirel vd. 2019.

¹⁰ Söyler vd. 2018.

¹¹ Yalçınkaya 1984; 1986; Yalçınkaya vd. 2000.

¹² Minzoni-Deroché 1992.

¹³ Minzoni- Deroché 2002.

¹⁴ Taşkiran/Kartal 1999; Taşkiran/Kartal 2010.

¹⁵ Ereğ 2011.

¹⁶ Kartal vd. 2018.

¹⁷ Özçelik vd. 2016.

¹⁸ Baykara vd. 2016.

¹⁹ Yaman vd. 2017.

²⁰ Dinçer 2018.

²¹ Balkan-Atlı/Cauvin 1997; Balkan-Atlı vd. 2011.

Harita 1: Araştırma alanları: 1- 2015, 2- 2016, 3- 2017, 4- 2018, 5- 2019./ *The survey areas: 1- 2015, 2- 2016, 3- 2017, 4- 2018, 5- 2019.*
(Bu harita, Harita Genel Müdürlüğü'nün resmi sayfasından alınarak oluşturulmuştur.)

araştırmalar konusunda oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Aksaray'da, bu eksikliği gidermek için Paleolitik Çağ konulu bir araştırma yapma gereği doğmuştur. Bu sayede Aksaray arkeoloji literatürünün eksik olan parçalarından birisi tamamlanabilmiştir.

YÖNTEM

2015 yılında, Aksaray ve yakın çevresinde yer alan Paleolitik Çağ bulgularını ve buluntu alanlarını tespit etmek amacıyla yüzey araştırması çalışmalarına başlanılmıştır. Bu çalışmada ikinci amaç; daha önce bilinmeyen yontulabilir taş kaynaklarını tespit etmektir. Üçüncü ve son amaç ise; Paleolitik Çağ konusunda somut verilere dolgu içinde ulaşmayı mümkün kılacak bir kazı alanı bulabilmektir.

Yüzey araştırması çalışmalarına başlamadan önce Aksaray ve yakın çevresinde gerçekleştirilen tüm yüzey araştırması ve kazılara ait yayınlar detaylı olarak incelenmiştir. Çalışma sahalarının belirlenmesinde öncelikle daha önce yüzey araştırması yapılmamış alanlar tercih edilmiştir. Paleolitik Çağ bulgularının görülme ihtimali fazla olan; dağlık ve yüksek alanlar, akarsu terasları, vadi yamaçları, hammadde kaynakları

ve yakın çevresindeki alanlar, özellikle alüvyon dolguyla kaplı olmayan sahalarda araştırmanın odak noktasıdır.

Bu bağlamda 2015 yılında Aksaray şehir merkezinin güneydoğusu ve Hasan Dağı'nın kuzey doğusunda yer alan kuzeyde Sevinçli Kasabası, doğuda Uzunkaya Köyü, güneyde Yuva Kasabası ve batıda Akhisar Köyü ile sınırlanmış alan araştırılmıştır. 2016 yılında, Hasan Dağı'nın Aksaray il sınırları içerisinde kalan kuzey-kuzeybatı yamaçları araştırılmıştır. 2017 yılı araştırmalarında Aksaray merkezinden Tuz Gölü'ne doğru uzanan alan ve Nevşehir kara yolunun kuzeyi olarak tanımlanabilecek bölgede çalışmalar yürütülmüştür. 2018 yılında Aksaray il merkezinin güneybatısında kalan alanda çalışmalar yürütülmüştür. Söz konusu alan doğu yönünde Aksaray-Adana karayolu, kuzeyde Aksaray-Konya yolu, güneyde Aksaray-Konya il sınırı ile çevrili bir sahadır. Çalışmanın son yılı olan 2019'da Aksaray il merkezinin kuzeydoğusunda yer alan doğuda Aksaray-Nevşehir il sınırı, kuzeyde Ortaköy İlçesi, güneyde Aksaray-Nevşehir karayolu ile çevrili saha araştırılmıştır (Harita 1).

Yüzey araştırmasına başlanılmadan önce, çalışma sahalarında jeolojik araştırmalar yapan uzmanlardan

bilgi alınmıştır. Jeolojik haritalar ve jeolojik yayınlarla ilgili araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle yontulabilir hammadde kaynakları hakkındaki bilgiler, araştırmanın seyrini bazen değiştirmiştir. Buna karşın alanda çalışmalar yapan jeologların da bilmediği hammadde kaynaklarının keşfedilmiş olması, araziye çıkmadan kesin sonuçların alınamayacağına bir örnektir.

5 sezon süren çalışmalar “intensive survey” yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. En az 6 en fazla 8 kişiden oluşan ekip üyelerinin (Bu sayı araştırma başkanının tercihihine göre değişebilir), arazinin durumuna göre aralarında belirli bir mesafe bırakarak ve yan yana dizilerek, yüzeyi detaylı taraması şeklinde uygulanmıştır. Buluntuların artış gösterdiği alanlarda daha yoğun tarama yapılmıştır. Birbirinden vadi, akarsu yatağı gibi etkenlerle ayrılan sahalarda ekip ikiye ayrılarak çalışmıştır. Gün içinde belirli zaman aralıklarında araştırması tamamlanan sahanın bitiminde, ekip bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmış, tespit edilen tüm bulgular GPS cihazıyla koordinatları kaydedilerek ve hem buluntu hem de alanın fotoğraflaması yapılarak tespitler kayıt altına alınmıştır. Buluntuların yoğunluk gösterdiği ve Paleolitik Çağ'a ait bulguların tespit edildiği sahalarda, “Buluntu Alanı” olarak isimlendirilmiştir. Beş sezon süren araştırmalar sonucunda 27 buluntu alanı tespit edilmiştir. Daha önce tescilin yapılmadığı belirlenen iki höyük yetkililere bildirilerek tescillerinin yapılması sağlanmıştır. Günlük ortalama 10-12 km. mesafe yürünmüş, toplamda bir kişinin araştırmanın bir sezonunda yürüdüğü mesafe ortalama 130 km ve beş sezon sonunda ortalama 650 km. civarındadır. Araştırması yapılan sahalarda kapladığı alan ise ortalama 1700 km² dir.

Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması'nın sonuçları “Hammadde Kaynakları”, “Buluntu Grupları” ve “Genel Değerlendirme” başlıkları altında sunulacaktır.

Figür 1: Obsidiyen Hammadde Kaynağı (2016). / *Obsidian raw material source (2016)*.

HAMMADE KAYNAKLARI

Toplam 5 sezon yürütülen arazi çalışmaları sonucunda (2015-2019), farklı başlıklar altında değerlendirilebilecek sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu başlıklardan ilki, hammadde kaynakları konusundadır.

Özellikle yontmataş yapımına uygun olan ve alet yapımı için tercih edilen kaynaklar bu kapsam içine alınmıştır. Daha önce bilinen kaynaklardan ziyade, kayıtlarda bulunmayan ve Aksaray çevresi için biraz şaşırtıcı denilebilecek türde tespitler de mevcuttur. Tespit edilen kaynaklardan ilki 2015 yılında yürütülen çalışmalar sırasında ortaya çıkarılan hammadde kaynağıdır ve aynı zamanda işlik alanı niteliğindedir. Çeltik Köyü yakınlarında yer alan hammadde kaynağında, çörtlü kireçtaşı (göl kireçtaşı) olarak tanımlanan taş türünün işlendiği ve alet üretiminde kullanıldığı görülmüştür. 1162 m. yüksekliğindeki bir tepenin doğu ve kuzey yamaçlarında ortaya çıkmış doğal kesitler içinde görülen bir kaynaktır. Tepenin bazı yerlerinde, doğal aşınma sonucu mercerler halinde çört tabakası ortaya çıkmıştır. Kaynağın bulunduğu tepenin kuzey yamaçları aynı zamanda işlik alanı olarak kullanılmıştır. Buluntuların tamamı yakını Clactonien yongalara aittir. Kaynak çevresinde Clactonien yongaların alındığı çekerdekler de görülmüştür. Dolayısıyla yongalamanın hammadde kaynağında yapıldığı söylenebilir. Buluntular arasında sadece bir örnek Levallois çekerdek olduğu için Alt ve Orta Paleolitik dönem buluntusu olarak değerlendirilebilir. Geri kalanların tamamı, Alt Paleolitik dönem yongalı kültürlerle aittirler²². 2016 yılındaki arazi çalışmaları sırasında, Hasan Dağı üzerinde yer alan bir obsidiyen hammadde kaynağı bulunmuştur. Bu kaynak esasında birçok kişinin varlığını bildiği ve söz ettiği fakat tam yerini bilmediği bir kaynaktır. Kaynağın tam konumu sadece bir yayında geçer ancak söz konusu yayında, hava koşulları nedeniyle araştırmacıların obsidiyen kaynağına ulaşamadıkları belirtilmiştir²³.

2016 yılı araştırmalarında, obsidiyen parçalara ilk rastlanılan yer takip edilerek Hasan Dağı'nın kuzey yamaçlarındaki asıl kaynağa ulaşılmıştır (Fig. 1). Kaynak, Tahta Yaylası ile Bozboyun Tepesi arasındaki oldukça dik bir yamaç üzerinde yer alır. Denizden yüksekliği 1992 m. dir. Obsidiyen kaynağının yakınlarında sıcak su kaynağı yer almaktadır. Sürekli bir erozyona maruz kalan alanda, yamaç alanının alt bölümünde bulunan kurumuş dere yatağında çok sayıda obsidiyenden üretilen yontmataş parçalara rastlanmıştır. Obsidiyen türleri siyah, kahverengi-siyah arasında değişen tonlardadır. Obsidiyenin ponza taşları içinde bulunması dikkat çeker. Obsidiyen, kaba kavkısallı

²² Yaman vd. 2017.

²³ Benedict vd. 1980: 223-224.

Figür 2: Çakmaktaşı yontmataş buluntu örnekleri (2018). / *Silex chipped stone samples (2018)*.

kırılma gösterdiği için, çok ince işçilik bulunan parçalara rastlanmamıştır. Daha çok kaba ve iri yongalar, kısmi iki yüzeyliler ve iri çekirdekler en çok görülen buluntu grupları arasındadır. Birkaç örnek dışarıda bırakılacak olursa, genelde yongalı endüstrilerin yapımında kullanılan bir kaynak olduğu söylenebilir²⁴. İlerleyen yıllarda bu kaynağın jeokimyasal analizleri yapılarak daha detaylı incelemeleri gerçekleştirilecektir.

2017 yılı arazi çalışmalarında bir adet çakmaktaşı hammadde kaynağı bulunmuştur. Çakmaktaşı hammadde kaynağı, oldukça geniş bir vadi kenarında yer almaktadır. Bucakini Tepesi olarak adlandırılan alana yakın bir konumdadır. Araştırma sırasında öncelikle obsidiyenden üretilen yontmataş parçalar tespit edilmiştir. İlerleyen süreçte tepe eteklerine gelindikçe ham çakmaktaşı ve bu taştan üretilmiş endüstri öğeleri görülmeye başlanmıştır. Yapılan detaylı araştırmalar neticesinde yamaç üzerinde yer alan kaynak bulunmuştur. Kaynağın yakın çevresinde ağırlıklı olarak küçük boyutlu yongalı endüstri tespit edilmiştir. Bazı parçaların düzenli düzeltilemlerle kenar kazıyıcı gibi aletlere çevrildiği görülmüştür. Bazı parçalar ise taşımalık halinde bulunmuştur²⁵.

Yüzey araştırmalarının yürütüldüğü süreç içinde, en fazla sayıda hammadde kaynağı bulunan araştırma sezonu 2018'dir. Bu sezonda ağırlıklı olarak çakmaktaşı kaynakları ve bunların yanı sıra kalker kaynakları tespit edilmiştir. Çalışma sahasıyla ilgili en büyük avantaj, daha önce sadece Klasik Dönem konulu bir çalışmaya konu olmasının dışında²⁶, araştırılmamış olmasıdır. Çalışma sahasının belirlenmesi aşamasında bu alan içinde silisli kalker kaynaklarının bulunduğu bilinse de, çakmaktaşı yataklarının varlığı ve bu denli fazla sayıda olması öngörülen bir durum değildir. Neredeyse her hammadde

kaynağında değişik yoğunlukta yontmataş parçalara rastlanmıştır. Tespit edilen ilk çakmaktaşı kaynağı, Yanıktaş Tepesi çevresinde yer almaktadır. Başlangıçta dağınık halde görülen çakmaktaşıları, tepeye doğru ilerledikçe artış göstermiştir. Tepeye yakın bir alanda ise esas kaynak görülmüştür. İkinci hammadde kaynağı, aynı zamanda yontmataş buluntu topluluğu açısından en zengin alandır. Armutlu Köyü'nün yaklaşık 1 km. batısında bulunan Yumuk Ören Yaylası isimli kaynak, arkeolojik bulguların yanında doğal bir mağaraya ev sahipliği yapmaktadır. Bu mağara, Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sonuçlarına göre, kazı yapmaya en uygun alandır. Sözü ettiğimiz bu iki kaynak dışında Alıçlıbağ Sırtı'nda, Yakupağılı Tepesi'nde, Kılavuz Tepesi'nde, Taşlık Sırtı'nda, Çatal Tepe'de, Carefağılı Mevkii'nde, Hacı Mehmet Yaylası'nda ve Karabaydın Yaylası'nda başka çakmaktaşı kaynakları da tespit edilmiştir. Beyaz tonlarından griye, açık kahverenginden koyu tonlara kadar çok değişik renklerde çakmaktaşıları ve yontmataş endüstri öğeleri bulunmuştur (Fig. 2). Bu kaynaklarla ilgili jeokimyasal araştırma süreçleri halen sürmektedir.

Ortaya çıkan sonuçla, Aksaray çevresinde bu kadar yoğun çakmaktaşı kaynaklarının olması, araştırmanın en ilginç verilerinden birisidir. Özellikle Alıçlıbağ Sırtı'nda yer alan beyaz renkli çakmaktaşılarının, alet yapımı için daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Buna karşın diğer renklerdeki çakmaktaşıları hemen hemen tüm alanlarda görülmüştür²⁷.

YONTMATAŞ BULUNTU TİPLERİ

Aksaray çevresinde yürütülen araştırmalarda, çeşitli hammaddelerden üretilmiş farklı tiplerde ve çok sayıda yontmataş buluntu tespit edilmiştir. Buluntu gruplarının üretiminde kullanılan hammadde türlerine bakıldığında -Aksaray gibi volkanik bir alanda yer alan çalışmalardan beklendiği gibi- volkanik kayalardan üretilen yontmataş endüstri öğeleri en yoğun grubu oluşturur. Bu buluntuları kendi içinde sınıflamak adına, iki ana grup altında toplamak yararlı olacaktır. İlk grup "Paleolitik buluntular", ikinci grup ise "Diğer buluntular" olacaktır. Paleolitik Çağ buluntuları arasında en fazla Alt Paleolitik döneme ait endüstri öğesi tespit edilmiştir. Paleolitik Çağ buluntu topluluğu; ağırlıklı olarak Clactonien tip yongalar, Acheuléen tip iki yüzeyliler, üç yüzlü kazmalar, çontuklu aletler ve çekirdeklerden oluşmaktadır.

Clactonien tip buluntu gruplarının en yakın örneği Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde görülür²⁸. Clactonien tip yongalar ve aynı zamanda bu yongaların alındığı çekirdekler, 2015 yılında tespit edilen Çeltik Köyü

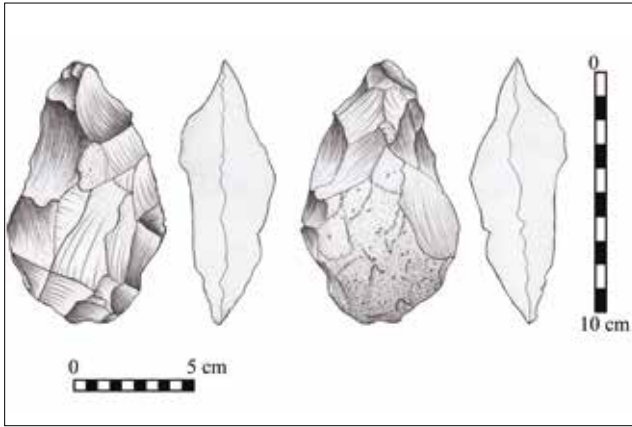
²⁴ Yaman vd. 2018.

²⁵ Yaman vd. 2019.

²⁶ Tekocak 2012.

²⁷ Yaman vd. 2019: 42-45.

²⁸ Slimak/Dinçer 2007.

Figür 3: Bazalt iki yüzeyle (2016) . / *Basalt biface* (2016).

yakınlarındaki kaynakta ele geçmiştir. İri yongalar üzerinde, örste yongalamayı gösteren belirgin vurma yumrusu ve geniş topuk bulunmaktadır. Kaynakta yer alan taşların bir kısmı yoğun oranda su kaybettiği için oldukça gevrek yapıda, el ile kırılabilir yumuşaklıktadır. Buna karşın yine aynı taş türlerinin diğer örnekleri çörtlerin kendi sertlik derecesine yakın yapıdadırlar. Buluntu alanının çevresi bitki örtüsünden yoksun, kurak bir arazi görünümündedir. Kaynağın da bulunduğu bazı tepelerin yanı sıra yüksek düzlükler geniş bir alanı kaplamaktadır. Araştırmaların diğer Paleolitik bulguları, Acheuléen kültüre ait üç adet el baltasıdır. Bunlardan ilki, 2016 yılı çalışmalarında Hasan Dağı'nın batı yamaçları üzerinde, Karacaören Köyü yakınlarında bulunmuştur.

İnce taneli bazalttan üretilen el baltasının, yapılan analizler neticesinde badem biçimli tipte ve Geç Acheuléen döneme ait olduğu görülmüştür²⁹ (Fig. 3). Buluntu alanı köy yerleşiminin hemen dışında ve dağ eteğinde yer almaktadır. El baltasının bulunduğu alanın yakınında, sürülmüş bir tarla olduğu görülmüş ve bu alanda da bazalttan üretilmiş Paleolitik görünümde yongalar tespit edilmiştir. El baltasının yamacın yakınında bulunmuş olması, daha yüksek bir alandan buluntu alanına sürüklenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Bazalttan üretilen Acheuléen tip el baltasının benzer örnekleri Kaletpe Deresi³⁰ kazılarında ve Avladağ'da tespit edilmiştir³¹. Diğer iki el baltası, 2018 yılı araştırmaları sırasında bulunmuştur. Çakmaktaşıdan üretilen bu aletler, 10 cm. den daha küçük olmalarıyla dikkat çekerler. Yonga üzerine yapılmışlardır. Göllüdağ yüzey araştırmaları sırasında bu tipte el baltaları genelde Levallois çekirdekler ile birlikte ele geçmişlerdir³².

²⁹ Yaman vd. 2018.

³⁰ Kuhn vd. 2015.

³¹ Todd/ Pasquare1965

³² Balkan-Atlı 2010: 196.

Figür 4: Üç yüzlü kazma (2019). / *Trifacial pick* (2019).

Çakmaktaşı el baltalarının bir tanesi Karabaydın Yaylası alanında tespit edilmiştir. Yüksek bir düzlük niteliğindeki buluntu alanı aynı zamanda farklı tiplerde yontmataş endüstri öğelerini de barındırmaktadır. Buluntuların düzlüğün belirli bir bölümünde yoğunluk göstermesi akla işlik alanı olarak kullanılmış olabileceği fikrini getirir. İkinci çakmaktaşı el baltası ise 2018 yılı araştırmalarında en yoğun buluntu tespit edilen Yumuk Ören çevresinde bulunmuştur. Doğal bir mağaranın hemen önünden başlayıp mağaranın yaklaşık 500 m. doğusuna kadar uzanan arazide hem Paleolitik hem de daha geç dönemlere ait yontmataş endüstri öğeleri bulunmuştur. Mağaranın çevresinde ana kaya içinde mercerler halinde çakmaktaşları görülmüştür. Aynı zamanda oldukça kaliteli, ince taneli silisli kalker yatağı da bu alanda bulunmaktadır. Buluntu alanı çevresine hakim bir konumda olup Paleolitik Çağ'da geçici yaşam alanı olarak tercih edilen mağaralara benzer yapıdadır. Buluntu alanı aynı zamanda işlik olmasının yanı sıra, oldukça uzun süre taş yontma işi için tercih edilmiş gibi görünmektedir. Zira yontmataş bulguların yanı sıra, yontma artıkları (veya döküntüleri) çevrede geniş bir alana yayılmıştır.

Üç yüzlü kazmalar, özellikle Fırat ve Dicle çevresinde örnekleri bulunan bir alet grubudur ve Acheuléen endüstrilerle birlikte anılmaktadırlar³³.

Aksaray'da yürütülen çalışmalarda 2019 yılında Keleş Dağı'nın doğu eteklerinde bulunan üç yüzlü kazma örneği, granitten üretilmiş olması sebebiyle farklıdır (Fig. 4). Zira granit, yontmataş alet üretiminde çok fazla tercih edilen bir hammadde türü değildir. Granit gibi bir taş türünün tercih edilme sebebi, büyük olasılıkla bu taşın dayanıklı yapısından kaynaklanmaktadır. Buluntu alanı aynı zamanda yaklaşık 300 m. doğusundaki düzlükle bağlantılı görünmektedir. Zira ilk bulgular

³³ Taşkiran 2008.

Figür 5: Yumuk Ören Mağarası (2018). / *Yumuk Ören Cave (2018)*.

bu düzlükte ele geçmiş daha sonra dağın eteklerinde bulguların sayısı artmıştır. Bu alanda sürdürülen araştırmalar sırasında iş makineleri tarafından kanal şeklindeki açılan uzun çukurların yakınında söz konusu üç yüzlü kazma bulunmuştur. Dolayısıyla dolgu içinden çıkmış bir bulgu olma ihtimali de vardır.

Paleolitik endüstri öğeleri içindeki son grup olan çontuklu aletler, genelde arkaik bir görünüme sahiptirler. İlk örnekleri Clactonien endüstriler içinde görülmeye başlanılan bu aletler³⁴, Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde III. tabakada da mevcuttur³⁵. Çontuklu aletler daha önce sözünü ettiğimiz Yumuk Ören mevkiindeki işlik alanında tespit edilmiştir.

Çekirdek grubu içindeki parçalar, ağırlıklı olarak Clactonien yongaların alındığı iri boyutlu çekirdeklerdir. Bu tip çekirdekler, üretimin yapıldığı işlik alanı olarak kullanılan hammadde kaynaklarında tespit edilmişlerdir. Bu tip çekirdeklerin en yoğun el geçtiği alan 2015 yılında tespit edilen Çeltik Köyü yakınlarındaki kaynaktır. Bu çekirdeklerin dışında az sayıda Levallois çekirdekten söz etmek mümkündür. Bu çekirdekler dağınık alanlarda ve genellikle tekil olarak ele geçmişlerdir.

Sayıca az olmalarının yanı sıra, bu tip çekirdeklerden alınan yonga, dilgi ve uç gibi örneklerin sayısının da yok denecek kadar az olması nedeniyle detaylı olarak değerlendirme yapmaya olanak vermezler. Çekirdekler içinde bahsedilebilecek son grup ise hazırlanmamış çekirdeklerdir. Bu çekirdekler genelde tek kutuplu olup, düz vurma düzlemleri olan yonga çekirdekleridir.

Araştırmalar sonucunda tespit edilen Paleolitik buluntu grubu içindeki karakteristik parçalar, dönemsel açıdan yorumlanacaktır. Bu değerlendirmede hem Kaletepe Deresi 3 hem de Kapadokya genelindeki bulgular

karşılaştırma için kullanılmıştır. Son aşamada ise Türkiye geneliyle Aksaray çevresi Paleolitik bulguları, dönemsel açıdan yorumlanacaktır. Tespit edilen bulgular içinde bazalttan üretilmiş el baltasının, yapılan ölçümler sonucu Geç Acheuléen olduğunu zaten belirtmiş idik. Dolayısıyla bu el baltası Alt Paleolitik dönemin geç evrelerini işaret eder. Çakmaktaşıdan üretilen küçük boyuttaki el baltaları ise Alt Paleolitik-Orta Paleolitik geçiş dönemine ait gibi görünmektedirler. Nitekim Nur Ballkan-Atlı başkanlığında yürütülen Göllüdağ yüzey araştırmalarında, benzer buluntular daha çok Levallois çekirdeklerle birlikte bulunduğu için Orta Paleolitik olarak değerlendirilmiştir³⁶. Daha sonraki bir yayında ise küçük boyuttaki el baltalarının boyutlarına ve morfolojilerine dayanarak, Orta Paleolitik döneme veya Geç Acheuléen'e tarihlendirilebileceği bildirilmiştir³⁷. Bu nedenle küçük el baltaları için sadece Alt Paleolitik veya sadece Orta Paleolitik dönem demek doğru olmayacaktır. Orta Paleolitik dönem olarak tanımlanabilecek buluntulara gelindiğinde, bu tarz buluntuların mevcut olmasına karşın, sayılarının fazla olmadığı görülmüştür. Ağırlıklı olarak Levallois çekirdekler ve az sayıda Levallois yongadan oluşan bu grup, arkaik görünümleri ile yine Alt Paleolitik-Orta Paleolitik geçiş dönemine daha yakın özellikler gösterir. Araştırmaların tamamında Üst Paleolitik ve Epipaleolitik döneme ait herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Paleolitik araştırmalarda ortaya çıkan bu tablonun eksik parçalarının bir bölümü, yine Aksaray'da sürdürülen Aşıklı Höyük gibi yerleşik toplulukların öncesini araştıran çalışma sayesinde tamamlanmaktadır. Bu araştırmada hem Orta Paleolitik hem de Epipaleolitik dönemlere ait bulgular tespit edilmiştir³⁸.

Bu durumda Aksaray için ortaya çıkan kronolojik tabloda, Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait bulguların ardından, Epipaleolitik dönem ve nihayetinde Aşıklı Höyük Akeramik Neolitik yerleşmesi gelmektedir. Kronolojik tabloda yer alan tek boşluk Üst Paleolitik dönemdir.

Paleolitik yontmataş endüstri grubunun üretildiği hammadde arasında bazalt, granit, çakmaktaşı, kalker, obsidiyen gibi taşlar yer alır. Buluntu alanının yerine ve yakınındaki hammadde kaynağının niteliğine göre bu durum şekillenmiştir. Örneğin çakmaktaşı hammadde kaynaklarının yakınında tespit edilen yontmataş endüstri öğelerinin tamamı yakını bu kaynaklardan üretilmişlerdir. Tüm araştırma alanında, hammadde kaynağına uzak olmasına karşın ele geçen buluntular ise obsidiyenden üretilen aletlerdir. Bu buluntu grubu Hasan Dağı kaynağı dışında, tamamı geç dönemlere ait (Neolitik ve sonrası) parçalardan oluşur.

³⁴ White/ Schreve 2000: 3.

³⁵ Slimak vd. 2008: 105.

³⁶ Balkan-Atlı vd. 2010.

³⁷ Kuhn vd. 2015: 6.

³⁸ Duru/Kayacan 2018.

İkinci buluntu grubunu oluşturan (Paleolitik olmayan) yontmataş parçalar; yonga, dilgi, dilgicik gibi taşımallıklardan üretilen ok ucu, kenar kazıyıcı ve delgi gibi aletlerden oluşmaktadır. Ok uçlarında sadece obsidiyenden üretilmiş baskı düzeltili olanlar belirli bir döneme ait olabilirler. Daha doğrusu başlangıcı Akeramik Neolitik dönem olduğu için, Paleolitik olmayan buluntular içine dahil edilebilirler. Üzerinde düzelti bulunmayan veya kısmi düzeltili parçalar genellikle obsidiyenden üretilen parçalardır. Bunun yanı sıra bazalttan, çakmaktaşı ve kalkerden üretilen örnekleri de görülmüştür. Yüzey araştırması yürütülürken karşılaşılan en büyük sorunlardan bir tanesi, fosil direktör olmayan parçalar hakkında yapılacak yorumlardır. Bu konuda biraz temkinli yaklaşmak ve kesin yargılardan kaçınmanın, yanlış bilgi vermekten daha doğru olduğu düşüncesindeyiz. Dolayısıyla Paleolitik olduğundan emin olunan parçalar dışındaki tüm parçalar ikinci gruba dahil edilmişlerdir. Taşımallık ve alet tiplerinin yanı sıra, çekirdekler için de biraz olağan dışı bir durum söz konusudur. Genelde hammadde kaynaklarının yakınlarında, değişik boyutlarda hazırlanmamış çekirdekler tespit edilmiştir. Buna karşın az sayıda Levallois çekirdek dışında farklı tipte çekirdeğe rastlanmamıştır. Bu konu da cevaplanması gereken bir soru olarak ortaya çıkmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Aksaray İli ve çevresinin çeşitli insan grupları tarafından yaşam alanı olarak tercih edilmesi tesadüf değildir. Bu tercihin nedenleri arasında içilebilir su kaynakları, insan yaşamı için elverişli fauna ve flora kaynakları, yontulabilir taş kaynakları gibi etmenler sayılabilir. Volkanik bir alan içinde yer alan şehir çevresi, Hasan Dağı'nın aktif olduğu süreçlerde insan yaşantısı için elverişli olmadığı için terkedilmiş olmalıdır. Aynı zamanda volkanik faaliyetlerin hem yararlı hem de zararlı sayılabilecek etkileri vardır. Yararlı etkilerinin arasında, yontulabilir taş kaynakları olan başta obsidiyen olmak üzere bazalt, andezit, riyolit gibi taşların oluşumuna neden olmasıdır. Volkan patlamalarının çevresel durumda yarattığı değişiklikler ise; volkan külleri ve magma akıntısı tarafından kaplanan alanlarda belki de daha önceden insan yaşantısına dair deliller olan sahaların yok olmasına veya üzerinin örtülmesine yol açması olasılığıdır. Örneğin Paleolitik yaşantının sürdüğü bir yerleşme volkan külleri ile kaplandığında görülme şansı kalmayacaktır. Sadece erozyonla tekrar keşfedilme ihtimali olabilir. Volkan faaliyetlerinin oluşturduğu değişimlerin insan yaşantısındaki etkileri ise, Hasan Dağı'nın aktif olduğu dönemlerin belirlenmesi ve eldeki arkeolojik tablonun karşılaştırılmasıyla netleşebilir. Aksaray çevresi her ne kadar Kapadokya içinde yer alsada, kendine özgü yapısı bulunan bir alandır. Şehrin güney, doğu ve kuzey bölümünde volkan faaliyetlerine ilişkin coğrafi ve jeolojik

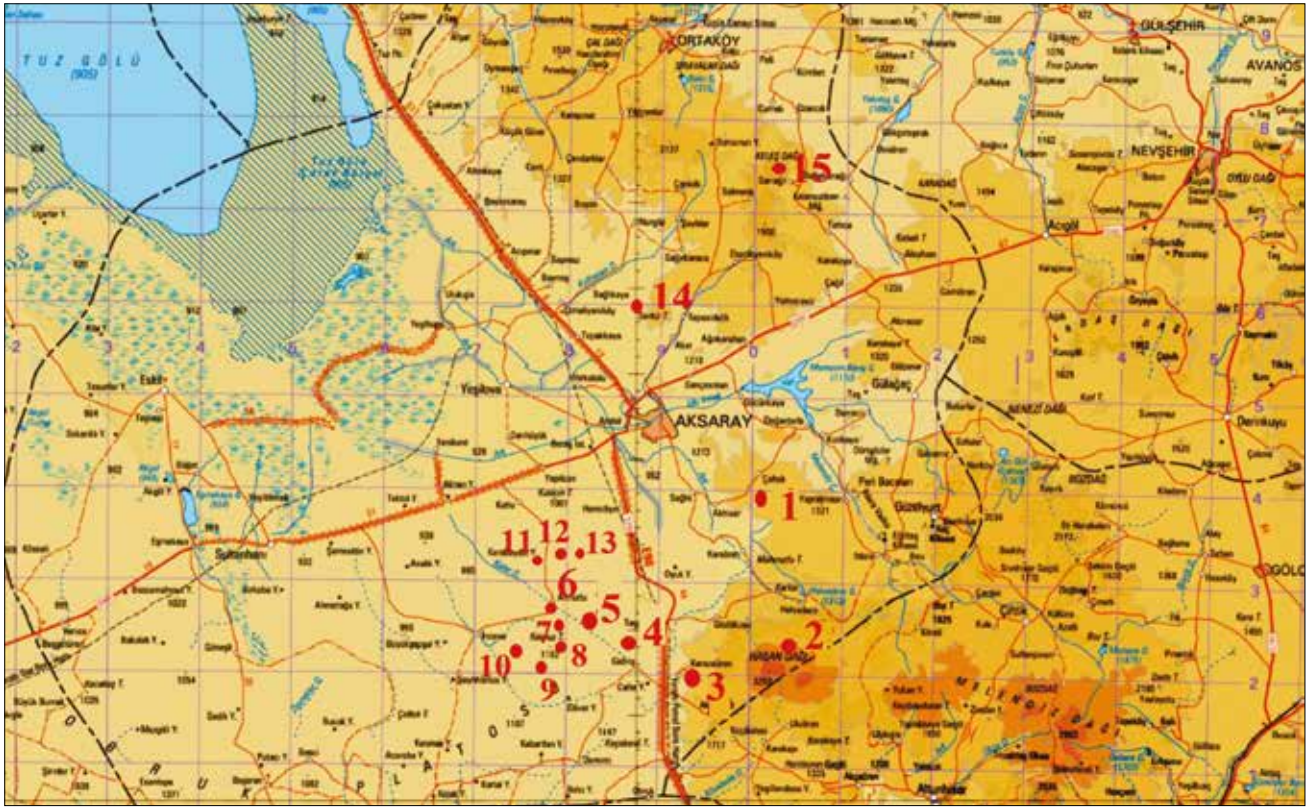
durum görülürken, batı bölümde daha çok düşük rakımlı tepeler ve düzlükler olması iki farklı tabloyu gözler önüne serer. Bu anlamda Aksaray çevresi dağlık yapıdaki Nevşehir ve Niğde gibi coğrafyalardan Konya gibi yüksek düzlüklere geçişi temsil eder.

2018 yılında tespit edilen çakmaktaşı kaynakları bir hat halinde birbirlerine yakın konumda yer alırlar. Neredeyse her kaynaktan tespit edilen yontmataş endüstri öğeleri ve özellikle Paleolitik olduğu kesin olan bulgular bu alanı diğerlerinden ayırmaktadır. Zira gerek bazalt el baltasının bulunduğu Hasan Dağı'nın batı yamaçları, gerek Clactonien çekirdek ve yongaların bulunduğu Çelteç Köyü çevresi ve gerekse Üç yüzlü kazmanın bulunduğu Keleş Dağı çevresi yüksek kottaki arazilerdir. Bu alanların denizden yüksekliği 1100 ile 1400 metre arasındadır. Armutlu Köyü çevresindeki alan ise 1100 metre ile 1000 metre arasındadır. Ayrıca Armutlu çevresinde volkanik ve sedimanter fasiyeste karasal göl ortamında çökelmiş kayalar yer alır. Dolayısıyla bu çevrede sınırları tam olarak henüz belirlenmemiş bir göl mevcut olmalıdır. Çakmaktaşılarının oluşum süreçlerinin Pliyosen başlangıcında ve Pliyosen-Kuvaterner geçiş sürecinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu nedenle Paleolitik Çağ sürecinde insanların bu çevrede yaşamış ve elverişli yaşam koşulları nedeniyle bu alanı özellikle tercih etmiş oldukları söylenebilir. Bu noktada bir hususa daha dikkat çekmek gerekir; Kaletpe Deresi yerleşiminde, çevrede oldukça kaliteli obsidiyen bulunmasına karşın, aşağı açmadaki en erken Alt Paleolitik tabakalarda, yontmataş aletlerin üretiminde andezit, bazalt ve riyolitin tercih edildiği bildirilmiştir. Bu hammaddelerin özellikle kıyıcı, çekirdek alet ve büyük yongaların üretiminde kullanıldığı, obsidiyenin ise genellikle iki yüzeyle alet üretiminde kullanılması dikkat çeker³⁹. Bu tercih kullanılan alet türüne göre değiştiğine göre hammadde seçiciliğinin belirli bir nedeni olmalıdır. Aksaray bulgularında görülen bazalt, çakmaktaşı ve granit gibi farklı tiplerdeki hammaddelerin alet yapımında kullanılması, çevrede bulunan hammadde kaynakları ve aletleri kullanım amaçlarıyla da bağdaştırılabilir.

Aksaray çevresinde tespit edilen hammadde kaynaklarına bakıldığında, tamamının yakınlarında tespit edilen yontmataş aletler, taş üreticilerinin tercihleri hakkında önemli bir veridir. Hammadde kaynakları çevresindeki bulguların yakınındaki kaynaktan üretilmiş olması, yontmataş alet üretimi için bu tür alanlara özellikle geldiğini gösterir. Zira Paleolitik Çağ'da, taş yontucuları uzak mesafelerden getirilen ithal taşları ancak Epipaleolitik Dönem'de kullanmaya başlamışlardır⁴⁰. Bu noktada en önemli sorulardan bir tanesi, alet üretimi yapan insanların yaşam alanlarının nerede olduğudur. Bu sorunun cevaplanabilmesi için de, mutlaka dolgu içi

³⁹ Slimak vd. 2008: 104.

⁴⁰ Carter vd. 2011.

Harita 2: Hammadde kaynakları ve buluntu alanları: 1- Çakmaktaşı kaynağı/İşlik yeri (Çelttek Köyü), 2- Obsidiyen kaynağı/işlik yeri (Hasan Dağı), 3- Acheuléen el baltası (Karacaören Köyü), 4- Beyaz çakmaktaşı kaynağı/işlik yeri (Aliçlıbağ Sırtı), 5- Çakmaktaşı kaynağı/işlik yeri (Yakuppağlı Tepesi), 6- Yumuk Ören Mağarası/ Çakmaktaşı kaynağı ve işlik yeri (Armutlu Köyü), 7- Çakmaktaşı kaynağı/işlik yeri (Caferpağlı Mevkii), 8- Çakmaktaşı ve bazalt kaynağı/işlik yeri (Büyük Kılavuz Tepesi), 9- Buluntu alanı (Taşlık Sırtı), 10- Çakmaktaşı kaynağı/işlik yeri (Çatal Tepe), 11- Doğal mağaralar/Buluntu alanı (Karabaydın Yaylası), 12- İşlik Yeri (Yeşilarkaç Mevkii), 13- Buluntu Alanı (Yanıkpağlı Tepesi), 14- Çakmaktaşı kaynağı/Buluntu Alanı (Bucakini Tepesi), 15- Üç yüzlü kazma (Keleş Dağı) (Bu harita, Harita Genel Müdürlüğü'nün resmi sayfasından alınarak oluşturulmuştur.) / Raw Material Resources and Finding Places: 1-Flint Raw Material Resource/Workshop (Çelttek Village) 2-Obsidian Resources/Workshop (Mount Hasan) 3-Acheuleen Biface (Karacaören Village) 4-White Flint Raw Material Resource/Workshop (Aliçlıbağ Ridge) 5-Flint Raw Material Resource/Workshop (Yakuppağlı Hill) 6-Yumuk Ören Cave/ Flint Raw Material Resource and Workshop (Armutlu Village) 7- Flint Raw Material Resource/Workshop (Caferpağlı District) 8-Flint and Basalt Raw Material Resources/Workshop (Büyük Kılavuz Hill) 9-Finding Place (Taşlık Ridge) 10-Flint Raw Material Resource/Workshop (Çatal Hill) 11-Natural Caves/Finding Place (Karabaydın Plateau) 12-Finding Place (Yeşilarkaç District) 13-Finding Place (Yanıkpağlı Hill) 14-Flint Raw Material Resource/Finding Place (Bucakini Hill) 15- Triaedric Pic (Keleş Mountain)

araştırmaların yapılması gereklidir. Kültürel tabakalanma, ekolojik koşullar, fauna ve flora hakkında bilgiler ve mutlak tarihlendirme sonuçları ancak bu şekilde alınabilmektedir. Paleolitik Çağ'da insanların doğal barınaklarda yaşadıkları düşünüldüğünde en olası yaşam alanları arasında mağaralar gelmektedir. Aksaray çevresinde yürütülmüş olan araştırmalar sırasında doğal mağaralara sadece 2018 yılında rastlanmıştır. Yumuk Ören Mağarası, yakın çevresindeki yontmataş endüstri öğeleri ve aynı zamanda buluntu yoğunluğu ile diğerlerinden bariz biçimde ayrılmaktadır (Fig. 5).

Aksaray Paleolitik Çağ'ı ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmak ve aynı zamanda yüzey bulgularını karşılaştırmak için bu mağarada kazı yapılması önem arz eder.

Yüzey araştırması sonuçlarını bölgesel olarak değerlendirme yoluna gidilecek olursa, Aksaray ve çevresini Kapadokya Bölgesi içinde yorumlamak, konuyu daha anlaşılır

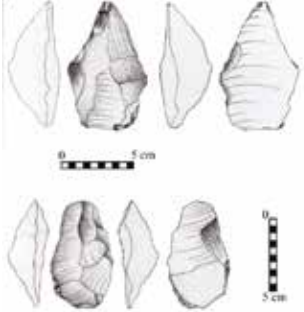

kılacaktır. Söz konusu bölge içerisinde en kapsamlı yüzey araştırmaları Nur Balkan-Atlı başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmüştür. "Obsidiyen Araştırmaları" odaklı bu çalışmada, Göllüdağ merkezli olarak yakın çevrede yer alan tüm obsidiyen kaynakları ve buluntu alanları kayıt altına alınmıştır. Aksaray çevresinde tarafımızca yürütülen yüzey araştırmasının yanında halen devam eden bir çalışma daha mevcuttur. Aşıklı Höyük gibi yerleşik toplulukların öncesini araştıran bu çalışmanın ilk sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır⁴¹. Aksaray ve yakın çevresi için, aynı zamanda Kapadokya Bölgesi için önemli bir çalışmadır. Bu sistemli araştırmalar dışında kalanlar ise, genellikle daha eski tarihlerde tespit edilen tekil buluntular olarak karşımıza çıkar. Bütün sonuçları bir arada değerlendirdiğimizde, hem Aksaray hem de Kapadokya genelinde Paleolitik Çağ buluntularının dönemsel açıdan büyük oranda paralellik gösterdiği sonucuna varılmıştır⁴².

⁴¹ Kayacan vd. 2019.

⁴² Yaman 2019.

AKSARAY İLİ VE ÇEVRESİNDE EN ESKİ YAŞAM İZLERİ: PALEOLİTİK ÇAĞ

Tablo: Aksaray Paleolitik buluntu örnekleri./ *Aksaray Paleolithic chipped stone samples*

Buluntu Adı, Yeri, Dönemi	Fotoğraf – Çizim
<p>Üç yüzlü kazma</p> <p>Keleş Dağı</p> <p>Alt Paleolitik</p> <p>2019</p>	
<p>Bazalt El Baltası</p> <p>Karaca Köyü (Hasan Dağı'nın batısı)</p> <p>Alt Paleolitik</p> <p>2016</p>	
<p>Çakmaktaşı El Baltaları</p> <p>Karabaydın Yaylası-Yumuk Ören çevresi</p> <p>Alt Paleolitik – Orta Paleolitik</p> <p>2018</p>	
<p><i>Levallois Çekirdekler</i></p> <p>Çeltek Köyü Hammadde Kaynağı</p> <p>Alt Paleolitik – Orta Paleolitik</p> <p>2015</p>	
<p><i>Clactonien</i> Yongalar</p> <p>Çeltek Köyü Hammadde Kaynağı</p> <p>Hasan Dağı Obsidiyen Kaynağı</p> <p>Alt Paleolitik</p> <p>2015-2016</p>	
<p>Çontuklu Alet</p> <p>Yumuk Ören çevresi</p> <p>Alt Paleolitik</p> <p>2018</p>	

Bu sonuca göre Alt ve Orta Paleolitik dönem buluntuları, Paleolitik araştırmalarda tespit edilen ortak buluntu grubu olarak karşımıza çıkar. Bu durumla ilgili açıklamayı biraz daha detaylandırarak olursak; Aksaray araştırmalarında özellikle Alt Paleolitik ve Alt Paleolitik-Orta Paleolitik dönem geçişine dair bulgular daha yoğundur. Ancak az sayıda da olsa araştırmalarımız sırasında bulunan Orta Paleolitik dönem bulguları ve Epipaleolitik Dönem araştırmalarında tespit edilen Orta Paleolitik dönem bulguları⁴³, Aksaray için bu dönemin varlığına dair kanıtlardır. Buluntu gruplarına yontmataş alet kültürleri açısından bakılacak olursa, Alt Paleolitik dönem Acheuléen kültürü ve Clactonien teknikle üretilmiş yongaların varlığı dikkat çeker. Bu durum hem eski tarihli tekil buluntularda, hem sistemli yüzey araştırmalarında hem de Kaletpe Deresi 3 kazılarında aynı biçimde ortaya çıkmıştır. Alt Paleolitik ve Orta Paleolitik olarak değerlendirilebilecek buluntu grubu ise Levallois tekniğinin kullanıldığı endüstri öğeleri ve küçük boyuttaki el baltalarından oluşur. Kaletpe Deresi 3 kazılarında, Levallois teknikle üretilen parçalar Alt ve Orta Paleolitik dönem tabakalarda tespit edilmiştir. Bu tekniğin ortaya çıkışı Orta Acheuléen evrede olduğu için, yüzey buluntularının Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait olabileme ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Göllüdağ yüzey araştırmalarında tespit edilen küçük boyuttaki el baltaları Orta Paleolitik veya Geç Acheuléen olarak değerlendirilmiştir. Bu yorumun sebebi ise yakınlarında tespit edilen Levallois çekirdeklerdir. Ancak yapmış olduğumuz açıklamalar doğrultusunda küçük boyutlu el baltalarının Aksaray bulguları için Alt ve Orta Paleolitik geçiş dönemi olarak yorumlanmasının daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Araştırmalarda net olarak Orta Paleolitik olarak tanımlanabilecek bulgular Moustérien kültüre aittirler. Aksaray araştırmalarında az sayıda Levallois çekirdek tespit edilmiştir ve Moustérien endüstri denilebilecek buluntular oldukça azdır. Bu kronolojik dizideki en büyük sorun, Orta Paleolitik dönemden sonra gelen Üst Paleolitik hakkındadır. Bu dönem, hem Aksaray yüzey araştırmalarında hem de Kapadokya genelinde yok denecek kadar az sayıda buluntu ele geçmiş bir dönemdir. Bu dönemlerin hemen ardından gelen Akeramik Neolitik dönemde ise bölgede oldukça önemli yerleşme alanları bilinmektedir. Dolayısıyla Aksaray ve yakın çevresindeki Paleolitik bulgular ile Kapadokya geneli dönemsel açıdan büyük oranda benzer sonuçlar vermiştir.

Üst Paleolitik dönemde Kapadokya genelinde neden az sayıda buluntu tespit edildiği sorusu, mutlak suretle sistemli yüzey araştırmalarının sayısının artması ve aynı zamanda dolgu içi araştırmaların yürütülmesi yoluyla cevaplanmalıdır. Kapadokya’da yaşayan insan grupları, Paleolitik Çağ sürecinde zengin hammadde kaynakları ve çevre koşullarının elverişliliği nedeniyle, bu bölgeyi geçici yaşam alanı olarak kullanmışlardır. En azından

bu sürecin Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Epipaleolitik dönemler boyunca devam ettiği bilinmektedir. Türkiye’de günümüze kadar yapılmış olan Paleolitik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan genel tablo Aksaray Paleolitik araştırmalarıyla uyumludur. Şöyle ki Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Epipaleolitik dönem bulguları Türkiye’nin farklı coğrafyalarında tespit edilmiş ve kazı çalışmalarıyla detaylı çalışılmış dönemler olarak karşımıza çıkar. Ancak Üst Paleolitik dönem ile ilgili sorular ve az sayıdaki buluntu alanının nedeni tartışmalıdır⁴⁴.

Aksaray ve yakın çevresinde yürütülen yüzey araştırmasının, Paleolitik çalışmalara ve Aksaray arkeolojisi ile ilgili çalışmalara katkısı kısa başlıklar halinde şu şekilde özetlenebilir;

- Araştırmalar boyunca tespit edilen Paleolitik bulgular sayesinde Aksaray ve yakın çevresinde Alt ve Orta Paleolitik dönem insanının yaşantısına dair somut verilere ulaşılmıştır (Tablo).
- Çalışmalar sonucunda tespit edilen buluntuların Aksaray’ın güney ve güneybatı yönlerinde yoğunlaştığı görülmüştür (Harita 1).
- Daha önce varlığı bilinmeyen birçok hammadde kaynağı tespit edilmiş, aynı zamanda neredeyse tüm hammadde kaynaklarının yakınında yontmataş endüstri öğeleri bulunmuştur (Harita 2).
- Aksaray Paleolitik bulguları ile Kapadokya genelini karşılaştırma şansı olmuştur. Bu sonuçlar dönemsel açıdan birbirleriyle örtüşmektedir.
- İleriki yıllarda kazı çalışmaları yapılabilecek bir mağara bulunmuş, dolgu içi çalışmalarda verimli olabilecek alanlar belirlenmiştir.
- Aynı zamanda Paleolitik bulguların görülmediği alanlar belirlenerek, olası göç yolları ve Paleolitik insan gruplarının hareket olgusu ile ilgili ipuçları kayıt altına alınmıştır.

Aksaray ve yakın çevresinde yürütmüş olduğumuz çalışmaların, konuyla ilgili çevrelere yarar sağlamasını ve Aksaray’a komşu olan alanlarda genişletilerek devam ettirilmesini umuyoruz. Bu sayede farklı şehirlerin araştırmaları tamamlandığında, daha önce bilinen alanlar ve Anadolu geneli ile ilgili değerlendirmeler daha sağlıklı yapılabilecektir.

TEŞEKKÜR

“Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması” projesinin gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı; Yavuz Aydın, İraz Aslı Yaman, Mustafa Yıldız, Farhod Maksudov, Canberk Kan, Ramazan Köse, Sadık Akbal ve Ferit Çelik’e teşekkür ederim. Ayrıca buluntu çizimlerini yapan Mehmet Özerenler’e teşekkür ederim.

⁴³ Duru/Kayacan 2018.

⁴⁴ Özçelik 2003; Özçelik 2015.

KAYNAKÇA

ARSEBÜK, G./HOWELL, F.C./KUHN, S.L./FARRAND, W./ ÖZBAŞARAN, M./ STİNER, M. 2010.

“The Cave of Yarımburgaz: Geological Context and History of Investigation”, Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey) (Ed. F.C. Howell, G. Arsebük, S. L. Kuhn, M. Özbaşaran, M.C. Stiner), İstanbul: 1-27.

BALKAN-ATLI, N./ KUHN, S./ ASTRUC, L./ KAYACAN, N./ DİNÇER, B./ BALCI, S./ GRENET, M. 2011.

“Göllü Dağ survey 2010.” *Anatolia Antiqua*, Eski Anadolu, 19(1): 259-278.

BALKAN-ATLI, N./ KUHN, S./ ASTRUC, L./ KAYACAN, N./ DİNÇER, B./ ÇAKAN, G. 2010.

“Göllü Dağ Survey 2009”, *Anatolia Antiqua*. Eski Anadolu, 18(1), 191-202.

BALKAN-ATLI, N./CAUVİN, M.C. 1997.

“1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması.” XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı. I. Cilt, Ankara: 293-312.

BAYKARA, İ./ DİNÇER, B./ ŞAHİN, S./ KOÇ, E./ SİLİBOLATLAZ-BAYKARA, D./ ÖZER, İ./ SAĞIR, M. 2014.

“2014 Yılı Van İli Neojen ve Pleistosen Dönemleri Yüzey Araştırması”, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara: 539-552.

BENEDİCT, P./ ADON, A. A./ GORDUS, M./ ÖZDOĞAN, M./ WRİGHTE, G. A. 1980.

“Orta Anadolu’da Aksaray-Nevşehir-Niğde Yöresindeki Bazı Doğalcam Yataklarının Konumları ve Kimyasal Nitelikleri”, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları-Prehistoric Research in Southeastern Anatolia I (Ed. H. Çambel-R. J. Braidwood), İstanbul: 221-238.

CARTER, T./ LE BOURDONNEC, F. X./ KARTAL, M./ POUPEAU, G./ CALLIGARO, T./ MORRETO, P. 2011.

“Marginal Perspectives: Sourcing Epi-paleolithic to Chalcolithic Obsidian from the Öküzini Cave”, *Paléorient*, Vol. 37.2, 2011, 129-149.

DEMİREL, M./ KARTAL, G./ AYDIN, Y./ ERBİL, E./ KARTAL, M. 2019.

“Kızılın Kazıları (I) 2017 Sezonu”, 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara: 651-666.

DİNÇER, B. 2018.

“Türkiye’de Paleolitik Çağ Arkeolojisinin Geleceği”, *Arkeoloji ve Sanat*, 1-22.

DURU, G./ KAYACAN, N. 2018.

“Volkanik Kapadokya’da Epipaleolitik Toplulukların İzinde: İlk Değerlendirmeler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 91-104.

EREK, C. M. 2011.

“Kahramanmaraş İli Prehistoryası”, Işın Yalçınkaya’ya (Ed. H. Taşkiran, M. Kartal, K. Özçelik, M. B. Kösem, G. Kartal), Ankara: 113-126.

EREK, C.M. 2009.

“2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, I.Cilt, Ankara: 323-346.

GÜLEÇ, E./ BAYKARA, İ. 2014.

“Üçağzılı Mağarası Üst Paleolitik Dönem Ahmarian Taş Alet Kültürü”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54.1: 149-170.

GÜLEÇ, E./ HOWELL, F.C./ WHITE, T.D./ KARABIYIKOĞLU, M. 2003.

“Anadolu’da ilk insan izleri: Dursunlu Alt Paleolitik Buluntu Yeri”, *DTCF Antropoloji Dergisi* 15: 79-90.

GÜLEÇ, E./ WHITE, T./ KUHN, S./ ÖZER, İ./ SAĞIR, M./ YILMAZ, H./ HOWELL, F.C., 2009.

“The Lower Pleistocene lithic assemblage from Dursunlu (Konya), Central Anatolia, Turkey”, *Antiquity*, 83: 11-22.

HARMANKAYA, S. 1987.

“Türkiye Paleolitik Çağ Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi, Paleolitik Çağ (Ed. S. Harmankaya, O. Tanındı). İstanbul: 7-19.

KARTAL, M./ ERBİL, E./ ÖZTURAN, M. 2018.

“Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzey Araştırması (IV), 2016”, 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Bursa: 161-179.

KAYACAN, N./ GORİNG-MORRİS, N./ DURU, G./ TAŞKIRAN, Z.F./ YÜCEL, B. 2019.

“Aksaray Yüzey Araştırması 2016 ve 2017 Yılı Çalışmaları: İlk Yerleşik Topluluklar.” 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt: 195-206.

KÖKTEN, İ. K. 1947.

“Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2: 223-236.

MİNZONİ-DEROCHÉ, A. 1992.

“Üçağzılı Mağarası Kazıları ve Çevre Araştırmaları”, XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, I.Cilt, Ankara: 71-83.

- MİNZONI-DÉROCHE, A. 2002.
“Anatolian Paleolithic civilizations research’s historical context, perceptions and methods”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi 14: 25-30.
- ÖZÇELİK, K. 2003.
“Karain Mağarası B Gözü’nde Üst Paleolitik Sorunu”, Anadolu (Anatolia), Sayı 25: 83-95.
- ÖZÇELİK, K. 2015.
“Türkiye’de Üst Paleolitik Dönem: Çeşitli Yaklaşımlar ve Problemler”, Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi APAD, 123-138.
- ÖZÇELİK, K./ KARTAL, G./ FINDIK, B. 2016.
“Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması”, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara: 377-396.
- SLİMAK, L./ DİNÇER, B. 2007.
“Kaletpe Deresi 3. Orta Anadolu’da Tabakalanma veren bir ilk Paleolitik Çağ Yerleşmesi”, Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi (TÜBA-AR), Sayı:X: 33-47.
- SLİMAK, L./ KUHN, S.L./ ROCHE, H./ MOURALİS, D./ BUİTENHUIS, H./ BALKAN-ATLI, N./ BİNDER, D./ KUZUCUOĞLU, C./ GÜILLOU, H./ 2008.
“Kaletpe Deresi:3 (Turkey): Archaeological Evidence for Early Human Settlement in Central Anatolia”, Journal of Human Evolution, 54: 99-111.
- SÖYLER, Ş./ TAŞKIRAN, H./ CZICHON, R. M./ ÖZEÇLİK, K./ POLAT, S./ YILMAZ, M. A./ ERBİL, E./ TÜRKER, T./ DAĞCI, D. 2018.
“Uşak Banaz Sürmecik Paleolitik Kazısı-2016”, 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Bursa: 381-391.
- TAŞKIRAN, H. 2016.
“The Paleolithic and Epi-paleolithic of Anatolia”, Anatolian Metal VII (Ed. Ü. Yalçın). Bochum: 43-51.
- TAŞKIRAN, H./ KARTAL, M. 1999.
“Karkamış Baraj Gölü Alanında Yapılan Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması: İlk Gözlemler”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Akeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna ve J. Öztürk), Ankara: 45-62.
- TAŞKIRAN, H. 2008.
“Réflexions sur l’Acheuléen d’Anatolie”, L’anthropologie 112: 140-158.
- TAŞKIRAN, H./ M. KARTAL 2010.
“2008 Yılı Ilısu Baraj Gövdesi Alanı Yüzey Araştırması”, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt: Ankara: 233-244.
- TAŞKIRAN, H./ÖZÇELİK, K./KARTAL, G./ AYDIN, Y./ FINDIK, B./ BULUT, H./ ERBİL, E./ KÖSEM, M. 2016.
“2015 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 38. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara: 521-538.
- TEKOC AK, M. 2012.
“Aksaray İli Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçoören ve Eskil İlçeleri Yüzey Araştırmaları: 2011”, 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Çorum: 115-132.
- TODD, I. A./ PASQUARE, G. 1965.
“The Chipped Stone Industry of Avla Dag”, Anatolian Studies 15: 95–112.
- WHITE, M. J./ SCHREVE, D. C. 2000.
“Island Britain–peninsula Britain: palaeogeography, colonisation, and the Lower Palaeolithic settlement of the British Isles”, In Proceedings of the Prehistoric Society, Vol. 66, 1-28.
- YALÇINKAYA, I, 1984.
“Samsat/Şehremuztepe Çevresi Paleolitik Çağ Araştırmaları”, 1. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: 13-20.
- YALÇINKAYA, I. 1986.
“Batı Toroslarda Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları 1984”, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: 429-448.
- YALÇINKAYA, I. 1987.
“1985 Yılı Karain Kazıları”, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1.Cilt, Ankara: 21-37.
- YALÇINKAYA, I./ KÖSEM, M.B./ ATICI, A.L./ ÖZÇELİK, K./ EREK, C.M./ KARTAL, M. 2000.
“1998 Yılı Yüzey Araştırmaları ve Hatay Paleolitiği”, 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt: Ankara: 163-174
- YAMAN, I. A./ YILDIZ, M./ YAMAN, İ. D. 2019.
“Aksaray Armutlu Çevresi Hammadde Kaynakları Hakkında Ön Rapor”, Kapadokya: Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras (Ed. M. Hakman), İstanbul: 33-48.
- YAMAN, İ. D./ AYDIN, Y./ YAMAN, İ.A. 2017.
“Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2015).” 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara: 111-122.
- YAMAN, İ. D./ AYDIN, Y./ YAMAN, İ.A. 2018.
“Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2016).” 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt: 13-26.

AKSARAY İLİ VE ÇEVRESİNDE EN ESKİ YAŞAM İZLERİ: PALEOLİTİK ÇAĞ

YAMAN, İ. D./ AYDIN, Y./ YAMAN, İ.A./ KAN, C.
2019.

“Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2017).”
36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt: 309-320.

YAMAN, İ. D. 2019.

“Kapadokya’da Paleolitik Araştırmalar”, Kapadokya:
Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras (Ed. M. Hakman),
İstanbul: 9-32.

ORTA TOROSLARIN KUZEY SINIRINDA ORTA-GEÇ KALKOLİTİK GEÇİŞ SÜRECİ: UBAİD-İLİŞKİLİ (?) ETKİLER

MIDDLE-LATE CHALCOLITHIC TRANSITIONAL PERIOD IN THE NORTHERN MARGIN OF THE CENTRAL TAURUS: UBAID-RELATED (?) EFFECTS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 16 Aralık 2019	Received: December 16, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 19 Aralık 2019	Peer Review: December 19, 2019
Kabul: 15 Haziran 2020	Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.002

Abdullah HACAR *

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Orta Toroslar, Geç Kalkolitik, Ubaid İlişkili Buluntular, Bekçitepe, Adıyaman Mevkii 1

Keywords: Cappadocia, Central Taurus, Late Chalcolithic, Ubaid Related Finds, Bekçitepe, Adıyaman Mevkii 1

ÖZET

2017 yılında başlanılan Niğde İli Dağlık Alan Yüzey Araştırması'nın 2018-2019 yılları çalışmalarında Orta Toroslar'ın Bor Ovası'na ulaşan kuzey etekleri araştırılmıştır. Bu alanda yapılan incelemelerde projenin öncelikli amaçları arasında yer alan Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan en dikkat çeken Orta Anadolu'nun geleneksel ince ve açık mal gruplarından farklılık gösteren ve literatürde *Coba Kasesi* olarak adlandırılan, çanak-çömlekte ilk kez seri üretime işaret eden kaba, açık renkli ve tarazlı/*scraped* yüzeye sahip kaseler ile *Saman Yüzlü Sıkma Boyunlu Çömleklerin* tespit edilmesidir. Benzer buluntular *Ubaid* yayılımı ile ilişkili olarak daha çok Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye yerleşmelerinde, üç kısımlı/bölümlü (*tripartite*) yapılar, *labret*'ler, *token*'lar, mühür ve mühür baskıları ile birlikte değişen sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmenin işaretleri olarak Geç *Ubaid* evresinden itibaren görülmektedir. Orta Anadolu'nun güneyinde, giderek artan sayıda arkeolojik alanda tespit edilen *Ubaid*-ilişkili (?) buluntular, Orta Anadolu'nun yanı sıra Yakın Doğu Kalkolitiğine ilişkin mevcut değerlendirme ve yorumları büyük oranda değiştirecek/geliştirecek niteliktedir. Bu çalışmada, Orta Anadolu'nun Geç Kalkolitiğe geçiş sürecine ilişkin, Orta Torosların kuzey sınırından elde edilen yeni bulgular paylaşılacak ve bu bulguların Yakın Doğu Kalkolitiği için ne anlama geldiği tartışılacaktır.

* Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ulukavak 19040 - Çorum
e-posta: abduallahacar@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1312-5841

Makale konusu buluntuların tanımlanma ve değerlendirilme aşamasında tecrübe ve bilgi birikimlerine başvurduğum Prof. Dr. Isabella Caneva, Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu ve Prof. Dr. Atilla Engin'e ve değerli önerileri ile makalenin son şeklini almasını sağlayan TÜBA-AR Dergisi'nin anonim hakemlerine en içten teşekkürlerimi sunarım.

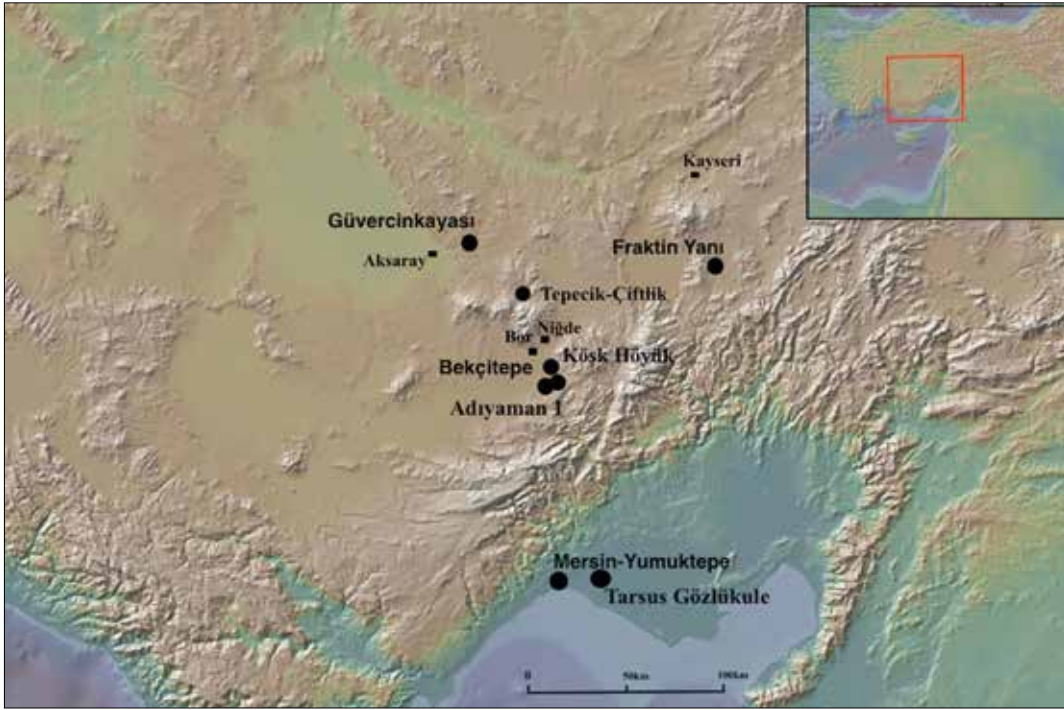
ABSTRACT

In 2017, a new survey was initiated, investigating the Chalcolithic and Early Bronze Age of southwestern Cappadocia. During the 2018 and 2019 seasons, we investigated the northern slopes of the Central Taurus Mountains, yielding important data relevant to the periods in question. The most important of this is the identification of flint-scraped *Coba Bowls* and *Chaff-Faced* jars, which are the subject of this article. These vessels, and especially the bowls, are mass-produced and have a rough, light colored paste and flint-scraped surface, unlike the traditional handmade Central Anatolian fine and burnished ware groups. Similar finds are observed in the settlements of Northern Mesopotamia, Eastern Anatolia and Northern Syria, along with *tripartite* architecture, seals and sealings, labrets and tokens, which are related to the *Ubaid* expansion from the Late Ubaid phase on. With new research projects, *Ubaid*-related (?) finds have been identified in an increasing number of archaeological sites located in the southern Central Anatolia. These discoveries may be used to reconsider current interpretations concerning the Near Eastern Chalcolithic Period. In this study, I describe the new finds from the northern margin of the Central Taurus dated to the Middle-Late Chalcolithic Transition Period and discuss the meaning of these finds in the context of Near Eastern Chalcolithic.

GİRİŞ

Ekonomik ve politik örgütlenmede önemli toplumsal dönüşümlerin yaşandığı Kalkolitik Çağ, diğer çağ ve dönemlerle kıyaslandığında ihmal edilmiş izlenimi veren, fazla araştırılmamış bir zaman dilimidir. Bu çalışmanın coğrafi alanını oluşturan Batı Kapadokya'da

hem üretim tekniği hem de biçimsel olarak Kapadokya'da Neolitik'ten itibaren alışla gelenlerden tamamen yabancı öğelere sahiptir. Bölgenin geleneksel ince ve açık mal gruplarından tamamen farklılık gösteren bu çanak-çömlek, seri üretilmiş, açık renk hamurlu *Coba Kaseleri* ve *Saman Yüzlü Sıkma Boyunlu Çömlekler*den oluşmaktadır. Benzer buluntular *Ubaid*¹ yayılımı ile ilişkili olarak daha çok Kuzey Mezopotamya, Doğu

Figür 1: Metinde Adı Geçen Orta Anadolu ve Kilikya Geç Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri / Location map showing the sites mentioned in the text.

son 30 yıl içinde yürütülen arkeolojik araştırmalar sonucunda geleneksel kronolojide Erken ve Orta olarak isimlendirilen Kalkolitiğin ilk iki evresi hakkında yeni bilgiler elde edilmiştir. Yaklaşık 1500 yıl sürdüğü kabul edilen (MÖ 4700-3300/3200) Geç Kalkolitik hakkında ise sadece çalışma alanımızda değil tüm Orta Anadolu'da oldukça sınırlı düzeyde bilgiler bulunmaktadır.

Temel amaçlarından biri Kalkolitiğe dair kısıtlı bilgiyi arttırmak olan Niğde İli Dağlık Alan Yüzey Araştırması'nın ilk üç sezonunda (2017-2019), Çamardı ilçesinin kuzey kesimi ile Orta Torosların Bor Ovasına doğru uzanan kuzey eteklerinde yüzey taramaları yapılmıştır (Fig. 1-3). Söz konusu araştırmalarda aşağıda ayrıntılandırılacak Kalkolitiğe tarihlenen bulgulara ulaşılmıştır.

Orta Torosların kuzey sınırında yer alan Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 olarak adlandırılan yerleşimler Orta Anadolu kronolojisinde Geç Kalkolitiğin erken evrelerine tarihlendirilebilecek bulguların elde edildiği alanlardır. Her iki yerleşimde saptanan çanak-çömlek

Figür 2: Bekçitepe Genel Görünüm (arka planda Orta Torosların kuzey etekleri) / General View of Bekçitepe

¹ Ubaid teriminin karşılığı olarak Türkçe literatürde zaman zaman Ubeyd, Obeyd veya Obeid kelimeleri tercih edilmektedir (Tekin 2019: 372-373). Bu çalışmada uluslararası literatürde daha yaygın olarak kullanılan İngilizce karşılığının kullanılması tercih edilmiştir. Ubaid teriminin kökeni ve bu terimin Türkçe karşılığının geniş bir analizi için bkz. Tekin 2019: 372-373, 377-378.

Anadolu ve Kuzey Suriye yerleşmelerinde, “üç kısımlı/bölümlü” (*tripartite*) yapılar, *token*’lar, mühür ve mühür baskıları ile birlikte, değişen sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmenin işaretleri olarak, Geç *Ubaid* evresinden itibaren görülmektedir².

Bu çalışmanın amacı, yüzey araştırmalarından elde edilen yeni bulgularla Güneybatı Kapadokya’nın Orta ve Geç Kalkolitik dönemleri arasındaki geçiş sürecini irdelemektir. Yapılacak değerlendirmelerde araştırma alanının Geç Kalkolitik öncesindeki olası toplumsal yapısı, iç dinamikleri ve diğer kültürel özellikleri genel olarak ele alınacaktır. Bu kapsamda, öncelikle yüzey araştırmamızdan elde edilen son verilerle daha iyi anlaşılmasına başlanan, Orta Kalkolitiğin sıra dışı gibi görünen yaşam tarzı üzerinde durulacak, daha sonra, son verilerin ışığı altında Orta Kalkolitik’ten Geç Kalkolitiğe geçişte yaşanan kültürel dönüşümün olası nedenleri ve sonuçları yorumlanacaktır.

DOĞAL ÇEVRE

Bu çalışmada buluntuları değerlendirilecek Bekçitepe (NB18-17) ve Adıyaman Mevkii 1 (NB18-23) alanları Kapadokya’nın güneybatı kısmında, Orta Torosların kuzey sınırında, günümüzde Niğde ili Bor ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1-3). Her iki yerleşim Orta Toroslardan Bor Ovası’na doğru uzanan kayalık formasyonlar üzerinde konumlanmıştır. Bunlardan Bekçitepe’nin deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1197m’dir (Fig. 1-2). Günümüzde bu kayalık yükselti üzerinden, yakın zamanda inşa edilmiş bir otopan geçmektedir. Adıyaman Mevkii 1 yerleşiminin ise deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1263m’dir. Bu yerleşimin üzerine konumlandığı kayalık yükseltinin kuzey yönündeki tabanında günümüzde de yararlanılan bir pınar akmaktadır (Fig. 1, 3).

Figür 3: Adıyaman Mevkii 1 Genel Görünüm / *General View of Adıyaman Mevkii 1*

Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 alanlarının güney ve doğu yönlerinde, değişik jeolojik zamanlarda oluşmuş, kuzeyden güneye doğru kotu artan yükseltilere ve bu yükseltileri yararak Bor Ovası’na açılan vadilere sahip oldukça dağlık bir alan bulunmaktadır (Fig. 1-2). Orta Torosların, coğrafi ve jeolojik özellikleri, burada ele alacağımız Kalkolitik Çağ ile birlikte tüm tarihöncesi toplumlar için oldukça önemli özellikleri barındırmış olmalıdır. Yabanıl besin çeşitliliğinin yanı sıra, dönemin besin ekonomisinde giderek artan bir öneme sahip hayvancılığa uygun yapısı, bu özellikler arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra, bölgeler arası değiş-tokuş/takas bağlamında, dağ yükseltileri arasındaki vadiler özellikle Kilikya toplulukları ile bağlantıları sağlayan doğal yol güzergahları olarak etkin bir şekilde kullanılmış olmalıdır.

Orta Toroslar’ın kuzeyindeki dağlık alanlar, insanın kültürel gelişiminde oldukça önemli bir başka uzmanlık alanı olan madencilik gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Aslihan Yener’in çalışmalarından, bölgede madencilik potansiyelinin yüksek olduğu ve buradaki toplulukların Kalkolitik Çağ’dan itibaren bu potansiyeli değerlendirdikleri anlaşılmaktadır³.

Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 alanlarının doğu ve kuzeydoğu yönlerinde ise deniz seviyesinden ortalama 1050-1100m yükseklikteki Bor Ovası yer almaktadır (Fig. 1). Her ne kadar tarihöncesi dönemlerde günümüzdeki morfolojisine ve coğrafi özelliklerine sahip olmasa da bu ova, kısmen tarımsal ekonomi için uygun bir alan olarak değerlendirilmelidir⁴.

Bölgenin tarihöncesi kültürlerini tanımlamamızda önemli olan üç yerleşme, burada buluntuları değerlendirilecek Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1’in yakınlarında yer almaktadır. Kazıları Uğur Silistreli tarafından 1980’li yılların başında kısa süreli olarak yapılmış Pınarbaşı-Bor⁵, yine başlangıçta Uğur Silistreli daha sonra Aliye Öztan tarafından kazıları aralıklarla 1980’li yılların başından 2000’li yıllara kadar devam etmiş Köşk Höyük⁶ ve Erhan Bıçakçı tarafından kazı çalışmaları günümüzde sürdürülen Tepecik-Çiftlik⁷ bölgenin kuzeyinde yer almaktadır. Bu yerleşmeler dışında Aksaray ili sınırlarında yer alan Sevil Gülçur tarafından kazı çalışmaları sürdürülen Güvercinkayası⁸ ve Kilikya’da Isabella Caneva tarafından kazı çalışmaları sürdürülen Mersin-Yumuktepe⁹ burada ele alınacak buluntuların yorumlanmasında önem taşımaktadır (Fig. 1).

³ Yener 2000.

⁴ Günümüz Bor Ovası’nda yer alan Eski Bor Gölü’nün dönemsel su yükseklik analizleri için bkz. Gürel/Lermi 2010.

⁵ Silistreli 1984.

⁶ Silistreli 1984; 1985; 1989; Öztan 2002; Öztan/Faydalı 2003.

⁷ Bıçakçı/Godon/Çakan 2012.

⁸ Gülçur 2004; 2012.

⁹ Garstang 1953; Caneva/Koroğlu 2010.

² Stein 2010: 28-29; 2012: 128.

KAPADOKYA’NIN GEÇ KALKOLİTİK ÖNCESİ KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük buluntuları Kapadokya’nın Erken Kalkolitik kültürel özelliklerinin büyük oranda Geç Neolitik’in devamı olduğunu göstermektedir¹⁰. Bu kazılardan elde edilen verilerden hareketle Erken Kalkolitik dönemin sonlarında bazı kültürel öğelerde değişim sezilenmektedir. Örneğin bölgede Geç Neolitik dönemden beri devam eden, bazıları doğalcı (natüralistik) veya simgesel (sembolik) kabartma bezemeye sahip kırmızı astarlı açkılı çanak-çömlek türü yanında Erken Kalkolitik sonunda Gelveri tipi koyu yüzlü çizi ve nokta bezemeli kaplar ortaya çıkmıştır¹¹. Bunun dışında, Gelveri’den bilinen yamaç yerleşimleri ile kanıtlarına Güvercinkayasası’nın en alt evresinde ve Orta Torosların kuzey kesiminde sürdürülen yüzey araştırmalarında ulaşılan, olasılıkla yarı göçer topluluklara ait kaya üzeri kamp alanı niteliğindeki yerleşim alanları karşımıza çıkmaktadır¹².

Orta Kalkolitik dönemde (MÖ 5200-4700) kamp alanı niteliğindeki yerleşimlerin çoğunun yıl boyunca iskan edilen yerleşimlere dönüştüğü anlaşılmaktadır¹³. Yaşam tarzındaki değişikliklere işaret eden göstergeler, hem iyi korunmuş Güvercinkayasası I-II ve çağdaşı Köşk Höyük I yerleşmelerinden hem de yüzey araştırmalarında tespit edilen alanlardan açık bir şekilde izlenebilmektedir. Güvercinkayasası I-II ve Köşk Höyük I’in Orta Kalkolitik dönem buluntuları, yerleşim alanı seçimi, mimari ve çanak-çömlek açısından dönemi için sıra dışı bir tekdüzelik yansıtmaktadır¹⁴. Buluntularda belli derecelere kadar izlenen tekdüzelik dışında depolama kaplarının oranındaki ve bu kapların hacmindeki belirgin artış, özellikle Güvercinkayasası’nda tespit edilen iki kuleli bir savunma duvarı ile birbirinden ayrılmış aşağı ve yukarı yerleşme tipindeki yerleşim düzeni ve aşağıda

detaylandırılacak yerleşim örüntüsü toplum hiyerarşisinde ve örgütlenmesinde karmaşıklık düzeyinin arttığını göstermektedir¹⁵.

Orta Torosların kuzeyinde gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında yaptığımız tespitler, Orta Kalkolitik topluluklarının sanılandan daha karmaşık bir yerleşim örüntüsüne sahip olduğunu göstermiştir¹⁶. Kısaca değinmek gerekirse; bu dönem toplulukları belli koşullar ve hedefler gözeterek, Orta Torosların kuzeyindeki dağlık alan içlerindeki vadi sistemi boyunca yayılmıştır. Dağlık alan yerleşmeleri genellikle bulunduğu vadiye hakim, doğal olarak korunaklı sırt/kaya üzerlerinde konumlanmaktadır. En büyükleri yaklaşık 100x80 ölçülerinde olan yerleşmeler genellikle birbirlerinden yaklaşık 3-8km uzaklıkta yer almaktadır. Büyük çoğunluğu kalıcı olan yerleşmelerin sayısı daha önce Yener tarafından tespit edilmiş 2 yerleşme ile birlikte, 2019 yılı itibarı ile 11’e ulaşmıştır¹⁷.

Yüzey araştırmasında taranan dağlık alanın Orta Kalkolitik dönem yerleşimleri, bölgenin kuzeyindeki Güvercinkayasası I-II ve Köşk Höyük I tabakalarıyla uyum göstermektedir. Ayrıca çoğunda, Güvercinkayasası kazılarında açığa çıkarılan savunma duvarına benzer nitelikte duvar kalıntıları da tespit edilmiştir. Dağlık alandaki bu yerleşimler, Orta Kalkolitik dönemden daha erken veya geç dönem buluntulara sahip değildir. Ulaşılan bulgular, bu yerleşimlerin Orta Kalkolitik dönemde iskan edilmeye başladığını ve dönem sonunda terk edildiğini göstermektedir¹⁸. Bu veriler, şu an için niteliğini tam olarak anlayamadığımız yeni bir sosyo-politik örgütlenme ile dağlık alanların ilk kez bu dönemde yoğun bir şekilde yerleşim gördüğünü göstermektedir. Yeni yerleşimleri kuran gruplar olasılıkla hayvancılık ve belki de kısıtlı da olsa madencilik faaliyetleri ile dağlık alanlardan etkin bir şekilde yararlanarak bu alanları ‘ehlileştirmiş’ olmalıdır.

Orta Kalkolitik dönemde Batı Kapadokya’daki platolardan dağlık alanlara, değişik işlev ve ekonomilere sahip yerleşmelerin oldukça benzer kültürel özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşimler arasındaki dengelerin ve ilişkilerin, belli bir zaman diliminde dahi sürdürülebilmiş olması, belki de Anadolu’nun en erken bölgesel nitelikteki politik yapısının varlığını bize kanıtlamaktadır. Sosyo-politik kurumlarının niteliğini şuan için tam olarak çözümleyemediğimiz bu topluluklara ait kültürel öğelerin, Orta Kalkolitik sonunda (yaklaşık MÖ 4700-4600) (değerlendirme bölümünde tartışılacağı üzere belki de makale konusu buluntularla bağlantılı olarak) ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

¹⁰ Silisterli 1985; 1989; Öztan 2002; Öztan/Faydalı 2003; Bıçakçı/Godon/Çakan 2012.

¹¹ Öztan/Özkan 2003: 446-452, fig. 1-4; Öztan 2012: 38-39, fig. 19; Bıçakçı/Godon/Çakan 2012: 98, 104, fig. 44; Özbudak 2016.

¹² Güvercinkayasası’nda Orta Kalkolitik tabakalarının altında ana kayaya oyulmuş, büyük olasılıkla yarı göçer topluluklara ait kazık delikleri açığa çıkarılmıştır (Gülçur 2003: 499, fig. 5). 2017 yılında başlanan yüzey araştırmasında, Niğde ili güneyi dağlık alanlarda tek dönemlik Orta Kalkolitik kaya üzeri yerleşmelerinin çoğunda ana kayanın açığa çıkan kısımlarında bu kaya oyuklarından tespit edilmiştir (Hacar 2019: 26, 28-29, fig. 3, 7). Güvercinkayasası ve dağlık alan yerleşmelerinde tespit edilen ve şimdilik oyuklar/kazık delikleri ile karakterize olan bu evre, olasılıkla Tepecik-Çiftlik 2 ve Köşk Höyük II tabakalarının sonu ile çağdaş olarak (yak. MÖ 5500/5400-5200) Erken Kalkolitik (yaklaşık MÖ 6000-5500/5400) sonlarına tarihlendirilmektedir (Tablo 1). Belli ki bu evrede Kapadokya bölgesinde yaşam tarzını değiştirmeye başlayan kültürel değişimler/kaynaşmalar meydana gelmektedir.

¹³ Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019.

¹⁴ Öztan 2002; Gülçur 2004; 2012; Hacar 2017; Çaylı 2017.

¹⁵ Gülçur 2004; 2012; Hacar 2017; Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019.

¹⁶ Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019; Hacar 2019.

¹⁷ Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019.

¹⁸ Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019.

YAKIN DOĞU KALKOLİTİĞİNDE UBAİD OLGUSU

MÖ 6. binyıl ortalarında kendine özgü kültürel öğelere sahip *Ubaid* kültürünün yaygın görüşe göre Güney Mezopotamya'da ortaya çıktığı ve geliştiği düşünülmektedir. Bu kültürün, geliştirdiği yeni bir ekonomik sisteme dayalı sosyo-politik düzenin sonraki evrelerde çevre bölgelere yayılması veya başka bir ifade ile çevre bölgelerde kabul görmesi Yakın Doğu arkeolojisinde oldukça fazla tartışılmıştır¹⁹. Her ne kadar tartışmalar devam etse de yayılım mekanizmasının oldukça dinamik olduğu, bölgeden bölgeye, toplumdaki topluma değiştiği elde edilen verilerden anlaşılmaktadır²⁰. *Ubaid* kültürel materyalleri, yayılım gösterdikleri Basra Körfezi'nin batı kıyılarında, Kuzeybatı İran'da, Kuzey Mezopotamya'da, Doğu Anadolu'da veya Kilikya dahil olmak üzere Kuzey Suriye'de nitelik, yoğunluk ve yerel kültürlerle etkileşimi bakımından oldukça farklı özellikler sergilemektedir²¹. Basra Körfezi kıyılarında yapılan araştırmalar çoğunlukla çekirdek bölge olarak nitelenen Güney Mezopotamya ile doğrudan bir ilişkiye işaret etmektedir²². Çekirdek bölgenin genel olarak kuzeyinde ise niteliği günümüzde oldukça tartışmalı, ancak büyük olasılıkla karşılıklı etkileşimden doğan, ortaya çıkardığı yeni özellikleri ile Yakın Doğu'nun kendinden sonraki topluluklarının ekonomik ve politik sistemlerine yön verecek bambaşka bir olgu söz konusudur²³.

Ubaid'in bölgesel olarak yerel toplulukların gelişimi üzerindeki etkileri farklı biçim ve düzeylerde görülse de, Doğu Anadolu'dan Basra Körfezi'nin batı kıyılarına, Kilikya'dan Kuzeybatı İran'a uzanan, *Ubaid*-etkileşim bölgesi olarak tanımlanan geniş coğrafyada, sosyal örgütlenme ve inanç sistemindeki

davranış biçimlerinde görülen benzerlikler, küçük buluntulardan mimari, çanak-çömlek ve ölü gömme geleneklerine kadar birçok buluntu grubunda izlenebilmektedir²⁴. Bu durum, *Ubaid*-etkileşim coğrafyasındaki toplulukların arasında var olan yoğun ve güçlü ilişki ve iletişimin yanı sıra, bazı yerel farklılıklar olsa da belki geliştirilen yeni ekonomik ve politik sistemin şekillendirdiği benzer bir yaşam tarzının bu coğrafyadaki gruplarca benimsendiğini göstermektedir²⁵.

Ubaid döneminde sosyal, ekonomik ve politik örgütlenme dahil tüm kültürel unsurları kapsayan ortak bir kimliğin oluşumu, *Ubaid* geçiş tabakalarına sahip tüm yerleşimlerde kendini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin Kuzey Mezopotamya veya Kuzey Suriye yerleşmelerinin *Halaf-Ubaid Geçiş* (Halaf-Ubaid Transition) tabakalarında veya Kilikya'da Mersin-Yumuktepe'nin XVI. ve XV. tabakalarında zaman içerisinde *Ubaid* özelliklerinin yoğunlaşması yönündeki değişim açık bir şekilde izlenebilmektedir²⁶. Bu çalışmanın coğrafi alanını oluşturan Batı Kapadokya'da ise bilimsel kazılarla araştırılmış tek yerleşme olan Güvercinakaya'sında yerel Orta Kalkolitik I-II tabakalarında görülen ilk etkileşim sonrasında tamamen *Ubaid*-ilişkili (?) buluntulara sahip III. tabakada bu olgu net bir şekilde görülebilmektedir²⁷.

Ubaid etkileri taşıyan sosyo-kültürel öğelerin Güney Mezopotamya'nın çevre bölgelerine yayılımı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Günümüzde konunun uzmanları arasında artık Güney Mezopotamya kökenli bir nüfus hareketi veya *Ubaid* topluluklarının bir çatışma sonucunda kuzey bölgelere yayıldığı gibi varsayımlar kabul görmemektedir²⁸. Yapılan yeni araştırmalarda *Halaf*'dan *Ubaid*'e geçişin birdenbire ve tek merkezden olmadığı, uzun bir zaman diliminde gerçekleştiği belgelenmiştir²⁹. Ayrıca yukarıda da vurgulandığı gibi *Ubaid*'in yeni bir ekonomik sistemi ve sosyo-politik örgütlenmeyi kapsayan kültür özelliklerinin kuzeye aktarımı sürecinde ihtiyaçlara göre değişime uğraması, tek merkezli bir yayılım ihtimalini zayıflatmaktadır. *Halaf* dönemindeki sınırlı etkileşimden sonra aile bazında sınırlı bir nüfus hareketi ile *Ubaid* yönetim modelinin, kurumlarının ve örgütlenme biçiminin kuzey bölgelere aktarıldığı

¹⁹ Breniquet 1989; Esin 1989; Stein 1994; 2010; Frangipane 2002: 127-143.

²⁰ Frangipane 2002: 170; Stein 2010: 23-28. Stein'a göre *Ubaid* kültür özelliklerine sahip geniş coğrafyada birbirinden farklı özellikler barındıran en az 8 bölge vardır (Stein 2010: 24). Frangipane ise biri Aşağı Mezopotamya diğeri Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'yu da içine alacak şekilde Yukarı Mezopotamya olmak üzere iki büyük çekirdek bölgenin varlığını kabul etmektedir (Frangipane 2002: 170).

²¹ Oates/Davidson/Kamilli/McKerrell 1977; Frangipane 2002; Stein 2010; 2012; Caneva/Palumbi/Pasquino 2012.

²² Oates/Davidson/Kamilli/McKerrell 1977; Tekin 2019: 379-380.

²³ Frangipane 2002: 127-173; Stein 2010: 23. Bir kısmı bu makalede de ele alınacak seri üretim kaseleri, mühür ve mühür baskıları, *labret*'ler ve *token*'lar gibi bazı kültürel materyallerin, olasılıkla güney ve kuzey kültürlerin etkileşimleri sonucunda geliştirilen yeni ekonomi ve yönetim araçları olarak, Kuzeybatı İran, Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kilikya bölgelerinde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Esin 1981; 1994; Frangipane 2002: 127, 161-173; Pollock 2003; Ökse 2003; Gürdil 2010; Stein 2010: 28-29; Baldi 2010; 2012; Caneva/Palumbi/Pasquino 2012; Helwing 2012).

²⁴ Stein 2012: 128.

²⁵ Hole 1989: 176; Stein 2010: 30.

²⁶ Breniquet 1989; Karsgaard 2010; Stein 2010: 33-38; 2012: 128-132; Caneva/Palumbi/Pasquino 2012.

²⁷ Gülçür 2012; Demirtaş 2017; 2018.

²⁸ Tekin 2019: 371-372.

²⁹ Breniquet 1989; Frangipane 2002: 150-151; Karsgaard 2010; Stein 2012: 128.

görüşü önem kazanmaktadır³⁰. Böyle bir yayılımda ekonomik ve politik yapıları da kapsayan toplumsal örgütlenmenin özgün temel öğeleri korunurken, yerel işbirliklerinin zorunluluğu nedeniyle yayılım gösterilen bölgelerin ihtiyaçlarına göre uyum sağlanmaktadır.

KAPADOKYA'NIN GEÇ KALKOLİTİK BULUNTULARI

Kapadokya'da Orta ve Geç Kalkolitik arasındaki ayırım son yıllardaki arkeolojik araştırmalar ışığında eskiye nazaran daha açık tanımlanabilmektedir. Bilimsel kazıları gerçekleştirilen Güvercinkayası ve Köşk Höyük dışında bölgede tespit edilmiş çoğu Orta Kalkolitik yerleşmesinin dönem sonunda terk edildiği anlaşılmaktadır³¹. Orta Kalkolitik'ten Geç Kalkolitiğe geçiş hakkında ise şimdilik sadece Güvercinkayası, Fraktin Yanı³² (Kayseri), ve bu çalışmada buluntuları değerlendirilecek Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 alanları bilgi vermektedir³³ (Fig.1). Bu yerleşmeler dışında benzer Geç Kalkolitik buluntular, Karaman bölgesinde Canhasan ve Kilikya'da Mersin-Yumuktepe ve Tarsus Gözlü Kule yerleşmelerinde tanımlanmıştır³⁴.

Kapadokya'daki *Ubaid*-ilişkili (?) buluntuların yorumlanmasında Güvercinkayası kazılarında elde edilen veriler büyük önem taşımaktadır. Güvercinkayası'nda I. ve II. tabakalar Orta Kalkolitiğe, III. tabaka ise Geç Kalkolitiğe tarihlendirilmektedir³⁵ (Tablo 1). Güvercinkayası'nda sınırlı da olsa *Ubaid*-ilişkili (?) ilk etkilerin Orta Kalkolitik tabakalarında görülmeye başladığı, I. ve II. tabakalardan elde edilen seri üretim tarzlı *Coba Kaselerinden* anlaşılmaktadır³⁶. Ancak mimariden küçük buluntulara tüm buluntu gruplarında *Ubaid*-ilişkili (?) etkiler yoğun olarak III. tabakada görülmektedir³⁷. Bu tabakada, Orta Kalkolitiğin taş mimarisi ortadan kalkmış ve yerine

ana yapı malzemesi olarak kerpiç kullanılmaya başlanmıştır³⁸. III. tabaka yapıları her ne kadar çevre şartlarından dolayı tahrip olsa da genel plan özellikleri *Ubaid* mimarisi ile uyumludur³⁹. Yerleşmede ayrıca yoğun miktarda, bir kısmı *turnet/tournette* üretimi *Coba Kaselerinin* yanı sıra boyalı *Ubaid*-benzeri kap parçaları ve sınırlı da olsa *Ubaid* etkileşim bölgesinde ele geçen örneklerle benzer betimlere sahip mühür ve mühür baskıları ortaya çıkarılmıştır⁴⁰.

Kapadokya'da *Ubaid*-ilişkili buluntuların elde edildiği bir başka alan, Tahsin Özgüç tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş Fraktin Yanı'dır. Kısa süreli kazı çalışmaları sırasında ana malzemesi taş olan bir yapı açığa çıkarılmıştır⁴¹. Yapı tabanında ise Özgüç'ün *Ubaid*-benzeri olarak nitelediği *turnet/tournette* üretimi iki boyalı parça dışında, *Coba Kaseleri* ve *Saman Yüzlü Sıkma Boyunlu Çömlekler* elde edilmiştir⁴².

French tarafından 1960'lı yıllarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş Karaman bölgesinde yer alan Canhasan'da da *Coba Kasesi* olabilecek tarazlı kaseler görülmektedir⁴³. Ancak bu kaselerin kontekstleri ve tanımları hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte French'in tanımlarından, Canhasan I 2B veya 2A (?) tabakalarında ele geçen tarazlı kaselerin, Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 buluntuları ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır⁴⁴.

Mersin-Yumuktepe ile Güvercinkayası'ndan elde edilen bulgular, bu zaman diliminde, Kilikya ve Batı Kapadokya'da benzer bir sürecin yaşandığını düşündürmektedir. Güvercinkayası Orta Kalkolitik tabakaları (I-II) ile hemen hemen çağdaş Mersin Yumuktepe'nin XVI. tabakasından sınırlı *Ubaid*-ilişkili etkiler ilk kez görülmeye başlamaktadır. Caneva başkanlığında yürütülen yeni kazılarda, XVI. tabakaya ait Mekan A5'in tabanı üzerinde tümlenebilmiş iki tarazlı/*flint-scraped Coba Kasesi* ve Mekan A6'da sınırlı sayıda *Coba Kasesi* parçaları elde edilmiştir⁴⁵. Sonraki XV. tabakadan itibaren ise Güvercinkayası III. tabaka ile benzer şekilde, tüm buluntu gruplarında *Ubaid*-ilişkili (?) etkiler hakim duruma gelmektedir⁴⁶.

³⁰ Frangipane 2002: 127, 154-155, 166, 172-173. Frangipane'nin önerdiği (2002: 154), sınırlı sayıda da olsa güneyli grupların kuzeye yayılımları esnasında bazı yerel topluluklara baskı uygulayarak kendi toplumsal örgütlenmelerini dayatmış olabilecekleri varsayımı, *Ubaid* yayılımının tek biçimde gerçekleşmemiş olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

³¹ Hacı/Tektaş/Egeci/Johnson 2019; Hacı 2019.

³² Tahsin Özgüç tarafından 1947 yılında kısa süreli kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş bu alan, "Fraktin Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev" olarak adlandırılmıştır (Özgüç 1956). Burada hem bu adlandırmayı kısaltmak hem de Fraktin Kabartması ile olası herhangi bir kavram karışıklığına mahal vermemek için "Fraktin Yanı" ismi kullanılmıştır.

³³ Özgüç 1956; Gülçur 2004; 2012; Demirtaş 2017; 2018.

³⁴ Goldman 1956: 75-76, fig. 224.17, 340.I, J; French 2005: fig. 162; Caneva/Palumbi/Pasquino 2012.

³⁵ Gülçur 2012.

³⁶ Demirtaş 2018: 13-14.

³⁷ Gülçur 2012; Demirtaş 2017; 2018.

³⁸ Gülçur 2012: 219-220.

³⁹ Demirtaş 2018: 3.

⁴⁰ Demirtaş 2015: 28-31, kat. 1-10; 2018.

⁴¹ Özgüç 1956: 60.

⁴² Özgüç 1956: 62-64, lev. XVII.

⁴³ French 2005: 28, 153.16, 161.17, 169.2-3, 12.

⁴⁴ French 2005: 28.

⁴⁵ Caneva 2019: 40, fig. 8, 16; Palumbi 2019: 59, fig. 22, table 1-4.

⁴⁶ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012: 355-358, 363-368; Caneva 2017: 21, 25.

ORTA TOROSLARIN KUZEY SINIRINDAKİ YENİ BULGULAR

2018-2019 yıllarında araştırılan Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1'in Geç Kalkolitik buluntuları, özellikle Güvercinkayası ve diğer yerleşmelerde olduğu gibi Kapadokya'nın Orta Kalkolitik yerel siyah açkılı mal grubundan tamamen farklıdır. Bu alanlardan elde edilen çanak-çömlek, Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den bilinen *Ubaid*-ilişkili (?) seri üretim açık renkli kaplarla büyük benzerlik gösterir (Fig. 4-8). Kaseler, hem form hem üretim tekniği yönünden *Coba* tipindedir⁴⁷ (Fig. 4-6). Estetik ve kaliteye önem verilmemiş, seri üretim zinciri sonunda genellikle kaba ürünler elde edilmiştir. Yüzeysel araştırmalarında gözlemlenen örneklerin çoğu, Yakın Doğu'daki benzerleri gibi *turnet/tournette* üretimidir. Hamur genellikle devetüyü, turuncu, pembe veya kahverengi, orta pekişmiş, iri-orta büyüklükte taşçık, kum, kireç ve saman katkılıdır (Fig. 4-6). Katkılarda herhangi bir standardizasyon görülmez, incelenen örneklerin hamurlarındaki katkı boyutu ve yoğunluğu her bir örnekte farklılık göstermektedir. Kapların cidarlarında gri-siyah renk özler yaygındır. Kaseler genellikle düz dipli, yarı küresel gövde profiline sahiptir. Dudaklar üç farklı şekilde; basitçe yuvarlatılarak, üst kısmı hafif düzleştirilerek veya sivriltilerek tamamlanmıştır (Fig. 4-6). İç yüzeyler genellikle astarlı veya sıvazlıdır. Dış yüzeyler ise sıvazlama sonrasında, fırınlama öncesinde, bir alet yardımı ile özellikle belli bölgelere uygulanmış taraz/sıyrık/*scrape* izlerine sahiptir. Tarazlama genellikle ağız kenarı altından başlayarak dibe doğru yatay eğriler şeklinde ve yoğunluğu artarak uygulanmıştır (Fig. 4.2-4; 5.1-2, 5.4; 6.1-2; 6.4). Ele geçen sınırlı sayıdaki dip parçası arasında dış yüzeyleri tarazlanmış veya yalın bırakılmış örnekler de mevcuttur (Fig. 5.1-2, 5.4).

Kapalı formlu kapların yüzeyleri genellikle sıvazlı veya düzeltilidir (Fig. 7-8). Ancak bazı çömlek örneklerinin dış yüzeyleri de tarazlanmıştır (Fig. 7.5-6; 8.4). Tarazlı veya tarazsız tüm örneklerin yüzeylerinde değişen yoğunluklarda katkı olarak kullanılmış kireç boşlukları veya saman izleri görülmektedir. Herhangi bir dip parçası ele geçmeyen çömlekler genellikle küresel gövdeli, sıkma boyunlu ve dışa çekik ağız kenarlıdır (Fig. 7-8). Az sayıda örneğin, ya boyunsuz olduğu ya da boyun ile gövdenin birleşme noktasının oldukça yumuşak bir kavis oluşturacak şekilde tamamlandığı görülmektedir.

Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1'den elde edilen *Coba Kaselerinin* en yakın benzerleri Kapadokya'da Güvercinkayası'nın I-II (sınırlı sayıda) ve III. tabakalarında, Fraktin Yanı yerleşmesinde, Karaman bölgesinde Canhasan I 2B veya 2A tabakalarında, Kilikya'da Mersin-Yumuktepe'nin XVI. (sınırlı sayıda) ve XV. tabakalarında ve Tarsus Gözlü Kule'nin *Ubaid* evresinde görülmektedir⁴⁸. Bunun dışında Yukarı Fırat bölgesinde Değirmen-tepe (Malatya), Horum Höyük, Yukarı Dicle bölgesinde Yenice Yanı, Türbe Höyük, Amik Ovası ile Fırat Vadisi arasındaki bölgede Oylum Höyük ve Kuzey Suriye'de Tell Zeidan'ın aralarında olduğu bir çok yerleşmenin Geç Kalkolitik kontekstlerinde söz konusu kase tipinin yakın benzerleri ele geçmiştir⁴⁹. Bu yerleşmelerin hemen hemen hepsinde *Coba Kaseleri* ile birlikte *Saman Yüzlü Sıkma Boyunlu Çömlekler* de elde edilmiştir.

MÖ 6. binyıl sonu-5.binyıl başlarından itibaren Yakın Doğu'da geniş bir coğrafyada yaygın olarak görülen seri üretim *Coba Kaselerinin* işlevine ilişkin çeşitli görüşler vardır. Bu yorumlardan en kabul göreni, daha geç örneklerden yola çıkılarak yapılan, iş gücü örgütlenmesinde kullanıldığı varsayımıdır⁵⁰. Bazı ailelerin veya seçkin sınıfın ihtiyaç duyduğu işgücünün karşılığının ödenmesinde bu kaseler ölçü birimi olarak kullanılmış olabilir. Bunun dışında seçkin sınıfın hiyerarşideki konumunu güçlendirecek törensel toplu yemek yeme etkinliklerinde de kullanıldığı önerilmektedir⁵¹. *Coba Kaselerinin* işlevine yönelik yorumlar farklılık gösterse de, tümü dikkate alındığında, bu dönemde artık çanak-çömleğin, değişen ekonomik ve toplumsal sistemi yansıtan bir gösterge olarak yeni bir anlam kazandığına vurgu yapılmaktadır.

Bekçitepe ile Adıyaman Mevkii 1 Geç Kalkolitik buluntularının tarihlendirilmesinde Güvercinkayası ve Mersin-Yumuktepe kazılarında elde edilen veriler yol gösterici olabilir⁵². Her iki yerleşmede de sınırlı *Ubaid*

⁴⁷ Rothman 2002: 55; Baldi 2012: 394-397. Baldi (2012) *Coba Kaselerine* yönelik biçimsel bir sınıflamada 4 tip belirlemiştir. Bu çalışmada değerlendirilen kaselerin çoğu, genel olarak, Baldi'nin sınıflamasındaki Tip 2 ile benzerlik taşımaktadır (Baldi 2012: 397, 401, fig. 3).

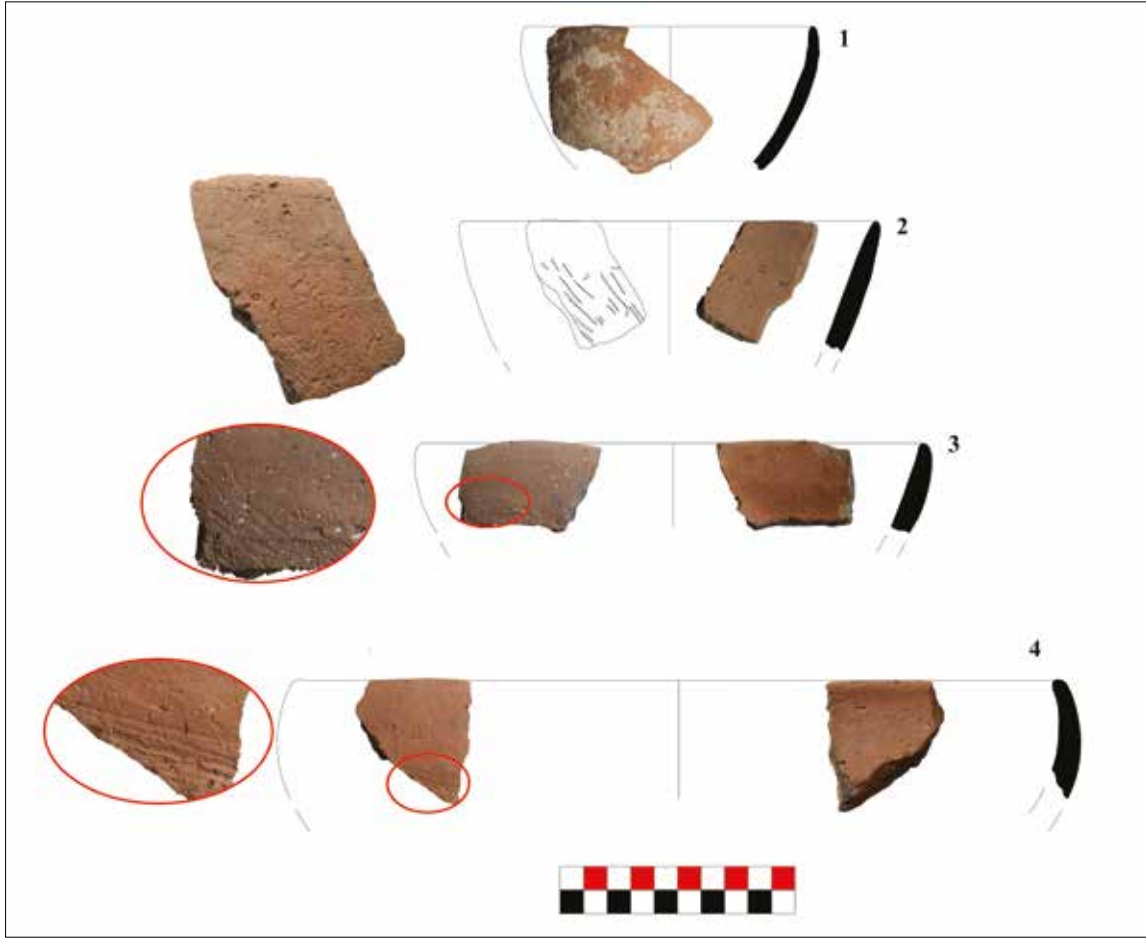
⁴⁸ Özgüç 1956; Goldman 1956: 75-76, fig. 224.17, 340. I, 340. J; French 2005: 28; Caneva/Palumbi/Pasquino 2012; Demirtaş 2018; Caneva 2019: 40; Palumbi 2019: 59.

⁴⁹ Esin 1981: 82-83, res. 9. 1-4; Özgen/Helwing/Engin/Niewenhuyse/Spoor 1999: 38-39, 46, abb.17; Bernbeck/Costello 2002: 657, 659, şek. 10; Gürdil 2010; Helwing 2012: 211-217, fig. 11-12; Stein 2012: 132-133, fig. 4. f, h; Ozan/Sağlamtimur/Alper 2017: fig. 3-4.

⁵⁰ Frangipane 2002: 167-169.

⁵¹ Frangipane 2002: 167-169; Helwing 2003: 65-69; Pollock 2003: 24; Baldi 2012: 402-405.

⁵² Makale konusu buluntuların tarihlendirilmesinde değerlendirilebilecek bir diğer yerleşme Canhasan I olabilir. Ancak hem bu yerleşmede ortaya çıkarılan *Coba Kaseleri* olabilecek buluntuların kontekstlerinin (Canhasan I 2B veya 2A (?) açık olması hem de bu yerleşme ile güvenilir mutlak tarihlere sahip Güvercinkayası ve Köşk Höyük arasında yapılan analogilerdeki bazı sorunlar bunu zorlaştırmaktadır. Örneğin Gülçur, Güvercinkayası Orta Kalkolitik I-II tabakalarında ele geçen Canha-

Figür 4: Bekçitepe Coba Kase Parçaları / The Fragments of Coba Bowls from Bekçitepe

etkileri Orta Kalkolitik tabakalarında (yaklaşık MÖ 5200-4700) görülmekte, diğer karakteristik buluntularla birlikte sonraki yapı katlarında *Ubaid* etkisi yoğunlaşmaktadır⁵³. Güvercinkayası ve Mersin-Yumuktepe'den⁵⁴ elde edilen

san benzeri boyalı çanak-çömlek parçalarından yola çıkarak bu tabakaları Canhasan I 2A ile çağdaş kabul etmektedir (Gülçur 2012: 221; Gülçur/Endoğru 2001: 50). Öztan ve Silistreli ise Köşk Höyük Orta Kalkolitik I yerleşmesinde ortaya çıkarılan benzer boyalı parçaları Canhasan I 2B tabakası buluntuları ile ilişkilendirmektedir (Öztan 2002: 58-59; Silistreli 1985: 34). Radyo karbon tarihleri Canhasan I 2B tabakası için, oldukça erken bir dönemi, yaklaşık MÖ 6. binyılın ilk yarısını işaret etmektedir (Thissen 2002: 303, 324, 326-327). Bir sonraki 2A tabakasının ise güvenilir mutlak tarihleri bulunmamaktadır. Bu bulgular, kesin olmamakla birlikte, Gülçur'un belirttiği gibi, Güvercinkayası ve Köşk Höyük Orta Kalkolitik tabakalarının Canhasan I 2A ile çağdaş olabileceğini ve bu yerleşmede ele geçen *Coba Kaselerinin* büyük olasılıkla 2A tabakasına ait olabileceğini göstermektedir. Eğer bu tarihlendirmeler doğru ise French tarafından Canhasan I'de ortaya çıkarılan *Coba Kaseleri*, tıpkı Güvercinkayası (I-II) ve Mersin-Yumuktepe'nin (XVI) Orta Kalkolitik tabakalarında ortaya çıkarılmış sınırlı sayıda *Coba Kaseleri* gibi *Ubaid*-ilişkili etkilerin Anadolu'daki en erken örnekleri arasında yer almalıdır.

⁵³ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012: 358-369; Caneva 2017: 21, 25; Demirtaş 2018: 13-14, 17.

⁵⁴ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012: 356-357; Demirtaş 2018: 17.

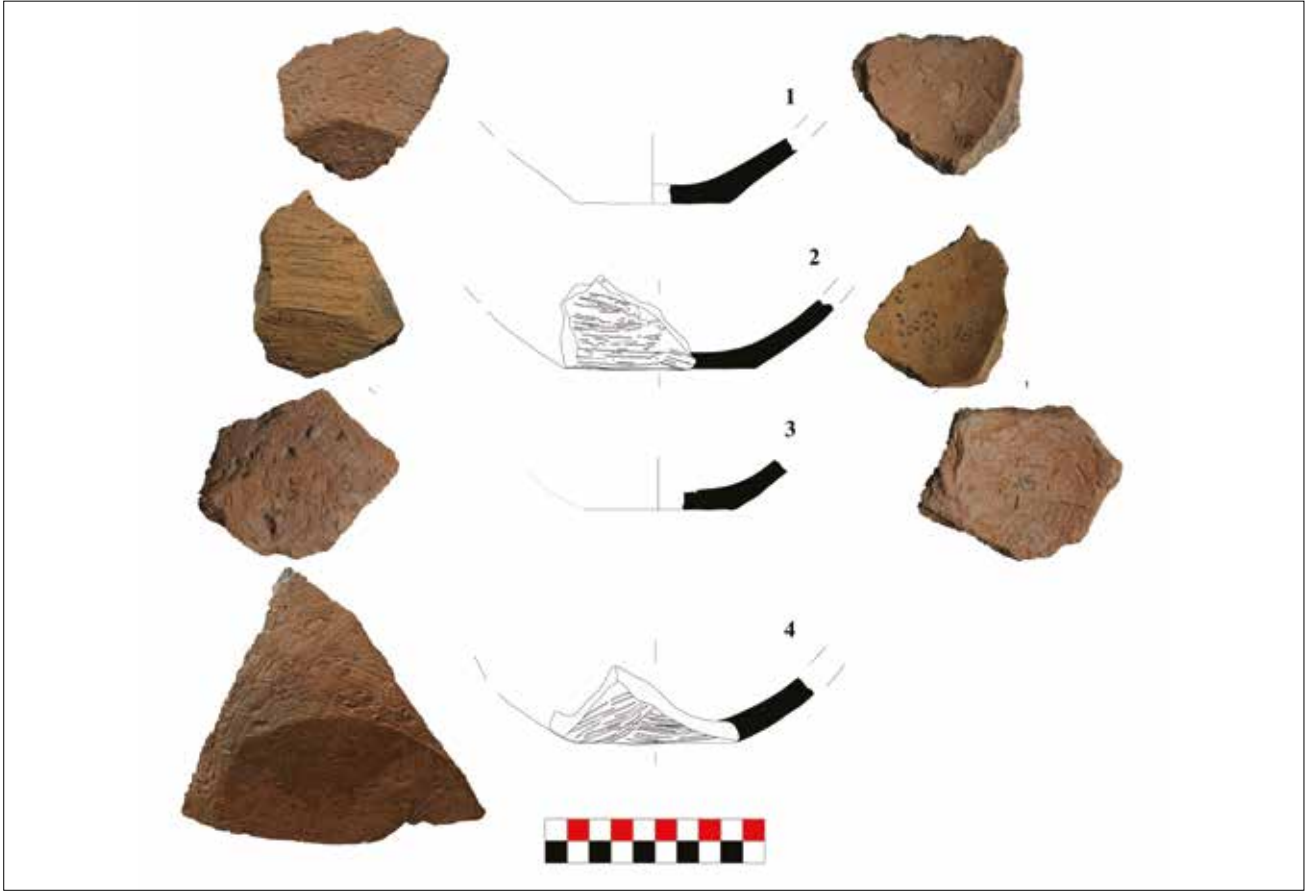
bulgular ve özellikle *Ubaid* etkilerinin ilk kez görüldüğü bir önceki dönemin tabakalarından alınan mutlak tarihler doğrultusunda; Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 Geç Kalkolitik buluntularının, Orta Kalkolitik'in hemen sonrasına, yaklaşık MÖ 4700/4600-4400/4300'e tarihlenmesi yüksek bir olasılıktır (Tablo 1). Bu tarihler yaklaşık olarak Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye yerleşimlerinin Geç *Ubaid* sonu-Yerel Geç Kalkolitik (LC) I tabakalarına denk gelmektedir⁵⁵.

DEĞERLENDİRME

Batı Kapadokya kronolojisinde Erken Kalkolitik ile Orta Kalkolitik arasında, şu an için belirsiz bir evre vardır. Yaklaşık MÖ 5500/5400-5200 yılları arasına denk gelen ve Orta Kalkolitik 'ön evre' olarak adlandırılabilir bu dönemde, olasılıkla Güvercinkayası I-II ile Köşk Höyük I yerleşimlerinde tüm buluntuları ile daha fazla bilgiye sahip olunan Orta Kalkolitik kültürünü şekillendirecek toplumsal dönüşümler yaşanmaya başlamıştır⁵⁶.

⁵⁵ Stein 2012: 128-130, table 1; Rothman 2001: 7-8 table 1.1.

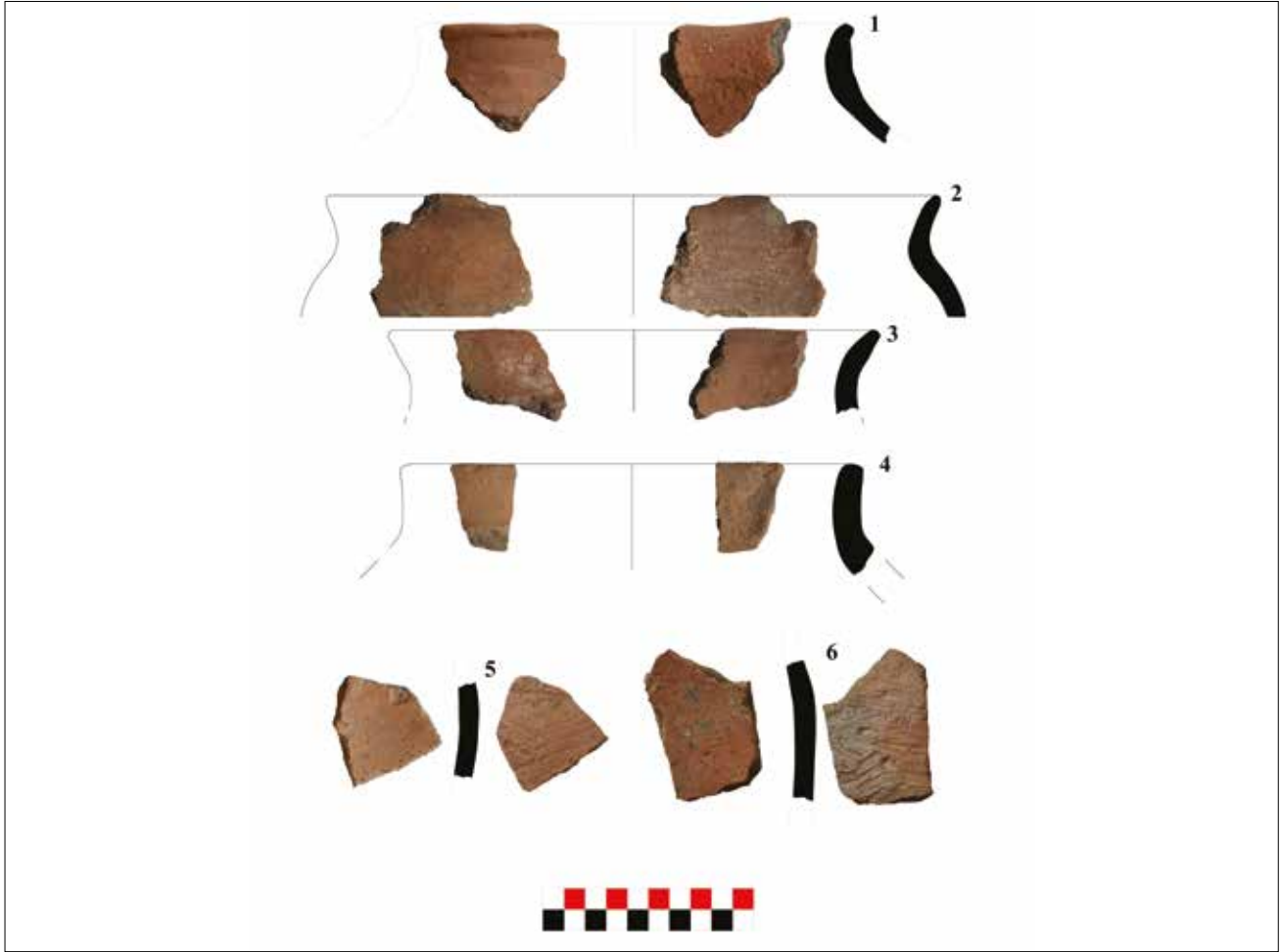
⁵⁶ Hacıoğlu 2019.

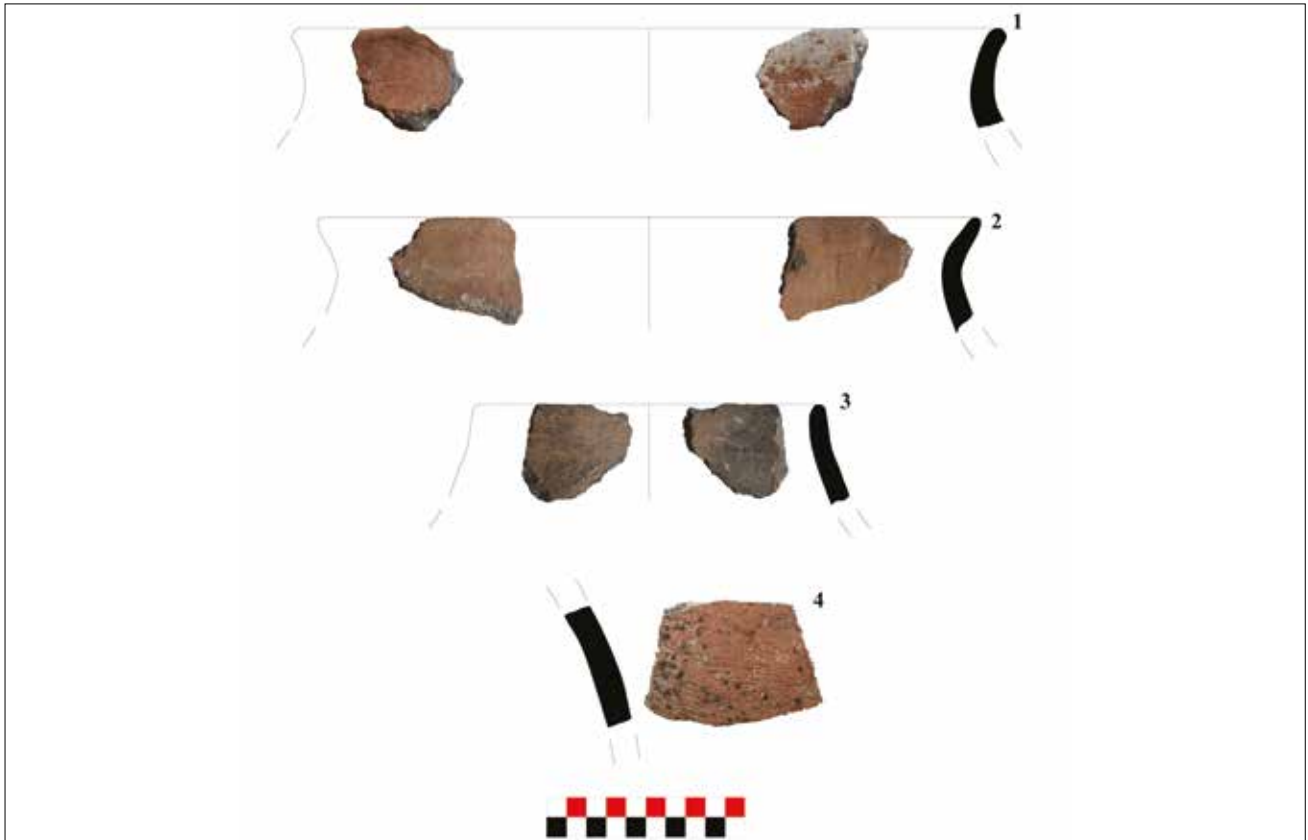
Figür 5: Bekçitepe Coba Kase Parçaları / *The Fragments of Coba Bowls from Bekçitepe*

Figür 6: Adıyaman Mevkii 1 Coba Kase Parçaları / *The Fragments of Coba Bowls from Adıyaman Mevkii 1*

Figür 7: Bekçitepe Geç Kalkolitik Çömlek Parçaları / *The Fragments of Jars from Bekçitepe*

Figür 8: Adıyaman Mevkii 1 Geç Kalkolitik Çömlek Parçaları / *The Fragments of Jars from Adıyaman Mevkii 1*

Şimdilik ‘ön evre’ye tarihleyebileceğimiz bulgular, Güvercinkayası Orta Kalkolitik tabakalarının altında açığa çıkarılan ahşap kazık delikleri olabilecek ana kayaya açılmış oyuklardır. Benzer oyukların, yüzey araştırması esnasında araştırılan Orta Torosların kuzeyindeki dağlık alanda, çağdaş bir çok kaya üzeri yerleşmede de tespit edilmesi, bazı yarı göçer toplulukların bölgeye göç ettiklerini ve Güvercinkayası I-II ile Köşk Höyük I yerleşimlerinde (yak. MÖ 5200-4700) açık bir şekilde izlenebilen gelişkin Orta Kalkolitik kültürünü meydana getirdiklerini düşündürmektedir⁵⁷. Bununla beraber, bu varsayımları daha güçlü dile getirmek için daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir.

Güvercinkayası ve Köşk Höyük kazıları ile Niğde ili dağlık alanında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sayesinde Orta Kalkolitik (yak. MÖ 5200-4700) hakkında daha detaylı bilgilere sahibiz. Bu dönemde yerleşim alanı seçiminden mimari ve çanak-çömleğe belli düzeylerde standart materyallere sahip gruplar, sadece bölgenin Neolitik’ten beri devam eden, yerel farklılıklara sahip, genellikle ova veya geniş vadi kenarlarına kurulmuş eski yerleşimlerinin üzerine veya yakınlarına değil aynı zamanda daha önceki dönemlerde tam zamanlı yerleşimlerin görülmediği, oldukça dağlık alanlara da yerleşmişlerdir⁵⁸. Güvercinkayası I-II ve Köşk Höyük I ile tamamen benzer buluntulara sahip, büyük çoğunluğu kalıcı olan bu dağlık alan yerleşmelerinin sayısı, 2017-2019 yıllarında yapılan son araştırmalar sonucunda, 11’e ulaşmıştır⁵⁹. Batı Kapadokya’nın bu yerleşim örüntüsü, nedenini şuan için kesin olarak bilmediğimiz yeni bir yaşam tarzının, Orta Kalkolitik başlarında benimsendiğini göstermektedir⁶⁰.

Orta Torosların kuzeyi dağlık alanlarda tespit edilen yerleşimler Orta Kalkolitik öncesine veya sonrasına tarihlendirilebilecek buluntulara sahip değildir. Tüm alanların Orta Kalkolitik sonunda terk edildiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, Batı Kapadokya gruplarının Orta Kalkolitik başlarında dağlık alanların yoğun kullanımına dayanan yeni bir ekonomik ve sosyo-politik örgütlenme modeli ortaya çıkardıklarını ve ayrıca dönem sonunda -belki de aşağıda açıklanacak olası nedenlerle ilişkili olarak- bu sistemin sürdürülemezlikte başarısızlığa uğradığını göstermektedir.

Batı Kapadokya gelişkin Orta Kalkolitik kültürünün şekillenmeye başladığı ‘ön evre’ (MÖ 5500/5400-5200) ile yaklaşık olarak çağdaş bir zaman diliminde, Güney Mezopotamya’da *Ubaid* olarak adlandırılan başka bir topluluğun geliştirdiği yeni bir yönetim ve örgütlenme modeline ait araçların, çekirdek bölgenin kuzey (Orta ve Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye), güney (Basra Körfezi’nin batısı Bahreyn, Katar, Umman) ve doğu (Kuzeybatı İran) bölgelerine aktarıldığı gözlemlenmektedir⁶¹. Basra Körfezi’nin batı kıyısındaki yerleşimlerin çekirdek bölge ile olan direkt temasları değerlendirme dışında tutulursa⁶², *Ubaid* kültürel materyallerinin kuzeye yayılması ile ilgili şu an için yaygın ve makul görüşün, toplu bir nüfus hareketinden ziyade -belki aile bazında sınırlı bir nüfus hareketi ile- güneyde geliştirilen ideolojinin, yönetim modelinin, kurumların ve örgütlenme biçiminin çevre bölgelere aktarıldığı yönünde olduğu söylenebilir⁶³. Kuzeye yayılma sürecinde *Ubaid*’in yönetim araçlarında ve niteliğinde bazı değişikliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır⁶⁴. Örneğin Güney Mezopotamya’da çok sık görülmeyen, içerisinde *Coba Kaselerinin* de olduğu seri üretim kaselere, mühür ve mühür baskılarına, *labret*’lere ve *token*’lara kuzey bölgelerde, değişime uğrayan sistemin göstergeleri olarak yoğun bir şekilde rastlanmaktadır.

Ubaid etkileşim alanı olarak nitelenen kuzey bölgeler ile benzer bir durumun, Kilikya ve Kapadokya bölgeleri için de geçerli olduğunu sırasıyla Mersin-Yumuktepe ile Güvercinkayası ve Fraktin Yanı kazıları göstermektedir. Ancak Caneva’nın da belirttiği gibi Kilikya’da dahi *Ubaid* etkilerinin olabileceği, konunun uzmanları tarafından şüphe ile karşılanmaktadır⁶⁵. Oysa ki Mersin-Yumuktepe (XV) ve hatta Kapadokya’da yer alan Güvercinkayası’nda (III) mimariden seri üretim kaplara, sınırlı da olsa kayıt-kontrol araçlarına (mühür/mühür baskıları, *token*’lar) ve diğer küçük buluntulara kadar *Ubaid*-ilişkili (?) etkileri görmek mümkündür⁶⁶.

Kapadokya’daki *Ubaid*-ilişkili (?) buluntuların yorumlanmasında Güvercinkayası kazılarından elde edilen veriler büyük önem taşımaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Güvercinkayası’nda seri üretim kaseleri sınırlı da olsa Orta Kalkolitik tabakalarında görülmeye başlamaktadır. Ancak tüm buluntu gruplarında *Ubaid*-ilişkili (?) etkileri yoğun olarak gösteren materyaller III.

⁵⁷ Hacı/Tektaş/Egeci/Johnson 2019; Hacı 2019.

⁵⁸ Hacı/Tektaş/Egeci/Johnson 2019; Hacı 2019.

⁵⁹ Orta Kalkolitik döneme tarihlenen alanların sayısı, büyük olasılıkla, araştırmalar devam ettikçe artacaktır. Yukarıda verilen sayıya Köşk Höyük ve Güvercinkayası ile ovalık alanda (Bor Ovası) araştırmalar gerçekleştirdiğimiz Bekçitepe, Galhane ve Pınarbaşı yerleşmeleri dahil değildir.

⁶⁰ Dağlık alanın Orta Kalkolitik yerleşimlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Hacı 2019.

⁶¹ Stein 2012:128.

⁶² Oates/Davidson/Kamilli/McKerrell 1977; Tekin 2019: 379-380.

⁶³ Frangipane 2002: 127, 154-155, 166; Stein/Özbal 2007: 333-335; Stein 2012: 128.

⁶⁴ Stein 2010; 2012.

⁶⁵ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012: 354.

⁶⁶ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012; Gülçür 2012; Demirtaş 2017; 2018.

tabakada ortaya çıkarılmıştır⁶⁷. Mersin-Yumuktepe’de de benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılmaktadır. Batı Kapadokya’nın Orta Kalkolitiği ile çağdaş Yumuktepe’nin XVI. tabakasına ait bazı mekanlarından (A5 ve A6) sınırlı sayıda *Coba Kasesi* parçaları elde edilmiştir⁶⁸. Bir sonraki XV. tabakadan itibaren ise değişen ekonominin ve sosyo-politik yapının birer göstergeleri olarak mimariden çanak-çömleğe tüm buluntu gruplarında *Ubaid*-ilişkili (?) etkileri görmek mümkündür⁶⁹.

Güvercinkayası ve Mersin-Yumuktepe’de görülen bu süreç, daha açık bir ifade ile MÖ 6. binyıl sonu ile 5. binyıl başlarında görülen ilk etkileşimden sonra yaklaşık MÖ 5. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren *Ubaid*-ilişkili (?) buluntuların hakim olması, *Ubaid* etkileşim alanı olarak nitelenen kuzey bölgelerdeki süreç ile benzerdir⁷⁰. Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye bölgesinde de hemen hemen Kapadokya Orta Kalkolitiği ile çağdaş olarak *Halaf-Ubaid Geçişinin* (Halaf-Ubaid Transition) görüldüğü tabakalar tespit edilmiştir. Daha sonraki tabakalarda ise *Ubaid*-ilişkili (?) materyallerin hakim olduğu kontekstlerle karşılaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi bu olgu nedeniyle söz konusu bölgelerdeki *Ubaid*-ilişkili (?) etkiler, bir çatışma veya toplu bir nüfus hareketinden ziyade güneyin ekonomik ve politik sisteminin kuzey topluluklarınca kabul görmesine bağlanmaktadır⁷¹.

Batı Kapadokya’da sürdürülen arkeolojik araştırmalar, *Ubaid*-ilişkili (?) yayılıma ilişkin her iki varsayımı da (çatışma veya ekonomik ve politik sistemin benimsenmesi) destekler nitelikte veriler sunmaktadır. Örneğin Güvercinkayası ve Köşk Höyük Orta Kalkolitik yerleşimleri, buluntularının korunmuş bir şekilde günümüze ulaşmasını sağlayan şiddetli bir yangın sonucu yıkılmıştır⁷². Güvercinkayası’nda Orta Kalkolitik yerleşiminin üzerine tüm buluntu gruplarında bölgenin geleneklerine uymayan farklı materyallere sahip bir yerleşim kurulurken, Köşk Höyük I yerleşiminin yıkım sonunda terk edildiği izlenmektedir. Orta Kalkolitiğin yerel geleneklerini büyük oranda yitiren alanlar sadece kazısı yapılmış bu iki yerleşme ile sınırlı değildir. Dağlık alanlara yayılmış Orta Kalkolitik gruplarının, dönem sonunda, *Ubaid*-ilişkili (?) etkiler ile yaklaşık eş zamanlı olarak, yerleşmelerini terk ettiği anlaşılmaktadır. Sadece Güvercinkayası⁷³, Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 gibi sınırlı sayıdaki Orta Kalkolitik yerleşimin yerel olmayan kültürel materyalleri kullanan topluluklar tarafından iskan edildiği görülmektedir.

⁶⁷ Demirtaş 2018: 13-14, 17.

⁶⁸ Caneva 2019: 40, fig. 8, 16; Palumbi 2019: 59, fig. 22, table 1-4.

⁶⁹ Caneva/Palumbi/Pasquino 2012: 355-357, 363-368; Caneva 2017: 21, 25.

⁷⁰ Breniquet 1989; Karsgaard 2010; Stein 2010; 2012.

⁷¹ Breniquet 1989; Frangipane 2002: 127-143; Stein 2012: 128.

⁷² Öztan 2002: 56; Gülçür 2012: 219-220.

⁷³ Gülçür 2012.

Tüm bu bulgular, Orta Kalkolitik sonunda Batı Kapadokya’daki olası bir çatışmanın kanıtı olarak değerlendirilebilir mi? Çatışma sonucunda geniş bölgelere yayılma, daha çok, sınıfsal ayrımların pekiştiği iş bölümünün kurumsallaştığı, bürokrasiye sahip devlet niteliğindeki, karmaşık politik örgütlenmelerin ortaya çıkması ile birlikte görülmektedir. Hem bu tarzdaki sosyo-politik örgütlenmenin varlığını gösteren herhangi bir kanıtın olmaması, hem de yukarıda belirtildiği gibi, *Ubaid*’in diğer yayılım alanlarında olduğu gibi, Batı Kapadokya’da da *Ubaid*-ilişkili (?) etkilerin sınırlı da olsa Orta Kalkolitik’de başlamış olması yayılımın nedeni olarak önerilebilecek, çatışmayı merkezine alan bir varsayımı zayıflatmaktadır.

Batı Kapadokya Orta Kalkolitiğinin sonlarında açık bir şekilde görülen çöküşün nedeni için ise yönetim ve toplumsal örgütlenmede yaşanması olası yapısal iç sorunlar alternatif bir varsayım olarak ileri sürülebilir. Kapadokya’nın belli ölçülerde ‘yayılmacı’ yerel Orta Kalkolitik oluşumu sadece Anadolu için değil, tüm Yakın Doğu için en erken bölgesel politik (?) yapılarından biridir. Olasılıkla amaçlanan hedefler doğrultusunda sosyo-politik örgütlenmede ilk denemeler yapılmış, hatta şu an için tam olarak çözümlenemediğimiz karmaşık örgütlenmede kısmen başarılı olunmuş (dağlık alana belli bir düzen dahilinde yayılma bunun kanıtı olarak değerlendirilebilir), ancak olasılıkla yönetimin ve örgütlenmenin yapısal sorunlarından dolayı sürdürülebilir olamamıştır⁷⁴. Yerel Orta Kalkolitik sisteminin çöküşü ile yeni bölgelere yayılma motivasyonu yüksek ve örgütlenmesi daha işlevsel ve belki de daha esnek *Ubaid*-ilişkili (?) yönetim araçlarının, Kapadokya’ya yerel iş birlikler aracılığı ile yayılması eş zamana denk gelmiş olabilir. Geç Kalkolitiğin yeni toplumsal düzeninde, Orta Kalkolitik ekonomisinde önemli bir yeri olduğu anlaşılan dağlık alan yerleşimlerinin (özellikle hayvancılık ve süt ürünlerinin üretiminde), işlevsiz hale gelerek terk edildiği düşünülebilir.

Ubaid-ilişkili (?) etkiler Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye’de Orta-Geç Uruk dönemine denk gelen zaman dilimine kadar devam etse de çalışma alanında yaklaşık MÖ 4400/4300’den sonra bu etkilerin devam ettiğini gösteren herhangi bir kanıt şimdilik bulunmamaktadır. Öte yandan, Kalkolitik Çağ’ın bu evresinin Anadolu özelinde en az bilgiye sahip olunan bir dönem olduğu unutulmamalıdır. Özellikle İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin alt seviyelerinde kalmış Kalkolitiğin bu evrelerine yönelik yapılacak kazı niteliğindeki araştırmaların, mevcut bilgilerimizi kökten değiştirmesi olasıdır.

⁷⁴ Hacar/Tektaş/Egeci/Johnson 2019; Hacar 2019.

Kapadokya Bölgesi	Tarihler (Yaklaşık Olarak) (MÖ)	Bekçitepe	Adıyaman Mevkii 1	Güvercin / kayası	Köşk Höyük	Tepecik / Çiftlik	Mersin / Yumuktepe	Kuzey Mezopotamya / Suriye
Geç Kalkolitik (İlk Evre)	4400/4300 4700/4600-	Seri Üretim <i>Coba Kaseleri</i> <i>Saman Yüzlü Kaplar</i>	Seri Üretim <i>Coba Kaseleri</i> <i>Saman Yüzlü Kaplar</i>	III			XV	<i>LC 1</i> <i>Geç Ubaid</i>
Orta Kalkolitik (Gelişkin Evre)	5200	Yerel Orta Kalkolitik	Yerel Orta Kalkolitik (?)	II I	I		XVI	<i>Halaf-Ubaid Geçiş</i>
Orta Kalkolitik (Ön Evre)	5500/5400-	Anakayaya açılmış oyuklar(?)		Anakayaya açılmış oyuklar(?)	Boşluk	1(?)		<i>Halaf</i>
Erken Kalkolitik Geç Neolitik	6000	Kabartma ve çizi/nokta bezemeli kaplar			II III	2 3		

Tablo 1: Kalkolitik Dönem Kronoloji Çizelgesi / *Chronological chart of the Chalcolithic Period.*

SONUÇ

Orta Anadolu'nun güneyindeki yeni araştırmalar, bölgede yaklaşık MÖ 4700-4600'de yerel Orta Kalkolitik kültürüne özgü materyallerin ortadan kalktığını ve bazı alanlarda Orta Kalkolitik yerleşim tabakalarının üzerine *Ubaid*-ilişkili (?) kültürel materyalleri kullanan toplulukların (yerel veya yerel olmayan) yerleştiğini göstermektedir. Güvercin kayası kazılarında çanak-çömlek, mühür-mühür baskıları ve küçük buluntuların yanı sıra Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile benzer bir mimari düzene ait kanıtların elde edilmesine rağmen makale konusu Bekçitepe ve Adıyaman Mevkii 1 yerleşmelerinde, araştırmaların niteliğinden dolayı şimdilik, bu ilişki sadece çanak-çömlek üzerinden kurulabilmektedir. Ancak mevcut bulgular bile, olasılıkla MÖ 5. binyılda başlayan *Ubaid*-ilişkili (?) etkilerin sadece Güvercin kayası ve Fraktin Yanı ile sınırlı kalmadığını, bu etkilerin Kapadokya bölgesinde daha yaygın izlenebildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun dışında, yeni bulgular, Orta Anadolu ile güneyin gelişkin kültürleri arasındaki yoğun ve sistemli ilişkilerin, zannedildiğinden çok daha erken bir dönemde başladığını göstermektedir. Mutlak tarihlere sahip Mersin-Yumuktepe XVI ve Güvercin kayası I-II yerleşmelerinde görülen ilk etkiler, yaklaşık MÖ 5200 ile 4700 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Tablo 1).

Elde edilen bu bulgulara rağmen, bu çalışmada değerlendirilen veriler ne yazık ki Orta Anadolu'daki *Ubaid*-ilişkili (?) etkilerin niteliğini detaylı olarak tanımlamaya yetmemektedir. Örneğin; *Ubaid*-ilişkili (?) etkilerin hangi bölge ile kurulan etkileşimin sonucunda Orta Anadolu'nun güneyine yayıldığı açık değildir. Şu an için en makul varsayım, etkileşimin Orta Torosların doğal geçitleri kullanılarak, Kilikya üzerinden gerçekleşmiş olduğudur. Ancak, özellikle Domuztepe'de *Ubaid* özelliklerine sahip çanak-çömleklerin en erken yaklaşık MÖ 6. binyılın ortalarına tarihlendirilmesi, bu ilişkilerin uzun bir süreç sonucunda, Doğu Anadolu üzerinden de gelişmiş olabileceğini düşündürmektedir⁷⁵. Bunun dışında, iki önemli konunun yakın gelecekte araştırılması gerekmektedir: Bunlardan biri, *Ubaid* etkileşim alanındaki diğer bölgeler ile Kapadokya arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların detaylı bir şekilde tanımlanmasıdır. Diğeri ise güney ile böylesine erken tarihlerde kurulan bağlantıların, daha sonraki dönemlerde (örneğin İlk Tunç Çağı'nda), Anadolu topluluklarının ekonomik ve politik örgütlenmesine ne derecede etki ettiğinin anlaşılmasına yönelik araştırmalar olacaktır.

⁷⁵ Campbell/Fletcher 2010: 75-79; Carter/Philip 2010: 8.

KAYNAKÇA

BALDI, J.S. 2010

“Coba Bowls Production, Use and Discard: A View from Tell Feres al Sharqi”, *Proceedings of the 7th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (Eds. R. Matthews/J. Curtis). Wiesbaden: 355-368.

BALDI, J.S. 2012

“Coba Bowls, Mass-Production, and Social Change in Post-Ubaid Times”, *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)* (Ed. C. Marro). *Varia Anatolica XXVII*: 393-416.

BERNBECK, R./COSTELLO, S. 2002.

“Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik-Demir Çağ Köyü’nde Sondaj Çalışmaları”, *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs* (Eds. N. Tuna/J. Öztürk). Ankara: 653-672.

BIÇAKÇI, E./GODON, M./ÇAKAN, Y. G. 2012.

“Tepecik-Çiftlik”, *The Neolithic in Turkey Central Turkey* (Vol. 3) (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 89-134.

BRENIQUET, C. 1989.

“Les origines de la Culture d’Obeid en Mesopotamia du Nord”, *Upon this Foundation-The Ubaid Reconsidered* (Eds. E. Henrickson/I. Thuesen). Copenhagen: 325-338.

CAMPELL, S./FLETCHER, A. 2010.

“Questioning the Halaf-Ubaid Transition”, *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (Eds. R. Carter/G. Philip). Chicago: 69-83.

CANEVA, I. 2017.

“MÖ V. binyıl’da Mersin-Yumuktepe’de üretim ve sosyal dönüşüm”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 154:15-26.

CANEVA, I. 2019.

“Yumuktepe Level XVI: the field data”, *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe, Level XVI Reconsidered* (Eds. G. Palumbi/I. Caneva). İstanbul: 23-44.

CANEVA, I./KÖROĞLU, G. 2010.

Yumuktepe Dokuzbin Yıllık Yolculuk. İstanbul.

CANEVA, I./PALUMBI, G./PASQUINO, A. 2012.

“The Ubaid Impact on the periphery: Mersin-Yumuktepe during the fifth millennium BC”, *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)* (Ed. C. Marro). *Varia Anatolica XXVII*: 353-389.

CARTER, R. A./PHILIP, G. 2010.

“Deconstructing the Ubaid”, *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (Eds. R. Carter/G. Philip). Chicago: 1-22.

ÇAYLI, P. 2017.

“Gelenekte Devamlılık: Orta Kalkolitik Güvercinkayası ve Köşk Höyük I”, *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan* (Eds. S. Özkan/H. Hüryılmaz/A. Türker). İzmir: 23-39.

DEMİRTAŞ, I. 2015.

“Güvercinkayası Damga Mühür ve Mühür Baskıları”, *Arkeoloji Dergisi XX*: 21-37.

DEMİRTAŞ, I. 2017.

Obeyd Kültür Yayılımı Çerçevesinde Güvercinkayası Yerleşmesi: Güvercinkayası-Obeyd Etkileşimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DEMİRTAŞ, I. 2018.

“Güvercinkayası “Coba” Tipi Tarazlı Kaseleri”, *OLBA XXVI*: 1-30.

ESİN, U. 1981.

“Doğu Anadolu’da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) Kazıları”, *Türk Tarih Kongresi IX-1*: 81-92.

ESİN, U. 1989.

“An early trading center in Eastern Anatolia, in Anatolia and the Ancient Near East”, *Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (Eds. K. Emre/M. Mellink/B. Hrouda/N. Özgüç). Ankara: 135-141.

ESİN, U. 1994.

“The functional evidence of seals and sealings of Değirmentepe”, *Archives Before Writing* (Eds. P. Ferioli/E. Fiandra/G.C. Fissore/M. Frangipane). Rome-Torino: 59-81.

FRANGIPANE, M. 2002.

Yakın Doğu’da Devletin Doğuşu. İstanbul.

FRENCH, D. H. 2005.

Canhasan Sites 2, Canhasan I: The Pottery. London.

GARSTANG, J. 1953.

Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey. Oxford.

GOLDMAN, H. 1956.

Excavations at Gözülü Kule, Tarsus II. Princeton.

- GÜLÇUR, S. 2003.
“Kentleşme Yolunda”, *Köyden Kente Yakın Doğu’da İlk Yerleşimler 2, Ufuk Esin’e Armağan* (Eds. M. Özdoğan/H. Hauptmann/N. Başgelen). İstanbul: 491-509.
- GÜLÇUR, S. 2004.
“Güvercinkayası the Black-Dark Burnished Pottery: A General Overview”, *TÜBA-AR 7*: 141-164.
- GÜLÇUR, S., 2012.
“The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray-Niğde Region”, *Origini XXXIV*: 213-227.
- GÜLÇUR, S./ENDOĞRU, M. 2001.
“Güvercinkayası 1999 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 22-1*: 47-62.
- GÜRDİL, B., 2010.
“Exploring Social Organizational Aspects of the Ubaid. Communities: A Case Study of Değirmentepe in Eastern Turkey”, *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (Eds. R. Carter/G. Philip). Chicago: 361-375.
- GÜREL, A./LERMI, A. 2010.
“Pleistocene-Holocene Fills of the Bor-Ereğli Plain (Central Anatolia): Recent Geo-archaeological Contributions”, *Studia Mediterranea 22: Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia-Turkey*, (Eds. L. d’Alfonso/M. Elena Balza/C. Mora). Pavia: 55-68.
- HACAR, A. 2017.
“Possible Links Between the Highland Regions North of the Central Taurus and West Cappadocia in the Middle Chalcolithic Period (6th and 5th Millennium BC)”, *TÜBA-AR 21*:11-23.
- HACAR, A. 2019.
“Niğde İli Dağlık Bölgenin Orta Kalkolitik Dönem Buluntu Alanları”, *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur’a 75. Yaş Armağanı* (Eds. P. Çaylı/I. Demirtaş/B. Eser). Ankara: 21-44.
- HACAR, A./TEKTAŞ, M./EGECİ, H. S./JOHNSON, M. 2019.
“Middle Chalcolithic expansion into the highlands of the north-central Taurus, south-western Cappadocia”, *Antiquity 93-372*: 1-7
- HELWING, B. 2003.
“Feste in Değirmentepe? Die Soziale Dynamik Des Feierns in Frühen Komplexen Gesellschaften”, *Köyden Kente Yakın Doğu’da İlk Yerleşimler 2, Ufuk Esin’e Armağan* (Eds. M. Özdoğan/H. Hauptmann/N. Başgelen). İstanbul: 57-72.
- HELWING, B. 2012.
“The Oylum Höyük western terrace Post-Ubaid assemblage and its place within the Late Chalcolithic of Western Asia”, *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)* (Ed. C. Marro). *Varia Anatolica XXVII*: 205- 234.
- HOLE, F. 1989.
“Patterns of burial in the fifth millennium”, *Upon this Foundation - The Ubaid Reconsidered* (Eds. E. Henrickson/I. Thuesen). Copenhagen: 149–180.
- KARSGAARD, P. 2010.
“The Halaf-Ubaid Transition: A Transformation Without a Center?” *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (Eds. R. Carter/G. Philip). Chicago: 51–67.
- OATES, J./DAVIDSON, T. E./KAMILLI, D./MCKERRELL, H. 1977.
“Seafaring Merchants of Ur?” *Antiquity 51-203*: 221–234.
- OZAN, A./SAĞLAMTIMUR, H./ALPER, K. 2017.
“Türbe Höyük Coba Çanakları”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı 33*:51-63.
- ÖKSE, T. 2003.
“Kalkolitik Çağda Sivas Bölgesi”, *Köyden Kente Yakın Doğu’da İlk Yerleşimler 2, Ufuk Esin’e Armağan* (Eds. M. Özdoğan/H. Hauptmann/N. Başgelen). İstanbul: 171-197.
- ÖZBUDAK, M. O. 2016
Koyu yüzlü çizi-kazı bezekli çanak çömlek ışığında Orta Anadolu’da Orta Kalkolitik’e geçiş sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZGEN E./HELWING B./ENGİN A./NIEWENHUYSE O./SPOOR R. 1999.
“Oylum Höyük 1997-1998. Die spätchalkolithische Siedlung auf der Westterrasse”, *Anatolia Antiqua 7*:19-67.
- ÖZGÜÇ, T. 1956.
“Fraktin Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev”, *Anadolu I*: 59-64.
- ÖZTAN, A. 2002.
“Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar”, *TÜBA-AR 5*: 55-72.
- ÖZTAN, A. 2012.
“Köşk Höyük: A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau”, *The Neolithic in Turkey Central Turkey* (Vol. 3) (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 31-70.

- ÖZTAN, A./FAYDALI, E. 2003.
“Köşk Höyük’den Erken Kalkolitik Çağa Ait Bir Yapı”, *Belleten* LXVII-248: 13-44.
- ÖZTAN, A./ÖZKAN, S. 2003.
“Çizi ve Nokta Bezekli Köşk Höyük Seramikleri”, *Köyden Kente Yakın Doğu’da İlk Yerleşimler 2, Ufuk Esin’e Armağan* (Eds. M. Özdoğan/H. Hauptmann/N. Başgelen). İstanbul: 445-458.
- PALUMBI, G. 2019.
“The Ceramic Production of Yumuktepe Level XVI”, *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe, Level XVI Reconsidered* (Eds. G. Palumbi/I. Caneva). İstanbul: 49-118.
- POLLOCK, S. 2003.
“Feasts, Funerals, and Fast Food in Early Mesopotamian States”, *The Archaeology and Politics of Food and Feasting in Early States and Empires* (Ed. T. Bray). New York: 17-38.
- ROTHMAN, M. S. 2001.
“The Local and the Regional, An Introduction”, *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: cross-cultural interactions in the era of state formation* (Ed. M.S. Rothman). Sante Fe, NM: 3-26.
- ROTHMAN, M. S. 2002.
Tepe Gawra: The Evolution of Small Prehistoric Center in Northern Iraq. Philadelphia.
- SİLİSTRELİ, U. 1984.
“Pınarbaşı ve Köşk Höyükleri”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 5: 81-86.
- SİLİSTRELİ, U. 1985.
“Köşk Höyüğü”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 6: 31-36.
- SİLİSTRELİ, U. 1989.
“Köşk Höyük’te Bulunan Kabartma İnsan ve Hayvan Figürleriyle Bezeli Kaplar”, *Belleten* LIII/206: 361-374.
- STEIN, G. J. 1994.
“Economy, Ritual, and Power in Ubaid Mesopotamia”, *Chieftdoms and Early States in the Near East* (Eds. G. Stein/M. S. Rothman). Madison: 35-47.
- STEIN, G. J. 2010.
“Local identities and interaction spheres: Modelling regional variation in the Ubaid horizon”, *Beyond the Ubaid: Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East* (Eds. R. Carter/G. Philip). Chicago: 23-44.
- STEIN, G. J. 2012.
“The Development of Indigenous Social Complexity in Late Chalcolithic Upper Mesopotamia in the 5th–4th Millennia BC: An Initial Assessment”, *Origini* 34: 125–151.
- STEIN G./ÖZBAL R. 2007.
“A tale of two oikumenai: Variation in the expansionary dynamics of Ubaid and Uruk Mesopotamia”, *Settlement and Society: Essays dedicated to Robert McCormick Adams* (Ed. E. Stone). Chicago: 329-342.
- TEKİN, H. 2019.
Tarihöncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji. Ankara.
- THISSEN, L. 2002.
“The CANEW C14 Databases. Anatolia 10,000-5,000 cal BC”, *The Neolithic of Central Anatolia* (Eds. H. Gerard/L. Thissen). İstanbul: 299-338.
- YENER, K. A. 2000.
Domestication of Metal: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia. Brill, Leiden.

İNÖNÜ MAĞARASI KAZILARI IŞIĞINDA KALKOLİTİK ÇAĞ'DA BATI KARADENİZ BÖLGESİ

THE WESTERN BLACK SEA REGION IN THE CHALCOLITHIC AGE IN THE LIGHT OF İNÖNÜ CAVE EXCAVATIONS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 20 Aralık 2019	Received: December 20, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 25 Aralık 2019	Peer Review: December 25, 2019
Kabul: 15 Haziran 2020	Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.003

F. Gülden EKMEK *

Anahtar Kelimeler: Batı Karadeniz Bölgesi, İnönü Mağarası, Kalkolitik Çağ, Koyu Renkli Açıklı Çanak Çömlek, Açık Bezemeli Çanak Çömlek.

Keywords: Western Black Sea Region, İnönü Cave, Chalcolithic Age, Dark Burnished Ware, Pattern Burnished Ware.

ÖZET

Anadolu'nun tarihöncesi dönemleri göz önüne alındığında başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Kalkolitik Çağ ile ilgili araştırmaların henüz yeterli seviyede olmadığı dikkati çekmektedir. Buna rağmen mevcut çalışmalar Anadolu'nun farklı bölgelerinde Kalkolitik Çağ'ın kendine has dinamikler ve kültürel öğeler özelinde gelişim gösterdiği yönünde güçlü kanıtlar sunmaktadır. Eldeki sınırlı veriler ve araştırmalar ışığında özellikle Batı Karadeniz Bölgesi'nin Anadolu Kalkolitik Çağ araştırmaları için birçok soru işaretini barındırdığı görülmektedir. Bölgede yürütülen sınırlı sayıda çalışmanın ağırlıklı olarak yüzey araştırmalarından oluşması ve sistemli kazılarla araştırılmış, tabakaya bağlı veri elde edilen merkezlerin sayısının çok az olması, bu durumun başlıca sebepleri arasındadır. Bu bağlamda Batı Karadeniz kıyısında yer alan İnönü Mağarası kazılarında elde edilen Kalkolitik Çağ'a ilişkin veriler, bölgenin söz konusu dönemine ait kültürel yapısı ve ilişkiler ağının anlaşılması yönünde önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmada İnönü Mağarası'nın Kalkolitik Çağ'a ait V. tabakasında bulunan ve ağırlıklı olarak çanak çömlek parçalarından oluşan bulguların kapsamlı bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. V. tabakanın analogik değerlendirmeler neticesinde elde edilen göreceli kronolojik çerçevesi, bu tabakaya ait radyokarbon tarihleriyle desteklenmiştir. İlave olarak bölgede daha önce yapılan çalışmaların ve elde edilen verilerin bir özeti sunulmuştur. Burada sunulan veriler üzerinden bölgede Kalkolitik Çağ'a ilişkin bütüncül sonuçlara ulaşmak henüz mümkün olmasa da eldeki ilk veriler genel bir çerçeve çizmemize yardımcı olmaktadır.

* Dr.Öğr.Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Farabi Kampüsü, İncevez-Zonguldak e-posta: ekmengulden@gmail.com ORCID: 0000-0002-6818-9431

ABSTRACT

Considering the prehistoric periods of Anatolia, it is noteworthy that the studies on the Chalcolithic Age are not sufficient yet. Despite this, the existing studies provide strong evidence that the Chalcolithic Age developed in different regions of Anatolia based on its specific dynamics and cultural elements. In light of the limited data and studies available, it is observed that especially the Black Sea Region contains many question marks for the Chalcolithic Age studies in Anatolia. The limited number of studies carried out in the region, which mainly consist of surface surveys, and the very low number of centers that have been investigated by systematic excavations and where data have been acquired based on the layers are among the main reasons for this situation. In this context, the data on the Chalcolithic Age obtained during İnönü Cave excavations on the West Black Sea coast provide essential clues to understand the cultural structure and the network of relations in the region during the period in question.

In this study, a comprehensive evaluation of the findings at the structure level V of İnönü Cave belonging to the Chalcolithic Age and consisting mainly of pottery pieces was tried to be made. The relative chronological frame of the structure level V obtained as a result of analogical evaluations was supported by the radiocarbon dates of this level. Furthermore, a summary of the previous studies conducted in the region and the data obtained was made. Although it is not possible yet to reach holistic judgements about the region's structure in the Chalcolithic Age based on the data presented here, the first data available help us draw a general framework.

GİRİŞ

Son otuz yıl içinde Anadolu'nun tarihöncesi dönemlerine yönelik araştırmalar kayda değer sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. Bu araştırmalar özellikle Anadolu Neolitik kültürlerinin aydınlatılması konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Neolitik Çağ'ın hemen ardılı olan Kalkolitik Çağ'a ait çalışmalar ise ne yazık ki henüz yeterli seviyede değildir¹. Konu ile ilgili yapılmış bütüncül değerlendirme içeren yayınlara bakıldığında², tek bir kronoloji üzerinden kurgu yapılmasının doğru olmadığı ve Kalkolitik Çağ'ın alt evreleri ile ilgili ayrımların bölgeler arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir³. Bütüncül değerlendirmeler bir yana, bölgesel değerlendirmelerin bile hala eksikler içermesinin temel sebebi, her bir kültür bölgesi için geçerli olmak üzere, kazı yapılmış anahtar yerleşimlerin olmayışı ve radyokarbon tarihlerinin yetersizliğidir. Konu Batı Karadeniz Bölgesi olunca, bu bulanıklık Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla çok daha fazla göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, Batı Karadeniz kıyısında yer alan İnönü Mağarası'ndan elde edilen ağırlıklı olarak çanak çömlek parçaları ve az sayıda küçük buluntudan oluşan, MÖ 5. binyıla ait verilerin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Ek olarak, söz konusu çanak çömleğin bölge arkeolojisi içindeki dağılımını görebilmek adına, bölgede yapılmış önceki çalışmalarda ulaşılan Kalkolitik Çağ verileri de özetlenmeye çalışılmıştır. Böylece, İnönü Mağarası'ndan elde edilen yeni sonuçlarla birlikte, önceki çalışmalar bir araya getirilmeye çalışılmış ve bu çalışmanın bölgenin Kalkolitik Çağ araştırmaları için bir altlık oluşturması amaçlanmıştır.

BÖLGE

Batı Karadeniz, bugünkü coğrafi tanımla, Kızılırmak deltasının batısından başlayıp Adapazarı ve Bilecik illerinin doğusuna kadar uzanır. Sinop, Kastamonu, Bolu, Düzce, Bartın, Karabük ve Zonguldak illerini kapsar (Resim 1). Kültürel olarak bölgeyi tanımlamak gerekirse, kuzey sınırı Karadeniz'dir ve Akdeniz ya da Ege Denizi'nden farklı olarak karşı kıyı ile güçlü bir kültürel bağlantısı yoktur. Batı sınırı, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarına kadar uzanır. Materyal kültüre bakıldığında, özellikle Doğu Trakya'nın İlk Tunç Çağı sonlarına kadar Balkan kültürlerinin uzantısı durumunda olduğu bazı araştırmacılar tarafından bildirilmiştir⁴. Bölgenin kültürünün şekillenmesinde

en belirleyici olan sınır güney sınırındır; çünkü hemen yakınındaki Orta Anadolu ve iç Ege'de yaşanan kültürel dinamikler ile ne kadar ilişkili olduğu bu sınıra bağlıdır. Bölgenin güney sınırında, gür orman örtüsü ile kaplı dağlar vardır. Bu dağlar, kıyıya ve birbirine paralel dört sıra halinde uzanır. Sırasıyla, Küre Dağları, Bolu ve Ilgaz Dağları, en güneyde ise Köroğlu Dağları yer alır. Küçük bir dağ sırası olan Akçakoca Dağları da Zonguldak-Ereğli Bölgesi'nin güneyinde uzanmaktadır. Bu dağların ortalama yükseltisi 2000-2500 metre civarındadır. Bu yüksek dağlar, kıyı kesimin nemli havasının iç kısımlara geçmesini engeller ve bu yüzden bölgenin kıyı ile iç kesimleri arasında önemli iklim ve buna bağlı olarak da kültür farkları görülür. Kıyıda iç kesimlere doğru gidildikçe yağış oranı azalmakta, karasal iklimin etkileri artmaktadır. Arkeolojik verilere bakıldığında ise, kıyıda uzaklaşıldıkça Orta Anadolu kültürleri ile benzerlikler artmaktadır. Kıyı kültürleri ise Orta Anadolu kültürlerinden çok farklı bir gelişim içerisindedir.

Kızılırmak'ın batı kolunu oluşturan Gökırmak, Orta Karadeniz kültürlerinin Kastamonu içlerine kadar ulaşmasını sağlar. Ayrıca, Araç / Ilgaz Çayı yine Kastamonu ilinin Orta Anadolu ile bağlantılı olmasını mümkün kılmaktadır. Batıda ise Filyos Nehri, bölgenin kıyı kültürlerinin iç kesimlere ulaşması için doğal bir bağlantı konumundadır. Gülüç ise daha küçük bir nehir olarak Devrek ve çevresinin kıyı ile bağlantısını sağlaması açısından önemlidir.

ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Anadolu'nun Kalkolitik Çağı ile ilgili yapılan çalışmalarda neredeyse hiç bahsi geçmeyen bölge Batı Karadeniz Bölgesi'dir. Daha önce ifade edildiği gibi, bunun sebebi bölgedeki kazı ve araştırmaların sayısının azlığıdır. Bölgede 1940'lı yıllardan itibaren keşif gezileri, yüzey araştırmaları ve kazılar yapılmıştır. 1940'lı yılların başında, R. O. Arık tarafından Bolu ilinde bir araştırma gezisi gerçekleştirilmiştir. Ele geçen çanak çömlek Troia I-II dönemi ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir⁵. Sonrasında, İ. K. Kökten tarafından Kastamonu ilinde araştırma gezileri yapılmış, fakat Kalkolitik Çağ'a ait bir veriye ulaşılmamıştır⁶.

Bölgede yapılan yüzey araştırmalarının ilki C. A. Burney tarafından Kastamonu ve Eskişehir illerinde yapılmış ve Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar uzanan geniş bir tarih aralığına ait sonuçlar tespit edilmiştir⁷. Hollanda Arkeoloji Enstitüsü'nden P. Donceel-Voûte'nin

¹ Düring 2011: 797.

² Thissen 1993, Schoop 2005.

³ Erdoğan/Çevik 2015: 36-41; Tekin 2015: 104-107.

⁴ Özdoğan 1993: 173; Özdoğan 2002: Fig. 1.

⁵ Arık 1944: 345.

⁶ Kökten 1948: 224-225.

⁷ Burney 1956: 179 vd.

çalışmalarında ise en erken dönem kültürleri, İlk Tunç Çağı'ndan başlamaktadır⁸. 1990'ların sonunda başlayan Paflagonia Projesi'nde ise yine Kastamonu ve Çankırı illeri çalışılmıştır⁹. Bu projede, sadece altı yerleşimde Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlekler bulunmuştur. Erken, Orta ve Geç olarak ayrılan bu grupların Salur Höyük'te bulunmuş, İlk Kalkolitik tarihli olanlarının kırmızıdan kahverengiye değişen yüzey rengine sahip, Hacılar'da bulunan parçalara benzediği bildirilmiştir. Orta ve Son Kalkolitik olarak değerlendirilen grupta ise, daha çok kulpsuz kase ve çömleklere ait koyu renkli parçalar bulunmuştur. 1995-98 yılları arasında A. Özdoğan ve C. Marro tarafından yapılan Kastamonu yüzey araştırmalarında Kalkolitik Çağ ile ilgili önemli verilere ulaşılmıştır¹⁰. Bu araştırmada, Gökırmak Havzası'nda bulunan Pazardoruğu yerleşiminde, Hacılar'da bulunan parçalara benzediği bildirilen kızıl kahverengi açık, krem üzerine kırmızı boyalı parçalar bulunmuştur. Ayrıca aynı havzada Koçaç Grubu olarak adlandırılan birkaç yerleşme tespit edilmiştir. Bu noktalarda ele geçen çanak çömlekler, mika ve bitkisel katkı, yalın, parlak ya da donuk açık, el yapımı, yüksek kaideli kaplar ile uzun boyunlu çömlekler, yuvarlak gövdeli, sığ ya da memecikli tutamaklı, derin çanaklardan oluşmaktadır. Kalkolitik Çağ'ın sonlarına ait bir kap parçası ise, Daday-Çatalkaya'da bulunmuştur¹¹. M. A. Işın tarafından yapılan Sinop yüzey araştırmalarında, on yerleşimde Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek bulunmuştur¹². Bunların birçoğu el yapımı, basit ağız kenarlı çömleklere ait parçalardır. Bundan başka İlya'nın Yeri, Çimbektepe ve Çindilli yerleşmelerinde farklı bir grup olarak, kum ve kireç katkı, griden siyaha değişen tonlarda, koyu renkli ve açık çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu repertuar içinde mahmuzlu kulplu parçalar ve Alaca Höyük çanak çömleklerini andırdığı bildirilen kazı bezemeli parçalar da vardır¹³. G. Karauğuz'un Devrek ve yakın çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırması da kıyı kültürlerinin tanınması açısından öneme sahiptir. Bölgede tespit edilen Boncuklar Höyük, Buldan Höyük ve İnönü Mağarası'nda bulunan çanak çömlekler Kalkolitik Çağ'a, MÖ 5. binyılın başına ve sonuna tarihlenmiştir¹⁴. 2009-2011 yılları arasında, B. Düring ve ekip arkadaşları tarafından Kastamonu-Cide ve Şenpazar'da yapılan yüzey araştırmasında elde edilen bulgular, bölgenin tarihöncesi dönemleri için yeni bilgiler sunmaktadır¹⁵. Bu araştırma sırasında, altı yerleşimde Kalkolitik Çağ'a ait izler bulunmuştur. Bunlar, Okçular Kale İni, Kılıçlı

Mağarası, Çadır İni, Gideros Mağarası, Ballı İni ve Derebağ Köyü Mağarası'dır. Okçular Kale-İni'nde ele geçen Kalkolitik Çağ çanak çömlekleri, el yapımı ve hamurları kuvars, kalker katkılıdır. Yüzey özellikleri olarak, dışları siyah ve kırmızı açık, içleri ise siyah, kahverengi ve koyu gri renklerde. Kap formları genelde, düz dipli boyunlu çömleklerden ve basit ağız kenarlı çanaklardan oluşmaktadır. Bu parçalar içinde burma kulplu ve baskı bezemeli olanları da vardır¹⁶. Bunlardan başka bölgenin Düzce ve Bolu illerinde N. Ayengin¹⁷ ve M. Ortaç¹⁸ tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir fakat bu çalışmalarda şimdilik Kalkolitik Çağ'a ilişkin veri elde edilememiştir. Bugün coğrafi olarak Marmara Bölgesi sınırlarına dahil edilse de kültürel olarak Batı Karadeniz'in batı sınırında bulunan Sakarya ilinde yapılan yüzey araştırmalarında ise erken dönem çanak çömlek parçasına rastlanmadığı ifade edilmiştir¹⁹. Bölgede yapılan en yeni araştırma, Heraclea Pontica ve Territoryumu yüzey araştırmasıdır. Bu çalışma sırasında ziyaret edilen İnönü Mağarası'nda, yüzeyde Kalkolitik Çağ'a ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Sonrasında bu mağarada yapılan kazılar ise buluntuların sayısını arttırmış ve bu satırların yazılmasına sebep olmuştur.

Araştırma gezileri ve yüzey araştırmaları dışında arkeolojik kazılara bakıldığında, diğer bölgelere nazaran az sayıda olduğu görülür. 1951 yılında E. Akurgal ve A. Erzen'in Sinop Kocagöz Höyük kazısı bu çalışmaların ilkinin temsil eder. Höyüğün A açmasının 4. kültür katında koyu renkli, parlak açık ve iyi pişirilmiş çanak çömlekler bulunduğu ifade edilmiştir²⁰. 1990 yılında yapılan Kınık kazısında ise, yerleşimin anakaya üzerinde yer alan I. tabaka Son Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4. binyıl) tarihlenmiştir. Bu tabakanın az sayıda olan buluntuları kahverengiden siyaha değişen tonlarda ve el yapımı çanak çömlek parçalarıdır²¹. 2000 yılında T. Efe tarafından gerçekleştirilen Yassıkaya kazısı bölge arkeolojisi için bir dönüm noktası olmuştur. İlk defa kıyıda ve tabakasından çıkan malzemenin bir değerlendirilmesi yapılmıştır fakat bu kazıda bulunan çanak çömlek ve diğer buluntular İlk Tunç Çağı'na aittir²². 2002 yılında ise Ş. Dönmez tarafından Kovuklukaya'da kazılar yapılmıştır. 7 nolu sondajda tespit edilen IV. yapı katı, Son Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4500) tarihlenmiştir. Bu tabakaya ait çanak çömlekler, kalker katkı, grimsi siyah, grimsi kahverengi, siyah ve kahverengi hamurludur. Kap formlarında çanak ve çömlekler göze çarpmaktadır. Çömleklere ait bazı gövde parçaları içinde inkrustasyon bezemeli olanlar

⁸ Naumann ve diğ. 1979: 196-197.

⁹ Matthews/Glatz 2009: 75-105.

¹⁰ Marro ve diğ. 1998: 317 vd.

¹¹ Özdoğan A. 2000: 321 vd.

¹² Işın 1998: 100.

¹³ Işın 1998: 100.

¹⁴ Karauğuz/Düring 2009: 153 vd.

¹⁵ Düring/Glatz 2015.

¹⁶ Düring/Klinkenberg 2015: 133-134.

¹⁷ Ayengin 2018: 274.

¹⁸ Ortaç 2018: 143 vd.

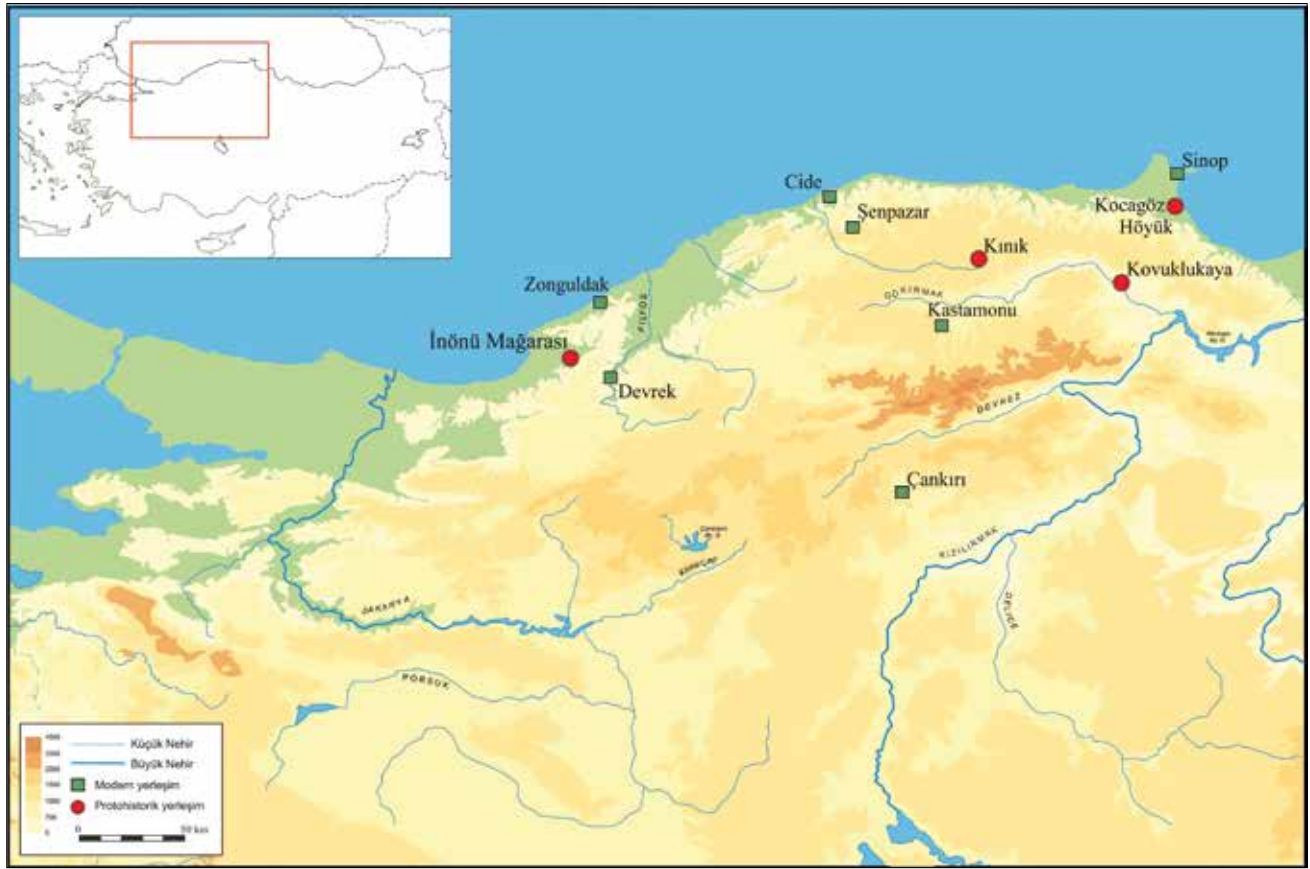
¹⁹ Kartal ve diğ. 2016: 401.

²⁰ Erzen 1956: 72.

²¹ Genç 2008: 105 vd.

²² Efe/Mercan 2002: 361 vd.

İNÖNÜ MAĞARASI KAZILARI İŞİĞİNDA KALKOLİTİK ÇAĞ'DA BATI KARADENİZ BÖLGESİ

Resim 1: İnönü Mağarası ve Metinde Adı Geçen Diğer Yerleşimler / Map Showing İnönü Cave and the Other Settlements in the Text.

ve yatay tutamaklı olanlar vardır. Ayrıca bu tabakada kireçtaşından yapılmış bir bilezik parçası bulunmuştur²³. Son olarak, 2017 yılında Karadeniz Ereğli Müzesi başkanlığında ve H. Ekmen'in bilimsel danışmanlığında yapılan İnönü Mağarası kazıları, Kalkolitik Çağ tabakasında bulunan çanak çömlek ve diğer buluntuları ile bölgenin kıyı kültürü hakkında yeni bilgiler sunmuş ve radyokarbon tarihleri ile mutlak kronoloji konusunda önemli verileri oluşturmuştur²⁴.

İNÖNÜ MAĞARASI

Zonguldak İli, Karadeniz Ereğli İlçesi'ne bağlı, Alacabük Köyü sınırları içinde yer alan İnönü Mağarası (Resim 1), G. Karauğuz ve ekibinin Devrek İlçesi ve çevresinde yürüttüğü araştırmalar sırasında ilk kez ziyaret edilmiştir²⁵. Ardından, 2016 yılında Zonguldak-Bülent Ecevit Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nün, Ereğli ilçesi sınırları içinde yürüttüğü, Heraclea Pontica ve Territoryası Yüze Araştırması (HPYA) kapsamında ziyaret edilmiştir. Bu projede İnönü Mağarası'nın yüzeyinden toplanan çanak çömlek parçalarının,

bölgenin erken dönem kültürlerinin aydınlatması konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmış ve 2017 yılında kazılar başlamıştır.

İNönü Mağarası'nın bulunduğu bölgenin jeomorfolojik yapısı ile ilgili yapılan çalışmalar, bölgenin baskın kayalık yapısının Paleozoyik'ten Eosen'e kadar geçen süreçte Alp Orojenizine bağlı tektonik ve volkanik hareketler sonucu meydana geldiğini ortaya koymuştur²⁶. Mağara içinden alınan çok sayıda kayalık örneği üzerinde yapılan incelemeler de mağaranın ağırlıklı olarak magmatik kökenli andezit ve bazalt türünden volkanik kayalık yapısına sahip olduğunu göstermiştir²⁷.

Mağara, deniz seviyesinden ortalama 240 metre yüksekliktedir ve ağız kısmı batıya bakmaktadır (Resim 2). Mağaranın ölçüleri ve konumu nedeniyle en uç noktaları dahi gün doğumundan, gün batımına kadar aydınlık kalabilmektedir. Mağara dip kısmından giriş kısma doğru eğimli bir yüzeye sahiptir. Genişliği iç kısımda yaklaşık 25 metreye, yüksekliği de yer yer

²³ Dönmez 2004: 34 vd.

²⁴ Ekmen ve diğ. 2019: 271 vd.

²⁵ Düring/Karauğuz 2009.

²⁶ Bacak/Yılmaz 2011: 24; Ekinci 2011: 390-391.

²⁷ Söz konusu çalışma Hacettepe Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Cemal Tunçoğlu ve Arş. Gör. Caner Diker tarafından gerçekleştirilmiştir.

Resim 2: İnönü Mağarası'nın Güneydoğudan Görüntüsü / Southwestern View of İnönü Cave.

10 metreye ulaşmaktadır. A, B ve C adı verilen üç gözden oluşan mağaranın büyük olan C gözünde kazılar yapılmaktadır (Resim 3). Mağaranın B gözü içinden sızan su kaynağı bugün dahi yöre sakinleri tarafından kullanılmaktadır. Bundan başka, mağara çevresinde bulunan Kelçe Deresi ve Kızılderesi, Güllüç Çayı'nı beslemekte ve günümüzde yöre halkının, balıkçılık tarım ve hayvancılık faaliyetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Mağarayı çevreleyen ormanlar zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Çok sayıda av hayvanına ev sahipliği yapmaktadır.

Resim 3: İnönü Mağarası C Gözü Açmaları / Chamber C Trenches of İnönü Cave.

2017 yılında bu mağarada gerçekleştirilen ilk dönem kazılarında, gerek Batı Karadeniz Bölgesi gerekse Türkiye arkeolojisi açısından önemli sonuçlara ulaşılmış, bölgenin yaklaşık MÖ 4500-1000 yılları içindeki kültürel özelliklerine dair ilk ipuçları elde edilmiştir²⁸ (Tablo 1).

I.	Tabaka	Orta Çağ
II.	Tabaka	İlk Demir Çağı
III.	Tabaka	Son Tunç Çağı
IV.	Tabaka	İlk Tunç Çağı
V.	Tabaka	Kalkolitik Çağ

Tablo 1: İnönü Mağarası'nın Tabakalanması / The Stratigraphy of İnönü Cave.

Mağaranın ilk kültür katını temsil eden V. tabaka, Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Bu tabakadan alınan yedi adet radyokarbon analizinin sonuçları Kal. MÖ 4260-3976 aralığına aittir (Resim 4).

Bu tabakanın tespit edildiği alanlarda yürütülen çalışmalardan, mağaranın ilk sakinlerinin dip kısmından giriş kısmına doğru eğimli olan ana kayayı gri ve killi bir toprakla sıvayarak, eğimi azalttığı ve düz bir zemin oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. V. tabaka, İ/7, H/7 ve J/8 açmalarının sınırlı alanlarında tespit edilmiştir. Mimari bulgular, J/8 açmasında parçalar halinde ele geçen taban kalıntılarından oluşmaktadır. Duvarlara ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

V. tabakada bulunan çanak çömlek, genel olarak iki hamur grubuna ayrılır. Birinci grup çok az sayıda ele geçmiş olmakla birlikte, saman ve taşçık katkılı, el yapımı, krem, bej veya devetüyü renginde değişen yüzeye sahiptir ve nadiren açıktır (Resim 5). Baskın olan ikinci hamur grubu ise, grimsi siyah, koyu gri ve kahverengimsi siyah olarak değişen tonlarda, koyu renkli, kum, kalker ve mika katkılı, el yapımı ve parlak açıktır. Az sayıda örnek açıksız ya da mat açıktır (Resim 6). Genel olarak V. tabakanın kap formlarına bakıldığında, çanaklar ve çömlekler dikkati çeker. Çanaklar (Resim 10, 11), dışa açılan ağız kenarlı, yarı küresel gövdeli, omurgalı, çan gövdeli, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve dışa çekik ağız kenarlı olmak üzere altı tiptir. Ağız kenarları, genellikle basit ve yuvarlaktır. Dipler ise, içe çekik ve düzdür. Çanaklar üzerinde bezeme çok nadirdir, bir adet memecik bezemeli parça dışında diğer örnekler bezemesizdir. Çömlekler (Resim 11, 12, 13), daralan ağızlı, kısa boyunlu, uzun boyunlu, dışa çekik ağız kenarlı olmak üzere dört tiptir. Uzun boyunlu örneklerde gövde çoğunlukla bikonik formludur. Ağız kenarları genel olarak basit, dipler ise içe çekik düzdür. Çoğunluğu kulpsuz olmakla birlikte iki örnek üzerinde dikey kulp vardır. Sağlam ele geçmiş bir örnek üzerinde ise iki adet, karşılıklı, dikey ip delikli tutamak yer alır. Bu tip tutamaklara ait kırık parçalar V. tabaka çanak çömlekleri içinde, kulplara nazaran daha fazladır. Çanak çömleklerin genelinde, bezeme olarak memecik, kabartma bant üzerine veya direkt kap üzerine uygulanan baskı, kazı, açık ve herhangi bir boya

²⁸ Ekmen H. 2020: 79.

Resim 4: İnönü Mağarası'nın V. Tabakasına Ait Radyokarbon Analizi Sonuçları / *The Results of the Radiocarbon Analysis of the İnönü Cave Level V.*

kalıntısı korunmamış olmakla birlikte mat beyaz boya bezeme (Resim 7) tercih edilmiştir. Tutamak ve kulp az sayıda kullanılmıştır. Tutamaklar delikli tüp biçiminde ve deliksizlerdir. Eldeki kulp örnekleri içinde biri

(Resim 13g), tepesi üzerinde hafif bir sivrilikten ötürü mahmuzlu kulpları anımsatmaktadır.

Resim 5: Birinci Hamur Grubu / *First Group of Paste.*

Resim 8: İnönü Mağarası Baskı ve Kazı Bezemeli Çanak Çömlek Örnekleri / *Impressed and Incised Pottery Examples from İnönü Cave.*

Resim 6: İkinci Hamur Grubu / *Second Group of Paste.*

Resim 9: İnönü Mağarası V. Tabaka İdoller / *Idols From İnönü Cave Level V.*

Resim 7: İnönü Mağarası Açık ve Beyaz Boya Bezemeli Çanak Çömlek Örnekleri / *Pattern Burnished and White Painted Ware Examples İnönü Cave.*

Çanak çömlek dışında, V. tabakanın küçük buluntuları içinde, pişmiş topraktan yapılmış, iki adet idol bulunmaktadır (Resim 9). Her ikisinde de doğal görünümünden soyutlanmış şekilde ayakta duran kadın tasvir edilmiştir. Örneğin, vücutta bel ya da boyun ayrımı ya da yüzde çene çıkıntısı tasvir edilmemiştir²⁹.

V. tabakada, mağaranın dip kısmında bulunan bir çömlek içinde (Resim 11g) 10.000'in üzerinde süs eşyası ele geçmiştir. Bunlar, altın, steatit ve akikten yapılmış boncuklardır. Altın boncukların arkeometalürjik

²⁹ Ekmen G. 2020: 61.

analizleri ve steatit boncukların SEM EDS analizleri devam ettiği için bu toplu buluntu burada ele alınmamıştır³⁰.

DEĞERLENDİRME

İnönü Mağarası'nın V. tabakasında bulunan çanak çömlek form ve hamur grupları açısından çok zengin bir içerik sunmamaktadır. Eldeki örnekleri, Batı Anadolu, Güney Marmara ve Trakya Bölgesi Kalkolitik Çağ yerleşmeleriyle karşılaştırmak mümkündür. Fakat sözü edilen bölgelerde bulunan ve İnönü Mağarası'yla yakın benzerlikleri olan çanak çömleğin çoğu Orta Kalkolitik Çağ'a aittir. Bunun nedeni olasılıkla söz konusu bölgelerde, Son Kalkolitik Çağ'a ait bilgilerimizin sınırlı olmasıdır.

İnönü Mağarası'nda bulunan dışa açılan ağız kenarlı çanakların benzerleri Hocaçeşme³¹, Ilıpınar³², Orman Fidanlığı³³, Ulucak III, Ege Gübre 2 ve Limantepe VII. tabakadan bilinmektedir³⁴. Yarı küresel gövdeli olan çanaklar ise Toptepe³⁵, Ulucak III, Ege Gübre 2 ve Yeşilova II'de bulunmuştur³⁶. V. tabakanın en karakteristik çanak tipi olan omurgalı çanaklar, Toptepe³⁷, Aşağıpınar³⁸, Orman Fidanlığı³⁹, Tigani⁴⁰, Yeşilova II⁴¹ ve Ulucak III'ten⁴² tanınmaktadır. Çan gövdeli çanaklar da Orman Fidanlığı⁴³, Ulucak III. ve Yeşilova II. tabakada tespit edilmiştir⁴⁴. İçe kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar, özellikle Son Kalkolitik Çağ'da Ege Bölgesi'nde yaygın bir biçimde görülürken⁴⁵ İnönü Mağarası örnekleri gövdelerinin biraz daha küresel olmalarıyla farklılaşır (Resim 10, 11).

İnönü Mağarası daralan ağız kenarlı çömleklerinin yakın benzerleri, Ulucak III, Ege Gübre 2, Yeşilova

II⁴⁶, Baklatepe, Limantepe, Demircihöyük⁴⁷, Ilıpınar⁴⁸ ve Marmara Bölgesi'nde Kumtepe ve Beşik Sivritepe'de⁴⁹ bulunmuştur⁵⁰. Mağaradaki çömleklerin içinde sayısal olarak çok fazla olmasa da karakteristik tip olan uzun boyunlu kaplar, Ege Gübre 2, Ulucak III, Limantepe, Baklatepe, Orman Fidanlığı⁵¹, Ilıpınar⁵², Toptepe⁵³ ve Aşağıpınar'dan⁵⁴ bilinir⁵⁵. Özellikle Aşağı Pınar örnekleri gövdelerinin bikonik olması ile İnönü Mağarası boyunlu kaplarının yakın paralelidir⁵⁶. Dışa çekik ağız kenarlı çömlekler ise, Orman Fidanlığı⁵⁷, Gülpınar⁵⁸ ve Ulucak III. tabakadan⁵⁹ bilinen bir formdur (Resim 11, 12, 13).

İnönü Mağarası'nda bulunan delikli tüp tutamaklar Neolitik Çağ'dan itibaren Batı Anadolu ve Göller Bölgesi'nden bilinen bir gelenektir⁶⁰. Kalkolitik Çağ örnekleri de, Ulucak III, Ege Gübre 2, Yeşilova II⁶¹, Baklatepe, Limantepe VII, Ilıpınar⁶² ve Hocaçeşme'de⁶³ bulunmuştur⁶⁴. Mahmuzlu kulbu andıran bir örneğin çok yakın benzerleri ise Ilıpınar⁶⁵ ve Limantepe VII. tabakada⁶⁶ bulunmuştur. Kalkolitik Çağ'da özellikle Ege Bölgesi'nde bulunan mahmuzlu kulpların çıkıntıları çok yüksek ve sivri hatta bazı örneklerde mantar biçimindedir. İnönü Mağarası'nda bu tipteki kulplardan bulunmamıştır.

İnönü Mağarası çanak çömleği içinde az sayıda açık bezeme, kabartma bant üzerine baskı veya kabın direkt üzerine baskı bezeme, çizi bezeme ve mat beyaz boya bezeme görülmektedir. Batı Anadolu'da İlk ve Orta Kalkolitik Çağ'dan⁶⁷, Ege'de Son Neolitik-Kalkolitik Çağ'dan⁶⁸ bilinen açık bezeme geleneği Uğurlu II⁶⁹, Ulucak Höyük, Yeşilova, Limantepe, Aşağı Pınar

³⁰ Altın boncukların arkeometalürjik analizleri Prof. Dr. Ünsal Yalçın tarafından yapılmaktadır. Steatit boncukların analizleri ise Prof. Dr. Cemal Tunçoğlu tarafından yapılmaktadır. Elde edilecek sonuçlar ayrıca yayınlanacaktır.

³¹ Karul/Bertram 2005: Fig 7.

³² Schoop 2005: Taf. 135.

³³ Efe 2001: Taf. II-IV.

³⁴ Caymaz 2013: 41-54.

³⁵ Özdoğan ve diğ. 1991: Fig. 22.

³⁶ Caymaz 2013: 41-54.

³⁷ Özdoğan ve diğ. 1991: Fig. 22.

³⁸ Parzinger 2005: 116.

³⁹ Efe 2001: Fig. 16.

⁴⁰ Schoop 2005: Taf. 149.

⁴¹ Derin 2011: Fig. 7.

⁴² Caymaz 2013: 41-44.

⁴³ Efe 2001: Fig. 16.

⁴⁴ Caymaz 2013: 41-54.

⁴⁵ Caymaz 2013: 39 vd; Erdoğan/Çevik 2015: 39.

⁴⁶ Derin 2011: Fig. 7, 16.

⁴⁷ Schoop 2005: Taf. 161.

⁴⁸ Thissen 2008: 8.

⁴⁹ Gabriel 2010: Fig. 22-2, 55-6.

⁵⁰ Caymaz 2013: 41-54.

⁵¹ Efe 2001: Fig. 16.

⁵² Thissen 2008: 8.

⁵³ Özdoğan ve diğ. 1991: Fig. 22.

⁵⁴ Parzinger 2005: Fig. 85-87.

⁵⁵ Caymaz 2013: 41-54.

⁵⁶ Parzinger 2005: 5-30.

⁵⁷ Efe 2001: Fig. 14.

⁵⁸ Takaoğlu 2006: Fig. 6-10.

⁵⁹ Caymaz 2013: 41-44.

⁶⁰ Duru 2008: Res. 114, 115, 117.

⁶¹ Derin 2011: Fig. 7-16.

⁶² Thissen 2008: 8.

⁶³ Özdoğan 2013: Fig. 73-86.

⁶⁴ Caymaz 2013: 41-54.

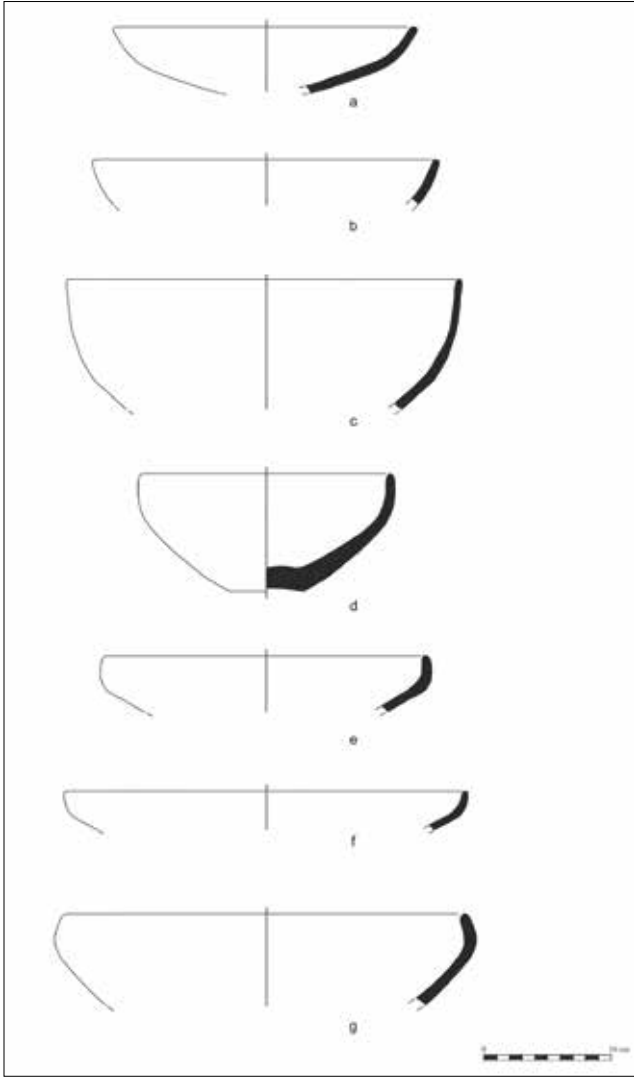
⁶⁵ Thissen 2008: 8.

⁶⁶ Tuncel/Şahoğlu 2018: Fig. 53.9.

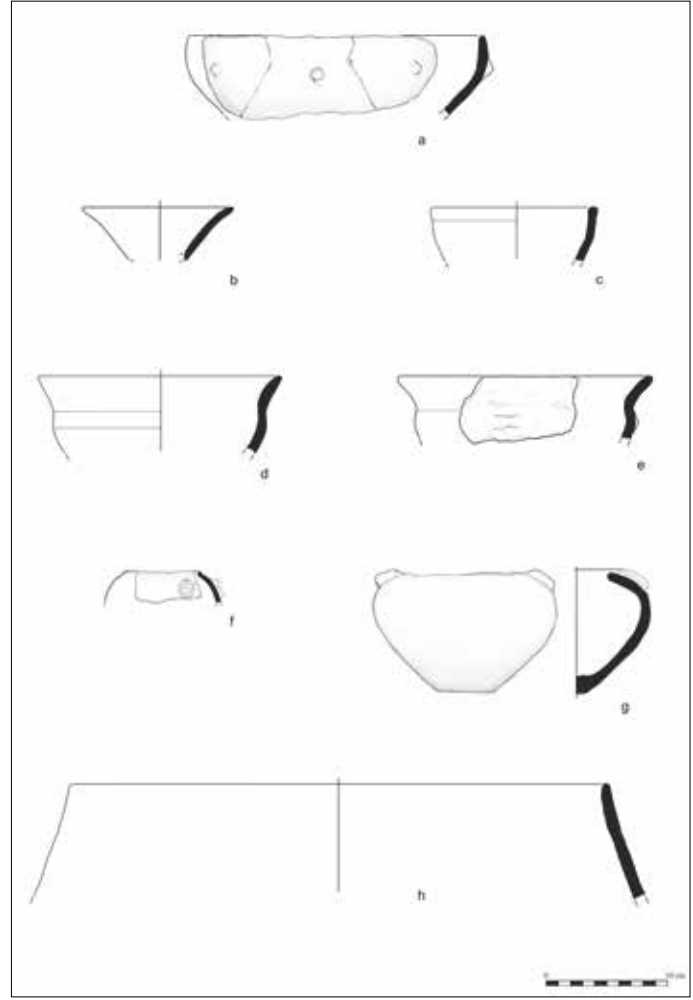
⁶⁷ Erdoğan/Çevik 2015: 37-38.

⁶⁸ Tsirtsoni 2016: 23-24.

⁶⁹ Erdoğan 2012: 6.

Resim 10: İnönü Mağarası V. Tabaka Çanak Çömlekleri / Pottery From İnönü Cave Level V.

Resim 11: İnönü Mağarası V. Tabaka Çanak Çömlekleri / Pottery From İnönü Cave Level V.

5-2. tabakalar⁷⁰, Toptepe Evre I⁷¹, Hocaçeşme Evre I'de⁷² bulunmuştur⁷³. Bundan başka, Çine-Tepecik örneklerini yayınlayan S. Günel, Gülpınar, Beşik-Sivritepe, Kumtepe IA, Malkayası Mağarası, Samos-Tigani, Kalymnos Vathy III ve Kephala'da açık bezemeli örneklerin bulunduğunu rapor etmiştir⁷⁴. Ayrıca Tavabaşı Mağarası'nda⁷⁵ açık bezemeli çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu bezeme geleneği, Batı Anadolu ve Trakya'ya oranla, iç kesimlerde ve Akdeniz sahil şeridinde sayısal olarak daha azdır⁷⁶. Mağarada ele geçen özellikle siyah ağıllı kaselerin iç kısımlarında göze çarpan çarpaz paralel çizgiler

şeklindeki bezeme motifleri, mat beyaz boyamada tercih edilen motifler ile benzeşmektedir. Bu parçalar üzerinde herhangi bir boya kalıntısı korunamamış olsa da benzer tipte beyaz boya bezemeli örnekler Limantepe VII⁷⁷, Beycesultan⁷⁸, Gülpınar⁷⁹ ve Aktopraklık'tan⁸⁰ bilinmektedir. Söz konusu merkezlerde ele geçen parçalar üzerinde de boya izlerinin korunamadığı fakat boyanın parlak ağıllı yüzeylerde mat bir alan bıraktığı belirtilmiştir.

Yukarıda özetlediğimiz gibi, İnönü Mağarası çanak çömlekleri çevre bölgelerde görülen örnekler ile karşılaştırıldığında, genel özellikleri açısından benzerlik gösterse de, bazı formlar ve bezemeler açısından Batı Anadolu, Trakya ve Güney Marmara bölgelerine oranla daha sınırlı bir repertuar sunar. Bu durumu, bölgenin henüz bilinmeyen yerel karakteri

⁷⁰ Parzinger 2005: 27.

⁷¹ Özdoğan 2000: 78.

⁷² Özdoğan 2013: 240.

⁷³ Çayır-Böyükulusoy 2014: 3.

⁷⁴ Günel 2014: 89, Pl. 2A.

⁷⁵ Korkut ve diğ. 2018: 1120, 1125.

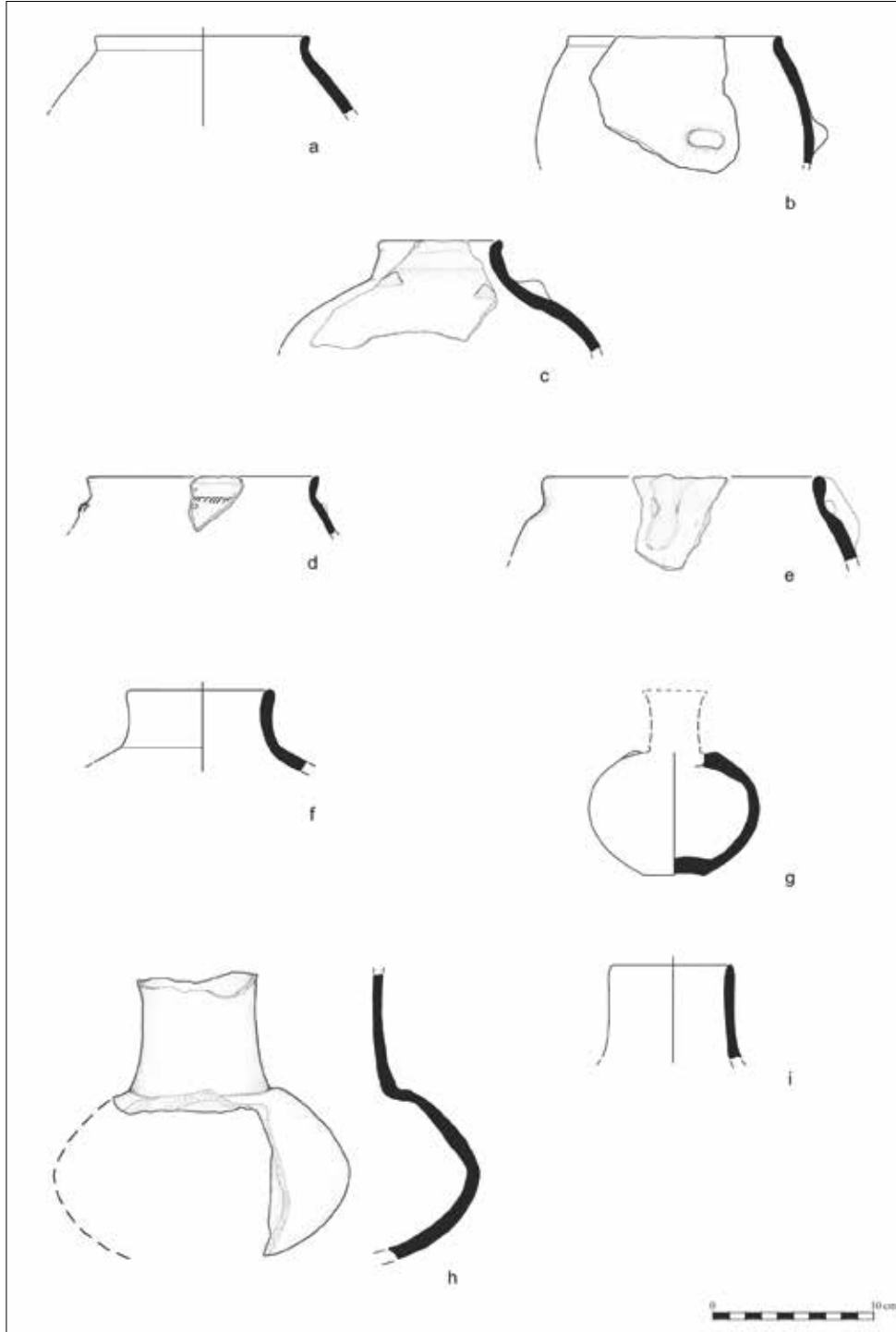
⁷⁶ Çayır-Böyükulusoy 2014: 84.

⁷⁷ Caymaz 2013: 53-54.

⁷⁸ Lloyd/Mellaart 1962: 71, Fig. P.1, P.2.

⁷⁹ Takaoğlu/Özdemir 2018: 997, Fig. 49.9.

⁸⁰ Prof. Dr. Necmi Karul'a verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

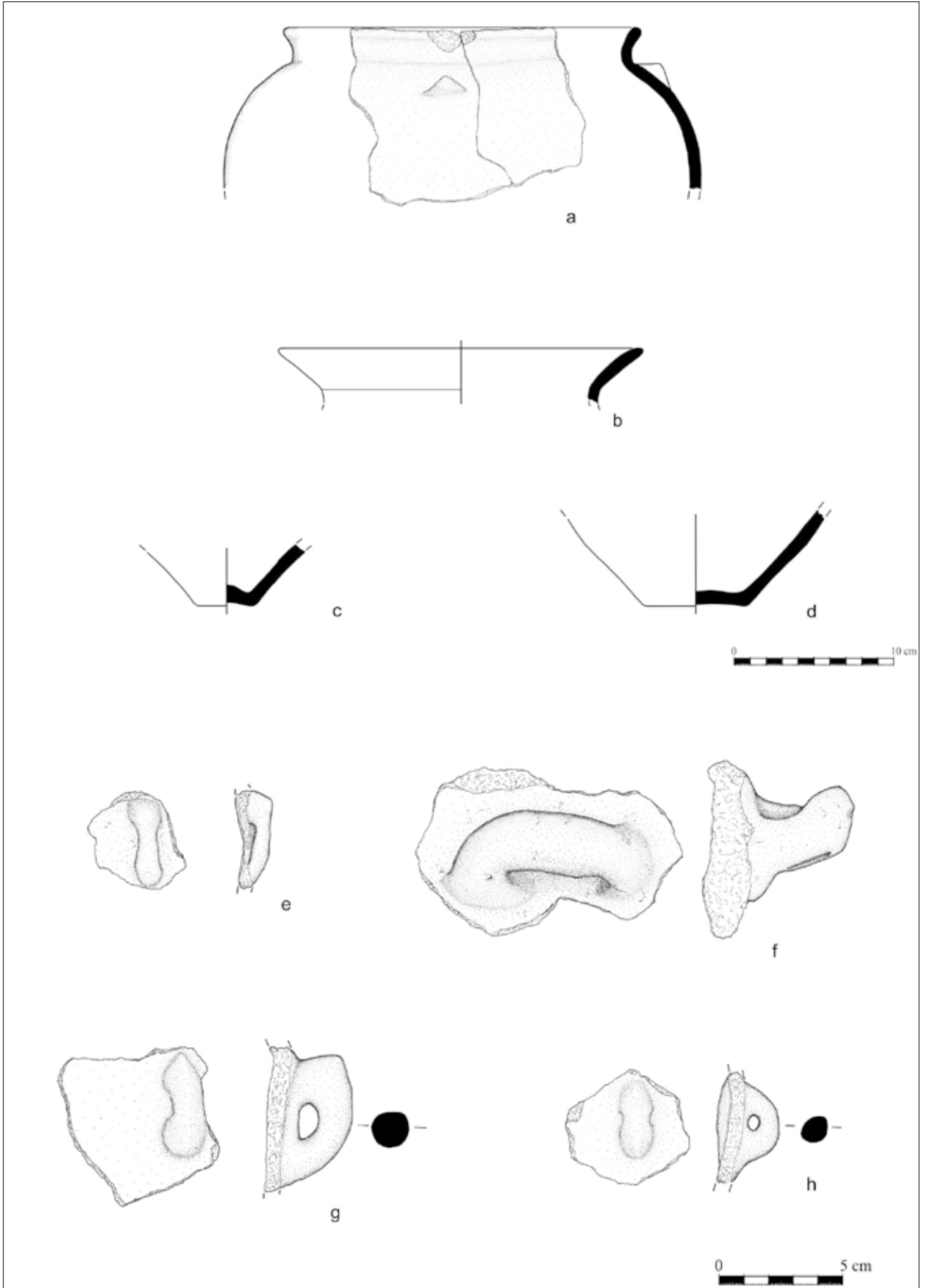
Resim 12: İnönü Mağarası V. Tabaka Çanak Çömlekleri / Pottery From İnönü Cave Level V.

ile açıklamak mümkün olacağı gibi, mağara içindeki Kalkolitik tabakaların çok dar alanlarda açığa çıkarılmış olması ile de ilişkilendirmek mümkündür.

İnönü Mağarası V. tabakada bulunan çanak çömlek bulguları dışında tarihleme açısından bilgi veren diğer buluntular idollerdir (Resim 9). İnönü Mağarası idollerinin ait oldukları dönemde, Kalkolitik Çağ'ın özellikle ortalarından sonra kadın tasvirlerinin

ayrıntısız ve stilize olması yaygın görülen bir gelenektir ve bu tip idollerin benzerleri Anadolu'nun diğer bölgelerinden de bilinir ⁸¹.

⁸¹ Bilgi 2012: 146.

Resim 13: İnönü Mağarası V. Tabaka Çanak Çömlekleri / Pottery From İnönü Cave Level V.

SONUÇ

Batı Karadeniz Bölgesi'nde tespit edilmiş Kalkolitik Çağ verileri değerlendirildiğinde, en yaygın buluntu grubu çanak çömleklerdir.

Bölgede, İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiş ve Hacılar'da bulunan kahverengiden kırmızıya değişen yüzey rengine sahip çanak çömleklere benzetilen parçalar, Çankırı Salur Höyük'te⁸² ve Kastamonu Pazardoruğu⁸³ yerleşmesinde ele geçmiştir. Bundan başka İlk Kalkolitik Çağ'a ait olabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Küre Dağları'nın güneyinde bulunan Pazar Doruğu ve Ilgaz Dağları'nın güneyinde bulunan Salur Höyük, Kızılırmak Nehri'nin Gökirmak ve Devrez Çayı kolları sayesinde Orta Anadolu kültürleri ile bağlantılı bir bölgede yer alırlar. Hacılar'da bulunan ve İlk Kalkolitik Çağ'ın baskın modası olan çanak çömleklerin benzerlerini bu bölgede görmek MÖ 6. binyıldaki kültürel etkileşimin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

MÖ 5. binyıl içine ait olduğu düşünülen çanak çömlekler, Derebağ Köy Mağarası⁸⁴, Okçular Kale İni⁸⁵, Devrek yüzey araştırması⁸⁶, Sinop yüzey araştırması⁸⁷, Kastamonu yüzey araştırması⁸⁸, Paflagonya Projesi⁸⁹, Kocagöz Höyük⁹⁰, Kovuklukaya⁹¹ ve İnönü Mağarası'nda bulunmuştur. Bu örneklerin bulunduğu yerler içinde sadece Kovuklukaya, Kocagöz Höyük ve İnönü Mağarası bulguları kazılarda, tanımlı dolgularda bulunmuş parçalar içerir. Bu yerleşimlerin çanak çömleğini temelde iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, el yapımı, ikinci gruba göre daha kötü pişmiş, organik katkılı, mat açıktır. Yüzey rengi, krem, bej veya devetüyü tonlarında değişmektedir. Kap formları ise düz dipli basit çömlek ve çanaklardan oluşmaktadır. Bu gruba dahil olan parçalar en çok Kastamonu yüzey araştırmaları olmak üzere, Sinop yüzey araştırmasında ve Cide-Derebağ Köy Mağarası ile az sayıda İnönü Mağarası'nda bulunmuştur. Kalkolitik Çağ içinde nitelikli bir ayırım ya da kronolojik bir çerçeve çizmeye pek yardımcı olmayan bu gruptaki çanak çömlekler, Orta ve Son Kalkolitik Çağ'da Alaca Höyük, Büyükkaya, Orman Fidanlığı ve Çadır Höyük'ten bilinir⁹². Bölgeye ait eldeki radyokarbon tarihleri üzerinden değerlendirme yapacak olursak, bu tip çanak çömleklerin Batı

Karadeniz Bölgesi'nde, kabaca MÖ 4900-3900 arasında kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü Okçular Kale İni'nden alınan radyokarbon analizleri Kal. MÖ 4900-4700, İnönü Mağarası radyokarbon analizleri ise Kal. MÖ 4260-3976 aralığını vermiştir.

İkinci grup, yine el yapımı, birinci gruba göre daha iyi pişirilmiş, griden siyaha değişen renklerde, koyu renkli, mika, kum ve kalker katkılı ve çoğunlukla parlak açıktır. Okçular Kale İni'nde diğerlerinden farklı olarak kırmızı açıktır parçalar da bulunmuştur. Kap formları genellikle basit veya omurgalı çanaklar, yüksek boyunlu, bikonik gövdeli çömlekler ve basit çömleklerden oluşmaktadır. Çok az kulp örneği bulunmakla birlikte, memecikli veya tutamaklı kaplar dikkati çeker. Bu grubun içinde yer alan örnekler içinde Kovuklukaya'da inkrustasyon bezeme görülürken, İnönü Mağarası'nda beyaz boya bezemeli, baskı, kazı, açık bezemeli ve memecikli kaplar görülür. Okçular Kale İni'nde ise baskı bezemeli bir parça bulunmuştur. Sinop'da ise yine kazı bezeme görülmektedir.

İNönü Mağarası çanak çömleği içinde baskın grubu oluşturan koyu renkli, açıktır çanak çömlek, Kalkolitik Çağ'ın bir modası olsa da geleneğin hangi bölgede ilk kez ortaya çıktığı hala tartışılmaktadır⁹³. Neolitik-Kalkolitik geçiş dönemi örnekleri Gökçeada-Uğurlu'dan⁹⁴, Orta Kalkolitik Çağ örnekleri ise Alacalıgöl, Gülpınar, Kumtepe, Beşik-Sivritepe, Limantepe VIIb ve Yeşilova II'den bilinmektedir⁹⁵. Batı Anadolu'da MÖ 5600-5500 yıllarında yaşanan bir değişim ile koyu renkli çanak çömleğin yaygınlaştığı bilinmektedir⁹⁶. Yerleşim modellerinde de kendini gösteren bu değişim ile, Neolitik kırmızı astarlı çanak çömleğin bir anda ortadan kaybolur ve onun yerine koyu renkli açıktır çanak çömlek kullanılmaya başlar⁹⁷. Bunun yanında, kaplar üzerinde oluk bezeme, açık bezeme ve mahmuzlu kulplar görülür. Bu değişim sonrasındaki kültür, Balkanlardaki Karanovo II-III ve Erken Vinca kültürü ile çok benzeşmektedir⁹⁸. Balkanlar'da, yerleşimlerin yangınla son bulduğu ve çanak çömlekte ise boya bezemenin ortadan kalktığı bu değişime vinçalaşma da denir⁹⁹. Kuzeybatı Anadolu'da, Aşağı Pınar¹⁰⁰, Aktopraklık B¹⁰¹, Ilıpınar VB¹⁰² ve Uğurlu III¹⁰³ yukarıda sözü edilen bu çoklu değişimi iyi şekilde yansıtmaktadır. Bu

⁸² Matthews/Glatz 2009: 81-82; Thissen 1993: 207 vd.

⁸³ Özdoğan A. 2000: 321 vd.

⁸⁴ Düring/Klinkenberg 2015: 137-138.

⁸⁵ Düring/Klinkenberg 2015: 132, 134,136.

⁸⁶ Düring/Karauğuz 2009: 157.

⁸⁷ Işın 1998: 100.

⁸⁸ Özdoğan A. 2000: 321 vd.

⁸⁹ Matthews/Glatz 2009: 81-82; Thissen 1993: 207 vd.

⁹⁰ Erzen 1956: 72.

⁹¹ Dönmez 2004: 34 vd.

⁹² Bkz. Schoop 2005.

⁹³ Brami/Heyd 2011: 179; Çevik 2018: 1049.

⁹⁴ Erdoğan 2018: 763.

⁹⁵ Erdoğan/Çevik 2015: 38; Düring/Klinkenberg 2015: 132, 134,136.

⁹⁶ Çevik 2018: 1048.

⁹⁷ Özdoğan E. 2015: 50; Erdoğan/Çevik 2019: 3.

⁹⁸ Erdoğan 2018: 761-762.

⁹⁹ Efe 1990: 67 vd; Erdoğan 2018: 762.

¹⁰⁰ Özdoğan E./Schwarzberg 2008: 21.

¹⁰¹ Karul 2017: 111vd.

¹⁰² Roodenberg/Alpaslan-Roodenberg 2013: 80 vd.

¹⁰³ Erdoğan/Çevik 2019: 3-7.

çerçeveden Batı Karadeniz Bölgesi'ne bakacak olursak Okçular Kale İni ve İnönü Mağarası'ndan elde edilen sonuçlar, MÖ 4900-4700 yıllarında kırmızı astarlı ve koyu renkli çanak çömleklerin birlikte kullanıldığını fakat MÖ 5. binyılın son çeyreğinde kırmızı astarlı çanak çömleklerin ortadan kalktığı ve koyu renkli açık çanak çömlek geleneğinin devam ettiği söylenebilir.

Bölgenin MÖ 4. binyılına ait çanak çömlekler sadece Kınık kazılarında¹⁰⁴ ve Kastamonu Çatalkaya'da¹⁰⁵ bulunmuştur. Çatalkaya örneği siyah üzerine beyaz boyalıdır ve Demircihöyük (H), Beycesultan örnekleri ile benzemektedir. Siyah üzerine beyaz boyama geleneği Son Kalkolitik Çağ'da Batı Anadolu'dan da bilinen bir gelenektir¹⁰⁶.

Bunlardan başka, yüzey araştırması raporlarında belirtilen, el yapımı, basit çömleklere ait parçalar, tarihlere yardımcı olacak nitelikte değildir. Bu çömlek parçaları, sadece el yapımı olduğu için Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir. Fakat bu parçaların, el yapımı kapların kullanıldığı farklı dönemlere ait olabileceği de düşünülmelidir. Nitekim İnönü Mağarası kazılarının İlk Demir Çağı ve Son Tunç Çağı tabakalarında basit ağız kenarlı, kötü pişmiş, el yapımı çömlek parçaları bulunmuştur¹⁰⁷. Cide yüzey araştırmasında bulunan çanak çömlekler ile ilgili görüşler de bu olasılığı güçlendirmektedir. Cide-Okçular Kale İni'nde bulunmuş, Kalkolitik Çağ'a ait olduğu belirtilen, el yapımı, bitkisel katkılı, kötü pişmiş çanak çömlek parçalarının İlk Demir Çağ'a ait olabilecekleri de düşünülmektedir¹⁰⁸.

Batı Karadeniz Bölgesi'nin hemen yanı başında gelişen Balkan kültürünün Anadolu kültürleri ile olan ilişkisi son yirmi yılda Türkiye Trakya'sında yapılan çalışmalar ile netlik kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde, Balkan prehistoryasındaki değişimlerin Anadolu ve Trakya'da izlenip izlenmediği ortaya çıkmaya başlamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, Balkanlar'da yerleşimlerin yangınla son bulduğu ve çanak çömlekte ise boya bezemenin ortadan kalktığı bir değişim süreci vardır. Bu dönem Güney Bulgaristan'da Karanovo II-III'e denk gelir¹⁰⁹. Daha önce söz edildiği gibi vinçalaşma da denilen bu gelenek ile artık çanak çömlekler çoğunlukla koyu renklidir. Bulgaristan'ın orta-güneyinde, Karanovo'nun V. tabakası ile eş zamanlı görülen Meriç Kültürü'nde¹¹⁰ aynı gelenek dikkati çeker¹¹¹. Karadeniz kıyısında bulunan Varna

I ve Durankulak gibi mezarlıklar ile çağdaş olan ve kuzeydoğu Bulgaristan'da ve Muntenya bölgesinde Kocadermen-Gumelnita-Karanovo VI (KGK VI) olarak adlandırılan dönemde de koyu renkli, iyi pişmiş, açık çanak çömlek modası baskındır¹¹². Balkan kronolojisinde MÖ 4500/4400 - 4100/3800 (Geç Eneolitik)¹¹³ tarihlerine denk gelen bu kültüre ait çanak çömlekler Trakya'da Kavaklı 1, Yumurta Tepe, Kocabaş ve Tepeyanı'nda bulunmuştur¹¹⁴. Benzer parçaların bulunduğu Tilkiburnu'nda, açık bezeme ele geçmemiştir. Bu sebeple, M. Özdoğan Tilkiburnu'nun doğrudan Balkan kültürlerinin etkisi altında olmadığını bildirmiştir¹¹⁵. Ancak İnönü Mağarası V. tabakasında bulunan altın boncukların tam paralellerinin Varna 1 mezarlığı, Durankulak ve Sitagroi'de bulunması, bunun yanı sıra KGK VI kültüründe görülen özelliklerde, koyu renkli, açık çanak çömlekler, omurgalı formlar ve açık bezeme geleneğini yansıtan örnekler, Batı Karadeniz kıyı kültürleri ile Balkan Kalkolitik kültürleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nin Kalkolitik Çağ verileri ile Batı Anadolu Bölgesi'nin bulgularını karşılaştıracak olursak bazı farklılıkların dikkati çektiği görülür. Batı Anadolu'da ve Kuzeybatı Anadolu'da İlk Kalkolitik Çağ'da (MÖ 5650-5500) çanak çömlekler üzerinde görülen mahmuzlu kulp, inkrustasyon bezeme, kabartma bant üzerine baskı ya da direkt kap üzerine baskı bezeme, oluk, kazı ve açık bezeme açısından bir değerlendirme yapıldığında¹¹⁶, Batı Karadeniz'de inkrustasyon bezemenin sadece Kovuklukaya'da tespit edildiği görülür. Mahmuzlu kulp ise Sinop yüzey araştırmalarında ve bir örnekle temsil edilmek suretiyle İnönü Mağarası kazılarında bulunmuştur. Fakat İnönü Mağarası'nda ele geçen örneğin tipolojik farklılığı unutulmamalıdır. Baskı bezeme, İnönü Mağarası ve Okçular Kale İni'nde, kazı bezeme, İnönü Mağarası ve Sinop yüzey araştırmalarında, açık bezeme ve kabartma bant üzerine baskı bezeme ise şimdilik sadece İnönü Mağarası'nda bulunmuştur. Oluk bezemeye ait bulgular ise bölgede henüz tespit edilmemiştir. Batı Anadolu'da Orta Kalkolitik Çağ'dan (MÖ 5300-4500) bilinen hasır izi dipli parçalar, sepet kulplu kaplar, kaideli kaplar ve mermerden yapılmış kaplar¹¹⁷ Batı Karadeniz Bölgesi'nde henüz bulunmamaktadır. Fakat yine Batı Anadolu'nun Orta ve Son Kalkolitik Çağı'nda görülen siyah üzerine beyaz boyalı parçalar¹¹⁸, İnönü Mağarası kazılarında ve Kastamonu yüzey araştırmasında tespit edilmiştir. Bundan başka, Son Kalkolitik Çağ'da Batı

¹⁰⁴ Genç 2008: 105 vd.

¹⁰⁵ Özdoğan A. 2000: 321 vd.

¹⁰⁶ Erdoğan/Çevik 2015: 39.

¹⁰⁷ Ekmen H. ve diğ. 2020: 40.

¹⁰⁸ Düring/Klinkenberg 2015: 137.

¹⁰⁹ Tringham 1971: 111.

¹¹⁰ Tsirtsoni 2016: 20, Table 1.

¹¹¹ Nikolov 2003: 31.

¹¹² Todorova 2003: 281; Bailey 2000: 226.

¹¹³ Boyadziev 1995: 179.

¹¹⁴ Erdoğan 2005: 51.

¹¹⁵ Özdoğan 1982: 11.

¹¹⁶ Erdoğan/Çevik 2015.

¹¹⁷ Erdoğan/Çevik 2015; Çevik 2018: Fig. 52-6.

¹¹⁸ Erdoğan/Çevik 2015.

Anadolu'da yaygın görülen içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanakların benzerleri Batı Karadeniz Bölgesi'nde henüz bulunmamıştır.

Çanak Çömlek dışında bölgenin yerleşim modellerine baktığımızda, yine Anadolu'nun diğer coğrafi-kültürel bölgelerinden farklı olduğunu görürüz. Bugüne değin yapılan araştırmalarda, bölgede, höyüklerin, Anadolu'nun diğer bölgelerine nazaran pek yaygın olmadığı görülmüştür. En iyi örnek Sinop-Kocagöz Höyük'tür. Sinop zaten bölgenin en doğusunda yer alan, kısmen daha düz olan Orta Karadeniz Bölgesi'ne yakın bir yerdedir. Bölgenin Zonguldak-Kastamonu kıyılarındaki dağlık ve ormanlık alanda, höyükleşme şimdilik tespit edilmemiştir. Buna karşılık, yamaç yerleşimleri ve su kaynaklarına yakın küçük mağara yerleşimleri dikkati çeker. Örnek vermek gerekirse, başta İnönü Mağarası olmak üzere, Okçular Kale İni, Derebağ Köy Mağarası, Kılıçlı Mağarası, Karabük-Kelemen Mağarası sayılabilir. Yassıkaya ise mağarayı anımsatan bir kaya altı sığınağıdır. Kastamonu yöresindeki yerleşimler ise daha çok, vadi kenarlarındaki teraslarda yer alan yamaç yerleşimleridir ve Kınık bir yamaç yerleşimi olarak buna iyi bir örnektir¹¹⁹. Boyabat-Kovuklukaya'da bu tip yerleşimlerin Sinop'ta bulunan bir örneğidir. Zonguldak ilinin Devrek'e doğru uzanan ve kıyından nispeten uzak olan bölgelerinde de yamaç yerleşimleri tespit edilmiştir. Buldan Höyük ve Boncuklar Höyük, her ne kadar höyük olarak anılmakta ise de aslında küçük derelerin oluşturduğu dar vadilerin yamacında yer alan yamaç yerleşimleridir. Günümüz Batı Karadeniz köy yerleşimlerine bakıldığında da dağınık bir yerleşme tipinin yaygın olduğu dikkati çeker. Orta Anadolu'da sık karşılaşılan, bir merkez etrafında büyümüş köyler burada görülmez. Özellikle kıyıda yer alan köyler, birbirine uzak mahalleler halinde, vadiler boyunca uzanır. Konuyla ilgili olarak, geleneğin devamlılığını sağlayan temel unsurun coğrafi etken olduğu bilinmektedir¹²⁰.

Cide'de yapılan araştırmalar sırasında tespit edilen mağara yerleşimlerinin küçük ölçülerde ve uzun süre yerleşime izin vermeyecek yapıda olduğu bildirilmiştir. T. Efe de, Yassıkaya'da yaptığı araştırmalar ile ilgili olarak, ocakların ve fırınların olmayışını Yassıkaya'nın sezonluk bir yerleşim olması ile açıklamıştır¹²¹. Bu bağlamda İnönü Mağarası'nı değerlendirecek olursak, Cide'de tespit edilen mağaralar gibi küçük ölçülerdedir ve çok kalabalık insan gruplarının yaşaması için uygun değildir. Bundan başka, V. tabakada, ocak, fırın, öğütme taşı ya da tarıma alınmış bitki kalıntıları

henüz ele geçmemiştir. Bu nedenle, Kalkolitik Çağ sakinlerinin bu mağarada sürekli mi yoksa kısa süreli mi yaşadıklarına dair yorum yapmamızı sağlayacak güçlü kanıtlarımız bulunmamaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler göstermektedir ki Batı Karadeniz Bölgesi'nin Kalkolitik Çağ kültürü ile ilgili genel bir yargıya varmak için bilgilerimiz kısıtlıdır. Özellikle Son Kalkolitik Çağ öncesi ile ilgili mutlak tarihlerin olmayışı ve kültürel sıra düzeninin tabakasında tanımlandığı bir anahtar yerleşimin bulunmayışı işi daha da zorlaştırmaktadır. Bölgenin Son Kalkolitik Çağ öncesindeki durumunu inceleyen bilim insanları da¹²² aynı nedenlerden ötürü net sonuçlara ulaşamamış, genel değerlendirmeler ise, İkiztepe sayesinde Orta Karadeniz Bölgesi hakkında belirli ölçülerde yapılmıştır. Buna karşılık, özellikle İnönü Mağarası verileri ile yorum yapmaya nereden başlayacağımız ile ilgili önemli ipuçları oluşmuştur. Okçular Kale İni ve İnönü Mağarası'ndan elde edilmiş 14C yaş tayinleri ile bölgenin mutlak kronolojisi hakkında ilk tespitler elimizdedir. Radyokarbon sonuçlarına göre, Okçular Kale ini Kal. MÖ 4900-4700 aralığını verirken, İnönü Mağarası Kal. MÖ 4260-3976 aralığını işaret etmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, bu iki yerleşim arasındaki fark, kırmızı açkılı çanak çömlek parçalarıdır. Daha erken tarihli Okçular Kale İni'nde kırmızı açkılı parçalar bulunurken, daha geç tarihli olan İnönü Mağarası'nda bu tip çanak çömlek parçaları bulunmamıştır. Buradan hareketle, kırmızı astarlı çanak çömleklerin, Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Okçular Kale İni ve İnönü Mağarası radyokarbon tarihleri arasındaki bir dönemde (MÖ 4700-4250) ortadan kalktığı düşünmek şimdilik kabul edilebilir.

Bunlara ek olarak B. Düring, Cide-Şenpazar çalışmaları sırasında, mahmuzlu kulplu kaplarla ilgili de bir kronolojik sınır oluşturmuştur. Cide çalışmaları sırasında Kalkolitik Çağ çanak çömlekleri içinde mahmuzlu kulplu parçalar ele geçmemiştir. B. Düring, Ege'den İkiztepe'ye kadar olan bölgede Kalkolitik Çağ'da görülen bu kulplu tipinin başlangıç tarihini MÖ 4500 olarak belirlemiştir¹²³ ve buna dayanarak Okçular Kale İni yerleşiminin bu tarihten önceki bir zamana ait olduğunu bildirmiştir. Bu bilgi şimdilik İnönü Mağarası verileri ile uyumlu değildir. MÖ 5. binyılın son çeyreğine ait olan V. tabakada mahmuzlu kulpu andıran bir parça dışında (Resim 12c) başka örnek bulunmamaktadır.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde şimdilik, Kovuklukaya, Sinop-Çimbektepe ve Sinop Maltepe Hacıoğlu

¹¹⁹ Özdoğan A. 2000: 321 vd.

¹²⁰ Özgüç 1963: 28.

¹²¹ Efe 2004: 33.

¹²² Thissen 1993, Schoop 2005.

¹²³ Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da MÖ. 4500'den daha erken tarihlere ait mahmuzlu kulplu çanak çömlek parçaları için Bkz. Erdoğu/Çevik 2015; Caymaz 2013.

yerleşiminde bulunan kireçtaşı bilezikler de Kalkolitik Çağ'ın bir özelliği olarak kabul edilmelidir. Dönemin beyaz renk modası ile ilgili olan bu durum, hammadde seçiminde bölgelere göre değişim gösterse de aynı modanın ürünleridir. Bu tip bileziklerin mermerden yapılmış örnekleri, Kanlıtaş¹²⁴, Aktopraklık C¹²⁵ ve Ulucak Höyük III. tabakadan¹²⁶ Spondylus ve Glycymeris'den yapılmış örnekleri ise Uğurlu IV-II ve Cernavodá'dan bilinir¹²⁷.

Bu çalışmanın öne çıkardığı bir diğer husus, Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Kalkolitik Çağ'da, kıyı ve kara kültürlerinin birbirinden farklı olduğu ve sözü edilen bu kıyı kültürünün Balkan dünyası ve Batı Anadolu ile kısmen uyumlu bir gelişim göstermesidir. Çünkü Kalkolitik Çağ'da Batı Anadolu'da görülen değişimler tüm dinamikleri ile birlikte olmasa da kısmen Batı Karadeniz Bölgesi'nden de izlenebilmektedir. Bölgenin kara kültürleri ise Orta Anadolu Kalkolitik Çağ verileri ile daha uyumludur. Nitekim Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Samsun'da yapılan araştırma gezileri sırasında, daha o yıllarda, T. Özgüç ve İ. K. Kökten'in belirttiğine göre, Kızılırmak ve Yeşilirmak'a yakın yerleşimler Orta Anadolu kimliği taşımaktadır¹²⁸. Orta Karadeniz'de, dağların yükselti ve doğrultusu nedeniyle, denizel iklimin yayılma alanı, Batı Karadeniz'e oranla daha geniştir. Karadeniz boyunca uzanan dağların yükseltileri batıda 2000 metrenin üstünde olup, Orta Karadeniz'de 1000 m'ye kadar inmektedir. Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın oluşturduğu geniş vadiler ise Orta Karadeniz Bölgesi'nin Orta Anadolu ile bağlantı kurması açısından önemli avantajlar sunar. Bu sebeple, Kızılırmak kıyısında olan İkiztepe, İlk Tunç Çağı sonrasında Orta Anadolu ile bağlantılı açıklanmaktadır. Fakat İkiztepe'nin İlk Tunç Çağı öncesinde Batı Anadolu ve Balkanlar ile bağlantılı olduğu Alkım tarafından ifade edilmiştir ki¹²⁹ bu da onun bir kıyı kültürü olması ile ilgilidir. Batı Karadeniz Bölgesi'nde kıyı ve kara kültürleri birbirinden farklı olmasının nedeni bölgede kıyı ile iç kesimleri birbirine bağlayan vadilerin özellikle Zonguldak Kastamonu yöresinde az sayıda olmasıdır. Örneğin, Sinop ilinin Orta Anadolu ile bağlantısı Zonguldak ve Kastamonu kıyılarına göre daha fazladır. Çünkü Sinop'ta dağların dik yamaçları azalır ve bu bölge vadi ile İç Anadolu'ya güçlü bir şekilde bağlanan Samsun iline çok yakındır. Özetle belirtilmelidir ki, Orta Anadolu ile bağlantının neredeyse olmadığı Zonguldak-Kastamonu yöresi kıyı kültürleri Trakya, Ege ve Balkan kültürleri ile bağlantılıdır. Bölgede, ilerleyen yıllarda ve yeni teknolojilerin yardımıyla yapılacak çalışmaların genel

değerlendirmeyi değiştireceği veya katkı sağlayacağı mutlak bir gerçektir. Fakat bugünkü bilgilerimizle, Batı Karadeniz Bölgesi'nin Kalkolitik Çağ'ının, Balkan, Trakya ve Ege kültürlerinin kronolojisinden faydalanılarak açıklanması gerektiği en temel sonuçtur.

KATKI BELİRTME

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Zonguldak Valiliği, Kdz. Ereğli Belediyesi ve Zonguldak - Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörlüğü İnönü Mağarası kazılarında kurumsal ve maddi destek sağlamıştır. Dr. Öğr. Üyesi Hamza Ekmen makaleye konu olan materyalin burada yayınlanmasına izin vermiştir. Prof. Dr. Necmi Karul ve anonim hakemler önemli katkılar sunmuştur. Burak Kader, Ümmügülsüm Uğurlu, Shohrat Kurbanov çizim ve fotoğraflarla levhaların oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi (BAP-2017-91149634-01) ve TUBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu (2018-2) ile desteklenmiştir. Tüm kurum ve kişilere içten teşekkürlerimi sunarım.

¹²⁴Türkcan 2016: 181, Fot.38.

¹²⁵Karul/Avcı 2011: 5.

¹²⁶Çevik 2018: Fig. 52-8.

¹²⁷Baysal/Erdoğan 2014, 368-370.

¹²⁸Kökten ve diğ. 1945: 397,398.

¹²⁹Alkım ve diğ. 1988: 57-58.

KAYNAKÇA

ALKIM, U.B. / ALKIM, H. / BİLGİ, Ö. 1988.
İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974-1975). Ankara.

ARIK, R. O. 1944.
"1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", Belleten 8/30: 341-386.

AYENGİN, N. 2018.
"Düzce İli 2016 yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 35-2: 273-283.

BACAK, G. / YILMAZER, S. A. 2011.
"Karadeniz Ereğli (Zonguldak) Andezitlerinin Petrografik-Jeokimyasal Özellikleri ve Endüstriyel Kullanılabilirliği", Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi 1/1: 23-36.

BAILEY, D. W. 2000.
Balkan Prehistory Exclusion Incorporation and Identity. London-New York.

BAYSAL, E. L. / ERDOĞU, B. 2014.
"Frog in the Pond: Gökçeada (Imbros), An Aegean SteppingStone in the Chalcolithic Use of Spondylus Shell", Proceedings of the Prehistoric Society 80: 363-378.

BİLGİ, Ö. 2012.
Anadolu'da İnsan Görüntüleri Klasik Çağ Öncesi. İstanbul.

BOYADZIEV, Y. 1995.
"Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria", Prehistoric Bulgaria (Ed. D.W. Bailey/I. Panayotov). Wisconsin: 149-192.

BURNEY, C. A. 1956.
"Northern Anatolia Before Classical Times", Anatolian Studies VI: 179-203.

BRAMI, M. / HEYD, V. 2011.
"The Origins of Europe's First Farmers: The Role of Hacılar and Western Anatolia, Fifty Years On", Praehistorische Zeitschrift 86-2: 165-206.

CAYMAZ, T. 2013.
"Yeni Veriler Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağı Kültürü", Arkeoloji Dergisi XVIII: 39-112.

ÇAYIR-BÖYÜKULUSOY, Ü. 2014.
"Batı Anadolu Kalkolitik Çağ Seramiğinde Perdah Bezeme Tekniği" Armizzi, Engin Özgen'e Armağan, Studies in Honor of Engin Özgen, (Ed. A. Engin/B. Helwing/B. Uysal). Ankara: 81-100.

ÇEVİK, Ö. 2018.
"What Follows the Late Neolithic Occupation in Central-Western Anatolia? A View from Ulucak", Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC, (Ed. S. Dietz/F. Mavridis/Z. Tankosić/T. Takaoğlu). Oxford: 1037-1049.

DERİN, Z. 2011.
"Yeşilova Höyük", Beginnings – New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin. Menschen – Kulturen – Traditionen. Studien aus den Forschungscustern des Deutschen Archäologischen Instituts 1 (Ed. R. Krauß). Rahden: 95-108.

DÖNMEZ, Ş. 2004.
"Boyabat Kovuklukaya: A Bronze Age Settlement in the Central Black Sea Region Turkey", Ancient Near Eastern Studies 41: 38-84.

DURU, R. 2008.
MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur - Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı. Antalya.

DÜRİNG, B. 2011.
"Millennia in the Middle? Reconsidering the Chalcolithic of Asia Minor", The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (Ed. S. R. Steadman/G. Macmahon). Oxford: 796-812.

DÜRİNG, B. / GLATZ C. (ED.) 2015.
Kinetic Landscapes, The Cide Archaeological Project: Surveying the Western Black Sea Region. Warsaw/Berlin.

DÜRİNG, B. / KARAUĞUZ, G. 2009.
"A Note on Prehistory of the Devrek Region, Northern Turkey", Anatolica XXXV: 153-165.

DÜRİNG, B. / KLINKENBERG, V. 2015.
"The Early Prehistory of the Cide-Şenpazar Region: ca. 10,000-3000 BC", Kinetic Landscapes, The Cide Archaeological Project: Surveying the Western Black Sea Region, (Ed. B. Düring/C. Glatz). Warsaw/Berlin: 104-150.

EFE, T. 1990.
"An Inland Anatolian Site with Pre-Vinça Elements: Orman Fidanlığı, Eskişehir", Germania 86: 67-113.

EFE, T. 2001.
"The Settlement, Its Architecture and Pottery", The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı: A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia (Ed. T. Efe). İstanbul: 1-126.

EFE, T. 2004.

“Yassıkaya, An Early Bronze Age Site Near Heraclea Pontica (Kdz Ereğli) on the Black Sea Coast”, *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit Gedenkschrift für Nemejcova-Pavukova* (Ed. B. Hansel/E. Studenikova). Rahden- Leidorf: 27-38.

EFE, T. / MERCAN, A. 2002.

“Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) Yakınlarında Tunç Çağı Yerleşimleri”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XXIII*: 361-374.

EKİNCİ, D. 2011.

Gülüç Çayı'nın Uygulamalı Jeomorfoloji Özellikleri. İstanbul.

EKMEN, H. / MERCAN, A. / EKMEN, F. G. / GÜNEY, A. 2019.

“İnönü Mağarası 2017 Yılı Kazıları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*: 271-292.

EKMEN, H. / EKMEN F. G. / GÜNEY, A. 2020.

“İnönü Cave: New Results of The Early Iron Age Culture in the Western Black Sea Region”, *Olba XXVII*: 35-56.

EKMEN, H. 2020.

“İnönü Mağarası'nda Bulunan Erken Tunç Çağı'na Ait Sütten İkincil Ürün Üretiminde Kullanılan Bir Çömlek Üzerine Gözlemler”, *Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags* (Ed. G. Yalçın/O. Stegemeier). İstanbul: 77-84.

EKMEN, F. G. 2020.

“Notes on the 5th Millennium BC of the Western Black Sea Region: Idols from İnönü Cave”, *Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags* (Ed. G. Yalçın/O. Stegemeier). İstanbul: 59-66.

EMRE K. / ÇINAROĞLU A. 1993.

“A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Ed. M. J. Mellink/E. Porada/T. Özgüç) Ankara: 675-713.

ERDOĞU, B. 2005.

Prehistoric Settlements of Eastern Thrace A Reconsideration, British Archaeological Reports International Series. Oxford.

ERDOĞU, B. 2012.

“Uğurlu-Zeytinlik: Gökçeada'da Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bir Yerleşme”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2-4*: 1-16.

ERDOĞU, B. 2018.

“The Neolithic to Chalcolithic Transition on the Island of Gökçeada (Imbros)”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC* (Ed. S. Dietz/F. Mavridis/Z. Tankosić/T. Takaoğlu). Oxford: 761-775.

ERDOĞU, B. / ÇEVİK, Ö. 2015.

“Batı Anadolu Kronolojisi ve Terminolojisi: Sorunlar ve Öneriler”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi 1*: 29-46.

ERDOĞU, B. / ÇEVİK, Ö. 2019.

“Multiple Faces of Changes in 5600/5500 Cal. BC Anatolia and Thrace”, *Anatolica 45*: 1-16.

ERZEN, A. 1956.

“Sinop Kazıları 1953 Yılı Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi 6-1*: 69-72.

GABRIEL, U. 2010.

Kontinuität und Wandel im Spätneolithischen/Chalkolithischen Westanatolien Die Marmara- und Ägäisregion als Vermittler zwischen Asien und Europa (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Tübingen). Tübingen.

GENÇ, E. 2008.

“Kastamonu-Kınık Kazıları ve Yerleşimin Çevre Kültür Bölgeleri İle İlişkileri”, *Aykut Çınaroğlu'na Armağan / Studies in Honour of Aykut Çınaroğlu* (Ed. D. Çelik/E. Genç). Ankara: 105-133.

GÜNEL, S. 2014.

“New Contributions Regarding Prehistoric Cultures in the Meander Region: Çine-Tepecik”, *Western Anatolia Before Troy, Proto-Urbanisation in the 4th Millenium BC ?* (Ed. B. Horejs/M. Mehofer). Vienna: 83-104.

IŞIN, M.A. 1998.

“Sinop Region Field Survey”, *Anatolia Antiqua VI*: 95-139.

KARAUĞUZ, G. / DÜRİNG, S. B. 2009.

“A Note on the Prehistory of the Devrek Region, Northern Turkey”, *Anatolica XXXV*: 153-165.

KARTAL, M. / ERBİL, E. / KARAKOÇ, M. 2016.

“Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüzeysel Araştırması (II) 2014”, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*: 387-408.

KARUL, N. 2017.

Aktopraklık: Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy. İstanbul.

KARUL, N. / AVCI, M.B. 2011.

“Neolithic Communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C”, *Anatolica* XXXVII:1-15.

KARUL, N. / BERTRAM, J. K. 2005.

“From Anatolia to Europe: The Ceramic Sequence of Hoca Çeşme in Turkish Thrace”, How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second Half of the 7th Through the First Half of the 6th Millennium cal BC, *BYZAS* 2 (Ed. G. Lichter). Istanbul: 117-129.

KORKUT, T. / IŞIN, G. / TAKAOĞLU, T. 2018.

“Cave Habitations in Chalcolithic Lycia: The Case of Tavabaşı near Tlos”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC* (Ed. S. Dietz/F. Mavridis/ Z. Tankosić/T. Takaoğlu). Oxford: 1116-1129.

KÖKTEN, İ.K. 1948.

“1947 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları 2: Batı Karadeniz Bölgesi Araştırmaları”, *Belleten* XII/45-48: 224-225.

KÖKTEN, İ.K. / ÖZGÜÇ, T. / ÖZGÜÇ, N. 1945.

“1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten* IX/35: 361-400.

LLOYD, S. / MELLAART, J. 1962.

Beycesultan Vol.1: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels. London.

MARRO, C. / ÖZDOĞAN, A. / TİBET, A. 1998.

“Prospection Archeologique Franco-Turque Dans la Region de Kastamonu (Mer-Noire) Troisieme Rapport Preliminaire”, *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* VI: 317-335.

MATTHEWS, R. / GLATZ, C. 2009.

At The Empires Edge: Project Paphlagonia. London.

NİKOLOV, V. 2003.

“The Neolithic and the Chalcolithic Periods in Northern Thrace”, *Tüba-Ar* VI: 21-83.

NAUMANN, R. / KOŞAY, H. Z. / AKOK, M. / RUSSELL, J. / ERİM, K. T. / ÇAMBEL, H. / BRAIDWOOD, R. J. / KORFMANN, M. / VETTERS, H. / FREI, P. / DONCEEL-VOÛTE, P. / DE VRIES, K. / PESCHLOW, A. / ALKIM, U. B. / ÖĞÜN, B. / BİLGİ, Ö. / DURU, R. / HARRISON, M. / MÜLLER-WIENER, W. / RADT, W. 1979.

“Recent Archaeological Research in Turkey”, *Anatolian Studies* 29: 181-210.

ORTAÇ, M. 2018.

“2016 Yılı Bolu ili Merkez İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25-2: 143-160.

ÖZDOĞAN, A. 2000.

“Orta Karadeniz Bölgesi, Gökırmak ve Araç/Ilgaz Havzaları Araştırma Projesi”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli). İstanbul: 321-329.

ÖZDOĞAN, E. 2015.

“Current Research and New Evidence for the Neolithization Process in Western Turkey”, *European Journal of Archaeology* 18 (1): 33-59.

ÖZDOĞAN, E. / SCHWARZBERG, H. 2008.

“Aşağı Pınar Kazı Çalışmaları 2007” *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 25: 21.

ÖZDOĞAN, M. 1982.

“Tilkiburnu, A Late Chalcolithic site in Eastern Thrace”, *Anatolica* IX: 1-26.

ÖZDOĞAN, M. 1993.

“Vinča and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem”, *Anatolica* 19: 173-193.

ÖZDOĞAN, M. 2000.

“Toptepe Kazısı”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli). İstanbul: 77-79.

ÖZDOĞAN, M. 2002.

“The Bronze Age in Thrace in Relation to the Emergence of Complex Societies in Anatolia and in the Aegean”, *Der ANSCHNITT Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau Beiheft* 15, *Anatolian Metal II* (Ed. Ü. Yalçın). Bochum: 67-76.

ÖZDOĞAN, M. 2013.

“Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, *The Neolithic in Turkey, New Excavations New Research, Northwestern Turkey and İstanbul* (Ed. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 167-269.

ÖZDOĞAN, M. / MİYAKE, Y. / ÖZBAŞARAN-DEDE, N. 1991.

“An Interim Report on the Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace”, *Anatolica* XVII: 59-121.

ÖZGÜÇ, T. 1963.

“Yeni araştırmalar ışığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu* VII: 23-42.

PARZINGER, H. 2005.

“Die mittel- und spätneolithische Keramik aus Aşağı Pınar, Grabungen 1993-1998”, *Aşağı Pınar II Die mittel- und spätneolithische Keramik* (Ed. H. Parzinger/H. Schwarzberg). Mainz: 1-245.

- ROODENBERG, J. J. / ALPASLAN-ROODENBERG, S. 2013.
“İlipınar and Menteşe Early Farming Communities in the Eastern Marmara”, *The Neolithic in Turkey, Northwest Turkey Vol 5* (Ed. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 69-91.
- SCHOOP, U. D. 2005.
Das Anatolische Chalkolithikum, Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten. Verlag.
- TAKAOĞLU, T. 2006.
“The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad”, *Hesperia* 75: 289-315.
- TAKAOĞLU, T. / ÖZDEMİR A. 2018.
“The Middle Chalcolithic Period in the Troad: A New Look from Gülpınar” *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC* (Ed. S. Dietz/F. Mavridis/Z. Tankosić/T. Takaoğlu). Oxford: 987-1009.
- TEKİN, H. 2015.
“Yukarı Mezopotamya Geç Neolitikinde (Hassuna, Samarra, Halaf) Terminoloji ve Kronoloji Sorunları”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi* 1: 89-112.
- TUNCEL, R. / ŞAHOĞLU, V. 2018.
“The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC* (Ed. S. Dietz/F. Mavridis/Z. Tankosić/T. Takaoğlu). Oxford: 1050-1083.
- TÜRKCAN, A.U. 2016.
“Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) 2015 Yılı Kazı Çalışmaları Genel Değerlendirme”, *Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı*: 179-216.
- THISEN, L. 1993.
“New Insights in Balkan-Anatolian Connections in the Late Chalcolithic: Old Evidence from the Turkish Black Sea Littoral”, *Anatolian Studies* 43: 207-237.
- THISEN, L. 2008.
“The Pottery of Phase VB”, *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia The İlipınar Excavations, Volume III With contributions on Hacılartepe and Menteşe* (Ed. J. Roodenberg/S. Alpaslan-Roodenberg). Leiden: 69-90.
- TODOROVA, H. 2003.
“Praehistory of Bulgaria”, *Recent Research in the Prehistory Of The Balkans* (Ed. D. V. Gramenos). Tessaloniki: 257-328.
- TRINGHAM, R. 1971.
Hunters Fishers and Farmers of Eastern Europa 6000-3000 BC. London.
- TSIRTSONI, Z. 2016.
“The Chronological Framework in Greece and Bulgaria Between the Late 6th and the Early 3rd Millenium BC, and the ‘Balkans 4000’ Project”, *The Human Face of Radiocarbon: Reassessing Chronology in Prehistoric Greece and Bulgaria 5000-3000 cal BC* (Ed. Z. Tsirtsoni). Lyon: 13-39.

MAYDOS KİLİSETEPE TUNÇ ÇAĞI TOPUZ BAŞI TASLAKLARI: TİPOLOJİ VE MEKÂNSAL KULLANIM ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

BRONZE AGE MACEHEAD PREFORMS FROM MAYDOS KİLİSETEPE: CONSIDERATIONS ON TYPOLOGY AND SPATIAL ANALYSIS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Nisan 2020	Received: April 25, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 30 Nisan 2020	Peer Review: April 30, 2020
Kabul: 15 Haziran 2020	Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.004

Meral BAŞARAN MUTLU * - A. Onur BAMYACI **

Anahtar Kelimeler: Maydos, Tunç Çağı, Sürtmetaş, Topuz Başı, Mekânsal Analiz

Keywords: Maydos, Bronze Age, Groundstone, Macehead, Spatial Analysis

ÖZET

Maydos Kilisetepe’de MÖ 3. binyıl sonundan MÖ 2. binyıl sonuna kadar devam eden beş farklı tabaka boyunca küresel formlu taş aletler dikkat çekici sayıda ele geçmiştir. Yapılan ilk değerlendirmelerde ezme veya vurma gibi işlerin yapılabileceği basit vurgu taşı oldukları düşünülse de detaylı incelemelerde mermer gibi kırılğan yapıya sahip olmaları sebebiyle vurma, kırma gibi ağır işlere uygun olmadıkları anlaşılmıştır. Kaba yüzeyli küresel formlu bu taşların büyük bir kısmının karşılıklı kutuplarında iç bükey sığ oyukların yer alması ve bilinçli delme izlerinin olması buluntuların tamamlanmamış taslak aletler olabileceğini düşündürmüştür. Dönemsel sürekliliği yansıtan ve mekânsal kullanımı hakkında bilgi üretebildiğimiz bu buluntu grubunun işlevi ve buluntu mekânlarının bu aletlerin üretim işlikleri olup olmadığı merak konusu olmuştur. Üretimde tercih edilen andezit, bazalt ve çoğunlukla mermerden oluşan hammadde seçimi ve morfolojik özellikleri ile fonksiyonel bir alet grubundan çok bir çeşit prestij ve statü nesnesinin üretimleri olduğunu gösteren ve topuz başı taslağı olarak sınıflandırılan buluntuların, üretim süreçlerinde kullanılması olası taş aletler ile aynı mekanlarda ele geçmesi, mekânsal dağılım analizleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada bir yandan topuz başlarının Anadolu’daki gelişimi özetlenirken diğer yandan farklı kültürlerle açık bir yerleşim özelliğine sahip Maydos’ta binyılı aşkın bir süre boyunca aynı özellikteki bir çeşit prestij ve statü nesnesi olan topuz başlarının üretiminin nedeni sorgulanmıştır.

* Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 23200 Elazığ – Türkiye
e-posta: mbmutlu@firat.edu.tr ORCID: 0000-0002-4965-0456

** Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 17100 Çanakkale – Türkiye
e-posta: aobamyaci@comu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2815-248X

ABSTRACT

Between the 3rd millennium BC and the end of 2nd millennium at five different levels at Maydos Kilisetepe, the vast majority of spherical stone objects significantly revealed. In the first place, they were considered as simple utilitarian hammer stones in which the works such as pounding, crushing or percussion tasks can be performed at daily activities. In contrast, it is seen in the detailed examinations that they are not produced from durable raw materials such as basalt, gabbro etc. They all produced from various sedimentary rocks mostly marble, which is not suitable for heavy-duty works such as hammering and pounding. The fact that most of these rough-shaped spherical stones have concave shallow pits and deliberate drilling marks at opposite poles suggests that the finds could be some kind of unfinished stone tools. These objects reflects the possibility of continuity in production via spatial distribution analysis which are found in the same locus with the stone tools used in possible production sequences. According to the andesite, basalt and marble raw material selection and the morphological characteristics, these objects considered as some kind of prestige and status rather than a functional utilitarian tools. This study also summarize the typological development of mace heads found in Anatolia and questioned the reason of why Maydos which is very accessible site near to the cultural interactions zone, continue to produce the same typological mace heads as some kind of prestige and status object nearly a thousand year.

GİRİŞ

Maydos Kilisetepe Höyüğü Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısında Gelibolu Yarımadasında, Çanakkale ili Eceabat ilçesinde yer alır¹ (Res. 1). 2010 yılında başlayan ve devam etmekte olan sistematik kazılar sonucunda, höyüğün MÖ 3. binden MS 20. yüzyılın başlarına kadar farklı kültürler tarafından iskân edilmiş çok katmanlı bir kıyı yerleşimi olduğunu göstermiştir². Maydos'ta MÖ 3. binyıl sonundan MÖ 2. binyıl sonuna kadar geçen süreçte VIII. tabaka Erken Tunç Çağı III, VII. tabaka Erken Orta Tunç Çağı,

birbirinden ayıran ve aynı zamanda birbirine bağlayan Çanakkale Boğazı kıyısındaki elverişli konumu ve olası limanı sayesinde kültürlerarası iletişim ağlarının ve deniz ticaret rotalarının uğrak durağı üzerinde yer alan yerleşme MÖ 2. binyıl boyunca Kuzeybatı Anadolu mimari ve seramik özelliklerinin ön planda olduğu bir karaktere sahipken aynı süreçte farklı kültür bölgeleri ile kurulan ilişkiler sonucunda yerleşmede farklı kültür öğeleri de görülmektedir. Erken Tunç Çağı sonundan Erken Demir Çağı'na kadar aynı biçim ve hammadde tercih edilerek üretildiği için gelenekselleşen bir zanaatkarlığı göstermesi,

Resim 1: Kuzeydoğu Ege ve Batı Anadolu Haritası (Çizim: A. Onur Bamyacı) / Map of Northeast Aegean and Western Anatolia (Drawing: A. Onur Bamyacı).

VI. tabaka Geç Orta Tunç Çağı, V. tabaka Geç Tunç Çağı, IV. tabaka Geç Tunç Çağı- Erken Demir Çağı olmak üzere beş ana tabaka tespit edilmiştir³. Asya ve Avrupa kıtasını

günlük kullanıma uygun bir alet tipi olmaması ve üretim yerinin kültürlerarası geçiş sahasında yer alması sebebi ile ticari boyutunun da göz ardı edilmemesi gereken topuz başlarının taslak halleri Maydos'ta dikkat çekici sayıda ele geçmiştir. Bu çalışmada Anadolu prehistoryasında topuz başlarının Neolitik Dönem'den Tunç çağları sonuna kadar gelişiminin yanında Maydos'ta ele geçen 31 adet

¹ Özdoğan 1986: 51-66.

² Sazcı 2013; Sazcı/Başaran-Mutlu 2018.

³ Başaran- Mutlu 2019b: Fig. 2.

buluntudan 27 adet topuz başı tipolojik, tabaka ve mekân dağılım analizleri için seçilerek bu objelerin üretim ve kullanım fonksiyonları açıklanmaya ve dönemin çok bilinmeyen ve ele alınmayan sürtmetaş alet üretim endüstrisi hakkında bilgi sunulmaya çalışılmıştır⁴.

ANADOLU'DA NEOLİTİK'TEN DEMİR ÇAĞI'NA KADAR TAŞ TOPUZ BAŞLARI

Sürtmetaş alet endüstrisinde topuz başları mermer, granit, andezit gibi çeşitli hammaddelerden öğütme ve cilalama işlemleri ile şekillendirilmiş, ahşap bir sapa oturtulmak için çoğunlukla merkezlerinde bir şaft deliği bulunan, yaygın olarak küresel, bikonik ve basık yuvarlak formlu, taş objeler olarak tanımlanmaktadır⁵. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren arkeolojik materyal kültüründe görülmeye başlanan topuz başları metalürjinin ortaya çıkıp yaygınlaşmaya başladığı Erken Tunç Çağı'nda yavaş yavaş azalmaya başlayan ancak Demir Çağı'na kadar varlığını koruyan, çoğunlukla taştan yapılan örneklerin bulunmasına karşın bakırdan döküm örneklerinin de olduğu ilgi çekici bir buluntu grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Topuz başlarının sürtmetaş endüstrisinde görülmeye başladığı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren düz basık küresel gövdeli yaygın formlarının Tunç Çağlarında değişik formlardaki metal taklitlerinin ortaya çıkmasına kadar tipolojik olarak çok değişmeyen objeler olduğu bilinmektedir⁶.

Topuz başları ile ilgili yapılan ilk tanımlama ve sınıflama çalışmalarının Levant arkeolojisinde ele geçen buluntular ile yapıldığı bilinmektedir⁷. Levant'ta en erken topuz başları MÖ 7. binden itibaren Ain Ghazal yerleşiminin Geç Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinde görülmektedir⁸. Son yıllarda yapılan yeniden değerlendirmeler ile Güney Levant'ta Ain Ghazal, Jericho başta olmak üzere toplam 15 yerleşimde⁹ 40'dan fazla topuz başı buluntunun varlığı ortaya konmuştur¹⁰. Levant'taki topuz başlarının morfolojik olarak silindirik ve küresel formlu, kesitlerinin ise yuvarlak ve oval

genellikle basık formlu, çaplarının ortalama 3,4-7,5 cm arasında, ağırlıklarının 100-300 gr arasında oldukları görülmektedir. Topuzların gövde yüzeyleri pürüzsüz olup birkaçı tamamen parlatılmış örneklerden oluşmaktadır. Gövde yüzeylerinde şekillendirme amaçlı vurgu ve çekiçleme izleri gözlemlenebilen taslak olarak ele geçen örneklerde, gövde yüzeylerinin kaba şekillendirme aşaması tamamen bitmiş ya da bitmeye yakın örneklerin şaft deliklerinin delinmeye başladığı görülmektedir¹¹.

Yapılan ilk sınıflandırma çalışmalarından itibaren topuz başları çoğunlukla morfolojik olarak dokumacılık faaliyetlerinde kullanılan taş ağırsaklara ve ağırlıklara benzerlikleri ile tanımlanması güç buluntular olarak karşımıza çıkmaktadır. Topuz başlarının taş ağırsaklar ve ağırlıklar gibi biçimsel olarak benzer buluntulardan ayıran en belirgin morfolojik özellik topuz başlarının merkezi şaft delik çaplarının 1 cm'den daha geniş ve ağırlıklarının en az 150 gr olması sayılmaktadır¹².

Topuz başlarının kullanım alanları ile ilgili olarak savaş aleti, dövücü alet ya da prestij objesi gibi farklı değerlendirmeler¹³ mevcuttur. Bunlardan bir tanesi iki veya daha fazla kişi arasında yüz yüze yapılan çatışmalarda olası savaş aleti olarak kullanımı üzerinedir¹⁴. Başka bir kullanım alanı gövde yüzeyleri özensiz, merkezi delik şaftları üste doğru daralan, özellikle tarımsal faaliyetlerde toprağa fide deliği açmak için kullanılan ahşap çubuklara geçirilen bir ağırlık çeşidi olmalarıdır¹⁵. Bir diğeri ise Knossos¹⁶ ve Miken¹⁷ örneklerinde olduğu gibi dağ kristali ve mermer gibi seçkin hammaddelerden yapılmış olmaları ve bir kısmının mezarlarda ele geçmesi yüzünden özel bir değer ve amaç için üretilmiş objeler olduğu fikridir. Elit ve yönetici sınıfının ortaya çıkması ile birlikte güç ve statü göstergesi objeler de artmış, topuz ve asa başı gibi objelerin bir kısmı da işlevsel bir aletten çok gösterişe uygun malzemenin üretilerek prestij objelerine dönüşmüştür. Miken dönemi ile topuz başlarının Neolitik örneklerinin aksine şaft deliklerinin sadece bir yüzde olması, gövdenin alt merkezi kısmında sapa oturtulacak bir geçme yuvasına sahip olması, bazı örneklerde sapın yuvada sabitlenmesine olanak sağlayan yatay bir mil deliğinin bulunması başlıca tipolojik değişimlerdir¹⁸. Ayrıca Kültepe-Kaniş MÖ 2. bin Ib ve II tabakalarında armut biçimli taş topuz başlarının şaft deliği içerisindeki kurşun sapa ait izler sayesinde bu objelerin metal

⁴ Maydos Kilisetepe topuz başları olarak nitelendirdiğimiz buluntuların çalışılması için gerekli olan izin ve kolaylıkları sağlayan kazı başkanı Doç.Dr. Göksel SAZCI'ya içten teşekkürlerimizi sunarız.

⁵ Rosenberg 2010: 204; Tsoraki 2016: 188, fig.1.

⁶ Wright 1992: 638; Baysal 2010: 42.

⁷ Wright 1992: 638.

⁸ Rollefson vd. 1990: fig.4:1

⁹ Levant coğrafyasında topuz başı olarak nitelendirilen buluntular özellikle bugünkü İsrail Devleti sınırları içerisinde bulunan yerleşmelerde ele geçmiştir. Bu yerleşmeler şu şekildedir; Hagosh-tim, Tel Kabri, Horbat Uza, Tel Yosef, Ein el-Jarba, Abu Zureiq, Nahal Zehora II, Munhata, Shar'ar Hagolam, Hamadiya, Yesodot, Teluliyot Batashi, Jericho, Ain Ghazal.

¹⁰ Rosenberg 2010: fig.1

¹¹ Rosenberg 2010: 207.

¹² Sebbane 1998: 6-9.

¹³ Rosenberg vd. 2016: 3.

¹⁴ Wright 1992: 638; Sebbane 1998: 1; Runnels vd. 2009: 181.

¹⁵ Özdoğan 2019: 185.

¹⁶ Evans 1964: 229-231, fig.52.

¹⁷ Karo 1930: 108.484-489, pl.lxxvi.

¹⁸ Runnels vd. 2009: fig.11, pl.3

saplı olduğu ve törensel faaliyetlerde kullanılan ritüel nesnelere olabileceği düşünülmektedir¹⁹.

Anadolu'da topuz başları ile ilgili ilk arkeolojik veriler Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den gelmektedir. Çayönü sürtme taş alet endüstrisine ait buluntular içerisinde tarımsal uygulamalarda toprağa fide delikleri açmak için kullanılan ahşap sopalara ait ağırlıklar ve kapı soketi olarak tanımlanan buluntular yeniden ele alındığında morfolojik özelliklerine göre topuz başı olarak değerlendirilebilir.²⁰ Diğer yandan iyi derecede parlatılmış yeşil klorit taşından yassı küresel formlu taş topuz başı örnekleri Hallan Çemi²¹ ve Körtik Tepe²² buluntuları içerisinde ise parlak yüzeyli ve seçkin ham maddelerden üretilmiş statü ve prestij objesi olarak nitelendirilen törensel taş topuz başları dikkat çeken buluntulardır.

Neolitik Dönem'de beyaz mermer gibi seçkin ham maddelerden üretilen çarpıcı renkli, şerit dokulu ya da kazıma bezemeli örnekleri ile görsel olarak öne çıkan Çatalhöyük buluntuları dikkat çekmektedir²³. Diğer yandan Çatalhöyük gömütlerinde mezar hediyesi olarak spiral meander kazıma bezemeli egzotik sayılabilecek topuz başlarının gömülerin kafataslarının yanına mezar hediyesi olarak obsidyen, çakmaktaşı aletler ile bir arada bırakılması bu tip objelerin sembolik değerlerini göstermesi bakımından önemlidir.²⁴

Göller Bölgesi Neolitiğinde iyi derecede parlatılmış topuz başlarının varlığı Hacılar²⁵, Bademağacı²⁶, Höyücek²⁷ gibi Neolitik yerleşimlerden bilinmektedir. Höyücek Erken Neolitik Çağ Tapınak dönemi tapınak ışığında ele geçen basık küresel formlu, ortasında dikey sap deliği bulunan taş topuzlar üretime dair önemli kanıtlardan sayılmaktadır. Kuzey Batı Anadolu'da ise Gökçeada-Uğurlu Höyük IV Geç Neolitik döneme tarihlenen ham maddesi mermer olan topuz başı, adada yerel mermer kaynaklarının olmaması, ithal bir buluntu olarak değerlendirilmesi ile dikkat çekmektedir²⁸.

Kalkolitik Dönem topuz başları Güneydoğu Anadolu'da MÖ 6. Bin Halaf Dönemi'ne tarihlenen Kerküşti Höyük topuz başları²⁹, Batı Anadolu'da ise Erken Kalkolitik

Gülpınar örnekleri³⁰ ile temsil edilmektedir. Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik dönemde ise Gelibolu-Baştepe Höyük³¹ ve Protesilas-Karaağaçtepe³²'de topuz başı olarak tanımlanabilecek taş objeler önemli verilerdir. Taş hammaddeden üretilen topuz başları dışında Erken Kalkolitik dönem Can Hasan yerleşmesinde malakit bakırdan döküm tekniği ile yapılmış sap delikli bir topuz başı dikkat çekmektedir. Küresel yuvarlak forma sahip bu örnek taş öncüllerine morfolojik olarak oldukça benzemektedir³³. Olası bir sapın geçebileceği bir shaft deliğine sahip olması bu tip objelerin kullanım fonksiyonları hakkında fikir vermekte olup, taş örneklerin dışında yarı değerli bir madenden bu tipte bir obje üretilmesi bu objelerin sıradan günlük kullanım objeleri olmadığını, seçkin hammaddelerden üretilmiş statü ve prestij objeleri olduğunu desteklemesi bakımından önemlidir.

Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren az sayıda buluntu ile temsil edilmesine rağmen Tunç Çağlarında özellikle Batı Anadolu başta olmak üzere birçok yerleşimde topuz başlarının yoğun bir şekilde ele geçtiği görülmektedir. Erken Tunç Çağı ile birlikte mavi mermer, serpantin ve jadeit gibi seçkin hammaddeden üretilmiş parlak yüzeyli topuz başlarının Aphrodisias³⁴, Troya II ve III³⁵, Beycesultan XIV³⁶, Kusura³⁷, Karataş-Semayük³⁸, Elmalı-Karataş³⁹, Bozüyük-Küçük Höyük⁴⁰, Mersin-Yumuktepe⁴¹, Kuruçay Höyük⁴², Tilmen Höyük⁴³, Kültepe-Kaniş⁴⁴, Gedikli-Karahöyük⁴⁵, İkiztepe⁴⁶, Gelidonya Burnu Batığı'nda⁴⁷ görülmesi, Tunç Çağları boyunca Anadolu'da topuz başlarının sembolik bir değerinin olduğunu kanıtlaması bakımından dikkat çekicidir. Diğer yandan Erken Tunç Çağı'ndan itibaren taş topuz başlarının yerine tunç ve metal örneklerin Alacahöyük Mezarları⁴⁸, Oymağaç

¹⁹ Özgüç 1986: 77, Lev.112.5.

²⁰ Davis 1982: 108, fig.3.11-9, fig.3.13-8,9.

²¹ Rosenberg 1999: 16, fig.12.

²² Özkaya/San 2007: 25, fig. 21a.

²³ Mellaart 1962: 37; Baysal 2010: 472, fig.188.; Wright 2013.

²⁴ Haddow vd. 2015: 88, fig.5.4.

²⁵ Mellaart 1970: 454, pl. 172.

²⁶ Duru 2008: 118, res.221.

²⁷ Duru/Umurtak 2005: 125, Lev.147/1-4.

²⁸ Erdoğan 2017: 35, fig.3.7.

²⁹ Atalay 2009: 40, L.38.

³⁰ Bamyacı 2017: 761, Lv.132.

³¹ Özbek 2007: 352.

³² Demangel 1926: fig.34.6, fig. 35.15.

³³ French 1962: 33; Yalçın 1998: 282, abb.2.

³⁴ Joukowsky 1986: 237, fig.446.27, fig.316.2, fig. 441.11, fig.456.8.

³⁵ Schliemann 1881: 442, no.635; Schliemann 1884: 259, no.135; Dörpfeld 1902: 377, fig.337, 343; Schmidt 1902: 276; Korfmann 2000: 288.

³⁶ Lloyd/Mellaart 1962: 276, fig.F3:2.

³⁷ Lamb 1937: fig.22.no.5.

³⁸ Mellink 1969: 322.

³⁹ Warner 1994: 84, pl.191.a-c.

⁴⁰ Gürkan/Seeher 1991: 92, Abb.26.3-8.

⁴¹ Garstang 1953: 81; XV R.N. 1363.

⁴² Duru 1996: 83, Lev.178.

⁴³ Duru 2013: 18, Lev. 69.11.13; 106.1.

⁴⁴ Özgüç 1986: 77, Lev.112.5.

⁴⁵ Duru 2010: 92, Lev.173/1-3.

⁴⁶ Alkım vd. 2003: 127, Lev.LXXXVI-9.

⁴⁷ Bass 1961: 275, pl.90, fig.37.

⁴⁸ Arik 1937: lev. CLXXIII.

Mezarlığı⁴⁹, Demircihöyük-Sarıket Mezarlığı⁵⁰, Resuloğlu Mezarlığında⁵¹ temsil edilmesi bu döneme kadar yarı değerli ve egzotik taş hammaddenin baskın olduğu bu tip statü ve prestij objelerin üretiminde, artık değerli metallerin tercih edilmeye başlandığı bir değişimden bahsedilebilir.

MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ TOPUZ BAŞI TASLAKLARI

Maydos Kilisetepe'de ele geçen ve sürtmetaş alet endüstrisinde topuz başı olarak tanımlanan buluntuların tamamı taslak olarak sınıflandırılmış olup bitmiş örnekler ele geçmemiştir. Maydos Kilisetepe buluntu topluluğunda toplam 31 adet buluntudan diagnostik inceleme için 27 örnek topuz başı taslağı olarak sınıflandırılmıştır.

Topuz başı taslaklarının hammadde seçiminde baskın olarak bej, kahverengimsi ve kırmızımsı turuncu renkli mermer örnekler baskın olup, bu örnekler dışında andezit (KT 425.6, KT 87.4, KT 65.5) ve bazalt (KT 225.4) gibi volkanik kökenli kayalar ile kumtaşı (302.4) gibi sedimanter örnekler de görülmektedir. Topuz başlarının üretiminde seçilen mermer örnekler dışındaki volkanik ve sedimanter kökenli örnekler yerel hammaddelerden karşılanmış olmalıdır. Mermer hammaddenin kökeni ise belirsiz olup yerleşime en yakın kaynak Ezine-Karabiga arasında yüzeylenen Çamlıca Metamorfittleridir.⁵² Mermer gibi seçkin hammadde yerleşime büyük olasılıkla yerel olmayan kaynaklardan gelmiş olup uzak mesafe ticaretinin göstergesi olarak düşünülebilir.

Topuz başı taslaklarında görülen baskın form tipi küresel ve bikonik formlu çoğunluğu küçük boyutlu, avuç içine sığacak boyutlardadır. Maydos Kilisetepe topuz başı taslaklarının önden görünüm morfolojilerine göre baskın form şişkin küresel örnekler olup (KT 494.9, KT 494.10, 169.6, KT 495.1, KT 225.4, KT 425.6) az sayıda bikonik formlar (KT 204.4, KT 147.3, KT 302.4) ve basık dörtgen formlar da (KT 43.3) görülmektedir. Bazı örneklerde tam kutup noktalarının merkezinde dikey ekseninde karşılıklı bir şaft deliği açılmaya başlandığı (KT 87.4, KT 494.9, KT 494.10, 169.6, KT 495.1, KT 225.4, KT 425.6, KT 230.6) görülmektedir (Res. 2-3). Maydos Kilisetepe'de topuz başının bitmiş bir örneğine rastlanmadığı için Troya⁵³, Chios-Emporio⁵⁴, Lesbos-Thermi⁵⁵ ve Lemnos-

Poliochni'de⁵⁶ gibi hem çağdaş hem de ilişki içinde olduğu yerleşmelerde ele geçen küresel formu örnekler Maydos örneklerinin tamamlanmış biçimlerini anlamak açısından önemlidir.

Topuz başı taslağı olarak sınıflandırılan buluntuların metrik ölçülerine bakıldığında gövde çapları 6,00-9,00 cm arasında, ağırlıkları 300-1000 gr arasında değerlere sahip olduğu görülmektedir (Tab. 1). Kesit morfolojilerinin tabakalara göre dağılımına bakıldığında ise VII-VIII geçiş evresinde ele geçen örneklerin çoğunlukla küresel forma (KT 495.1, KT 494.10, KT 494.9, KT 169.9), VI. tabakadaki örneklerin basık dörtgen forma (KT 385.6, KT 204.4) sahip oldukları görülmektedir. V. tabakada ele geçen örneklerde ise tipolojik bir değişim olduğu göze çarpmaktadır. Bu tabakada ele geçen örneklerin arasında basık bikonik formlu örnekler (KT 302.4, KT 147.3) dikkat çekmektedir. IV. tabakanın erken ve geç evrelerinde ise dörtgen formlu örneklerin (KT 132.3, KT 460.5, KT 465.5) görülmeye başlanması bu tabaka ile birlikte kültürde farklı unsurların yerleşimde görülmeye başlandığı dönem olması bakımından dikkate değerdir (Res. 4).

Topuz başı taslaklarının birçoğunda yüzeysel de olsa gövde yüzeylerinde darbe ve vurgu sonrası oluşan yaralar, düzeltme vurguları, kopuntular, vurma esnasında oluşan yüzey çatlakları görülmektedir. Ancak üretim aşamalarına ait somut veriler olan bu izler özellikle üretim hatası olarak bırakılan örneklerde kopartma izleri (KT 147.3, KT 161.5, KT 111.5, KT 416.6, KT 460.5) ve sürtme izleri (KT 147.3) belirgin olarak gözlemlenebilmektedir. Ayrıca topuz başlarının şaft deliklerinin açılmaya başlandığı ve yarım bırakılan örnekler (KT 225.4, KT 266.3, KT 425.6, KT 87.4) üretimin diğer bir kanıtı olarak dikkat çeker (Res. 3).

Bazı örneklerde görülen çoklu kullanım yüzeyi çekiç taşı olabileceklerini gösterse de, seçilen hammaddenin ağır işler için sert ve dayanıklı olmaması gibi nedenlerle çekiç taşı olarak değerlendirilmemiştir. Diğer yandan çok fonksiyona sahip olan taş aletlerin ikincil kullanım fonksiyonlarında üretim hatası olan taslak artıklarının çekiç taşı olarak kullanılma olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

Yerleşim yapısı, kazı stratejisi gibi nedenlerden tespiti oldukça güç olan taş yonga ve kopuntular gibi üretim artıkları, üretimin kanıtı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Maydos Kilisetepe'de üretim artıkları tespit edilemediğinden yerleşimde üretimin kanıtı olarak ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bu bağlamda üretim aşamalarında kullanılan taş aletler ön plana çıkmakta

⁴⁹ Özgüç 1980: 462, lev.VI-VII.

⁵⁰ Seeher 2000: 141, abb.25g.132a.

⁵¹ Yıldırım/Ediz 2008: 454, res.13.

⁵² Duru vd. 2012: 50.

⁵³ Schliemann 1881: 442, no.635; Schliemann 1884: 259, no.135; Dörpfeld 1902: 377, fig.337, 343; Schmidt 1902: 276.

⁵⁴ Hood 1982: 650, fig.292.

⁵⁵ Lamb/Hutchinson 1928: 44, fig.16.f.

⁵⁶ Bernabo 1964: 605 f. Pl.c.nos. 7,8; Bernabo 1976: Tav.CCLXII, 12, 19.

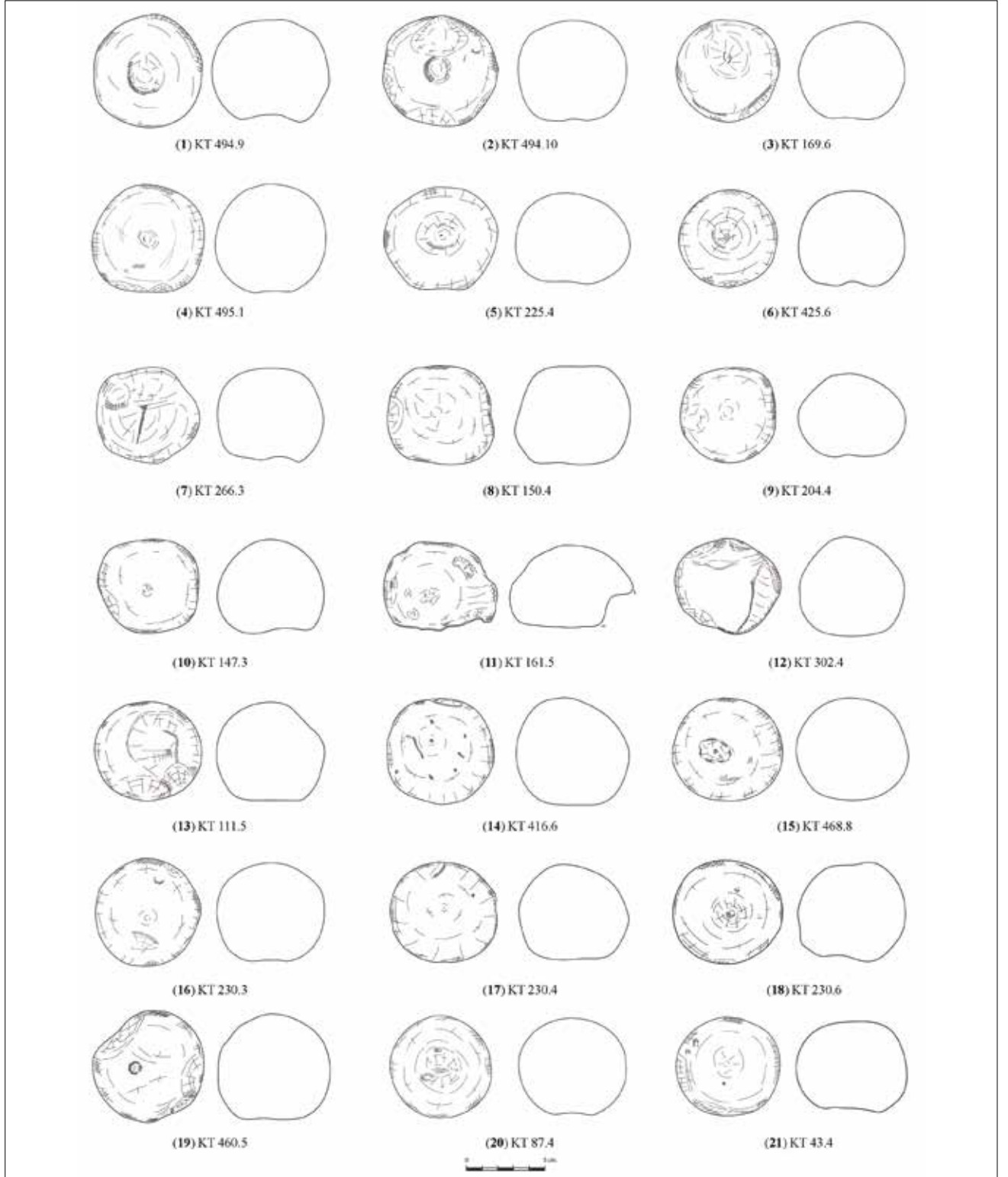

Resim 2: Maydos Kilisetepe Topuz Başı Taslakları (1-21) (©Maydos Kazısı) / *Macehead preforms (1-21) at Maydos Kilisetepe (©Maydos Excavation).*

olup, tüm örneklerin taslak formda olması ve hatalı üretim sonucu atık olarak nitelendirilen örneklerin yerleşimde tespit edilmesi bunu doğrular niteliktedir. Topuz başlarının üretim teknolojisine bakıldığında sürtmetaş endüstrisi üretim zinciri aşamalarından yongalama, kopartma, vurma, çekiçleme, sürtme ve

delme işlemlerinin ayrı ayrı ve bir arada uygulandığı görülmektedir⁵⁷. Üretim sürecinde kullanılması olası çeşitli taş aletler mekân içlerinde tespit edilmiştir. Bu taş aletler çakmaktaşı delici uçlar, vurgu taşı, perdah/açkı taşları, taş balta, havaneli, sap delikli taş balta,

⁵⁷ Wright 1992: 495.

Resim 3: Maydos Kilise-tepe Topuz Başı Taslakları (1-21) (Çizim: A. Onur Bamyacı) / Macehead preforms (1-21) at Maydos Kilise-tepe (Drawing: A. Onur Bamyacı).

alt öğütme taşı gibi çeşitli sürtme taş alet ve objeden oluşmaktadır (Tab. 2). Topuz başlarının üretiminde de kullanılması olası çok fonksiyonlu aletlerden yonga kopartma ve hafif çekiçleme aşamasında kaba şekillendirme için kullanılan oval formlu vurgu taşları (KT 170.2, KT 408.5, KT 441.2, KT 196.6, KT

92.7) yoğunluktadır. Vurgu taşlarının yanı sıra topuz başlarının şaft deliklerinin açılmasında kullanılması olası bikonik ve üçgen formlu çakmaktaşı delici uçlar (KT 169.3, KT 377.4), sert çekiçleme aşamasında kullanılan ve darbe olarak kırılan oval formlu taş el baltası ve sap delikli kırık ağızlı taş balta (KT 88.3, KT

MAYDOS KİLİSETEPE TUNÇ ÇAĞI TOPUZ BAŞI TASLAKLARI: TİPOLOJİ VE MEKÂNSAL KULLANIM ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

N.	Env.	Tip	Form	H.Mad.	Ç.	A.	Açma	Tabaka	M.	Res.
1	494.9	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	6,7	337,0	D3.2	VII-VIII	801	1.1/2.1
2	494.10	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	6,6	392,1	D3.2	VII-VIII	801	1.2/2.2
3	169.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	6,5	349,7	D3.2	VII-VIII	801	1.3/2.3
4	495.1	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,8	650,7	D3.2	VII-VIII	802	1.4/2.4
5	225.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Bazalt	7,3	556,3	D3.2	VIIc	701c	1.5/2.5
6	425.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	6,1	304,2	D3.4	VIIa	701a	1.6/2.6
7	266.3	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	6,8	502,7	D3.4	VIb	602	1.7/2.7
8	150.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,4	504,0	D3.4	VIa	-	1.8/2.8
9	204.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,8	664,4	D3.4	VIa	-	1.9/2.9
10	385.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,8	574,2	D3.4	VIb	603	-
11	111.5	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	7,6	459,2	D3.4	Vb	501	1.13/2.13
12	147.3	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,9	626,0	D3.4	Vc	-	1.10/2.10
13	302.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Sediman- ter	8,5	753,0	D3.4	Vc	-	1.12/2.12
14	309.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	9,3	1048,0	D4.3	Vb	504	-
15	341.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,4	534,8	D4.3	Vb	504	-
16	468.8	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	6,9	386,2	D4.4	Vb	506	1.15/2.15
17	103.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,3	711,0	D4.3	Vb	503	-
18	416.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,3	487,9	D4.3	Vb	506	1.14/2.14
19	230.3	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	9,1	916,3	D4.3	Va	-	1.16/2.16
20	230.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	8,9	858,8	D4.3	Va	-	1.17/2.17
21	230.6	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,5	634,3	D4.3	Va	-	1.18/2.18
22	422.5	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,4	653,5	D4.4	Va	-	-
23	132.3	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	7,2	412,0	D4.3	IV	402	-
24	87.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	7,1	422,0	D4.1	IV	-	1.20/2.20
25	43.4	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	7,0	495,0	D3.4	IV	-	1.21/2.21
26	65.5	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Andezit	7,2	557,0	D3.4	IV	-	-
27	460.5	Topuz Başı Taslağı	Küresel	Mermer	8,8	700,0	D3.4	IV	-	1.19/2.19

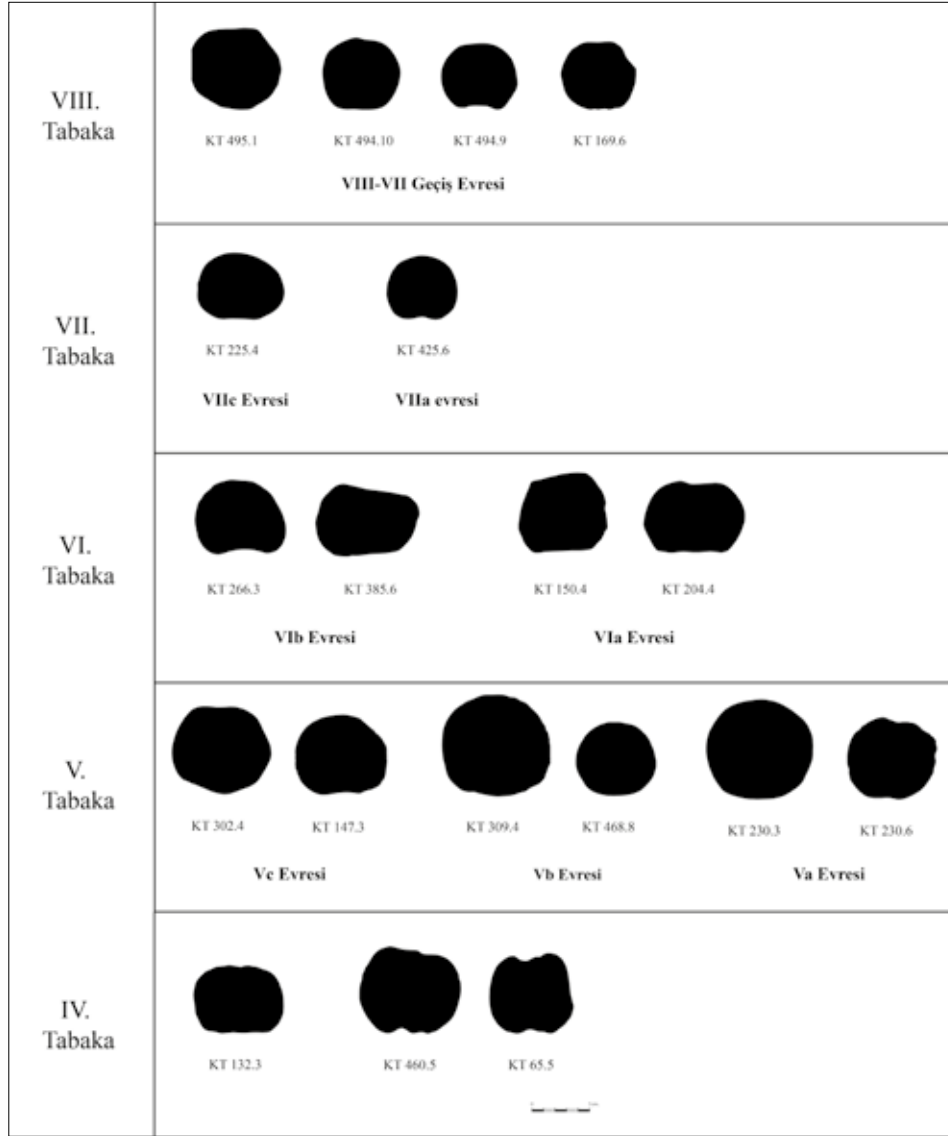
Anahtar: N: Sıra Env: Envanter No. H.Mad.: Hammadde, Ç.: Çap (cm), A.: Ağırlık (gr), M. : Mekan.

Tablo 1: Maydos Kilise-tepe Topuz Başı Taslaklarının Özet Verileri / Summary of the Macehead preforms at Maydos Kilise-tepe

N.	Env.	Tip	Form	H.Mad.	D.	U.	G.	K.	Ç.	A.	Açma	Tabaka	M.	Res.
1	165.3	Perdah/açkı taşı	Oval	Andezit	t.	7,1	3,4	0,5	-	-	D3.2	VII-VIII	801	3.15/4.15
2	169.3	Delici Uç	Bikonik	Çakmaktaşı	t.	2,5	1,3	0,3	-	-	D3.2	VII-VIII	801	3.1/4.1
3	169.5	Perdah/açkı taşı	Dörtgen	Andezit	k.	6,6	6,8	1,5	-	-	D3.2	VII-VIII	801	3.17/4.17
4	170.2	Vurgu taşı	Küresel	Çaytaşı	t.	-	-	-	9,5	-	D3.2	VII-VIII	801	3.7/4.7
5	377.4	Delici Uç	Üçgen	Çakmaktaşı	t.	4,1	2,4	1,2	-	-	D3.2	VII-VIII	801	3.2/4.2
6	377.8	Vurgu taşı	Küresel	Çaytaşı	t.	-	-	-	7,7	614,6	D3.2	VII-VIII	802	3.8/4.8
7	457.3	Perdah/açkı taşı	Dörtgen	Çaytaşı	t.	9,7	3,0	1,5	-	-	D3.2	VII-VIII	801	3.16/4.16
8	457.5	Balta	Dörtgen	Granit	t.	13	4,4	4,9	-	522,5	D3.2	VII-VIII	801	3.9/4.9
9	441.2	Vurgu taşı	Oval	Çaytaşı	t.	9,8	4,4	4,9	9,8	758,5	D3.4	VII	701a	3.12/4.12
10	457.5	Vurgu taşı	Küresel	Gabro	t.	5,8	5,6	3,9	-	-	D3.4	VII	701a	3.3/4.3
11	463.4	Öğütme Taşı	Oval	Andezit	k.	21,0	16,1	6,1	-	-	D3.4	VII	701a	3.20/4.20
12	463.12	Öğütme Taşı	Dörtgen	Andezit	k.	20,5	18	6,2	-	-	D3.4	VII	701a	3.21/4.21
13	463.13	Öğütme Taşı	Elipitik	Andezit	k.	20,4	19,1	6,7	-	-	D3.4	VII	701a	322./4.22
14	385.5	El Taşı	Oval	Çaytaşı	t.	8,3	5,8	5,1	-	-	D3.4	Vlb	603	3.18/4.18
15	196.6	Vurgu taşı	Üçgen	Çakmaktaşı	k.	-	-	-	7,9	374,8	D4.4	Vla	402	3.13/4.13
16	166.4	Perdah/açkı taşı	Disk	Çaytaşı	t.	-	-	-	9,5	813,1	D3.4	Vc	-	3.10/4.10
17	100.4	Havaneli	Konik	Andezit	k.	-	-	-	7,9	-	D3.4	Vc	-	3.6/4.6
18	354.4	SD. Balta	Üçgen	Andezit	k.	5,8	4,5	5,1	-	-	D4.3	Vb	503	3.5/4.5
19	408.5	Vurgu taşı	Oval	Andezit	t.	7,9	6,1	5,9	-	-	D4.3	Vb	503	3.11/4.11
20	88.3	Balta	Oval	Bazalt	t.	9,4	5,2	3,4	-	-	D4.4	IV	402	3.4/4.4
21	92.7	Vurgu taşı	Küresel	Andezit	t.	-	-	-	8,1	-	D4.4	IV	402	3.14/4.14
22	92.8	Perdah/açkı taşı	Dörtgen	Andezit	t.	10,3	6,2	2,3	-	-	D4.4	IV	402	3.19/4.19

Anahtar: N: Sıra Env: Envanter No. H: Mad.: Hammadde , D: Durum (t.:tam, b.:kırık), U: Uzunluk, G.: Genişlik, K.:Kalınlık, Ç.: Çap (cm), A.: Ağırlık (gr), M. : Mekan.

Tablo 2: Topuz Başlı Üretiminde Kullanılan Taş Aletler / Table 2: Stone tools used in macehead production.

Resim 4: Maydos Kilisetepe Topuz Başı Taslaklarının tabakalara göre tipolojisi (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / *Typology of Maydos Kilisetepe macehead preforms at levels (Drawing: Meral Başaran- Mutlu).*

354.4), ağız kısmı kırık konik üçgen formu havaneli (KT 100.4), topuz başlarının gövde düzeltmelerinde ve yüzey pürüzlerinin giderilmesi için kullanılan oval ve dörtgen formu perdah/açık taşları (KT 166.4, KT 377.8, KT 165.3, KT 457.3, KT 169.5, KT 385.5, KT 92.8), üretim çeşitli aşamalarında özellikle gövde düzeltmelerinde ve parlatma aşamalarında yoğun sürtme işlemi gerektiren ve yarım korunmuş halleri ile yaklaşık 20 cm uzunluğunda geniş bir çalışma alanı yaratan dörtgen ve eliptik formu alt öğütme taşları (KT 463.4, KT 463.13, KT 463.12) topuz başlarının üretiminde kullanılmış taş aletler olarak değerlendirilmektedir (Res. 5-6). Ele geçen taş aletlerin birincil fonksiyonlarının topuz başlarını üretmek için kullanılmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Günlük aktivitelerde çok amaçlı olarak kullanılacak bu aletlerin ikincil kullanımlarında vurma işleminden kaynaklı darbeler sonucu büyük

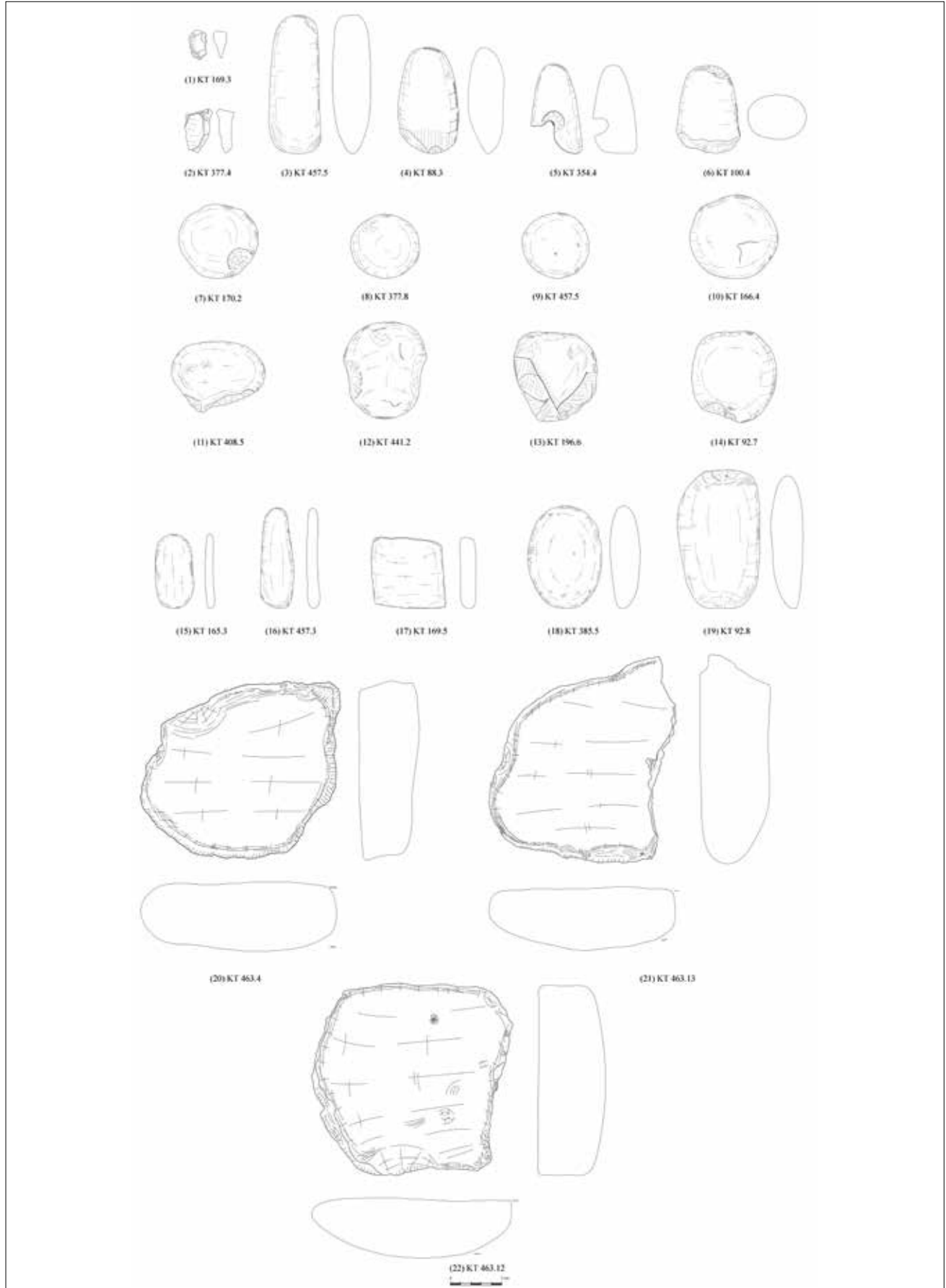
oranda aşındığı görülmektedir. Bu taş aletler üretim safhalarında rastgele kullanılan çok fonksiyonlu aletler olarak değerlendirilmektedir.

TOPUZ BAŞI TASLAKLARININ TABAKA VE MEKÂN DAĞILIM ANALİZLERİ

Maydos Kilisetepe’de Erken Tunç Çağı sonundan Geç Tunç Çağı sonuna kadar takip edilen beş tabaka boyunca belli bir mimari geleneğin sürdürüldüğünü ve her bir tabakanın dairesel planlı yerleşmelerle temsil edildiğini söylemek mümkündür. Karakteristik olarak sur veya kalınlaştırılmış arka duvarlar ile çevrili olan her yerleşmede mekânlar, yerleşim kenarı boyunca yan yana kenardan höyüğün merkezine doğru, bir yapı

Resim 5: Maydos Kilisetepe Taş Aletler; çakmaktaşı delici uç (1-2), taş balta (3), sap delikli taş balta (4), havaneli (6), vurgu taşı (7-14), perdah/açık taşı (3, 15-17), el taşı (18-19), alt öğütme taşı (20-22) ©Maydos Kazısı / Stone tools of Maydos Kilisetepe; flint drill point (1-2), groundstone axe (3), stone shaft hole axe (4), pestle (6), hammer stone (7-14), rubber stone (3, 15-17), handstone (18-19), saddle quern (20-22) ©Maydos Excavation).

Resim 6: Maydos Kilisetepe Taş Aletler; çakmaktaşı delici uç (1-2), taş balta (3), sap delikli taş balta (4), havaneli (6), vurgu taşı (7-14), perdah/açık taşı (3, 15-17), el taşı (18-19), alt öğütme taşı (20-22) (Çizim: A. Onur Bamyacı) / *Stone tools of Maydos Kilisetepe; flint drill point (1-2), groundstone axe (3), stone shaft hole axe (4), pestle (6), hammer stone (7-14), rubber stone (3, 15-17), handstone (18-19), saddle quern (20-22)* (Drawing: A. Onur Bamyacı).

hariç hepsi dik bir şekilde inşa edilmiştir⁵⁸. Anadolu yerleşim özelliğine sahip olan Maydos'ta iletişim ağlarına katılım sayesinde MÖ 2. binyılın başından itibaren Balkan etkileri görülmeye başlamış, MÖ 2. binyılın ortalarında kültürlerarası etkileşimin belirtileri artmıştır. Takip eden birkaç yüzyıl boyunca yerleşimde bir duraklama dönemi yaşanmış ardından MÖ 2. binyılın son çeyreğinde yerleşim (IV. tabaka) geleneksel yapı anlayışı ile eskisinden daha güçlü bir şekilde tekrar kurulmuştur. Ancak MÖ 2. binyılın sonuna doğru geleneksel mimari anlayışına müdahale edilerek yeni bir düzen kurulmuştur. Bu bölümde Erken Tunç Çağı sonlarından Erken Demir Çağı'na kadar geçen süre boyunca mekânsal kullanımı ve dönemsel devamlılığı vurgulayan topuz başı taslakları eskiden yeniye doğru kendi bağlamlarında diğer buluntular ile birlikte tanımlanmaktadır. Böylece mekânsal dağılım analizi için veri üretilmesi hedeflenmiştir.

VIII-VII Tabaka Geçiş Evresi, ETÇ III

Maydos Kilisetepe'nin Erken Tunç Çağı'nın sonunu temsil eden VIII. tabaka Troya IV ile çağdaş olup höyüğün kuzeyinde ortaya çıkarılan sur ve sura dayalı mekânlarla temsil edilmektedir. Tabakanın sonunda surun daraltılarak taş temelli, kerpiç duvarlı iki mekân oluşturulması VII. tabakaya geçiş olarak değerlendirilmekte olup evreye ait bir ocak üzerinden gelen C14 örnekleri MÖ 2080-2060 arasına tarihlenmektedir⁵⁹.

Bu evrede ele geçen topuz başı taslakları 4 adet (KT 494.9, KT 494.10, KT 169.6 ve KT 495.1) ile temsil edilmektedir. Buluntu topluluğunun mekânsal dağılımına bakıldığında KT 495.1 numaralı örnek 802 no'lu mekânın arka duvarı önünde bulunmuştur. Bu mekânın kuzey yan duvarı önündeki bir vurgu taşı (KT 377.8) ile birleşmiş seramik dışında buluntuların azlığı mekânsal dağılım analizi için yetersiz kalmaktadır. Ancak üç adet topuz başı taslağının bulunduğu 801 no'lu mekânın içinde bir ocak, iki pithos⁶⁰ ile birlikte çok sayıda küçük buluntu tespit edilmiştir. Mekânda ele geçen topuz başı taslaklarının buluntu konumlarına bakıldığında KT 494.10 numaralı topuz başı taslağının ocağın batısında ve duvar kenarında yer alan pithosun etrafında üç ağırşak, iki kemik bız, bir çakmaktaşı delici (KT 377.4), altı perdah/açkı taşı ve bir vurgu taşı ile birlikte ele geçtiği görülür. KT 494.9 numaralı topuz başı taslağı mekânın güneybatı köşe duvar kenarında yarım fincan, üç ağırşak, bir kemik bız, bir taş ağırlık,

bir perdah/açkı taşı (KT 457.3), bir taş balta, bir küresel taş, bir vurgu taşı ile birlikte bulunmuştur. KT 169.6 numaralı topuz başı taslağının ise batı duvar kenarında yer alan pithosun etrafında yarım bir kap, bir vurgu taşı (KT 170.2), bir çakmaktaşı delici (KT 169.3), dört perdah/açkı taşı (KT 165.3, KT 169.5) ve bir alt öğütme taşı ile birlikte ele geçtiği görülmektedir (Res. 7).

Domestik faaliyetlerin sürdürülmüş olabileceği 801 no'lu mekânda topuz başı taslakları üç farklı alanda tespit edilmiş olup bu alanlar mekân içi ışık alanlarını veya saklama alanlarını temsil ediyor olmalıdır. Mekânın güneyinde ocak etrafında ve güneybatı köşesindeki ağırşak ve kemik bızların varlığı mekân sahiplerinin dokumacılık faaliyetlerini yürüttüklerini göstermektedir. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, ocağın yakınındaki ağırşak ve bızların duvar ile pithos arasındaki dar alanda ele geçmesidir. Bu alan dokumacılık işinin yapıldığı bir yer olamayacağından aletlerin iş sonunda güvenli bir şekilde saklandığı yer olmalıdır. Benzer bir şekilde besin hazırlama süreci gibi domestik faaliyetlerde kullanılan öğütme taşlarının kullanım sonrasında özenli bir şekilde saklandıkları bilinmektedir⁶¹. Bu yüzden de buluntuların buldukları konumları sadece kullandıkları yer olarak değil saklama yerleri olarak da düşünmek yanlış olmayacaktır. Üç alandaki perdah/açkı taşları yoğunlukla seramik kap üretiminde ve kemik alet üretiminde kullanılabileceği gibi ocak ve duvar sıvasını düzeltmek gibi mimari işlerde de kullanılmış olması göz ardı edilmemelidir. Mekânda bir adet alt öğütme taşının varlığı, besin hazırlama süreçlerinde tahılların öğütülmesi veya seramik üretiminde kil öğütme işlerinin de yapıldığını göstermektedir. Pithoslar ise öğütülmüş tahılların kısa süreli saklanmasına uygun kaplar olarak değerlendirilmektedir. Ocağın karşısında, duvar kenarındaki topuz başı taslağı ile yanındaki vurgu taşı, güneybatı köşede birbirine yakın konumda topuz başı taslağı ile taş balta ve vurgu taşı, mekânın batısında topuz başı taslağının yanında vurgu taşı ve çakmaktaşı delici uç bulunması üretim ile ilişkilendirilebilecek buluntular olarak değerlendirilmektedir. Ele geçen taş aletlerin dağılımları incelendiğinde mekân içinde veya farklı bir ışık alanında topuz başı üretiminin yapıldığını söylemek mümkündür.

VII. Tabaka, Erken OTÇ

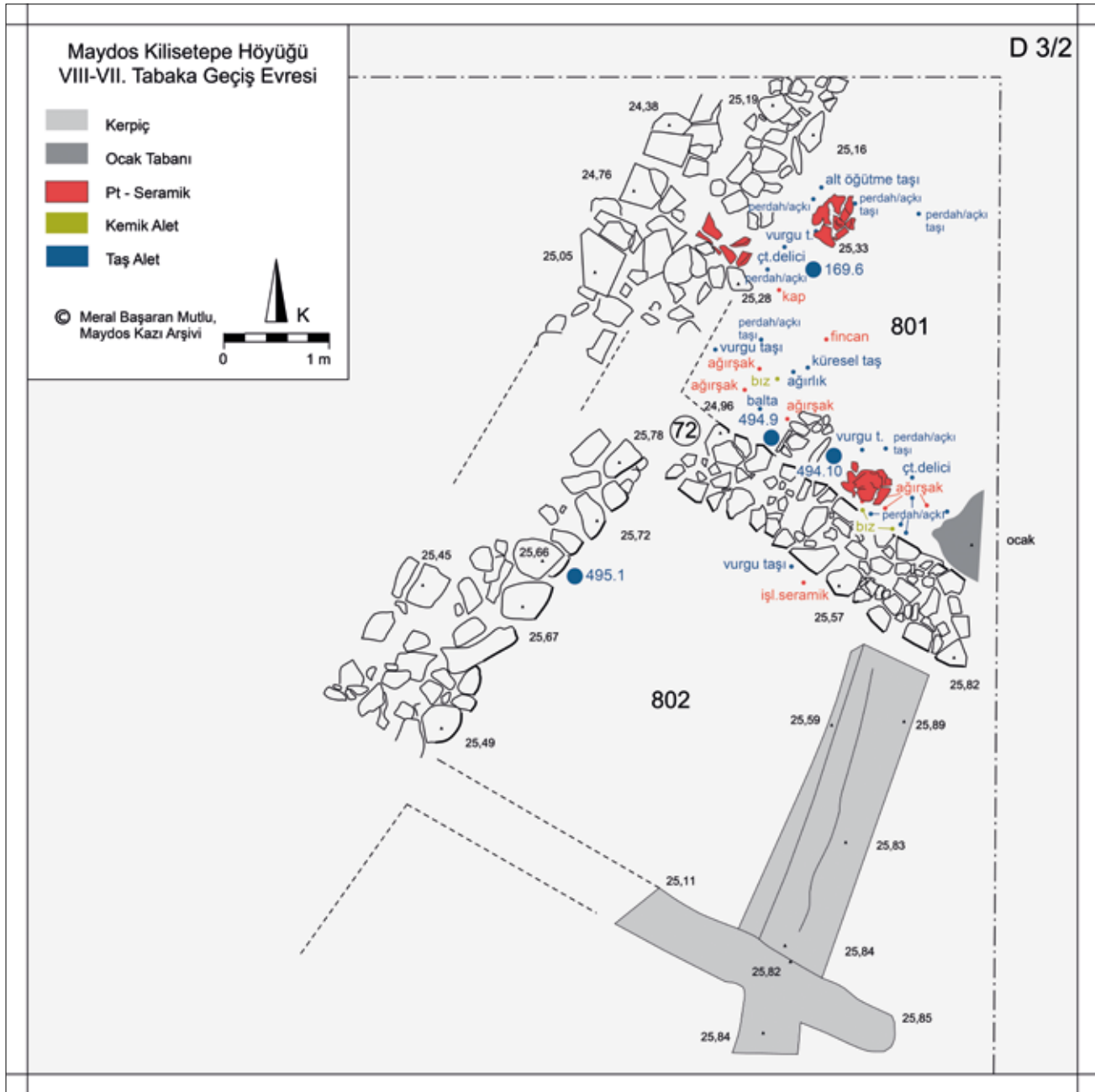
Maydos Kilisetepe'nin Orta Tunç Çağı'nın erken dönemine ait VII. tabakası dört mimari evre ile temsil edilmekte olup Troya V ile çağdaştır. Tabakanın evreleri boyunca, üst üste aynı konumda sura dayalı olarak mekânlar inşa edilmiştir. Tabakanın sonlarına

⁵⁸ Başaran-Mutlu 2018; 2019a.

⁵⁹ Başaran-Mutlu 2018: 160-161.

⁶⁰ Kırmızı astarlı, dışa açılan boyunlu yatay kulplu iki pithos da Troya IV-V dönemi özelliği gösterir. Ayrıca bkz. Blegen vd. 1951: C14, sf 132, 245; Fig. 154b, 238.

⁶¹ Haaland 1995: 169.

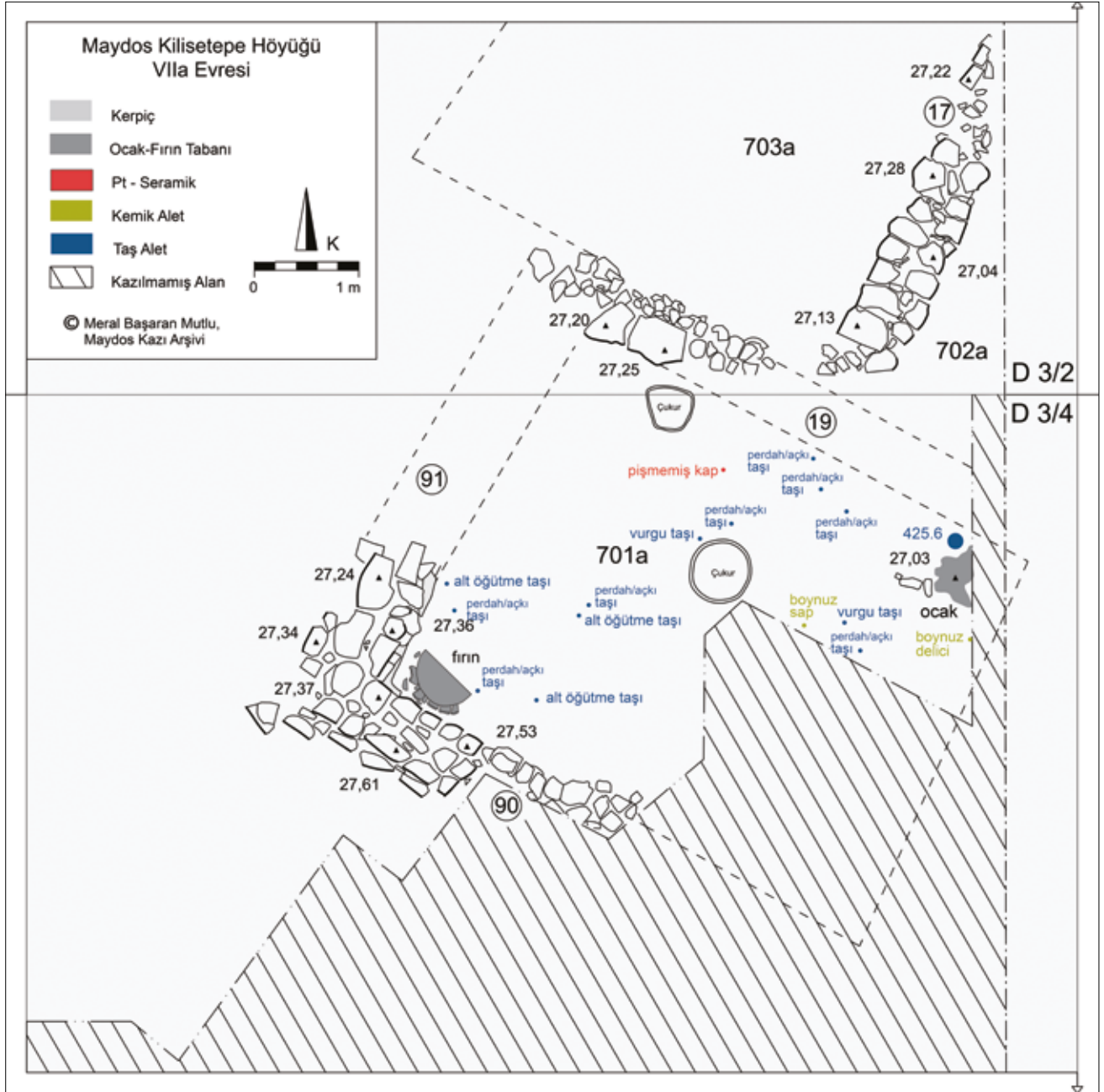
Resim 7: VIII-VII. tabaka geçiş evresi 801 ve 802' nolu mekanlarda buluntuların dağılımını gösteren plan (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / Distribution plan of findings at locus 802 and 801 in transitional, Level of VIII-VII (Drawing: Meral Başaran-Mutlu).

doğru Balkan özelliği gösteren seramikler, Maydos'un bu dönemden itibaren Balkanlardaki iletişim ağlarına katıldığıнын göstergesi olarak kabul edilmektedir⁶².

VIIc ve VIIa evrelerinde olmak üzere tabakada ele geçen topuz başı taslakları 2 adet (KT 225.4, KT 425.6) ile temsil edilmektedir. VIIc evresinin oldukça az bir kısmı kazılan 701c no'lu mekanında bir adet topuz başı taslağı (KT 225.4) ve bir fincan bulunmuştur. VIIa evresine ait 701a no'lu mekânın içinde yine bir adet topuz başı taslağı (KT 425.6) ele geçmiştir

(Res. 8). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan 701a no'lu mekânın giriş kapısı güneyde olup, girişin sol köşesinde yarım ay biçimli kubbeli bir fırın ve kuzeydoğu köşesinde kil sıvalı bir ocak bulunmaktadır. Topuz başı taslağı ocağın yanındaki tahrip olmuş duvarın kenarında tespit edilmiştir. Ocağın güneyinde boynuzdan bir sap ve bir vurgu taşı, bir perdah/açkı taşı, bir boynuz delici ile ocağın önünden 19 no'lu duvar boyunca üç perdah/açkı taşı, bir hematit izli perdah/açkı taşı, bir vurgu taşı (KT 441.2) ve bir pişmemiş kase, fırının etrafında ise üç adet alt öğütme taşı (KT 463.4, KT 463.13, KT 463.12) ve üç perdah/açkı taşı ele geçmiştir.

⁶² Başaran-Mutlu 2020.

Resim 8: VIIa evresi 701a'nolu mekanda buluntuların dağılımını gösteren plan (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / *Distribution plan of findings at locus 701a in Level VII, Phase a (Drawing: Meral Başaran-Mutlu).*

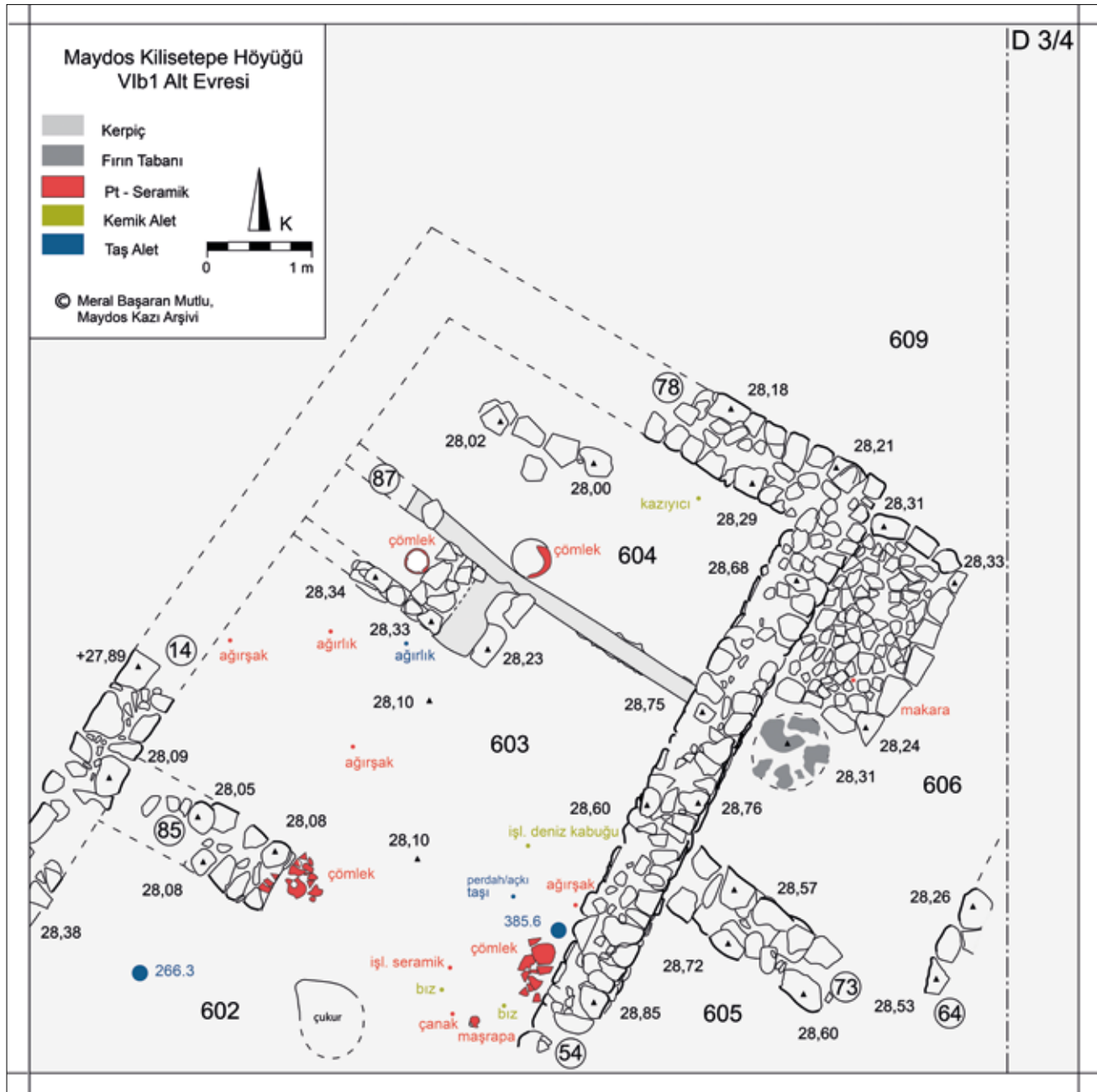
VIIa evresine ait içinde ocak ve fırını bulunan 701a no'lu mekânda domestik faaliyetler yürütüldüğünü, ayrıca pişmemiş kap, perdah/açkı taşları, öğütme taşları ve fırından yola çıkarak mekânda seramik üretiminin yapıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte mekânda ele geçen vurgu taşı ve sürterek şekillendirmede kullanıldığı varsayılan bir nevi çalışma tezgâhı olabilecek olan alt öğütme taşlarının varlığı mekânda topuz başı üretiminin yapıldığının kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

VI. Tabaka, Geç OTÇ

Orta Tunç Çağı'nın geç dönemini temsil eden Maydos Kilisetepe VI tabakası a ve b olmak üzere iki evreli olup Troya V sonu Troya VI başı ile çağdaştır⁶³. Sura dayalı, birbirine bitişik nizamda inşa edilen yapılara sahip VIb evresinden alınan C14 örnekleri MÖ 1850-1770 yılları arasına tarihlenmektedir.

Maydos Kilisetepe VIb evresinde en az dört odalı bir yapının son alt evresinde iki adet topuz başı taslağı

⁶³ Başaran-Mutlu 2019a,b.

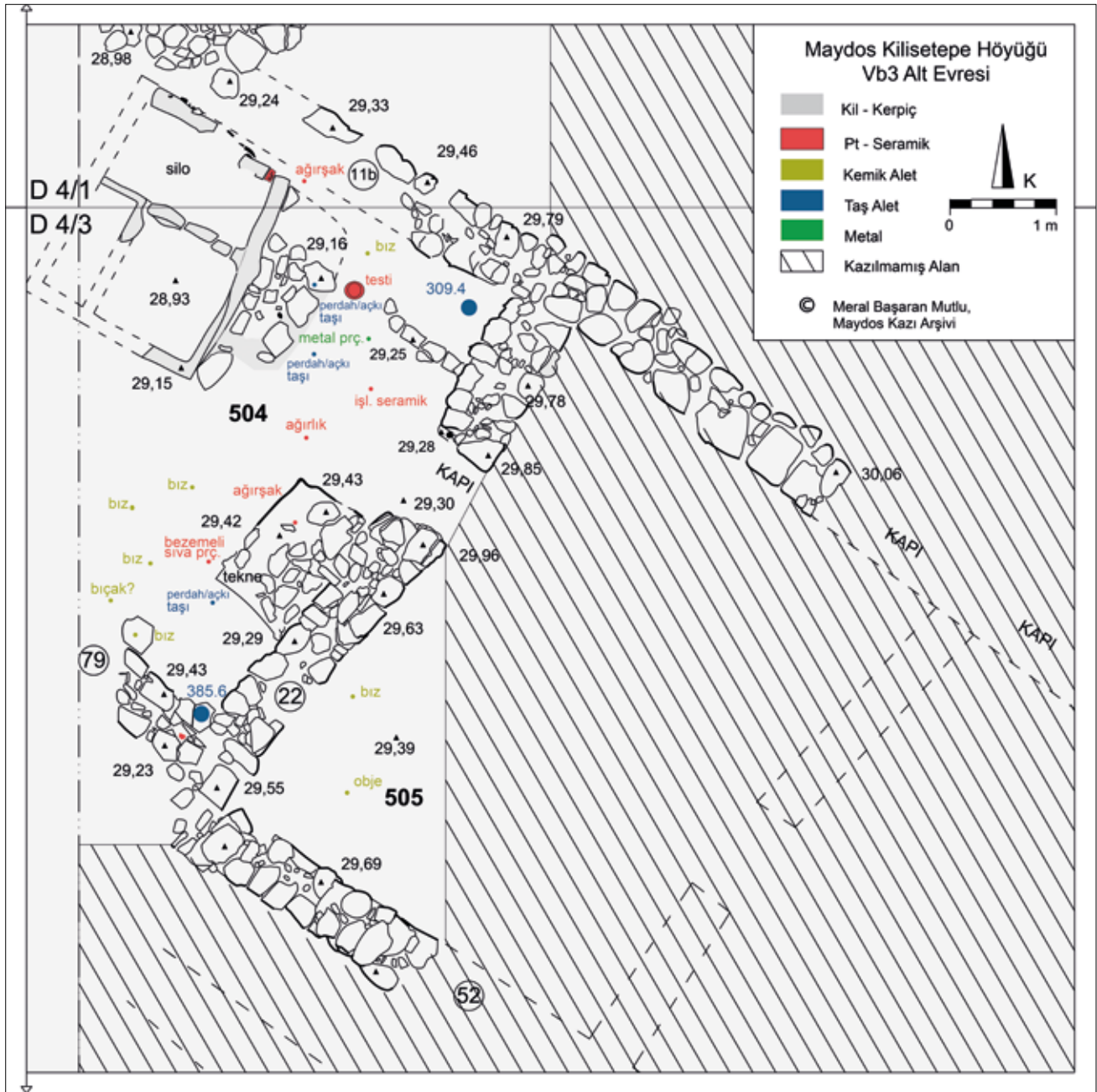
Resim 9: VIb1 alt evresi buluntularının dağılımını gösteren plan (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / Distribution plan of findings in Level VI, Sub-phase b1 (Drawing: Meral Başaran-Mutlu).

(KT 266.3, KT 385.6) bulunmuştur (Res. 9). KT 266.3 numaralı taslak başka bir buluntu ele geçmeyen 602 no'lu odada, KT 385.6 numaralı taslak ise 603 no'lu odaya girişin sağında bulunmuştur. Girişin etrafındaki diğer buluntular, girişin solunda ve sağında birer boyunlu çömlek, sağdaki çömleğin etrafında yonca ağızlı maşrapa, gri maldan yüksek kulplu bir çanak⁶⁴, kenarları sivriltilmiş seramikten alet, bir ağırşak, biri balık kılıçından iki bız, bir perdah/açkı taşı (KT 385.5) ve bir topuz başı taslağıdır. Girişin karşısındaki

basamaklı platformun ön kısmında ise iki ağırşak ile biri pişmiş topraktan diğeri taştan birer ağırlık bulunmuştur.

Domestik bir yapıdan çok içinde bir takım ortak faaliyetlerin yürütüldüğü düşünülen mekânlardan oluşan bir yapının orta odasının girişinde bulunan taslağın konumu düşündürücüdür. Aralarında topuz başı taslağı da olan buluntuların sürekli geçip dönülen kapı boşluğuna yakın konumu buluntu grubunun bir ışık üzerinde olmadığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Bu durum odaya girerken kapı boşluğunun iki kenarındaki

⁶⁴ Sazcı, Başaran-Mutlu 2019: Res. 8; 2018: Fig. 6b. Troya benzerleri için bkz. Blegen vd. 1953: 53, Fig. 292b, Fig. 317, Fig. 430.3.

Resim 10: Vb3 alt evresi 504 ve 505' nolu mekanda buluntuların dağılımını gösteren plan (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / *Distribution plan of findings at locus 504 and 505 in Level V, Sub-phase b3 (Drawing: Meral Başaran-Mutlu).*

çömleklere eşya bırakma ritüelini akla getirir⁶⁵. Ancak bu durumda da yapımı tamamlanmamış bir eşyanın neden adak olarak bırakılacağı düşünülmelidir. Başka bir olasılık ise mekân içindeki farklı işlerde kullanılan aletlerin daha sonra duvar dibinde veya tüm kaplara yakın yerlerde korunması ve saklanmasıdır. Topuz başı taslağının hemen yakınında bulunan perdah/açkı taşı, topuz başı taslağının işlenmesi aşamasında kullanılmış olabilir.

Via evresinde⁶⁶ ele geçen topuz başı taslakları 2 buluntu (KT 150.4, KT 204.4) ile sınırlıdır. Bu evredeki ele geçen iki adet topuz başı taslağından KT 150.4 numaralı taslak taş döşeli platform, fırın ve tabanın bulunduğu bir alanda ele geçmiştir. Mekândaki fırın çevresinde ayrıca bir vurgu taşı, dört kemik bız ve platformun üzerinde çok sayıda deniz kabuğu ele geçmiştir. İşlik ve yemek pişirme alanı olabilecek mekânın köşesinde bulunan topuz başı taslağının yakınında bulunan vurgu taşı söz konusu mekânda topuz başı üretiminin yapıldığını düşünmemizi

⁶⁵ Baron 2012: 9.

⁶⁶ Başaran-Mutlu 2018; 2019a.

Tabakanın mimarisi Vb evresinden bilinmekte olup yerleşim kenarına dik olarak yan yana ve inşa edilen dörtgen planlı mekânlardan oluşmaktadır. Evrenin yangınlar neticesinde üç yenileme evresi geçirdiği tespit edilmiştir ve alınan C14 örneklerine göre MÖ 1685-1520 (Vb2) yıllarına tarihlenmektedir. Bu dönem Maydos Kilisetepe'nin kültürlerarası iletişim ağlarına katılımı yoğunlaşması ve iletişim sahasının sınırlarının Orta Avrupa'ya kadar genişlemesi ile ön plana çıkmaktadır⁶⁸.

Geç Tunç Çağı Vc evresi; VI. tabakanın yıkıntıları düzlenerek oluşturulan zemin üzerindeki kil sıvalı çukurlarla temsil edilmektedir. Evre dolgusu içinden konteksti tespit edilemeyen üç adet topuz başı taslağı ele geçmiştir (KT 147.3, KT 161.5, KT 302.4). Ele geçen taslaklar buluntuların zamansal devamlılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Vb evresine ait en erken topuz başı taslakları Vb3 alt evresinde, 501 ve 504 no'lu mekânlarda ele geçmiştir. Bu alt evrede ele geçen topuz başı taslakları 3 adet ile sınırlıdır (KT 309.4, KT 111.5, KT 341.6). 501 no'lu mekân, dönemin diğer odalarından farklı olarak ince duvarlara ve kil sıvalı bir tabana sahiptir. Depolama amacıyla kullanıldığı düşünülen mekânın içinde birer adet çakmaktaşı alet ve metal iğne ile birlikte bir topuz başı taslağı (KT 111.5) bulunmuştur.

Üç odalı bir yapının arka odası olan 504 no'lu mekâna orta odadan bir kapı ile girilmekte olup kapının sağında, mekânın köşesinde, içinde bir topuz başı taslağı (KT 309.4) ele geçen tek sıra taşlarla çevrili bir ışık alanı bulunmaktadır (Res. 10). Işığın hemen karşısında, önünde taş döşeli ve kil sıvalı bir platformun olduğu zeminin altına açılmış, birden fazla bölmesi olan tohum silosu yer alır. Silonun dış duvar kenarında bir ağırşak, taş platformun üzerinde bir perdah/açık taşı, platform ile ışığın arasında bir kemik bız, bir testi, tunçtan bir iğne, bir perdah/açık taşı ve bir seramikten bir de pişmiş topraktan toplam iki ağırlık ele geçmiştir. Mekâna giriş kapısının hemen sol tarafında ise üzerinde tekerlek biçiminde bir ağırşak ele geçen, duvara yaslı, taşlarla yükseltilmiş, etrafı kille sıvanmış bir tekne bulunmaktadır. Teknenin batısından güneyine doğu devam eden alanda ise beş adet kemik alet ile bir perdah/açık taşı bulunmuştur. Mekânda ele geçen ikinci topuz başı taslağı (KT 341.6) güney köşe duvarının yanında bulunmuştur.

V. tabakanın iskân evresinin son alt evresi olan Vb1'de ele geçen topuz başı taslak sayısı 3 olup (KT 416.6, KT 468.8, KT 103.4) bunlardan iki tanesi 504 no'lu mekânın ait olduğu yapının ön odası olan 506 no'lu mekânda tespit edilmiştir. Mekanın batı

duvarının kenarında bir topuz başı taslağı (KT 416.6) ve bir perdah/açık taşı ile duvarın doğusunda birer taş ağırlık, ağırşak ve kırık alt öğütme taşı, kuzeydoğu köşede üzerinde kırmızı hematit boya kalıntıları olan bir topuz başı taslağı (KT 468.8) ele geçmiştir (Res. 11).

Açık alan olarak değerlendirilen 503 no'lu mekânda buluntuların yoğunluk gösterdiği iki ışık alanı bulunmaktadır⁶⁹. Güneydeki ışık alanı 505 ve 506 no'lu mekânlarla ilişkilidir ve bu alanda kenarları kil ile yükseltilmiş dikdörtgen planlı, tekne veya silo benzeri tahrip olmuş bir mimari öge bulunmaktadır. Mimari ögenin doğusunda birer örnek ile temsil edilen vurgu taşı (KT 408.5), sap delikli taş balta parçası (KT 354.4), kemik bız, kuzeyinde yine birer örnek ile temsil edilen taş obje, ezgi taşı, kılçık/bız, kemik alet, kemik obje, tezgah ağırlığı, iki ağırşak, dört bezemeli mimari kaplama parçası⁷⁰ ve tüme yakın kap parçaları ele geçmiştir. Alanın batısında ise KT 103.4 numaralı topuz başı taslağı ile birlikte iki perdah/açık taşı, bir ağırşak ve bir havaneli (KT 100.4) ele geçmiştir.

Vb evresine ait üç farklı mekândaki buluntu dağılımları ve mimari öğeler birlikte değerlendirildiğinde bir takım çıkarımlar yapmak mümkündür. Vb3 alt evresine ait ışık ve depolama amacıyla kullanılan 504 no'lu mekân içinde dokumacılık faaliyetlerinde kullanılmış olabilecek kemik aletler dikkat çekici yoğunluktadır. Topuz başı taslakları, biri özel bir bölme içinde olmak üzere mekânın iki köşesinde yer alır, ancak mekânda taslakları işlemeye yarayacak vurgu taşı benzeri taş aletler ele geçmemiştir. Vb1 alt evresine ait 506 no'lu mekân içi bulguların dağılımı mekânın kullanım amacı hakkında yorumları kısıtlamaktadır. Mekânda ele geçen alt öğütme parçası topuz başı taslağının yapımında kullanılmış çalışma tezgâhı olabilecek bir buluntu niteliğindedir. Bununla birlikte mekânın köşesinde bulunan topuz başı taslağının üzerindeki hematit kalıntıları taslağın farklı amaçlarla, muhtemelen seramik üretiminde hematit kil topraklarının kırılması ve ezilmesi gibi işlemlerde kullanıldığını göstermektedir. Vb1 alt evresine ait üçüncü mekân 503 no'lu mekân olup 505 ve 506 no'lu mekânların dışındaki sundurma altında bulunan ışık alanında dokumacılık işlerinin yapıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca taş balta ve vurgu taşı gibi taş aletler ışık alanında topuz başı taslaklarının üretim amaçlı şekillendirildiğini de gösterebilir.

Va evresi tabakanın sona erme dönemi olup birbirine yakın konum ve seviyelerde zayıf duvar parçaları, yaşam düzlemleri, ateş yakma yeri, pithoslar ve çöp atma alanı ile temsil edilmektedir. Evrenin sonuna ait

⁶⁹ Başaran-Mutlu 2019a: 6.

⁷⁰ Başaran-Mutlu 2019b.

⁶⁸ Başaran-Mutlu 2018; 2020.

ateş yakma yerinin çevresinden alınan C14 örnekleri MÖ 1340-1305 yıllarına tarihlenmektedir⁷¹. 160-200 yıllık bir sürecin yaşandığı evredeki bulgular farklı kontekstlere sahip olduğundan farklı dönemlere ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu evrede ait yan yana bulunan taslakların (KT 230.3, KT 230.4, KT 230.6) üzerinde ve yanında büyük ihtimalle duvardan düşme taşlar (Res. 12) önünde ise balık kılçıklarının, hayvan kemiklerinin yoğun bulunduğu küllü, yanık bir çöp atma alanı bulunmaktadır.

Resim 12: Va evresi çöp atma alanında yan yana ele geçen topuz başları (©Maydos Kazısı) / *Mace heads found in situ near rubbish area at Level V, Phase a* (©Maydos Excavation).

IV. Tabaka, GTÇ-EDÇ

Maydos Kilisetepe'nin Troya VII ile çağdaş olan IV. tabakası, Geç Tunç Çağı sonunda MÖ 1300-1200 yılları arasındaki bir tarihte başlar ve C14 örneklerine göre MÖ 1127-931 yıllarında sona erer. Tabakanın mimarisinde iki farklı yapıım tarzı dikkati çeker. Erken evrenin mimarisi eski dönemlerden itibaren devam eden yapıım tarzının gelişmiş hali olup⁷² höyüğün kenarından merkezine doğru yan yana yerleştirilen kalın taş temelli yapılara sahiptir. Yapılardan bir tanesinin ön ve ana odası ile önünde daraltılmış bir sundurması tespit edilmiştir (Res. 13). Karşılıklı köşelerinde fırın ve ocak bulunan mekânın (402) güneybatı köşesi fırının ön duvar kenarında KT 132.3 numaralı topuz başı taslağı bulunmuştur. Fırının doğusunda bir perdah/açkı (KT 92.8), bir vurgu (KT 92.7) ve bir alt öğütme taşı ile kuzeydoğu köşede yer alan tahrip haldeki fırın veya ocağın önünde bir perdah/açkı taşı, bir kemik uç veya obje, iki ağırşak ve mekânın kuzey köşesinde bir taş balta (KT 88.3) ele geçmiştir.

Geç Tunç Çağı'nın sonuna tarihlenen taslakları 402 no'lu mekân içinde değerlendirmek mümkündür. Birden fazla odası bulunan yapının yemek hazırlama gibi domestik faaliyetlerinin yürütüldüğü odasında ele geçen taslakla birlikte vurgu taşı, taş balta ve alt öğütme taşının da bulunması mekânda topuz başlarının da şekillendirildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

IV. tabakanın ilerleyen dönemleri dik taş dizisine sahip temelleri olan ve geleneksel yerleşim yapısına uymayan mimari öğelerle birlikte parmak baskılı, siyah açkılı seramik kaplar⁷³ ile temsil edilmektedir. Söz konusu kapların yoğunlaştığı dolgu içinde iki adet topuz başı taslağı ele geçmesi oldukça dikkate değerdir. Ele geçen topuz başı taslaklarının (KT 65.5, KT 460.5) mekânsal bağlamları tartışmalı olsa da taş topuz başı yapıım geleneğinin MÖ 2. binyıl sonunda Maydos Kilisetepe'de devam ettiğini göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

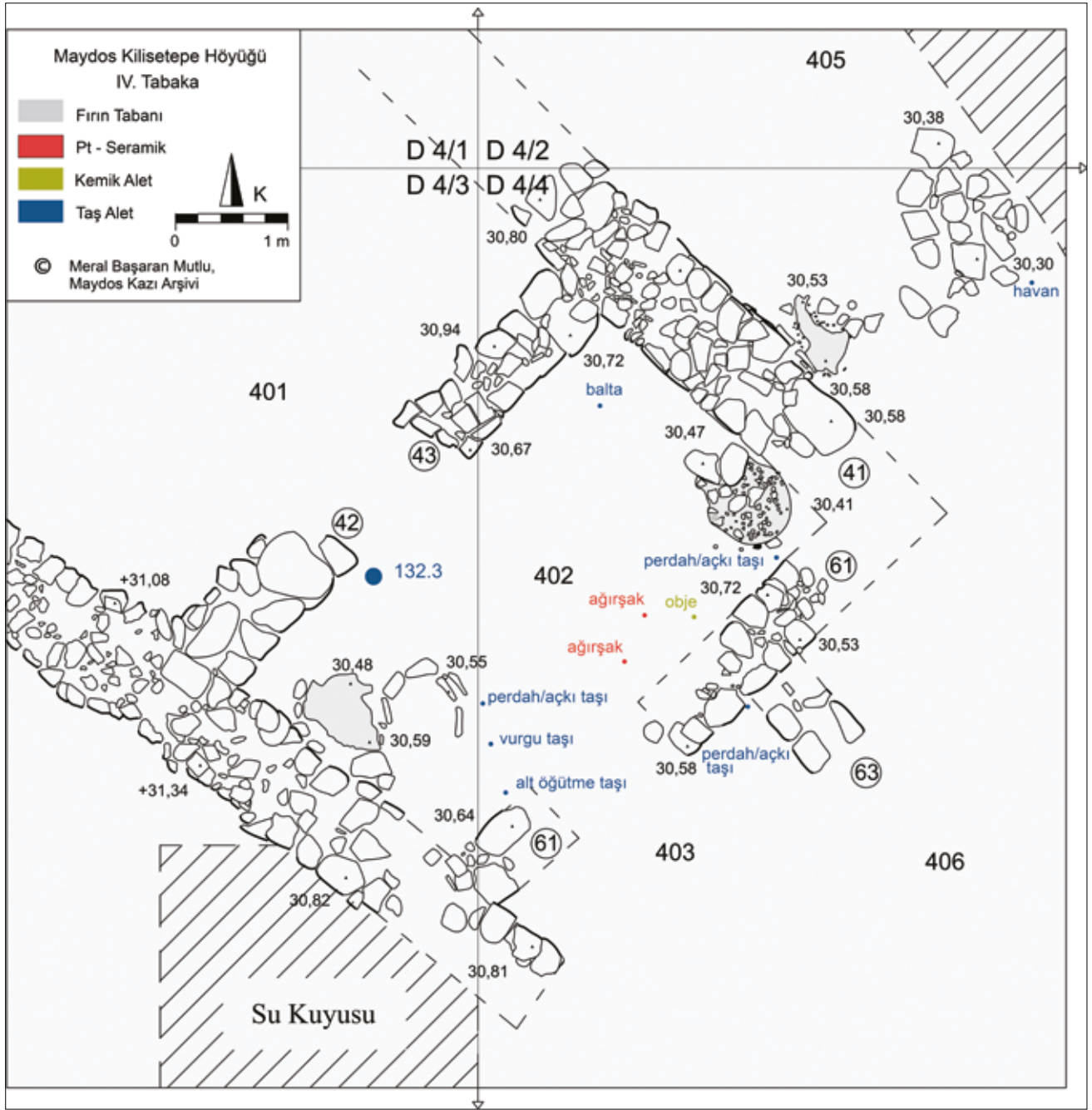
Topuz başı taslağı olarak tanımlanan buluntu grubu Maydos Kilisetepe'nin C14 örneklerine göre MÖ 2080-2060 ile MÖ 1127-931 yılları arasında ait tabakalarında ele geçmiştir. Söz konusu süreç boyunca Maydos'ta sadece MÖ 2. binyılın sonu hariç aynı yerleşim geleneğini devam ettiren ve bir yandan da kültürlerarası iletişimi sürdüren bir topluluktan bahsetmek gerekir. Neredeyse binyıl boyunca farklı kültürlerin geçiş noktasında yer alan ve etkileşime maruz kalan, bu yüzden seramik ve diğer küçük buluntu gruplarında değişimler yaşayan bir yerleşimde belirli bir alet tipinde devamlılığın olması kayda değer bir durumdur ve bu durum nedenselliğin üzerine düşünülmesini cazip hale getirmektedir.

Uzun bir süreç boyunca belli bir malzemenin kullanılması durumunu yorumlamaya ve yerleşim için önemini anlamaya yöneldiğimiz bu çalışmada tanımlama, ayırt etme anlamında öncelikli adım olmuş, kullanılan hammadde ve biçim özellikleri göz önüne alınarak, ayrıca Troya ve Poliochni gibi çağdaş yerleşmelerdeki benzer karakterdeki tamamlanmış buluntulardan yola çıkarak söz konusu buluntu grubuna üretimi yarıda kalan topuz başı yani topuz başı taslağı tanımı uygun görülmüştür. Bununla birlikte yerleşimde tüm halde topuz başına, topuz başı üretimin daha ileri safhalarına ait parçalara veya üretim artıklarına rastlanılmaması tanımlamayı şüpheli hale getirmektedir. Ancak ilerleyen süreçte buluntu ve mekân analizlerinde arkeometrik yöntemlerin de katkısı ile topuz başı üretim

⁷¹ Başaran-Mutlu 2018: 160-161.

⁷² Başaran-Mutlu 2018; 2019a.

⁷³ Başaran-Mutlu 2018: Şek. 4.4. Benzer dönem bulguları için bkz Blegen vd. 1958; Hnila/Pieniazek-Sikora 2002; Guzowska vd. 2003; Hnila 2012.

Resim 13: IV. tabaka 402' nolu mekanda buluntularının dağılımını gösteren plan (Çizim: Meral Başaran-Mutlu) / *Distribution plan of findings at locus 402 in Level IV (Drawing: Meral Başaran-Mutlu).*

aşamaları hakkında daha sağlıklı veriler elde edilmesi şüphesizdir. Elimizdeki mevcut veriler ışığında bu objelerin en olası tanımlaması ve sınıflandırılması yapılmış olup önemli bir liman kenti konumundaki Maydos'un ticari ürünlerinden biri olabilecek bir buluntu topluluğunun varlığına dikkat çekilmek istenmiştir.

Anadolu'daki bazı Tunç Çağı yerleşimlerinde topuz başlarının yerleşimde üretildiğine dair önemli veriler bulunmaktadır. Troya III tabakasında ele geçen bir topuz başı taslağının merkezinde şaft deliği için delme işleminin başladığı, sığ bir derinlikten sonra işlemin yarım kaldığı,

bu işlemin sonucu olarak da delme işleminde kullanılan taş matkap ucunun tam merkezde bıraktığı çapak çıkıntı iyi bir örnektir⁷⁴. Diğer yandan Elmalı-Karataş ETÇ tabakalarında taslak olarak topuz başlarının bulunduğu bilinmektedir⁷⁵. Maydos'ta ise topuz başı taslaklarının üretildiğine dair değerlendirmeleri mekân içi buluntu dağılımları ile yapmak mümkündür.

⁷⁴ Schliemann 1881: 442, no.637.

⁷⁵ Warner 1994: 84, pl.191.a-c.

Erken Tunç Çağı sonundan Geç Tunç Çağı sonuna kadar örneklendirilen mekânların buluntu dağılımları dikkate alındığında genel olarak mekânlarda domestik faaliyetlerin yürütüldüğü, ayrıca dokumacılık, seramik yapımı, besin hazırlama ve taş işçiliği gibi birden fazla ve farklı işin mekânlarla ilişkilendirilebileceği anlaşılmaktadır. Topuz başı taslakları tüm dönemler boyunca mekânların köşesinde veya duvarın tam kenarında bulunmuştur. Bu yüzden de taslakların konumları üretimin gerçekleştiği yerleri değil de özellikle saklandığı veya işe ara verildiğinde taslakların bırakıldığı yerleri temsil ediyor izlenimini vermektedir. Diğer yandan taslakların yakınında taslağı şekillendirmeye yarayabilecek taş aletler de ele geçmiştir. Bu durumda taslaklar ya mekân içinde veya 503 no'lu mekân gibi açık alanlarda işleniyor olabilir. Bir diğer öneriye göre ise üretim atığı haline gelmiş taslakların el taşı gibi ikincil kullanım için mekân içinde tutulduğu da düşünülebilir.

Topuz başı taslağı grubunda olduğu gibi hammadde seçimi buluntuların kullanım pratiği hakkında yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır. Örneğin Neolitik Körtiktepe törensel taş topuz başları ve Çatalhöyük mezar hediyesi örneklerinde olduğu gibi Beycesultan, Aphrodisias, Troya'da ele geçen Tunç Çağı örneklerinin de mavi mermer, fayans, serpantin, jadeit gibi hammaddelerden üretilmiş çoğunlukla parlak yeşil renkli topuz başları, diğer yandan Gedikli-Karahöyük, İkiztepe III, Karataş-Semayük gibi Tunç Çağı mezarlarında taş topuz başı gibi mezar hediyelerinin bulunması, seçkin ham maddelerden üretilmiş ve muhtemelen ithal edilmiş bu tip objelerin statü ve prestij göstergesi olduğuna veya tinsel ritüeller ve seremonilerde kullanılan sembolik bir ifadeye sahip olduğu düşünülebilir⁷⁶. Diğer yandan seçilen hammaddenin yapılacak işe uygunluğunu da düşünmek gerekir. Örneğin kırma, parçalama gibi sert ve dayanıklı bir malzeme gerektiren işlerde topuz başı taslaklarında olduğu gibi kırılğan bir malzemenin kullanılma ihtimali düşüktür. Bu tür bir malzeme ile daha çok ezme ve ufalama gibi işlerin yapılması ve böylesi işlerde üzerinde derin kopuntular bulunan topuz başı taslaklarından ikincil kullanımda faydalanılması daha olasıdır. Nitekim bu çalışmada ele alınan ve topuz başı taslakları olarak sınıflandırılan buluntuların üretiminde seçkin hammaddelerin tercih edilmesi, özel bir değer ve amaç için üretilmiş objeler oldukları fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Sosyoekonomik açıdan bu buluntu grubundaki devamlılığın topluluk için bir değeri olduğunu söylemek kesinlikle mümkündür. Bu yüzden de Maydos'un konumunu, kültürel yapısını ve ekonomik eğilimlerini irdelemek gerekir. Anadolu özelliği gösteren Maydos

yerleşimcileri uzun bir süre denizsel ve karasal ağların geçiş noktasına sahip bir konumda yaşamıştır. Konumu aynı zamanda yerleşimi farklı kültürlerden gelebilecek etkileşime açık hale getirmiştir. Arkeolojik bulgular VII. tabaka sonlarında Balkanlarla iletişimin kesin olarak başladığını, V. tabakada aynı bölge ile iletişimin yoğunlaştığını gösterir. Maydos bu süreç boyunca Çanakkale Boğazı'ndaki geçişleri sağlayan, kontrol eden ve konaklama imkânı sunan bir işleve sahip olmalıdır.

MÖ 2. binyıl boyunca Maydos'un kültürel yapısında kültürlerarası etkileşim odaklı değişimlerin yaşanmasına rağmen yerleşmede aynı tipte, aynı hammadeden üretilen bir buluntu grubunun devamlılığındaki tutuculuk, yerleşimdeki kültürel sürecin devamlılığını ve gelenekselliği bir kez daha göstermekle birlikte üretimi yapılan bu malzemenin iletişim ağlarında dolaşımının amaçlanmasının da muhtemel olduğunu gösterir. Nitekim dönemin prestij objelerine olan düşkünlüğü ve Maydos'un konumu bu varsayım için oldukça uygundur. Ayrıca Maydos'ta tüm bir topuz başının henüz bulunmaması bunların, pazar malzemesi olduğu için elden çıkarıldığını yani ticari artı ürün olarak üretildiği varsayımını desteklemektedir. Aynı zamanda günlük kullanıma yönelik basit sürtmetaş aletler üretme kabiliyeti dışında ve yerleşim içi kullanım amaçlı olmayan ve çoğunlukla mermer gibi seçkin bir hammaddeden farklı ihtiyaçları karşılamak için farklı topluluklara yönelik ticari amaçlı topuz başı üretiminde uzmanlaşmayı göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Sonuç olarak Batı Anadolu prehistoryası Tunç Çağı sürtmetaş alet endüstrisinde pek bilinmeyen bu objelerin tipolojik ve mekânsal dağılımlarının değerlendirilmesi ile tipoloji, üretim sistemleri ve ticaret ile ilgili kuramsal tartışmalara katkı sağlanmaktadır.

⁷⁶ Gopher/ Orrelle 1995: 72; Levy 1995; Rosenberg 2010: 204.

KAYNAKÇA

ALKİM, U. B./ ALKİM, H./ BİLGİ, Ö. 2003.
İkiztepe II. Ankara.

ATALAY, K. 2009.

Kerküşti Höyük Halaf Dönemi Sürmetiş Endüstrisi (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

BAMYACI, A. O. 2017.

Prehistorik Gölünar (Smintheion) Yerleşimi Sürmetiş Alet ve Objeler: Tipolojik, Teknolojik ve Fonksiyonel Bir Yaklaşım (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

BARON, J. 2012.

“The ritual context of pottery deposits from the Late Bronze Age settlement at Wrocław Widawa in southwestern Poland”, *Journal of Archaeology and Ancient History* 3: 3-24.

BAŞARAN MUTLU, M. 2018.

M.Ö. 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

BAŞARAN MUTLU, M. 2019A.

“Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29: 1-16.

BAŞARAN MUTLU, M. 2019B.

“Maydos Kilisetepe Höyüğü Geç Tunç Çağı Bezemeli Duvar Kaplamaları”, *TÜBA Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR) / TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)* 24: 27-43.

BAŞARAN MUTLU, M. 2020.

“MÖ 2. Binyılda Kuzey Ege’de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü”, *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, baskıda.

BASS, G. F. 1961.

“The Cape Gelidonya Wreck: Preliminary Report”, *American Journal of Archaeology* 65: 267-276.

BAYSAL, A. 2010.

Social and economic implications of the life histories of ground stone at Neolithic Çatalhöyük (Unpublished Ph.D. Dissertation), University of Liverpool, Liverpool.

BLEGEN, C./ BOULTER, C. G./ CASKEY, J. L./ RAWSON, M. 1958.

Troy, Settlements VIIa, VIIb, VIII. IV (1-2). Princeton.

BLEGEN, C. W./ CASKEY, J. L./ RAWSON, M. 1953.
Troy, The Sixth Settlement, III (1-2). Princeton.

BLEGEN, C. W./ CASKEY, J. L./ RAWSON, M. 1951.
Troy, The Third, Fourth, and Fifth Settlements, II (1-2). Princeton.

DAVIS, M. K. 1982.

“The Çayönü Ground Stone”, *Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey: The Eighth Millennium B.C. site at Çayönü : BAR International Series 138* (Eds. L. S. Braidwood/ R. J. Braidwood). Oxford: 73-174.

DÖRPFELD, W. 1902.

Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894.

DURU, M./ DÖNMEZ, M./ ILGAR, A./ PEHLIVAN, Ş./ AKÇAY, A. E. 2012.

“Biga Yarımadası’nın Tersiyer Öncesi Jeolojisi”, *Biga Yarımadası’nın Genel ve Ekonomik Jeolojisi MTA Özel Yayın Serisi -28* (Eds. E. Yüzer/ G. Tunay). Ankara: 7-75.

DURU, R. 2010.

Gedikli Karahöyük II. Ankara.

DURU, R. 1996.

Kuruçay Höyük II. Ankara.

DURU, R. 2008.

MÖ 8000’den MÖ 2000’e Burdur, Antalya Bölgesi’nin Altıbin yılı. Antalya.

DURU, R. 2013.

Tilmen Höyük Kazıları. Ankara.

DURU, R./ UMURTAK, G. 2005.

Höyücek : 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları. Ankara.

ERDOĞU, B. 2017.

“Whither the Aegean Neolithic?”, *Going West?The Dissemination of Neolithic Innovations between the Bosphorus and the Carpathians* (Eds. A. Reingruber/ Z. Tsirtsoni/ P. Nedelcheva). Oxon: 29-43.

EVANS, J. 1964.

“Excavations in the Neolithic Settlement of Knossos 1957–1960: Part 1 “, *BSA* 59: 132-240.

FRENCH, D. 1962.

“Excavations at Can Hasan: First Preliminary Report, 1961”, *Anatolian Studies* 12: 27-40.

- GARSTANG, J. 1953.
Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey: The Neilson Expedition in Cilicia.
- GOPHER, A./ ORRELLE, E. 1995.
“The Ground Stone Assemblages of Munhata”, A Neolithic site in the Jordan Valley, Israel: a report. Paris: Association Paléorient 168.
- GÜRKAN, G./ SEEHER, J. 1991.
“Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük”, *Istanbul Mitteilungen* 41: 39-96.
- GUZOWSKA, M./ KULEFF, I./ PERNICKA, E./ SATIR, M. 2003.
“On the Origin of Coarse Wares in Troia VII”, roia and the Troad: Scientific Approaches (Eds. G. A. Wagner/ E. Pernicka/ H. P. Uerpman). Heidelberg: 233-248.
- HAALAND, R. 1995.
“Sedentism, Cultivation, and Plant Domestication in the Holocene Middle Nile Region”, *Journal of Field Archaeology* 22: 157-174.
- HADDOW, S. D./ KNÜSEL, C. J./ TIBBETTS, B./ MILELLA, M./ BETZ, B. (2015).
Human Remains. In *Çatalhöyük 2015 Archive Report* (Ed. S. D. Haddow).
- HNILA, P. 2012.
Pottery of Troia VIIB. Chronology, Classification, Context and Implications of Trojan Ceramic Assemblages in the Late Bronze Age/ Early Iron Age Transition (Unpublished Ph.D Thesis), Eberhard Karls University Tübingen.
- HNILA, P./ PIENIAZEK SIKORA, M. 2002.
“Troia in the arly Iron Age (Troia VIIB1-3)”, *Troy. Journey to a City between Legend and Reality* (Ed. E. Işın). İstanbul:
- JOUKOWSKY, M. 1986.
Prehistoric Aphrodisias 1, Excavations and studies. Providence.
- KARO, G. 1930.
Die Schachtgräber von Mykenai. Munich.
- LAMB, W. 1937.
“Excavations at Kusura near Afyon Karahisar”, *Archaeologica* 86: 1-64.
- LEVY, T. E. 1995.
“Cult, Metallurgy and Rank Societies- Chalcolithic Period (ca. 4500–3500 BCE)”, *The archaeology of society in the Holy Land* (Ed. T. E. Levy). London: 226-244.
- LLOYD, S./ MELLAART, J. 1962.
Beycesultan Vol.1 The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels. London.
- MANFRED, K. 2000.
“Troia 1998 Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XXI-1*: 287-298.
- MELLAART, J. 1962.
“Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report, 1961”, *Anatolian Studies* 12: 41-65.
- MELLAART, J. 1970.
Excavations at Hacilar. Edinburgh.
- MELLINK, M. J. 1969.
“Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968”, *American Journal of Archaeology* 73: 319-331.
- ÖZBEK, O. 2007.
“Prehistorik Dönemde Sürtmetaş İşçiliği Üzerine Bir Örnek Baştepe (Gelibolu Yarımadası)», *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı*: 359-372.
- ÖZDOĞAN, M. 2019.
Hammadden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme. İstanbul.
- ÖZDOĞAN, M. 1986.
“Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula”, *Anadolu Araştırmaları* 10: 51-71.
- ÖZGÜC, T. 1986.
Kultepe-Kaniş II. Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. 1980.
Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery. Ankara.
- ÖZKAYA, V./ SAN, O. 2007.
“Körtik Tepe:Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler”, *Türkiye’de Neolitik dönem : Anadolu’da uygarlığın doğuşu ve Avrupa’da yayılımı : yeni kazılar, yeni bulgular*, (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen). İstanbul: 13-28.
- ROLLEFSON, G. O./ KAFAPFI, Z./ SIMMONS, A. H. 1990.
“The Neolithic village of ‘Ain Ghazal, Jordan: Preliminary report on the 1988 season and 1990”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 27: 95-116.
- ROSENBERG, D. 2010.
“Early Maceheads in the Southern Levant: A “Chalcolithic” Hallmark in Neolithic Context”, *Journal of Field Archaeology* 35: 204-216.

- ROSENBERG, D./ YORKE M., R./ GLUHAK, T. 2016. "Leave no stone unturned: Perspectives on ground stone artefact research", *Journal of Lithic Studies* 3: 1-15.
- ROSENBERG, M. 1999. "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey : The Cradle of Civilization: New Discoveries* (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen). İstanbul: 25-33.
- RUNNELS, C. N./ PAYNE, C./ RIFKIND, N. V./ WHITE, C./ WOLFF, N. P./ LEBLANC, S. A. 2009. "Warfare in Neolithic Thessaly: A case study", *Hesperia*: 165-194.
- SAZCI, G. 2013. "Maydos Kilisetepe Höyüğü- Eine bronzzeitliche Hafensiedlung an den Dardanellen", *Archaeologisches Korrespondenzblatt* 43/1: 29-40.
- SAZCI, G./ BAŞARAN MUTLU, M. 2018. "Maydos-Kilisetepe: A Bronze Age Settlement on the Border Between Asia and Europe", *Archaeology Across Frontiers and Borderlands* (Eds. S. Gimatzidis/ M. Pieniazek/ S. Mangaloğlu-Votruba). Vienna: 139-158.
- SAZCI, G./ BAŞARAN MUTLU, M. 2019. "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazıları 2016 - 2017 Sezonu Çalışmaları", 40. Kazı Sonuçları Toplantısı 2: 149-164.
- SCHLIEMANN, H. 1881. *Ilios. The city and country of the Trojans: the results of researches and discoveries on the site of Troy and through the Troad in the years 1871-72-73-78-79*. New York.
- SCHLIEMANN, H. 1884. *Troja : Results of the latest researches and discoveries on the site of Homer's Troy and in the heroic tumuli and other sites, made in the year 1882 : and a narrative of a journey in the Troad in 1881*. London.
- SCHMIDT, H. 1902. *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*. Berlin.
- SEBBANE, M. 1998. *The Mace-Head in Canaan in the Fifth Millennium and the Beginning of the Fourth Millennium B.C.E.: Typology, Technology, Use and Foreign Relations (in Hebrew)* (Unpublished Ma. Thesis), The Hebrew University, Jerusalem.
- TSORAKI, C. 2016. "Ground Stone Technologies", *Çatalhöyük 2016 Archive Report* (Ed. S. D. Haddow).
- WARNER, J. L. 1994. *Elmalı-Karataş. II, The early bronze age village of Karatas*. Bryn Mawr.
- WRIGHT, K. I. 1992. *Ground stone assemblage variations and subsistence strategies in the Levant, 22,000 to 5,500 b.p.* (Unpublished Ph.D. Dissertation), Yale University, New Haven.
- WRIGHT, K. I. 2013. "The ground stone technologies of Çatalhöyük", *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons*, London: British Institute at Ankara (Ed. I. Hodder). Los Angeles: 365-416.
- YALÇIN, Ü. 1998. "Der Keulenkopf von Can Hasan (TR). Naturwissenschaftliche Untersuchung und neue Interpretation", *Metallurgica Antiqua. In Honor of Hans-Gert Bachmann and Robert Maddin. Der Anschnitt Beiheft 8* (Eds. T. Rehren/ A. Hauptmann/ J. D. Muhly). Bochum: 279-289.
- YILDIRIM, T./ EDİZ, İ. 2008. "2006 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29.2, 443-454.

BİR KENTE İSİM VEREN KRALIÇE AMASTRİS VE YÖNETİCİ KÜLTÜ

THE QUEEN AMASTRIS WHO NAMED A CITY AND HER OWN RULER CULT

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 07 Ekim 2019
Hakem Değerlendirmesi: 18 Ekim 2019
Kabul: 15 Haziran 2020

Received: October 7, 2019
Peer Review: October 18, 2019
Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.005

Fatma BAĞDATLI ÇAM *

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Amastris, Yönetici Kültü, Hellenistik, Ktistes, Bassileia

Keywords: Paphlagonia, Amastris, The Ruling Cult, Hellenistic, Ktistes, Bassileia

ÖZET

Paphlagonia Bölgesi'nde Hellenistik Dönemde bir kraliçe tarafından yeniden kurulan ve onun adını taşıyan Amastris kentinin kuruluş dönemlerine ait en önemli kanıt durumundaki sikkelerden yola çıkarak yönetici kültürünün varlığı sorgulanmaktadır. Amastris sikkelerinin ön yüzündeki tiara giymiş baş kraliçenin kendisini betimlemekte, dinsel ve ırksal kökenine vurgu yapmaktadır. Arka yüzdeki Aphrodite Anahitis/Ourania betimi kraliçenin Grek ve Makedon yönünü temsil eder. Yönetici kültürünün en önemli özelliği, krallıklara farklı halkları bir arada tutabilmek için birleştirici gücü sağlamasıdır. Kraliçenin bağımsız olarak yönettiği Tieion, Sesamos, Kromna ve Kytoros'un bir araya getirildiği Amastris kentini bir arada tutucu bir yönetici kültürünün de varlığını kanıtlamaktadır. Ölümünün ardından da Amastris halkı tarafından heroize edilerek ktistes olarak onurlandırılmaktadır. Amastris'in Persli kökeni ve Makedon saray kültürüne dahil olması ile Büyük İskender'in yaratmaya çalıştığı Makedon-Pers yönetici elitinin imgelerini taşıyan ve yönetici kültürü oluşturan ilk ve en iyi bassileia olmasıdır.

* Doç.Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kutlubey Yazıcılar Kampüsü, Bartın
e-posta: fatmabagdatli@yahoo.com ORCID: 0000-0003-1772-8404

ABSTRACT

The existence of the ruling cult is questioned on the basis of coins which are the most important evidence of the founding periods of Amastris, which was rebuilt by a queen in the Hellenistic Period in Paphlagonia Region and named after her. The head dressed in tiara on the front of Amastris coins depicts the queen herself, emphasizing her religious and racial origins. The depiction of Aphrodite Anahitis / Ourania on the back represents the Greek and Macedonian aspect of the queen. The most important feature of the ruling cult is that it provides unifying power for the kingdoms to hold different peoples together. It also proves the existence of a conservative cult of the city of Amastris, where Tieion, Sesamos, Kromna and Kytoros, which the queen independently managed, are brought together. After her death, she was heroized by the people of Amastris and honored as ktistes. The Persian origin of Amastris and its involvement in the Macedonian court culture is the first and the best bassileia that bears the images of the Macedonian-Persian ruling elite that Alexander the Great tried to create.

Sevgili Babama...

MÖ 7. yüzyılda Miletos'un Karadeniz'deki kolonilerinden biri olarak kurulan Sesamos (Amasra), MÖ 4. yüzyılın sonlarına kadar Herakleia Pontike'nin teritoryumunda varlığını sürdürmüştür. MÖ 300 civarında Herakleia Pontike tiranı Dionysios'un dul eşi kraliçe Amastris tarafından synoikismos olarak yeniden kurulan ve Amastris ismini alan kentin, çevresindeki komşu yerleşimleri de kapsayan geniş bir coğrafyaya hakim olduğu antik tarihçiler tarafından aktarılmaktadır¹. Amastris kentinde başlayan arkeolojik araştırmalarla kentin Hellenistik Dönemden günümüze değin korunan kültür varlıkları tespit edilmeye başlanmıştır². Ancak kentin Arkaik Dönemden Roma İmparatorluk Dönemine kadar olan bu süreci ile ilgili sikkeler dışında maddi kanıt çok azdır³. Bu sebeple, Amastris sikkelerinin ikonografik değerlendirmesi ile kentin kuruluş dönemine ve özellikle de Kraliçe Amastris'in yaratmak istediği hellenistik krallık hakkında elde edilebilecek her türlü bilgi önem kazanmaktadır.

Kraliçe Amastris'in kenti yeniden kurma girişiminin Anadolu'da, Büyük İskender'in ardılları Hellenistik krallar ve diğer yerel yöneticiler tarafından da tercih edilen bir yöntem olduğu bilinmektedir. Amastris'in kuruluş dönemlerine dair elimizdeki yegane kanıt durumundaki sikkeler, kenti kuran yöneticinin politikası ve inancı ile ilgili bilgiler sunması, dolayısıyla dikkatle ele alınması ve yorumlanması gereken önemli ipuçlarıdır. Makalemizde Hellenistik Dönemin yönetim anlayışı, Akhaemenid, Hekatomnid ve Argead hanedanlıklarının kadın yönetici ve kültlerine dair kanıtlarından yola çıkarak Amastris'in yönetici kültürünün varlığı ve sikke üzerinde bunu nasıl bir imgeyle anlatmayı tercih ettiği sorgulanacaktır.

¹ Wilcken 1894:1749-1750; Homeros: II,852; Plinius: NH, VI.2.5; Arrianus: Periplus Ponti Euxini 15.Sat.1-4; Rhodoslu Apollonios: II.941; Strabon: XII.3.10c.444; Manoledakis 2018: 173-242.

² Bağdatlı Çam-Bora-Altunkayalier 2019. Kentin Grek ve Roma Dönemine yönelik en kapsamlı ilk çalışma Marek tarafından yapılmıştır. Marek 1989: 373-389; Marek 1993:88-100; Marek 2003: 45-47, 92-94, 97-100, 127-129, 140-142, 144-146. Semavi Eyice ve tarihçi Necdet Sakaoğlu tarafından Amastris'in 20.yüzyılın ortalarında korunan kültür varlıklarını tarihçesiyle birlikte yayınlamışlardır. Eyice 1965; Sakaoğlu 1987.

³ 2017 yılından itibaren Arkeolojik Yüzey Araştırmasına başlanmış ve ilk iki yıl içinde Amastris kentinde çalışılmıştır. Elde edilen Arkeolojik veriler kentin Roma Döneminden itibaren, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı Dönemi yerleşimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verirken, Hellenistik Döneme işaret eden birkaç seramik dışında bir veri henüz elde edilememiştir. Amastris kentinin kale yapısında sur duvarlarının eteklerinde bulunan MÖ 4.yüzyıl sonlarına tarihlenen Attik siyah firnisli kase parçası Amastris'in kuruluş yıllarına dair en erken buluntumuzu oluşturmaktadır. Bağdatlı Çam-Bora-Altunkayalier 2019: 176-178, Fig.4-5a.

AKHAEMENİD, HEKATOMNİD VE ARGEAD KRALİYET KADINLARI

Hellenistik Dönemde kadın yöneticilere ait kraliçe kültürlerin başlangıcı genellikle Hellenistik krallığın kökeni olarak kabul edilen Makedonya krallığına dayandırılır⁴. Ancak Anadolu'da Hititler'den itibaren yerleşmiş bir kültürün varlığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda Anadolu'da hakim olan Akhaemenid kültürün etkisiyle, kadın yöneticilerin yönetimde söz sahibi olması ve yönetici kültürünün temsilcisi olmaları geleneğinin Anadolu ve Makedon kültürüne aktarıldığı anlaşılmaktadır. MÖ 4. binde Elam Krallığı ve Avrasya kültürlerinde var olan anaerlilik özelliğinin, kadının toplumda erkekle eşit statüde yer alması geleneğinin, Demir Çağda Medlere ve oradan da biraz değişim geçirecek de olsa Perslere aktarıldığı bilinmektedir. Akhaemenid hanedanlığın kurucusu olan Kyros'un annesi Mandana, Med'dir. Med hanedanlığında kralın kızının da tahtta hak sahibi olduğu bilinmektedir⁵. Ancak Akhaemenid Dönemde bastırılan sikkeler üzerinde kraliçelere ya da onların kültlerine dair herhangi bir imge görülmez.

Akhaemenid hanedanlığının yönetiminde Anadolu'daki yerel krallıklarda da benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Karia'da Hekatomnid hanedanlığında Hekatomnos'un ardından tahta geçen Mausolos'un yönetimini kız kardeşi ve eşi olan Artemisia ile paylaştığı görülür⁶. Mausolos öldükten sonra Artemisia üç yıl tek başına satraplığı yönetmiş hatta savaşa bile katılmıştır. Artemisia'nın ölümünün ardından Idreus ve eşi Ada aynı şekilde Karia satraplığını birlikte yönetmiş ve Idreus'in ölümünün ardından Ada tek başına yönetimi sürdürmüştür⁷. Hekatomnid hanedanlığında kral ve kraliçe yönetimde eşit konumda oldukları gibi hanedanlığın krali kültürünün yaratılmasında da yine birlikte tanımlanmışlardır⁸. Bunun en güzel kanıtı Mausoleum'da Mausolos ve Artemisia'nın heykelleri⁹ ve Priene'de de Hekatomnid kadın yöneticilerinin

⁴ Carney 2000a: 21-43; Carney 2010: 195-210.

⁵ Bahrami 1998: 25-30. Buna ek olarak Pers ordularında savaşan Persli kadınların varlığı bilinmektedir Tuplin 2017: 31-54. Bkz.41. Zoroastrianizm dininin temel özelliği de kadın ve erkeğin evlilikte eşit haklara sahip olduğunu göstermektedir. Bkz. Bahrami 1998: 25-30.

⁶ Hornblower 1982: 40-41; Carney 2005: 65-91,öz.66, 71-72,77-81

⁷ Hornblower 1982: 41-46.

⁸ Mausoleion'da quadriga üzerinde Mausolos ve Artemisa'nın heykellerinin birlikte betimlenmesi. Hornblower 1982: 274-280.

⁹ Hornblower 1982: 269-270. Mausolos'un oiskist/ktistes olarak heroize edilmesi için bkz. Hornblower 1982: 260-261; Higgs 1997: 30-33, Fig.15-24

heykellerinin dikildiği bilinmektedir¹⁰. Hekatomnid krallığında krali kültün ve imajların yaratılması Makedonya krallığındaki Argead hanedanlığının da benzer bir gelişimin paralel olarak gelişmesi aslında Pers hakimiyetinin Anadolu ve Makedonya'daki etkilerinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak Hekatomnid hanedanlığı dönemi sikkelerinde Mausolos, Idreus ve Piksadoros'un dışında eşleri ve kız kardeşlerinin isimlerine rastlanmamıştır.

Argead hanedanlığında özellikle Kral II. Philippos dönemiyle birlikte kadınların yönetimde önemli söz sahibi olabilecek kadar önemli konumlarda yer almaya başladıkları görülür¹¹. Kral Philippos'un annesi Eurydike ve ardından karısı Olympias'ın krali kültün kurucuları oldukları kabul edilmektedir¹². Olympias'ın, Büyük İskender'in zaferlerinin ardından Olympia'da adalarda bulunduğu bilinmektedir¹³. Olympias ve kızı Kleopatra kıtlık zamanlarında hububatın himayesini de üstlenmişlerdir. Böylece ataları Eurydike gibi hayırsever =euergetes olarak politik ve diplomatik bir rol üstlenmiş görünürler¹⁴. Benzer durum Anadolu'da Hekatomnid hanedanlığında görülür¹⁵.

Büyük İskender döneminde saray kadınlarının yönetimdeki katkısı artmış ve bu durum sonraki dönemde yaygınlaşarak daha fazla kabul görmüştür. Hellenistik Dönemde kraliçelerin yönetimdeki önemli konumu Büyük İskender'in ölümünün ardından yaşanan karmaşa döneminde daha da artmıştır. Bunun başlıca sebebi İskender'in beklenmeyen ölümüyle ardından tahta çıkacak kişiyi belirlememiş olmasıdır. Doğmamış oğlu IV. Alexandros ve kardeşi Philippos Arrhidaios henüz tahta çıkabilecek yaşta olmadığı için İskender'in komutanları arasında büyük bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. Başta Perdikkas olmak üzere Antipatros, Kassandros ve Krateros gibi Makedonya ile doğrudan bağlantılı komutanların İskender'in tahtına çıkabilmek için Argead hanedanlığından olan bir kadınla evlenmeye çalıştıkları görülür¹⁶. Kassandros, Argead

hanedanlığından bir kadının kocası ve Makedonyalı bir yönetici olarak, MÖ 316'da yeniden kurduğu bir şehre karısı Thessalonike'nin (II.Philippos'un kızı) adını vererek Büyük İskender'den sonra Makedonya krallığının devamı olduğunu göstermeye çalışmıştır¹⁷.

DIADOKHLAR DÖNEMİNDE YÖNETİCİ KÜLTÜ

Yönetici kültü Büyük İskender'in yeni oluşturduğu Hellenistik imparatorluğun bir özelliği olarak ortaya çıkmış olsa da aslında İskender döneminden ziyade ardılları (Diadokhlar) tarafından kurdukları yeni krallıklarda kabul görebilmek adına İskender'in krali kültünü kurmalarıyla yaygınlaşmıştır¹⁸.

İskender'in komutanlarından Antigonos Monophtalmos ve oğlu Demetrios'un MÖ 311'den itibaren kendi kültürlerine dair adaları kabul ettikleri bilinmektedir¹⁹. MÖ 307'de Demetrios için bir kült kurulduğu yazıtlarla da kanıtlanmış bulunmaktadır²⁰. Aynı zamanda Demetrios'un karısı Phila adına bir kültün de Atina'da Phila Aphrodite olarak anılmaktadır. Bundan sonraki süreçte Hellenistik krallıklardaki kadın yöneticilerin kültürlerinin Aphrodite ile ilişkili olduğu görülür²¹. Kraliyet yönetiminde politik anlamda en fazla yetki sahibi olarak Ptolemaios krallığının kraliçeleri dikkati çeker. Arsinoe'den VII.Kleopatra'ya kadar kraliçeler kralların yanında yer almıştır. Ptolemaios kraliyet kültüründe kral Zeus ile eşit tutulurken, kraliçe de Aphrodite kültürünün temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır²².

Bu dönemde Argead hanedanlığındaki kadınların basilissa unvanını kullandıkları görülmez. Antigonoslar Döneminden itibaren Demetrios'un eşi Phila'nın diadem takarak basilissa unvanını aldığı görülür (MÖ 305)²³. Carney, bu unvanın basileus ile benzer anlamda çevrilebileceğini ancak eşit bir konumda olamayacağını tartışmaktadır. Basilissa unvanı kraliyet yönetimine ait

¹⁰ Carney 2005: 71-72. Mausolos ve Artemisa'nın heykelleri Erythrae'da dikilmiştir. Priene'de Athena Kutsal Alanında bulunan portrelerden birinin Ada'ya ait olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca bkz. Carter 1983: 274, catalogue no. 85; Higgs 1997: 30-33, Fig.15-24; Waywell 1997: 60-64, Fig.43-69

¹¹ Carney 2010: 197.

¹² Carney 2010: 197-198. Eurydike'nin, Philippos ve ailesinin heykellerinin Philippeion'da Khaironeia savaşının ardından dikildiği bilinmektedir. Eurydike'nin Eukleia Kültü ve Aphrodite ile ilişkilendirilen diğer kültürlerde, kadınların koruyucusu ve temsilcisi olan kraliçe eş-anne olarak kadınlar adına adakta bulunduğu önerilmektedir. Bkz. Schmitt 1991: 75-86, bkz.s. 84

¹³ Carney 1987: 50-53; Carney 1995: 367-391

¹⁴ Carney 2010: 198-199.

¹⁵ Carney 2005: 65-91; Hornblower 1982: 40-45, 274-293

¹⁶ İskender'in kızkardeşi Kleopatra, üvey kızkardeşi Kynnane ve Philippos Arrhidaios'un karısı Adea Eurydike, Antipatros'un

kızları Phila ve Nicaea ile Hellenistik Dönem krallarının, Makedonya tahtında hak iddia edebilmek için evlilik yolunu tercih ettikleri görülür. Carney 1995: 381-383; Cohen 1973: 354-356; Carney 2010: 195-210; Müller 2013: 199-214

¹⁷ Carney 2010:198-199. Bkz.201

¹⁸ Bağdatlı Çam 2019: 221-224

¹⁹ Carney 2010: s.198-199.bkz.201 dipnot.52; Holton 2014:370-390; Müller 2009: 38-49, öz.41-42.

²⁰ Green 2003: 258-277; Müller 2009: 38-49; Müller 2010: 559-573; Chaniotis 2011: 157-195; Holton 2014: 370-390; Landucci 2016: 39-60.

²¹ Carney 2010: 198-199.bkz.201; Phila için bkz. Carney 1995: 367-391; Macurdy 1932: 58-69; Müller 2010: 559-573; Carney 2000b: 218-219; Ogden 1999: 262-263; Müller 2009: 38-49, öz.41-42 ve 45.

²² Carney 2000a: 21-43, bkz.21-22; Müller 2010: 559-573; Holton 2014: 370-390.

²³ Carney 2010: 198-199.bkz.202 dipnot 55. Harders 2013: 43-50. öz.47.

olduğunu ancak fonksiyonel bir sıfat olarak dönemden döneme ve krallıklar arasında yorumlama farklılıkları olduğunu vurgulamaktadır²⁴.

BİR KENTE İSİM VEREN KRALİÇE AMASTRİS

Amastris son Pers kralı III.Darius'un erkek kardeşi Oksyathres'in²⁵ kızıdır²⁶. Büyük İskender'in III. Dareios'u yendiği İssos Savaşından (MÖ 333) sonra Dareios'un ailesi ile birlikte Amastris de esir alınmıştır²⁷. MÖ 324'te Susa'da Büyük İskender ve komutanlarının da dahil olduğu Makedonyalı soylularla Pers soylularının kızlarının evlendirildiği düğün törenin de Krateros ile evlenmiştir²⁸. Böylece Amastris Makedonya sarayına gelmiştir. Büyük İskender'in ölümünün ardından Krateros, Antipatros'un kızı Phila ile evlenmek için Amastris'ten ayrılır (MÖ 323-322)²⁹. Oldukça kısa süren ilk evliliğinin ardından Amastris, Krateros'un onayıyla Herakleia tiranı Dionysios ile evlenir³⁰ ve Herakleia

Pontike'ye yerleşir. Bu politik diplomasinin dışında Dionysios'un Pers soylusu olan Amastris ile evliliği Pers sarayının iç işleri ile ilgili de bilgileneşine yardımcı olmuştur. Zira Paphlagonia, Pers hakimiyeti sırasında Akhaemenidler için Karadeniz'e açılan en önemli yol olması sebebiyle hep önem arz etmiştir³¹. Bu nedenle bölgede Perslerin kültür ve geleneklerinin etkisi de gözle görülür derecede önemlidir. Pers tanrıları Anahita, Mithras kültü bölgede oldukça yaygınlaşmış ve Zela, Kommana gibi yerleşimlerde kurulan kült merkezlerinde bölge halkının bu kültü bağlılığı sağlanmıştır³². Bölgedeki Pers etkisi Büyük İskender'in seferlerinin ardından, Diadokhlar döneminde de devam etmiştir³³. Böylece Herakleia Pontike tiranı Dionysios'un bölgedeki etkisini arttırabilmesi için bir Pers prensesi ile evlenmesi ona politik bir üstünlük sağlamış olmaktadır. Ölümünden kısa süre önce Antigonos'un ardından krallığını ilan etmiştir. (MÖ 306/5). Ölürken krallığın yönetimini kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğullarının yerine vekalet etmesi için Amastris'e bırakmıştır³⁴. Amastris başlangıçta Antigonos Monophtalmos'un desteği ile yönetimini sürdürmüş görünür. Fakat ardından sürpriz bir şekilde Lysimakhos ile üçüncü evliliğini yapmıştır³⁵.

Amastris'in Lysimakhos ile olan evliliğinin politik bir evlilik olduğu açıktır. Amastris, Herakleia topraklarını ve elbette gelecekte tahta çıkacak olan çocuklarının güvenliğini sağlamak için böyle bir evliliği yapmış görünmektedir. Peki neden Lysimakhos? Çünkü hali hazırda Dionysios'un ölümünün ardından Antigonos'un

²⁴ Carney 2010:198-199.

²⁵ Oksyathres, Darius hakimiyeti sırasında Susa satraplığının valisidir. Büyük İskender'in Pers krallığını ele geçirmesinin ardından yeniden düzenlenen Pers-Makedon sarayında önemli görevler üstlenmiştir. İskender'in Pers idari sistemini anlamasında ve yeniden düzenlenmesinde anahtar rolü üstlenmiş görünmektedir. Pers soylularının ve ordusunun yeni yönetimi kabullenmesi ve desteklemesini sağlamıştır. Bkz. Olbrycht 2014: 49-50; Schmitt 2002: "Oxyathres". Ayrıca bkz. Flavius Arrianus, Anabasis: 3.8.5, 3.16.6, 3.19.2 ve Quintius Rufus: 5.2.8.

²⁶ Amastris ya da Amastrine, Büyük İskender'in Darius'u yenilgiye uğrattığı son savaş olan İpsos savaşının ardından İskender'in komutanı Parmenides tarafından Damascus'ta Pers saray ailesinin diğer üyeleriyle birlikte tutsak alınmıştır. Bkz. Quintius Rufus: 3.13.13; Heckel 1987: 114-119; Van Oppen de Ruiter: 12; Van Oppen de Ruiter 2018.

²⁷ Bosworth 1980: 220-222, Van Oppen de Ruiter: 12, note 55.

²⁸ Amastris evlendiğinde 20li yaşlarının başında olmalıdır. Arslan 2010: 13; Van Oppen de Ruiter: 12, note.53 ve 13; Burstein 1976: 75; Müller 2013: 199-214, öz.200 ve 209-210; Van Oppen de Ruiter 2018.

²⁹ Arslan 2010: 13; Van Oppen de Ruiter, Krateros'un Amastris ile evlendiğinde Phila ile zaten evli olduğunu ve Amastris'i terk etmediğini aktarmaktadır. Aksine Amastris Herakleia tiranı Dionysios ile evlenmek için Krateros'tan ayrılmış olmalıdır. Bkz. Van Oppen de Ruiter: 12-13; van Oppen de Ruiter 2018.

³⁰ Memnon F 4,1-5; Diodoros Siculus: XVI 88,5, XX. 77,1; Strabon: XXII, 544;Arslan 2010: 13-15; Burstein 1976: 74-81, dn.64; Van Oppen de Ruiter: 13-15; Billows 1990: 380-381; Van Oppen de Ruiter 2018. Dionysios Amastris ile evliliği ile aslında İskender'in ölümünün ardından bölgedeki gücünü korumayı ve Makedonyalı Krateros ile iyi ilişkiler sağlamayı amaçlamıştır. Çünkü Krateros'un dostluğu bölgede İskender'in ardından yaşanan boşlukta oluşacak karmaşada güçlü duruşunu sağlayacak ve Dionysios'un Herakleia'dan sürgün edilenlerin girişimlerini de önlemeye yönelik bir girişim olduğu anlaşılmaktadır. Herakleia'da demokrasinin yerine tiranlığın gelişinden sonra demokrasi yanlıları sürgüne gönderilmiş ve her fırsatta Herakleia'da yeniden demokrasiyi getirmek için girişimde bulunmuşlardır. Memnon'a göre Dionysios Herakleia'da demokrasiyi yeniden getirmek isteyenlerin girişimlerini İskender hayattayken kız

kardeşi Kleopatra ile kurduğu ilişkiler ile sağlarken, İskender'in ölümünün ardından Makedonya krallığının selefi olan Perdikkas'a karşı Krateros'un dostluğu tiranlığının güvencesini sağlamış oluyordu.

³¹ Darius döneminden itibaren Pers kralları için Karadeniz'e açılan yollara hakim olmak önemli olmuştur. Hammond 1980: 59; Briant 1996: 156-8; Bosworth-Wheatley 1988: 155-164; Pastor 2012: 366-379; Charlotte Lerouge-Cohen 2017: 223-234.

³² Boyce-Grenet 1991: 281-304; Michels 2017: 41-56.

³³ Pers döneminin Phrygia valisi Ariobarzanes'in oğlu I. Mithridates, Kios valisi olarak Antigonos döneminde MÖ 302'ye kadar görev yapar. Pontus Krallığının kurucusu olarak kabul edilir. Daha sonra Amaseia'ya giderek krallığını ilan ettiği (MÖ 297-261) bilinmektedir. Strabon: XIX 562; Hornblower 1981: s.243-245; Boyce-Grenet 1991: 281-304.; Michels 2017: 41-56; Billows 1990: 404-405

³⁴ (MÖ 305).Burstein 1976: 75-83; Van Oppen de Ruiter: 16-17; Van Oppen de Ruiter 2018.

³⁵ Van Oppen de Ruiter: 16-17. Dionysios'un ölümünün ardından Herakleia'nın vekil kraliçesi olması ve ardından Lysimakhos ile evliliği gösteriyor ki, Amastris sıradan bir Pers prensesi değil iyi eğitim almış ve Grek kültürüyle tanışık bir Pers soylusu olarak Makedonya sarayından aldığı saray tecrübesi ile aynı zamanda iyi bir yönetici olduğunu da kanıtlamaktadır. Artık Amastris sıradan bir kraliçe değildir. Bunu yakın gelecekte uygulamaya koyacağı kararları ile de ispatlayacak Hellenistik Dönemin en güçlü kadın karakterlerinden biri olarak karşımıza çıkacaktır. Diodoros Siculus: 20.107-10; Ameling- Jonnes 1994, Braund 2005: 31; van Oppen de Ruiter 2018.

desteğini almışken birden onun düşmanı ile evlenmesi stratejik bir kararla krallığının gelecekteki varlığını sürdürebilmesi için zorunlu bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Zira Antigonos Monophtalmos'a karşı Kassandros, Ptolemaios, Seleukos ve Lysimakhos'un olduğu koalisyon güçlerinin tehdidi bunda etkili olmuştur³⁶. Amastris'in bu kararını tam da İpsos savaşının (MÖ 301)³⁷ arifesinde vermesi, aslında savaşın sonucunun kraliçe tarafından öngörüldüğü ve stratejik bir seçim yaparak kendi topraklarının çıkarını gözetebilecek bir yönetim becerisine de sahip olduğunu göstermektedir. Lysimakhos'un Anadolu'daki gücünü arttırması ve garnizonlar yerleştirme amacıyla savaş ya da siyasi anlaşmalardan ziyade politik bir evlilik yolunu seçmesi de iki taraflı çıkar ilişkilerini ortaya koymaktadır. Çünkü Amastris ile evliliği aynı zamanda Pers sarayı ile akrabalık ilişkilerini kurmasını sağlarken Seleukos'un bölgede giderek güçlenen etkisine karşı Lysimakhos'un Paphlagonia'da etkili olmasını sağlamaktaydı. Seleukos'un Trakya'ya geçebilmek için güçlerini deniz yoluyla aktarabileceği önemli bir liman olan Herakleia Pontike üzerindeki planlarını da durdurmuş oluyordu. Yani kaderden ziyade karşılıklı çıkarlar Amastris ile Lysimakhos'u bir araya getirmiş görünmektedir. Memnon'a göre MÖ 301'den sonra Klearkhos ve Oksyathres'in birlikte Herakleia Pontike tahtına geçtiği görülür. Bu sırada Amastris Lysimakhos ile birlikte Sardes'e gider. Ancak Lysimakhos'un Ptolemaios'un kızı Arsinoe ile evlenmesi üzerine ayrılarak Herakleia Pontike'ye döner³⁸.

Amastris'in Herakleia'ya dönüşü oğulları Klearkhos ve Oksyathres'in yönetimi ele geçirmesinden yada en azından yönetimde etkili olabileceğinden endişe duymasına yol açmış olabileceği bir gerçektir. Amastris'in Herakleia Pontike'de kalmak yerine kendisine bir krallık kurmuş olması da bu endişeyi açıklayan bir durum olmaktadır. Amastris, bir Pers prensesi olarak doğmuş, Krateros ile evliliği sayesinde Makedonya sarayına girmiş, Dionysios ile evliliği sayesinde kraliçe olmuş ve bu pozisyonu Lysimakhos ile evliliğinde de sürdürmüştür. Dolayısıyla Lysimakhos'tan ayrıldıktan sonra istirahate çekilerek yaşlanmayı beklemek yerine Amastris ketini kurarak burada krallığını ilan etmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bu durum tarihçiler tarafından Lysimakhos'un desteği ile açıklanmaktadır. Lysimakhos her ne kadar yeni bir politik evlilik yapmış olsa da Karadeniz'de etki alanını arttırmak ve Herakleia Pontike'den sonra yeni bir liman kenti ile Karadenize açılmasını sağlamayı amaçlamış olmalıdır. Böylece Amastris tarihte ilk kez kendi adına para bastırarak krallığını resmi olarak ilan etmiş ilk

kraliçe olmuştur³⁹ (MÖ 300 civarı). Bastırdığı sikkeler üzerinde de yönetici kültürünün simgelerini okumak mümkün olmaktadır.

AMASTRIS SIKKELERİ VE YÖNETİCİ KÜLTÜ SİMGELERİ

Kraliçe Amastris'in Sesamos kentini synoikismos⁴⁰ yoluyla yeniden kurduktan sonra⁴¹ yaptığı ilk iş kendi adına gümüş sikke basmak olmuştur. Amastris tarafından bastırılan kent sikkeleri daha önce A. Mamroth, "Ein Bildnis der Königin Amastris auf Münzen des Lysimachos"⁴² makalesinde, Callatay, "Le premier monnayage de la cité d'Amastris (Paphlagonie)"⁴³ makalesinde ve K. Martin, "Göttliche Herrscherin – Herrschende Göttin. Zu Königinnenbildnissen auf hellenistischen Münzen"⁴⁴, çalışmasında sikkelerin özellikle ön yüz betimlerini detaylı olarak yorumlamışlardır. Bu ilk seri sikkeler üzerinde Amastris'in kullanmayı seçtiği betimlemeler, krallığının kökeni, kültü ve yönetim anlayışı ve kentin yeniden kuruluş dönemleriyle ilgili önemli bilgileri sunmaktadır. Bu çalışmanın yukarıda bahsi geçen araştırmalardan en önemli farkı, Amastris sikkelerinin ön ve arka yüz betimleri, kraliçenin kimliği, kentin bulunduğu coğrafya ve siyasi atmosfer dikkate alınarak kraliçenin kendisini mi, yönetici kültürünü temsilen

³⁹ Amastris tarihteki ilk kraliçe değildir elbette. MÖ 24. yüzyıldan MÖ 9. yüzyıla kadar Ebla, Mari, Mısır, Hitit ve Assur toplumlarında Zugalum, Sibtu, Hatşepsut, Puduhepa ve Samsuramat(-Semiramis) gibi çok sayıda kraliçenin ülke yönetiminde bulunduğu bilinmektedir. Erdan 2015: 15-26-öz.16-23. Ayrıca MÖ 4. yüzyılda Karia prensesi Artemisia da bu kraliçeler arasında sayılabilir. Bkz. Caneva 2012: 75-102, öz. 91-92. Ancak bu kraliçelerin ortak özellikleri kocalarının ölümünün ardından yönetimi devralmış olmalarıdır. Amastris'in en önemli farkı ise kendi adına yeni bir kent kurarak kendini *basileis* ilan etmiş olmasıdır. Bu nedenle tarihte adına para bastırarak yönetimini ilan eden ilk kadın yönetici olarak ayrı tutulmalıdır. Müller 2013: 199 ve 209-210; Müller 2009: 76; Carney 1988: 134-142; Lund 1992: 33-34, 75, 82, 88, 98, 105, 185-6.

⁴⁰ Crawford-Whitehead 1983: 42-43; Hansen 2004: 115-119; Marek 2009: 35-46.

⁴¹ Memnon: F 4.4.9; Strabon: 12.3. 10; Stephanus Byzantium: s.v. "Amastris"; Carney 2000b: 208. Erken Hellenistik Dönemde İskender'in ardıllarından Kassandros tarafından başlatılan Argead hanedanlığından bir kraliçe adına şehir kurma geleneği (Kassandreia) Antigonoslar tarafından sürdürülmüş ve İpsos savaşından sonra da bir gelenek haline almıştır. *Oikist* olarak kendi adına kent kuran ilk kadın yönetici olarak Amastris görülmektedir. Carney 1988: 135, dn.8.

Demetrios Poliorketes tarafından MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmuş olan Demetrias kenti'nde olduğu gibi Amastris'in de kentin kurucusu olarak *ktistes* olarak onurlandırıldığına dair henüz bir kanıt bulunamamıştır. Plutarkhos: 53. 3 Kravaritou 2013: 254-275.

⁴² Mamroth 1949: 81-86, pl. V

⁴³ Callatay 2004: 57-80, Pl.9-11.

⁴⁴ Martin 2011: 285-292.

³⁶ Bosworth 2007: 247-250.

³⁷ Diodoros Siculus: XX, 106

³⁸ van Oppen de Ruiter: 18-21; Memnon: 5.1.2; Lund 1992: 33-34, 75, 82, 88, 98, 105, 185-6.

BİR KENTE İSİM VEREN KRALİÇE AMASTRİS VE YÖNETİCİ KÜLTÜ

seçilmiş tanrı ya da tanrıçaları mı simgelediğinin tartışılmasıdır.

Basılan ilk seri sikkelerin ön yüzünde Frig/Pers başlığı giymiş bir baş ve arka yüzünde bir sadak tasviri yer almaktadır⁴⁵. Sadağın iki yanında AMASTRİOS BASILISSHS lejandı yer alır⁴⁶. Amastris'in kentin kurucusu olarak bastırıldığı ilk sikke serisi olduğu arka yüzdeki betimlerinden anlaşılmaktadır. Sikkelerin arka yüzünde yer alan sadak motifinin MÖ 4. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Herakleia Pontike⁴⁷ başta olmak üzere Olbia⁴⁸ ve Panticapaeum⁴⁹ sikkeleri üzerinde de görülmesi tesadüf olamaz. Herakleia Pontike sikkelerinden bazılarının Dionysios döneminin basımları olması da bunu kanıtlar durumdadır. Dionysios'un ölümünün ardından Amastris'in tahta vekalet ettiği bilinmektedir. Olasılıkla bu sikkeler MÖ 300 civarına ait olmalıdır. Callatay'a göre, kentin kurulmasından sonra arka yüzünde tahta oturan tanrıça ve yönetici olarak Amastris'in isminin (AMASTRIS) yer aldığı sikkeler de Amastris'in hayatta olduğu dönemi işaret ediyor olmalıdır (Res.1)⁵⁰.

Kraliçe Amastris'in sikkelerinde genel olarak ön yüzünde Pers/Frig başlığı giymiş olan bir baş betimlenmiştir (Res.2)⁵¹. Callatay tarafından yapılan değerlendirmede bu başlığın Frig kültüründeki Attis, Men, Pers kültüründeki Mithras ya da Perslerin geleneksel başlığı tiara olup olmadığı tartışılmaktadır⁵². Sağa dönük olarak profilden betimlenen baş ilk bakışta MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender ve Lysimakhos sikkeleri üzerindeki betimleri anımsatmaktadır. Visconti, bu başın tanrı Men'in simgesi olan başlığı giyen Lysimakhos'u betimlediğini önermektedir⁵³. Kraliçe Amastris'in Lysimakhos ile ilişkisi düşünüldüğünde mantıklı görünse de, Amastris'in yeni kurduğu bir kentte Lysimakhos'tan ziyade Grek kentlerinin sikke geleneğine uygun olarak bir tanrının ya da Amastris'in kendisinin betimlenmiş olması daha uygun

Resim 1: Amastris Sikkesi (SNG Vol: V Ashmolean Museum; SNG Stancomb, 728.) / Amastris Coin (SNG Vol: V Ashmolean Museum; SNG Stancomb, 728.)

Resim 2: Amastris Sikkesi (SNG Vol: IX 1302 British Museum) / Amastris Coin (SNG Vol: IX 1302 British Museum)

Resim 3: Herakleia Pontike Sikkesi. SNG BM Black Sea 1816 / Herakleia Pontike. SNG BM Black Sea 1816

⁴⁵ Callatay 2004: 71-72, Pl.11. Sikke örnekleri için bkz. SNG Vol. IX BM 1300-1301 ve SNG Vol.XI 729 William Stancomb Collection.

⁴⁶ Carney 2000b: 226-228; Martin 2011: 285-292; Martin 2012: 395-423, öz.406-411; van Oppen de Ruiter 2018.

⁴⁷ SNG Vol. IX, 1613 BM

⁴⁸ SNG Vol.IX, 517 BM

⁴⁹ SNG Vol.IX 875 BM, Ayrıca bkz. Anohin 1986: Kat.Nr.113.

⁵⁰ Callatay 2004: 71-72; Hans 1987: 47-59, Pl.7-8. Çünkü bu serilerde isim AMASTRIS olarak geçer. Ancak ölümünün ardından devam edilen baskılarda ise AMASTREION ismi okunur. Böylece Amastris halkının temsil edildiği anlaşılabilmektedir.

⁵¹ Callatay 2004: 61-62; Erciyas 2006: 34.

⁵² Callatay 2004: 62.

⁵³ Visconti 1811: 102-203.

görünmektedir⁵⁴. Elbette Herakleia Pontike sikkeleri üzerindeki aslan postu giymiş Herakles betimlemesini de bu değerlendirmeye katmak gereklidir (Res.3)⁵⁵.

⁵⁴ Morkholm 2000: 27-28.

⁵⁵ Morkholm 2000: 106, Fig.277-278. Herakleia tiranı Dionysios hayattayken kent sikkelerinde kentin baş tanrısı Dionysos başı, arka yüzde Herakles görülürken, MÖ 305'teki ölümünün ardından Amastris'in Lysimakhos ile evliliği ile kent sikkelerinde ön yüzde aslan postu giymiş Herakles başı ve arka yüzde tahta oturur Dionysos betimi görülmeye başlanır (MÖ 302). SNG BM Black Sea 1816.

Amastris'in kenti MÖ 300 civarında kurduğu ve MÖ 285/4 civarında da öldürüldüğü bilinmektedir. Amastris, Tieion, Kromna ve Kytoros şehirlerinden oluşan bir territoryuma hakim olan kentin, ilk seri sikkelerinin ön yüzündeki Frig/Pers başlığı giymiş başın kimliği üzerinde durulursa Amastris ya da Lysimakhos gibi yönetici portresi mi, Mithras ya da Men gibi tanrısal bir baş mı olduğu⁵⁶, yoksa İskender ya da Lysimakhos sikkelerinin etkisinde mi basıldığı konusunu irdelemek gerekmektedir⁵⁷. Büyük İskender'in ölümünün ardından Diadokhlar tarafından basılan posthumus sikkeler üzerinde Büyük İskender genellikle Herakles'in aslan postunu giymiş olarak, arka yüzde de tahtta oturan ve elinde asa tutan Zeus'un betimlendiği görülür⁵⁸. Bu sikkelerin ön yüzündeki aslan postu giymiş başın, İskender'in ölümünden önce Herakles'i, Diadokhlar döneminde de İskender'in kendisini betimlediği bilinir. Arka yüzdeki Zeus da, aslında Apelles tarafından yaratılan İskender betimini temsil etmektedir. Lysimakhos dönemi sikkelerinde Büyük İskender dalgalı saçları ve anastolesi ile betimlenmiştir. Zeus Ammon'un koçboynuzu simgesiyle betimlemesi, İskender'in Ammon'un rahibi Siwa ile yaptığı görüşmenin ardından, tanrının oğlu olduğunu ve ölünce de tanrı olacağı bildirilmiştir. Dehman, Lysimakhos sikkeleri üzerindeki betimin Siwa'nın bu kehanetinin gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır⁵⁹. Böylece Lysimakhos, ölmüş ve tanrıların arasına katılmış olan İskender'in ardılı olduğunu ilan ederek gerçekçi bir İskender portresini seçmiştir. Kendi portresinin yer aldığı sikkelerde de İskender'in yansımasını taşımaktadır. Ptolemaios ve Seleukos'un da İskender'in aslan postu giymiş ve fil başı şeklinde başlık giymiş biçimde kendi topraklarında İskender etkisini yaratmışlardır⁶⁰. Böylece Amastris'in de yeni kurduğu kentin yöneticisi olarak bastırdığı sikkelerin ön yüzünde, dönemin geleneğine uygun olarak Büyük İskender ve Lysimakhos sikkelerindeki portrelerine benzer bir tipi kullanmayı tercih ettiği anlaşılır. Bunu yaparken kendine ait simgeleri de eklemeyi ihmal etmemiş görünmektedir⁶¹.

KRALİÇE AMASTRİS SİKKE BETİMLERİ

Ön Yüz Betimi: Amastris sikkelerinin ön yüzünde yer alan Pers tiara'sı giyen ve profilden betimlenen başın kraliçenin kendisini mi yoksa Hellenistik krallıklarda görülen Mithras'ı mı betimlediği önemli bir husustur. Bunun için önce başlığın biçiminin tanımlanması gerekmektedir. Zira Pers krallarının ve satraplarının tiara giydikleri bilinmektedir⁶². Pers krallarının tiara'sını yukarı doğru dik uzanan bir başlık tipi olduğu ve böylece diğer başlıklardan kolaylıkla ayırt edildiği belirtilmektedir⁶³. Amastris sikkesinde görülen tiara'nın üst kısmının katlanmış olması kraldan ziyade satrap betimlerinde görülmektedir (Res.4)⁶⁴.

Resim 4: Pers Satrabı Pharnabazus Sikkeleri (MÖ.478-387) (van Oppen, 2018) / *Persian Satrap Pharnabazus (478-387 BC)*.

Amastris bir Pers prensesidir. Bu nedenle sikkedeki başın Pers tiara'sına (τάρρα ορθή)⁶⁵ benzer bir başlık takması normaldir⁶⁶. MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da görev yapan Persli satrapların bastırdıkları sikkeler üzerinde tiara'nın giyiş biçimi Amastris sikkelerinde görülenden çok az farklıdır⁶⁷. Amastris sikkeleri üzerinde görülen başlığın kenar kısımlarının serbestçe aşağı uzandığı, üst kısmının katlanma biçimiyle MÖ 4. yüzyıl ortası ve üçüncü çeyreğine tarihlenen satrap

⁵⁶ Head 1911: 505, Abb. 264; Wilcken, RE 1,2, 1894: 1750 s.v. Amastris (Nr. 7); Seibert 1967: 24 vd..

⁵⁷ Visconti 1811: s.102-103.

⁵⁸ Pollitt 1988: 22-29; Dahmen 2007: 6-17; Smith 1988: 9 ve 12-14; Stewart 1993: 191-202. Zeus Ammon'u temsil eden boynuz betimi için bkz. Morkholm 1991: 63, no.80, Pl.6; Stewart 1993: 231, Fig.76-77

⁵⁹ Dahmen 2007: 16-20

⁶⁰ Dahmen 2007: 12-14, dn.63. Büyük İskender Diadokhlar için krali gücün sembolü olmuştur.

⁶¹ Büyük İskender'in ölümünün ardından Diadokhlar da kendi krallıklarında ilk bastıkları sikkeler üzerinde Büyük İskender'in betimlerini kullanmış, hatta sonrasında kendi portrelerinin bulunduğu sikkelerdeki betimlemelerinin de Büyük İskender'e benzerliği bilinmektedir. Bunun nedeni her birinin Büyük İskender'in mirasçısı olarak Hellenistik krallıklarının meşruluğunu

sağlama isteğidir. Dahmen 2007: 6-17; Smith 1988: 9 ve 12-14; Stewart 1993: 191-202

⁶² Flavius Arrianus tarafından *Kidarıs Orthe* (Flavius Arrianus: 6.29.3), Strabon tarafından da *Tiara Orthe/Kidarıs/Kyrbasia* (Strabon: 11.13.9) olarak adlandırılmaktadır. Martin 2011: 285-292. Satrap sikkelerinde *tiara*'nın üstüne bağlanmış *diadem*'in de Dionysos'un *mitra*'sından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bkz. Smith 1988: 37-38; Alföldi 1985: 120-125.

⁶³ Collins 2012: 371-402, bkz. 377-383.

⁶⁴ Hans 1987:47-59, Pl.7-8; Callatay 2004: 57-80, Pl.9-11; Martin 2011: 285-292; Bodzek 2014: 68, Fig.41-42.

⁶⁵ *Kidarıs Orthe* (Flavius Arrianus: Anabasis 6.29.3), *Tiara Orthe/Kidarıs/Kyrbasia* (Strabon: 11.13.9), Martin 2011: 285-292.

⁶⁶ Delbueck 1912: 37, Taf. 61, 7-8; Richter 1968: 167 Nr. 674.

⁶⁷ Pharnabazos vb. Eilers - Calmeyer 1977: 153-95; Bodzek 2014: 59-78.

tiplerine benzerlik gösterir⁶⁸. Ancak başlığın üzerinde bir çelenk olmasıyla Pers satraplarının betimlerinden ayrılır. Bu farklılıkların iki açıklaması olabilir. Birincisi Amastris'in bir Persli olarak tiara tercih ettiği ve başlığın kenarlarının bağlanmamış olması statüsünün farklı olduğunun göstergesi olmalıdır (Res.1-2,4). Diğer bir farklı yorumlama da başındaki çelenktir⁶⁹.

K. Martin hem tiara'nın satraplarla benzerliği hem de krali diadem yerine bir defne çelengi takmış olmasını, Amastris'in Lysimakhos'tan ayrılmış olduğu için kraliçenin simgesi diademi taşıyacağı gerekçesiyle açıklar⁷⁰. Ancak Amastris bu sikkeleri yeni kurduğu krallığın temsili olarak basmıştır ve sikkede üzerinde de yine basileia unvanını kullanarak kraliçe olduğunu vurgulamaktadır. Persli yönetici betimlerinde bulunmayan çelenk Amastris'in hem bir kraliçe olduğunu hem de dinsel yönünü vurguluyor olmalıdır. Çünkü Pers krallarının da betimlemelerinde tiara üzerine bir çelenk görülür. Herodotos'un tanımlamalarında Persli rahiplerin kutsal adak törenlerinde başlarında defne çelengi taktıkları bilgisinden yola çıkarak Amastris'in kurduğu kültürün temsilcisi olarak dini yönünü vurgulamak için seçtiği kabul edilebilir⁷¹. Ayrıca Pers tanrıları Ahuramazda ve Mithra betimlemelerinde tiara üzerinde çelenk ile betimlendikleri bilinmektedir⁷². Bu yorumlamalara ek olarak MÖ 4. yüzyılda Yunanistan, Atina, Anadolu'daki Grek kentlerinde Phrygia etkisinde Attis'in benzer şekilde tiara benzeri başlık ile doğulu tipte betimlendiği bilinmektedir (Res.5)⁷³.

Resim 5: Kyzikos Sikkesi üzerinde Attis. (SNG Paris, Mysia, cf.292-3.) (van Oppen, 2018) / Attis on coin from Kyzikos.

Resim 6: Sesamos Sikkesi. Zeus Stratios (SNG BMC Black Sea 1328) / Zeus Stratios on coin from Sesamos.

Amastris'in tiara'sının satrap başlıklarına tipolojik benzerliği, çağdaşı Sicilya ve Kartaca sikkelerinde olduğu gibi, Pers kökenini vurgulamak için seçtiğini kanıtlamaktadır⁷⁴. Amastris sikkelerinde tiara üzerine takılmış olan çelengin bir başka anlamı da Pyrrhos'un Zeus Dodona kültürünü temsil eden defne çelengi takmasından yola çıkarak⁷⁵, Amastris'in de Sesamos ve Kromna'da varlığı bilinen Zeus Stratios⁷⁶ kültürünün temsili olarak bu çelengi takmış olmasıdır (Res.6). Böylece Akhaemenid kökeninin simgesi tiara ile yerel Grek polisinin baş tanrısının simgesini kendi adında birleştirmiş olmaktadır.

Hans tarafından, Sicilya sikkesi üzerindeki kadın figürü tanrıça Hera'nın Euboa'daki Aphrodite ile birlikte tapım gördüğü kütile ilişkilendirilir ve giydiği başlık da Pers tiara'sı olarak yorumlanır (Res.7)⁷⁷. Kanıt olarak, Pers hakimiyeti sırasında satrapların Anadolu'da politik gücün simgesi olarak sikkeler üzerinde tiara ile betimlenmeleriyle başlığın politik bir simgeye dönüştüğü gösterilir. Büyük İskender'in ardından özellikle Anadolu'da yönetim simgesi olarak tiara'nın sembol oluşu, geleneğin sürdürülmesi olarak yorumlanmaktadır⁷⁸. Zira Amastris'in bir Pers prensesi olması bunu daha da anlamlı hale getirmektedir. Tıpkı İskender'in ve Lysimakhos'un tanrısal sembollerle betimlenmesi gibi, Amastris bastırıldığı sikkelerin ön yüzünde

⁶⁸ Hans 1987: 47-59, Pl.7-8; Callatay 2004: 57-80, Pl.9-11; Martin 2011: 285-292; Bodzek 2014: 68, Fig.41-42.

⁶⁹ Smith 1988: 43. Defne çelengi Hellenistik Dönem sikkelerinde hem tanrılar hem de yöneticiler tarafından takılmaktadır. Örneğin Pyrrhus, Zeus Dodona'nın simgesi olarak bu çelengi takar. Smith'e göre Philetairos örneğinde olduğu gibi çelenk herhangi bir tanrısal ya da krali simge olarak anlam taşımaz. Smith 1988: 43, dn.108.

⁷⁰ Martin 2011: 285-292.

⁷¹ Herodotos: I.131.

⁷² Rostovtzeff 1919: 92-93.

⁷³ Bu nedenle *Frig başlığı/Phrygian cap* olarak da yorumlanmaktadır. Oysa Phrygia'da bu tipte bir Attis betimi ile hiç karşılaşıl-mamış ve böylece Phryg başlığı olarak bilinen tipin aslında Anadolu'daki Pers hakimiyeti sonrasında Grek sanatçıların yarattığı bir yorumlama olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Roller 1994:

245-262.

⁷⁴ Hans 1987: 47-59, Pl.7-8, öz.bkz. Abb.5.

⁷⁵ Smith 1988: 43.

⁷⁶ Boyce-Grenet 1991: 300. Ayrıca bkz. Şahin 2001: 178-180. Sesamos sikkesi için: SNG BMC Black Sea 1328; Kromna Sikkesi için: SNG Lockett 2651.

⁷⁷ Sicilya sikkelerinin MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendiği ve üzerindeki tiara giymiş kadın başının Amastris ile benzerliği dikkat çekicidir. Hans 1987: 47-59, Pl.7-8.

⁷⁸ MÖ 4. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden itibaren Anadolu'da görev yapan satrapların savaşları finanse etmek amacıyla, kendi adlarına sikkede bastırdıkları görülür. Bu satraplardan en bilineni Pharnabazos'tur. Pharnabazos'un sikkeleri üzerinde ön yüzde *tiara* giymiş portresinin yer aldığı görülür. Bodzek tarafından bu şekilde hem paralı askerlerin(çoğunlukla Grek askerler) emrinde görev yaptığı komutanı tanıması hem de *tiara* ile Pers Kralı adına yönetimde olduğunu da belirtmiş oluyordu. Çünkü *tiara* özellikle Anadolu'da Akhaemenid kraliyetinin sembolü olarak tanınıyordu. Bkz. Bodzek 2003: 924. Öz.bkz.17-18, dn.44; Bodzek 2014: 62-68 Fig.12-43.

kendisini tiara giymiş olarak betimletmiş olmalıdır. Bu tipoloji, aynı zamanda Amastris'in tanrısal yönüne yapılan bir vurgulamadır.

K. Martin tarafından detaylı olarak yapılan tartışma, yukarıda Amastris sikkesinde görülen Pers tiarası takmış baş betimi üzerine yapılan tartışmayı özetler biçimde yeni bir yaklaşım sunmaktadır⁷⁹. Martin, tiara giymiş başın başlık ve saç betimlemesinden yola çıkarak Amastris'in yaratmak istediği imaj üzerinde odaklanmıştır. Saç ve yüz betimlemesi İskender'in sikkeleriyle ilişkilendirerek Hellenistik kralların yöntemini izlediği tespitini yapmaktadır. Tiara'nın biçimi ve alt kısımdan sarkan bukleleriyle de Kios'taki MÖ 4. yüzyıla tarihlenen sikkeler⁸⁰ üzerindeki Mithras başıyla ve satrap sikkeleriyle karşılaştırır. Martin'e göre Dionysios'un dul eşi olarak hâlihazırda bir kraliçe olan Amastris, Krateros'un ve özellikle de Lysimakhos'un eski eşi olarak Makedon sarayı ile bağıyla Hellenistik bir kraliçe olmasının yanı sıra, Dareios'un yeğeni olarak da Pers kökeni vasıtasıyla Mithras ilişkisini vurgulamaktadır. Bu durum sikkeler üzerindeki tiara giymiş başın, hem kraliçenin kendisini hem de temsil ettiği kültü simgelediğini kanıtlamaktadır.

Resim 7: Sicilya Sikkesi (Hans 1987, Pl.7-8) / *The coin from Sicily.*

Amastris'ten neredeyse iki yüzyıl sonra, Pontus kralı VI.Mithridates'in sikkeleri üzerinde Pers tiarası takmış olarak betimlenen portre betimlemesi, kralın hem Pers kökenini vurgularken diğer yandan da Mithras'ın sikkeler üzerindeki betimini tekrarlayarak tanrısal yönünü de vurgulamayı amaçlamaktadır⁸¹. Bu örnek Amastris'in Persli bir yönetici olması dolayısıyla, sikkelerinin ön yüzündeki başlık tipinin Pers başlığı

olduğunu ve Amastris'in kendisini temsil ettiğini kanıtlamaktadır (Res.1-2)⁸².

Başlığın üzerinde görünen sekiz kenarlı yıldız da, olasılıkla bu bölgede varlığı bilinen Pers tanrılarında Mithras'ın simgelerinden biridir (Res.2)⁸³. Aynı zamanda kraliçenin heroize edildiğini göstermektedir⁸⁴. Amastris sikkeleri dikkatle incelendiğinde, sekiz kenarlı yıldızın bulunduğu sikkeler üzerinde BASILISSHS yazısının olmadığı yalnızca AMASTREION ifadesi okunur. Bu da Amastris'in ölümünün ardından basılan sikkeler üzerinde bu yıldızın kraliçeyi heroize etmek ve belki de onu ktistes olarak onurlandırmak amacıyla konduğunu göstermektedir. Aynı simgenin Trakya'da yoğun tapınım gören Aphrodite Ourania'nın da simgeleri arasında olduğu bilinmektedir⁸⁵. Ancak kökenine bakıldığında Aphrodite Ourania'nın Pers inanışındaki Anaitis ile etkileşimin sonucunda gelişen bir kült olduğu anlaşılmaktadır⁸⁶. Sonuç olarak Amastris, kendisinin temsil ettiği Pers kökenli ancak Grek kültüründe yetişmiş bir kraliçe olarak hem Grek hem de Pers kültürüne ait kimliğini simgelemekte ve ölümünün ardından da Amastris halkı tarafından heroize edilerek ktistes olarak onurlandırılmaktadır.

Arka Yüz Betimi: Amastris sikkelerinin arka yüzünde tahtta oturmuş bir tanrıça elinde Nike/Eros taşımaktadır. Tahtın yanında bir asa dayanmıştır (Res.2,8-9). Callatay, çalışmasında bu betimlemeye sahip üç farklı sikkeler serisi olduğu tespit etmiştir⁸⁷. Birinci seride tanrıçanın sağ eli üzerinde, elindeki çelengi tanrıçaya uzatan bir Eros betimlenmiştir (Res.2). Iossif-Lorber'e göre Eros'un başı

⁷⁹ Martin 2011: 285–292; Martin 2012: 395–423.

⁸⁰ Pontus Krallığının kurucusu olarak kabul edilen Mithridates Ktistes, son Pers satrapı Ariobarzanes'in soyundan gelir. Antigonos döneminde Kios'ta görev yapar ancak Lysimakhos'un seferi sırasında MÖ 302'de Antigonos tarafından uzaklaştırılır. Amaseia yakınlarında Olgassys'teki Kimiata'ya sığınır. Strabon: XIX, 562; Hornblower 1981: 123, 243-45; Billows 1990: 403-405; Lund 1992: 33-34; Bosworth-Wheatly 1998: 155-164; Arslan 2010: 220-221, dn.833; Bora 2018, 16,38. Mithridates Ktistes'in MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Kios'ta bastırıldığı sikkeler üzerinde tiara giymiş Mithras başı betimlenmektedir.

⁸¹ VI. Mithridates ve sikkeler üzerindeki betimi için bkz. SNG Black Sea 972-5. SNG Stancomb 648. MÖ 4. yüzyıl başlarında Pontus Krallığının kurucu kralı olarak bilinen III. Mithridates'in Kios'ta bastırıldığı paralar üzerinde Mithras betimini kullandığı bilinmektedir. VI. Mithridates bu geleneği sürdürürken Mithras yerine kendi portresini koyarak tanrısal yönünü vurguladığı anlaşılar. Saprykin 2009: 260, Fig.5, 261, Fig.7.

⁸² Callatay 2004: 57-80, Pl.9-11; Rostovtzeff 1919: 90; Hans 1987: 47-59; Martin 2011: 285-91.

⁸³ Rostovtzeff 1919: 90. Rostovtzeff kökeni Babil Krallığına kadar dayanan bu sekiz ışınlı yıldızın aslında güneşi sembolize ettiğini ve kraliyet sembolü olarak kabul edildiğini belirtir. Pers kökenli Mithras kültünün de sembolü olan sekiz ışınlı güneş motifi Hellenistik Dönemde Pontus Krallığının da sembolü haline gelmiştir. Ayrıca bkz. Callatay 2009: 64.

⁸⁴ Hans 1987: 47-59, Pl.7-8.

⁸⁵ Ustinova 1998: 209-226; Budin 2003; Budin 2004: 95-145, öz.130.

⁸⁶ Sekiz ışınlı yıldız şeklinde kullanılan simgenin MÖ 3.binde Sümer 'de İnanna ve Akkad'da İstar olarak bilinen aşk ve savaş tanrıçasının simgesi olduğu bilinmektedir. Sümer ve Akkad dönemi kraliyet betimlerinde tanrıçanın işareti olarak karşılaşılmaktadır. Bkz. Benzel vd. 2010: s.40, Fig. 17.

⁸⁷ İlk iki seride AMASTRIS BASILISSHS okunurken üçüncü seride sadece AMASTREION yazısı yer almaktadır. Bu nedenle ilk iki serinin Amastris'in bastırıldığı, diğer serinin de ölümünün ardından basıldığı anlaşılmaktadır. Callatay 2004: 57-80, Pl.9-11

üzerinde Helios'un ışınları simgesel olarak gösterilmiştir. İkinci seride Eros yerine kanatlı Nike betimlenmiştir (Res.8). Üçüncü seride ise artık BASILISSHS ifadesi yer almaz (Res.9). Tanrıçanın önünde lotus(?), mersin/keten tomurcuğu(?) ya da gül (?) olarak tanımlanan bir çiçek betimi yer aldığı görülür⁸⁸.

Amastris sikkelerinin arka yüzündeki tanrıça Amastris'i mi/ yönetici kültürünü mü temsil ediyor? Tanrıça Aphrodite taht üzerinde oturur. Sağ elinde Helios'un simgesini taşıyan kanatlı Eros tutmaktadır (Res.2). Tahtın yanında asa görülür. Figürün önünde BASILISSHS arkasında da AMASTRIS okunur. Aphrodite'nin tanrı olarak seçilmesi kraliçenin Persli kökeniyle ilişkilidir⁸⁹. Zira Eros'un elinde tuttuğu Helios simgesinin de (sekiz ışınlı yıldız) vurguladığı gibi celestial/göksel Aphrodite tipinin tercih edildiği anlaşılır. Herodotos'a göre göksel Aphrodite'ye Asurlular Mylitta, Araplar Alilat ve Persler Mitra derler⁹⁰. Pers inancında Anahita olarak bilinen ve kökeni İhtar/Inanna ile özdeşleştirilen tanrıça⁹¹ Herodotos tarafından Mithras ile özdeşleştirilse de aslında ikisi farklı tanrılardır. Zira Pers inancında ilk kez II. Artakserkses döneminde isimlerinin beraber anıldığı görülür⁹². Anahita'nın Pers hakimiyeti sırasında Anadolu'ya taşındığı bilinir ve Anadolu

kült merkezleri olarak Pontus (Zela ve Kommana başlıca merkezlerdir), Armenia, Kappadokia ve Lydia'da kutsal alanlarının varlığı Strabon tarafından da teyit edilir⁹³. Bu kutsal alanların varlığı MÖ 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Panaino, İskenderiyeli Clement'in Protrepticon, (5.3) kitabında, Aphrodite Anahitis olarak ilk kült heykellerinin Artakserkses döneminde Babil, Susa, Baktria, Persia, Damascus, Sardis'te dikildiğini aktarmaktadır⁹⁴. Böylece Perslerin Anahita'sı Greklerin Aphrodites'i ile özdeşleşerek Aphrodite Ourania (Göksel Aphrodite) olur⁹⁵. Aphrodite Ourania'nın Thrakia, Bosporus krallıklarında da aynı dönemlerde tapım gördüğü bilinmektedir⁹⁶. Iossif-Lorber Amastris sikkeleri üzerindeki tanrıçayı Eros'un Helios'un ışınlarını taşıması nedeniyle Aphrodite Ourania olarak tanımlarken, olasılıkla Amastris'in ölümünün ardından basıldığını düşündüğü sikkeler üzerinde Eros yerine Nike figürü nedeniyle Aphrodite Nikephoros olarak tanımlamaktadır⁹⁷.

Kraliçe Amastris'in yeni kurduğu kent için bastırıldığı sikkeler üzerinde kendi inancındaki Anahita'yı Aphrodite Ourania olarak tercih etmesini de tanrıçanın bu dönemdeki hellenizasyonun etkisindeki dönüşümüne bağlayabiliriz. Bu durum aynı zamanda Amastris'in Krateros ile olan evliliği ile Makedonya sarayında bulunması ve sonrasındaki evliliklerinin etkisiyle kendisinin de dönüşümünün bir kanıtıdır. Hellenistik Dönemde yöneticilerin hala hayattayken kendi kültürlerini kurmaları İskender sonrası dönemde sık sık el değiştiren kentlerin özgürlüklerini sağlayan yönetici krallar için onurlandırma yazıtları ve heykelleri dikmeleri ile daha da yaygın hale gelmiş bir uygulamadır⁹⁸. Kraliçenin de kendi adına bir kült oluşturmuş olduğunun işareti olarak o döneme ait yegane kanıt olan sikkeler yol gösterici durumdadır. Dahası sikkeler üzerindeki Aphrodite'nin aslında Amastris'in kendisini özdeşleştirdiği tanrıça olması dolayısıyla arka planda Amastris'in kendisini betimlemiş olmalıdır. Gardner, MÖ 5. yüzyıldan itibaren Grek kadınlarının kendilerini ilişkilendirdikleri tanrıça olarak ya da onun en yaygın tipinde ifade ettiklerini aktarır⁹⁹. Demetrios Poliorkethes'in karısı olan Phila'nın Atinalılar tarafından yaptırılan bir tapınağa konan kraliçenin heykeli Aphrodite olarak betimlenmiştir¹⁰⁰. Gardner, kraliçe Amastris'in sikkeler üzerinde Aphrodite olarak betimlendiğini belirtmektedir¹⁰¹.

⁸⁸ Bu çiçek motifinin ne olduğu konusunda oldukça farklı yorumlamalar vardır. Bunlardan en yaygın olanı güldür. Bunun sebebi Hellenistik Dönem'de Rhodos ile ilişkilerin de göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Pergamon Rhodos sikkeleri için: Kleiner 1971: 95-125, Pl.XXI-XXXIV, Rhodos basıkısı sikkeler üzerindeki gül motifi için bkz. Pl.XXVI-XXXIV. Ancak çiçeğin yaprak şekline dikkat edildiğinde Rhodos gülünden farklı olduğu hemen anlaşılır. İkinci olarak önerilen Lotus çiçeği olduğudur. Lotus çiçeğinin hem Greklerde hem de Perslerde kutsallık simgesi olması nedeniyle daha uygun gibi görünmektedir. Perslerde lotus çiçeği aynı zamanda soyluluğun da simgesi olarak kullanılmaktadır. Bkz. Polat 2017, 188, Res.1. S. Eyice'nin Küçük Amasra Tarihi kitabında Hyakinthos'un halk tarafından kutsal kabul edilen lotus heykelini kırdığı aktarılmaktadır (Bkz. Eyice 1965). Bu durum Amastris'in Pers kökeniyle ilgili olarak kentte simge olarak lotus çiçeğinin de yaygın olduğunu göstermektedir. Böylece sikke üzerindeki çiçeğin lotus olması daha muhtemel görünmektedir.

⁸⁹ Budin 2003: 273-282.

⁹⁰ Herodotos: I.131

⁹¹ Boyce 1982: 106-107. Anahita, Akhaemenid hanedanlığının pantheonuna II.Artakserkses döneminde girmiştir. Ahura Mazda inancının yanında Mithras ve Anahitis kültü de eklenir. Anahitis, Aphrodite ile eş tutulmuş ve Aphrodite Anahitis olarak heykelleri Babil, Susa, Ekbatana, Persepolis, Baktria, Damascus ve Sardis'te dikilmiştir. Bkz. Boyce-Grenet 1991: 217.Pontus Bölgesinde Zeus Stratios ile birlikte Aphrodite Anahitis ve Mithras inancı da görülür. Boyce-Grenet 1991: 300-301; Jacobs 2006; Panaino 2000: 35-49, öz. 36-39; Ustinova 1998: 209-226; Budin 2003: 273-282.

⁹² Boyce 1982: 271. Anahitis Artakserkses döneminde Akhaemenid hakimiyetindeki eyalet ve şehirlerde kült heykellerinin dikildiği bilinmektedir. Bkz. Panaino 2000: 35-49, öz. s.36-39; Jacobs 2006.

⁹³ Boyce-Grenet 1991: 281-283.

⁹⁴ Panaino 2000: 35-49, öz. 36.

⁹⁵ Budin 2003: 273-282.

⁹⁶ Ustinova 1998: 209-226.

⁹⁷ Iossif-Lorber 2007: 80-81.

⁹⁸ Erskine 2014: 579 note.1 ve ayrıca bkz. 581-587.

⁹⁹ Gardner 1918: 1-26, öz.22.

¹⁰⁰ Gardner 1918: 1-26, öz.22.

¹⁰¹ Gardner 1918: 22.

M.Ö.301'den sonra Hellenistik kralların *basileus* unvanını kullanmaya başlamalarının ardından *basilissa* unvanı kralların eşleri tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanır¹⁰². Bununla birlikte kralın tanrısal bir soydan geldiği ya da tanrılarla eşit tutulduğu kraliçe kült uygulamalarında kraliçelerin de yaygın olarak Aphrodite kültü ile ilişkili kültürlerinin yaygınlaştığı görülür. Carney'e göre Aphrodite'nin kült özellikleriyle ilişkili olarak tanrısal bir kralla evlenmiş olan kraliçenin doğuştan tanrısal soya sahip çocuklara sahip olmasını sağlıyordu. Hellenistik Dönem kraliçelerinin Aphrodite kültürünün tercih edilme sebeplerinden bir tanesi Aphrodite'nin (Aphrodite Ourania) kültürünün Atina ve Pers etkisindeki kentlerde yaygınlaşmaya başlamasıdır. MÖ 6. yüzyıldan itibaren Aphrodite'nin doğulu kökeninin vurgulandığı anlaşılır. Bukert ve Raffan'a göre, MÖ 4. yüzyılda Aphrodite'nin Ourania, yani daha yüksek, göksel aşk ve Pandemos, tüm insanların sevgisi anlamına gelen kültürlerinin daha da yaygınlaştığı gözlemlenir. Her iki kült de oldukça eski ve yaygındır, ancak orijinal anlamları farklıdır. Ourania, cennetin Fenikeli kraliçesi ve Pandemos herhangi bir devletin varlığı için gerekli insanlar arasındaki ortak bağ olarak yorumlanmaktadır. Pandemos'un anlamı, Ourania'da olduğu gibi doğu geleneğinde politik gücün simgesi İştâr'ın kapsayıcı gücü olarak kabul edilmektedir. Pirenne-Delforge, Pandemos için politik anlamda bir araya gelme (Atina'da *synoikismos*'un sembolüdür), evlilik yoluyla bir araya gelme anlamını tartışmaktadır. Bu durumda, Hellenistik dönem kraliçelerinin temsilcisi oldukları Aphrodite kültü, Atina'daki hem Ourania hem de Pandemos kültürünü de kapsıyor olmalıdır. Çünkü Hellenistik krallıklarda kraliçenin Aphrodite kültürünün temsilcisi olması, bu evliliğin tanrısal kökenlerinin birlikteliği ve devamını desteklemek olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece tanrıçanın her iki epiteti de hem tanrısal (Aphrodite-Ourania) hem de birliktelik (politik anlamda halkın birlikteliği-Pandemos) anlamıyla kraliçe kültürünün bir başka versiyonunu oluşturmaktadır. Her iki kültürün de doğu kökeni aynı zamanda Hellenistik krallıkların, İskender ile başlayan doğu ve batının uyumlu birlikteliğinin de sembolü olmaktadır.

Amastris kentinin baş tanrısı Zeus Stratios'un¹⁰³ yanında Aphrodite Ourania olmalıdır¹⁰⁴. Aphrodite'nin Ourania kültü, Amastris'in Pers kökenine bağlılığının işareti olarak kullanılsa da Pandemos kültürünün de *synoikismos* yoluyla kurulmuş olan Amastris halkını birleştirici rolü nedeniyle vurgulandığı ikincil bir sıfat olarak kullanılması muhtemeldir. Zira Amastris kentinin ilk seri sikkeleri üzerindeki Aphrodite, Büyük İskender sikkeleri üzerinden bilinen Zeus Stratios'un pozundadır, ancak elinde kendi simgesi Eros'u taşımaktadır. Hellenistik Dönem krallıklarında yaygın kullanılan simgenin temsilidir. Sikke yorumlarından hareketle tespit etmeye çalıştığımız Amastris'in bir yönetici kültü kurduğuna dair en önemli kanıtlar sonraki yıllardan Ptolemaios krallığının kraliçelerinin kurmuş oldukları kültürlerle de desteklenmektedir¹⁰⁵. Ptolemaios döneminde görülen ve kraliçeler tarafından yönetilen kraliçe kültürü temeli, yeni kurulan saray yöneticileri ile var olan elit arasında bağların kurulması, hiyerarşi ve merkezi yönetim ile ilişkiler ağının düzenlenmesine dayanmaktadır¹⁰⁶. Hellenistik Dönemde yaygınlaşan kraliçe kültürünün kadını temsilcisi olarak, Hekatomnid krallığının kraliçesi Artemisia örneğinde olduğu gibi, Amastris'in Lysimakhos tarafından kendisine verilen destekle yerel bir krallık kurduğu ve yönettiği, bunu yaparken de kraliçe olarak resmi kraliyet simgesini yarattığı anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Lysimakhos'un desteği, Amastris'in ölümünün ardından, yine Lysimakhos tarafından Amastris kenti ve yakın ilişkide olduğu Herakleia Pontike kentinin eşi Arsinoe'ye hediye edilmesiyle kanıtlanmaktadır¹⁰⁸.

SONUÇ

Kraliçe kültürünün en önemli özelliği, krallıkların farklı halkları bir arada tutabilmek için birleştirici işlevine sahip olmasıdır¹⁰⁹. Bu nedenle yönetici kültü Makedon kralları tarafından çok tercih edilmemiş, sadece sembolik birkaç uygulama olarak kalmıştır. Büyük İskender öncesi Makedonya krallarının kullandığı sıfat *Basileus Makedon*'un, Kralın ulusalcı bir yönetimi benimsediğinin simgesi olarak kabul edilir. Böylece hakimiyeti altındaki diğer bölgelerde de simgelediği anlam doğru şekilde yorumlanabilir.

¹⁰² Martin 2012: 395–423. Callatay'a göre *basileus* unvanı sikkeler üzerinde İskender'in ölümünün ardından (MÖ 323) kullanılmaya başlar ve genelde *Basileus+isim* genitive formunda sikkeler üzerinde yer alır. Callatay-Lorber 2011: 422.

¹⁰³ Pontus Bölgesinde, Perslerin Ahura Mazda ile eş tuttukları Zeus Stratios'a tapınmalarının varlığı bilinmektedir. Mithridates Krallığının en yaygın kültü olmasının yanında Aphrodite Anahita ile eş tutulmaktadır. Boyce-Grenet 1991: 300. Ayrıca bkz. Şahin 2001: 178-180.

¹⁰⁴ Budin 2003: 273-282.

¹⁰⁵ Caneva 2012: 79-92.

¹⁰⁶ Caneva 2012: 84-85.

¹⁰⁷ Caneva 2012: 91-92.

¹⁰⁸ Caneva 2012: 91-92.

¹⁰⁹ Errington 1974: 74, dn.74

Büyük İskender'in Basileus Alexandrov sıfatını kullanması, yeni kurmak istediği imparatorluğun Makedon, Grek, Pers kültür ve politikalarını temel alan çok uluslu bir yönetim kültürünü bir arada tutucu etmenin kral olduğuna işaret etmektedir. Errington'un vurguladığı farklı etnik yapıları bir arada tutacak birleştirici bir unsur olarak krali kültürünün de başlangıcını sağlamıştır. Elbette bu anlam İskender'in kendisi değil daha çok Diadokhlar tarafından Büyük İskender'in ismi ve simgelerinin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos krallıklarında başlangıçta sikkeleri üzerinde Büyük İskender'in betimini kullanırken, İpsos savaşının ardından kendi imajlarını yine İskender'in krali imajına bağlı kalarak yaratmışlardır. Paralelinde krali kültürleri de diadem simgesi ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Yönetim biçimi olarak da tanrının oğlu ya da temsilcisi olan kral ve philoi adlandırılan kurul hükümleri altındaki kent ve krallıkların temsilcilerinden oluşmaktaydı.

Amastris, sikkeleri üzerinde görülen bassileia sıfatıyla kendi yönetimini ilan etmiş oluyordu. Elbette bu sıfat Lysimakhos, Ptolemaios, Antigonos ya da Demetrios'un bassileus sıfatına eşit değildir. Zira Amastris, yerel bir krallığın yöneticisi olarak bu sıfatı kullanmaktaydı. Dolayısıyla MÖ 4. yüzyıl sonlarında Anadolu ve Sicilya'da yerel krallıkların meşruluk kazanmak için yarattıkları simgeleri taşımaktadır. Yukarıda detayları ile aktarılan Amasra sikkelerinde görülen Pers kökenine ve Hellenistik krallığın simgesi haline gelen tanrısal imajların kullanımı bu durumu kanıtlamaktadır. Amastris'in kullandığı bassileia sıfatı, iki anlama gelmektedir, birincisi Dionysios'un eşi olarak hak kazandığı ve diğeri de Lysimakhos ile olan evliliği sayesinde aldığı ünvanıdır. Argead kökenli ya da bu kökenine vurgu yapan kraliçeler tarafından kullanılan bu unvan, Amastris tarafından poleis olarak kurulan Amastris kentinin kraliçesi olarak kullanılmıştır. Hellenistik krallar tarafından kendi adına kent kurma geleneği II.Philippos (Philipoi ve Philippopolis) ve Büyük İskender (Aleksandria) ile başlar¹¹⁰. Diadokhlar döneminde Kassandros kendi adına kent (Kassandreia) kuran ilk kraldır. Hemen ardından Ptolemaios, Lysimakhos ve Seleukos'un da kendi adına kent kurdukları görülür. Bu kurulan kentlerin öncelikle savunma ve kendi öz yönetimini sağlamak amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Amastris'in ayrıldığı eşi olan Lysimakhos'un Kardia yakınlarında kurduğu kent, hem hanedanlık beyanı hem de stratejik bir alanın iskanı anlamını taşımaktaydı¹¹¹. Bu tespitten yola çıkarak kraliçe Amastris'in çağdaşı Hellenistik kralların stratejisini izleyerek synoikismos yoluyla kendi adını taşıyan

Amastris kentini kendi krallığının beyanı olmaktadır. Bir kraliçe olarak oğlunun ya da eşinin adına değil, kendi adına yapmış olması söz konusu dönem için oldukça önemlidir.

Amastris sikkeleri üzerinde görülen tiara giymiş baş ise kraliçenin kendisini betimlemekte, dinsel ve ırksal kökenine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar Amastris'in kendisini temsil etse de bir portre özelliği taşımaz. Daha çok Lysimakhos'un sikkelerindeki Büyük İskender'in portre tipine benzerliği ile Amastris'in Büyük İskender ve Lysimakhos ile olan bağının temsilidir.

Arka yüzdeki Aphrodite Anahitis/Ourania ile de Grek ve Makedon yönünü temsil eder. Kraliçenin bağımsız olarak yönettiği Tieion, Sesamos, Kromna ve Kytoros'un bir araya getirildiği Amastris kentini bir arada tutucu bir yönetici kültürünün de varlığını kanıtlamaktadır. Bu kültür ile ilgili herhangi bir yazıt ya da atıf henüz bulunmadığı için kraliçenin ktistes olarak kahramanlaştırıldığı, anıtlar diktirdiği vb. hakkında da bir bilgi ne yazık ki henüz yoktur¹¹². Amastris'in sikkeleri üzerinde görülen sekiz kenarlı yıldız da olasılıkla kraliçenin ölümünün ardından heroize edildiğini ve onu ktistes olarak onurlandırmak amacıyla konduğunu göstermektedir. Böylece Amastris, kendisinin temsil ettiği Pers kökenli ancak Grek kültüründe yetişmiş bir kraliçe olarak hem Grek hem de Pers kültürüne ait kimliğini simgelemekte ve ölümünün ardından da Amastris halkı tarafından heroize edilerek ktistes olarak onurlandırılmaktadır.

Amasra'da yapılacak kazılarla Amastris ve kentin kuruluş dönemine dair yazıtlar, yapılar ya da heykeltıraşlık eserlerinin elde edilebileceğine dair bu beklentiler şimdilik tek kanıt olan sikkeler üzerine karşılaştırma yöntemiyle yapılan yorumlardan ibarettir. Bu çalışmanın en önemli sonucu ise Amastris'in Persli kökeni ve Makedon saray kültürüne dahil olması ile Büyük İskender'in yaratmaya çalıştığı Makedon-Pers yönetici elitinin imgelerini taşıyan ve kendi kurduğu krallık için yönetici kültürü oluşturan en iyi kadın temsilcisi olduğunun anlaşılmasıdır¹¹³.

¹¹⁰ Errington 2017: 83; Callatay 2013: 92.

¹¹¹ Errington 2017: 83-85.

¹¹² *Ktistes* olarak onurlandırılan Hellenistik Krallar içinde kurduğu kentlerde adına anıtlar, heykeller dikilen, *agonlar* düzenlenmesi ile ilgili en detaylı bilgi Demetrios Poliorketes ile ilgilidir. Bkz. Plutarkhos: Dem. 53. 3 ; Kravaritou 2013: 254-275.

¹¹³ Bu çalışmanın yorumlanmasında değerli katkıları ve destekleri için Prof.Dr.Gül Işın, Dr.Öğr.Üyesi Deniz Pastutmaz-Sevmen ve Dr.Öğr.Üyesi Ali Bora'ya teşekkürlerimi sunarım. Amastris konusunda aynı heyecanı taşıyan ve beni cesaretlendiren B. F. van Oppen de Ruiter'e çok teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

JHS

The Journal of Hellenic Studies

IstMitt

Istanbuler Mitteilungen

RE

Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE). Stuttgart. 1894.

SNG.

Sylloge Nummorum Graecorum. <http://www.syllogenummorum-graecorum.org/>

APOLLONIOS RHODIOS.

The Argonautika: Expanded Edition (Çev. P. Green). London, 2007.

ARISTOTELES.

Politika, III, 13 (Çev.Mete Tunçay) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

ARRIAN.

Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Periblus Ponti Euxin), (Çev. M. Arslan). İstanbul, 2005.

DIODOROS SICULUS.

The Library of History, published in Vol. VIII (Çev.C. Bradford Welles) and Vol.X (Çev. Russel M. Geer), of the Loeb Classical Library. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html (15.07.2018)

FLAVIUS ARRIANUS.

İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis), (Çev.Furkan Akdemir)İstanbul, 2005.

HERODOTOS.

Herodot Tarihi, (Çev.Müntekim Ökmen), 3. Baskı, İstanbul, 1991.

HOMEROS.

İlyada (Çev. A.Erhat/A.Kadir). İstanbul, 1984.

MEMNON.

Herakleia Pontike Tarihi (Çev. M. Arslan). İstanbul, 2007.

PLINIUS SECUNDUS.

Epistulae, 10.Kitap: Genç Plinius'un Anadolu Mektupları (Çev. Ç. Dürüşken/E. Özbayoğlu). İstanbul, 2001.

PLINIUS SECUNDUS.

Naturkunde, Buch V (Ed. G. Winkler). München, 1993.

PLINIUS.

Naturalis Historia (The Natural History) , (Çev. J. Bostock, H.T. Riley) <http://www.perseus.tufts.edu/hoppertext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D6%3Achapter%3D2> (15.07.2018)

PLUTARKHOS.

The Parallel Lives, in: Vol. IX of the Loeb Classical Library edition, 1920. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Demetrius*.html (15.07.2018)

PSEUDO SKYLAX.

Pseudo-Skylax's Periplus: The Circumnavigation of the Inhabited World. Text, Translation, and Commentary (Exeter, 2011), Liverpool, 2017.

STEPHANUS BYZANTIUS.

Stephani Byzantii Ethnica. Volumen I: A–Γ, Ed. M.Billerbeck, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Walter De Gruyter, Berlin, 2006.

STRABON.

Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. A. Pekman). İstanbul, 2000.

ALFÖLDI, A. 1985.

Caesar im 44 v. Chr. Bonn: Habelt.

AMELING, W. - JONNES, L. 1994.

The inscriptions of Heracleia Pontica, Bonn.

ANOHIN, V.A. 1986.

Coinage of Bosphorus VII-II. Century B.C., Moskova

ARSLAN, M. 2010.

İstanbul'un Antik Çağ Tarihi. Klasik ve Hellenistik Dönemler, İstanbul.

ARSLAN, M. 2012.

“Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike’li Memnon ve Eseri”, Olba XX: 383-406.

BAĞDATLI ÇAM, F. 2016.

“Paphlagonia’da Bir Pers Prensesi: Amastris/ A Persian Princess in Paphlagonia: Amastris”, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.1 Sayı:2: 31-46.

BAĞDATLI ÇAM, F. 2019.

“Hellenistik Dönem Yönetici Kültürünün (Ruler Cult) Ortaya Çıkışı ve Simgeleri /The Emergence of Ruler Cult and Symbols of the Hellenistic Period”, Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı’ya Sunulan Yazılar (ed. A. Erön, E. Erdan), Ankara:, 219-230.

- BAĞDATLI ÇAM, F. – BORA, A. - BİLİCİ ALTUNKAYALIER, H. 2019.
“Amastris (Amasra) Antik Kentinde Arkeolojik Tespitler Archaeological Explorations in Ancient City Of Amastris (Amasra)”, TÜBA-Ar 24: 169-188.
- BAHRAMI, T.S. 1998.
“The Social Position of Women in Old Persia”, in Mehregan in Sydney, (eds. G. Trompf and M. Honari with H. Abramian), Proceedings of the Seminar in Persian Studies during the Mehregan Persian Cultural Festival Sydney, Australia, 28 October - 6 November 1994, The Persian Cultural Foundation of Australia: 25-30
- BERNARD C. D. 1988.
“Divine Personality and Personification”, Kernos 1: 19-28.
- BILLOWS, R.A. 1990.
Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State, Berkeley/L.A.
- BODZEK, J. 2003.
“Naval Supremacy in the Monetary Iconography of Achaemenids”, in: F. M. Stepienowski (ed.), The Orient and the Aegean: 924.
- BODZEK, J. 2014.
“Achaemenid Asia Minor: Coins of the Satraps and of the Great King”, (eds. K. Dörtlük, O. Tekin and R. Boyraz Seyhan), Proceedings of the First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics, 25-28 February 2013 Antalya: 59-78.
- BORA, A., 2018.
“Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes’in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim”, Çeşm-i Cihan. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, C.5, S.2: 12-47.
- BOSWORTH, A.B. - WHEATLEY, P.V. 1988.
“On the Origins of the Pontic House”, JHS 118: 155-164.
- BOYCE, M. 1982.
A History of Zoroastrianism, Vol.2: Under The Achaemenians, Leiden-Köln.
- BOYCE, M. - GRENET, F. 1991.
A History of Zoroastrianism, Vol. 3: Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule, Leiden, New York- Köln.
- BRAUND, D. 2005.
“After Alexander: the Emergence of the Hellenistic World, 323-281”, (Ed. Andrew Erskine) A Companion to The Hellenistic World: 19-34.
- BREMMER, J. N. 2007.
“The Rise of the Hero Cult and the New Simonides”, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 158: 15-26.
- BRIANT, P. 1996.
Histoire de l’Empire Perse. De Cyrus à Alexandre, Paris: Fayard.
- BUDIN, S.L. 2003.
The Origin of Aphrodite, Bethesda.
- BUDIN, S.L. 2004.
“A Reconsideration of the Aphrodite-Ashtart Syncretism”, Numen, Vol. 51, Fasc. 2: 95-145.
- BURASELIS, K. 2008.
“Woven into the Peplos. Aspects of the Combination of Ruler Cult with Elements of the Traditional Polis Identity in the Hellenistic World”, (eds. Rasmussen, A.H., Rasmussen, S.W.) Religion and Society. Rituals, Resources and Identity in the Ancient Greco-Roman World (Rome): 213-2.
- BURSTEIN, S.M. 1976.
Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea, California.
- CALAME, C. 2010.
“Deities of Gods and Heroes: Athenian Gender Sanctuaries and Gendered Rites of Passage”, (eds. J.n. Bremmer- A. Erskine), The Gods of Ancient Greece, Identities and Transformations, Edinburgh University Press: 245-269.
- CALLATAÏ, F. 2004.
“Le premier monnayage de la cité d’Amastris (Paphlagonie)”, Schweizerische numismatische Rundschau, Band (Jahr): 83 : 57-80, Pl.9-11.
- CALLATAÏ, F. 2009.
“The First Royal Coinages of Pontos (from Mithridates III to Mithridates V)”, (Ed. J. Munk Højte), Mithridates VI and the Pontic Kingdom, BSS 9 (Black Sea Studies), Aarhus University Press: 63-94.
- CALLATAY, F. 2013.
“The fabulous wealth of the Hellenistic kings: coinage and Weltmachtspolitik”, Words and Coins from Ancient Greece to Byzantium, Trento: 91-101.
- CALLATAY F.- LORBER, C.C. 2011.
“The Pattern of Royal Epithets on Hellenistic Coinages”, (eds P.P. Iossif- A.S. Chankowski and C.C. Lorber), More Than Men, Less Than Gods, Studies On Royal Cult And Imperial Worship Proceedings Of The International Colloquium, The Belgian School at Athens (November 1-2, 2007), Leuven - Paris – Walpole: 417-455.

- CANEVA, S.G. 2012.
“Queens and Ruler Cults in Early Hellenism”, *Kernos* 25: 75-101.
- CANEVA S.G. 2016.
“From Alexander to the Theoi Adelphoi”, *Studia Hellenistica* 56, Leuven: 29-80.
- CARNEY, E. D. 1987.
“Olympias,” *AncSoc* 18: 50-53.
- CARNEY, E.D. 1988.
“Eponymous Women- Royal Women and City Names”, *AHB* (The Ancient History Bulletin), Volume 2: 134-142.
- CARNEY, E.D. 1995.
“Women and Basileia: Legitimacy and Female Political Action in Macedonia”, *The Classical Journal*, Vol. 90, No. 4 (Apr. – May): 367-391.
- CARNEY, E.D. 2000a.
“The Initiation of Cult for Royal Macedonian Women”, *Classical Philology*, Vol.95, No.1:21-43.
- CARNEY, E.D. 2000b.
Women and monarchy in Macedonia, Norman.
- CARNEY, E.D. 2005.
“Women and Dunasteia in Caria”, *The American Journal of Philology*, Vol.126: 65-91.
- CARNEY, E.D. 2010.
“Being Royal and Female in Early Hellenistic Period”, (eds.A.Erskine-L.L.Jones), *Creating a Hellenistic World* The Classical Press of Wales: 195-210.
- CARTER, J. 1983.
The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene, London: British Museum Publications.
- CHANIOTIS, A. 2011.
“The Ithyphallic Hymn for Demetrios Poliorketes and Hellenistic Religious Mentality”, (eds. Iossif, P.P. et al.), *More than Men, Less than Gods. Studies on Royal Cult and Imperial Worship* (Leuven): 157-195.
- LEROUGE-COHEN, C. 2017.
“Persianism in the Kingdom of Pontic Kappadokia. The Genealogical Claims of the Mithridatids”, (Eds. R. Strootman- M.J. Versluys), *Persianism in Antiquity, Oriens et Occidens*, Band 25: 223-234.
- COHEN, G. M. 1973.
“The Marriage of Lysimachus and Nicaea”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 22, H. 2: 354-356.
- COHEN, G. 1995.
The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor, Berkeley/London/New York.
- COLDSTREAM, J.N. 1976.
‘Hero-Cults in the Age of Homer’, *JHS* 96: 8-17.
- COLLINS, A.W. 2012.
“Royal Costume and Insignia of Alexander”, *American Journal of Philology*, Vol.133, Nr.3: 371-402.
- COPPOLA, A. 2016.
“Kings, Gods and Heroes in a Dynastic Perspective. A Comparative Approach”, *Erga Logi* – 4: 17-37.
- CRAWFORD, M. - WHITEHEAD, D. 1983.
Archaic and Classical Greece: A Selection of Ancient Sources in Translation, Cambridge: Cambridge University Press.
- DAHMEN, K. 2007.
The Legend of Alexander The Great on Greek and Roman Coins, London-New York.
- DAYET, M. 1949.
“Monnaies arsacides à bonnet satrapal”, dans *Revue numismatique*, vol. XI: 9-26.
- DREWS, R. 1972.
“Light from Anatolia on the Roman Fasces”, *AJP*, vol.93, No. 1, *Studies in Honor of Henry T.Rowell*: 40-51.
- EILERS W. and CALMEYER, P. 1977.
“Vom Reischut zur Kaiserkrone,” *AMI*, N.F. 10: 153-95.
- ERCİYAS, D. B. 2006.
Wealth, Aristocracy And Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey, Brill.
- ERDAN, E. 2015.
“İÖ. 24-9. Yüzyıllar Arası Önyasya'nın Kadın Yöneticileri”, *ADÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3: 15-26.
- ERRINGTON, R. M. 1974.
“Macedonian ‘Royal Style’ and Its Historical Significance”, *JHS* Volume 94: 20-37 [doi 10.2307_630417].
- ERRINGTON, R.M. 2017.
Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30, (Çev.G.Günata), İstanbul.
- ERSKINE, A. 2010a.
“Epilogue”, (eds. J.N. Bremmer- A. Erskine), *The Gods*

- of Ancient Greece, *Identities and Transformations*, Edinburgh: 505-510.
- ERSKINE, A. 2010b. *The Gods of Ancient Greece, Identities and Transformations*, Edinburgh University Press.
- ERSKINE, A. 2014. "Ruler Cult and the Early Hellenistic City", (eds. by H. Hauben and A. Meeus) *The Age of The Successors and The Creation of The Hellenistic Kingdoms (323-276 B.C.)*, Peeters: 579-598.
- EYİCE, S. 1965. *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*. Ankara.
- FARNELL, L.R. 1921. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford.
- FARNELL, L.R. 1896. *The Cults of the Greek States*. Vol. I. Oxford.
- GABELKO, O. 2009. "The Dynastic History of Hellenistic Monarchies of Asia Minor According to the "Chronography"" (Ed. J.-M. Højte), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus: 47-61.
- GARDNER, P. 1918. "A Female Figure in the Early Style of Pheidias", *JHS*, Vol. 38: 1-26.
- GREEN, P. 2003. "Delivering the Go(o)ds: Demetrius Poliorketes and Hellenistic Divine Kingship", (eds. Bakewell, G.W., Sickinger, J.P.) *Gestures. Essays in Ancient History, Literature, and Philosophy Presented to Alan L. Boegehold* (Oxford): 258-277.
- HABICHT, C., *Gottmenschen und griechische Städte*, Munich.
- HAMMOND, N.G.L. 1980. "The Extent of Persian Occupation in Thrace", *Chiron* 10: 53-61.
- HANS, L.M. 1987. "Die Göttin mit der Tiara : zur Interpretation einer seltenen sikulo-punischen Münzserie", *Schweizerische numismatische Rundschau*, Band (Jahr): 66: 47-59, Pl.7-8.
- HANSEN, M.H. 2004. "The Emergence of Poleis by Synoikismos", (eds. M.H. Hansen- Th.H. Nielsen), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted*, Oxford: 115-119.
- HARDERS, A.C. 2013. "Ein König und viele Königinnen? Demetrios Poliorketes und seine Ehefrauen", (ed. C. Kunst), *Matronage. Handlungsstrategien und soziale Netzwerke antiker Herrscherfrauen. Beiträge eines Kolloquiums an der Universität Osnabrück vom 22. bis 24. März 2012*, Rahden/Westf: 43-50.
- HAZZARD, R. A. 2000. *Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda*, Toronto: University of Toronto Press.
- HEAD, B.V. 1911. *Historia Numorum, a Manual of Greek Numismatics*, 2. edition, Oxford .
- HIGGS, P. 1997. "A newly found fragment of free-standing sculpture from the Mausoleum at Halicarnassus", (eds. I.Jenkins-G.B.Waywell) *Sculptors and Sculpture of Caria and The Dodecanese*, British Museum Press: 30-34.
- HOLTON, J.R. 2014. "Demetrios Poliorketes, Son of Poseidon and Aphrodite. Cosmic and Memorial Significance in the Athenian Ithyphallic Hymn", *Mnemosyne, Fourth Series*, Vol. 67, Fasc. 3: 370-390.
- HORNBLOWER, S. 1982. *Mausolus*, Clarendon Press, Oxford.
- IOSSIF P.- LORBER C. 2007. "Laodikai and the Goddess Nikephoros", *L'antiquité classique*, Tome 76: 63-88.
- IRELAND, S. 2004. "An addition to Amastrian coin-types", *The Numismatic Chronicle* (1966-), Vol. 164: 219-221
- JACOBS, B. 2006. "Anahita", *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East: Electronic Pre-Publication*, Last updates 14 November 2006. <http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublication.php>;
- KLEINER, F.S. 1971. "The Alexander Tetradrahms of Pergamum and Rhodes", *The American Numismatic Society (ANS), Museum Notes* 17, New York: 95-125, Pl.XXI-XXXIV.
- KRAVARITOU, S. 2013. "Thessalian Perceptions of Ruler Cult: 'archegetai and ktistai' from Demetrias", (eds. P. Martzavou- N. Papazarkadas), *The Epigraphy of the Post-Classical Polis: Papers from the Oxford Epigraphy Workshop*, Oxford (OUP): 254-275.

- LANDUCCI, F. 2016.
“The Antigonids and the Ruler Cult. Global and Local Perspectives?”, *ERGA-Logoi* 4: 39-60.
- LEROUGE-COHEN, C. 2017.
“Persianism in the Kingdom of Pontic Kappadokia. The Genealogical Claims of the Mithridatids”, (eds. R. Strootman - M. J. Versluys) *Persianism in Antiquity*, Stuttgart, Steiner: 223-234.
- LESCHORN, W. 1984.
Gründer der Stadt: Studien zu einem politisch-religiöser phänomen der griechischen Geschichte. *Paligenesia* 20. Stuttgart.
- LUND, H.S. 1992.
Lysimachus. A study in early Hellenistic kingship, London-New York.
- MACURDY, G. 1932.
Hellenistic Queens, Baltimore.
- MALKIN, I. 2011.
A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean, Oxford University Press.
- MAMROTH, A. 1949.
“Ein Bildnis der Königin Amastris auf Münzen des Lysimachos”, *Berliner numismatische Zeitschrift* 3-4: 81-86, pl. V.
- MANOLEDAKIS, M. 2018.
“The Early Greek Presence in the Southern Black Sea”, (Eds. M. Manoledakis/G.R. Tsetskhladza/I. Xydopoulos), *Essays on the Archaeology and Ancient History of the Black Sea Littoral in Bristol*: 173-242.
- MAREK, C. 1989.
“Amastris. Geschichte, Topographie, archäologische Reste,” *IstMitt.* 39: 373-389.
- MAREK, C. 1993.
Stadt, Ära und Territorium in Pontus Bithynia und Nord-Galatia. Istanbul Forschungen Band 39. Tübingen.
- MAREK, C. 2003.
Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens. Mainz.
- MAREK, C. 2009.
“Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview”, (Ed. J.- M. Højte) *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, BSS 9 (Black Sea Studies), Aarhus University Press: 35-46.
- MARTIN, K. 2011.
“Göttliche Herrscherin – Herrschende Göttin. Zu Königinnenbildnissen auf hellenistischen Münzen”, (ed.N. Holmes), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow 1.–4.9.2009*, Glasgow: 285–292.
- MARTIN, K. 2012.
“Königin und Göttin. Zur Präsenz des Diadems auf hellenistischen Königinnen-Münzen”, (eds. A. Lichtenberger – K. Martin – H.-H. Nieswandt – D. Salzmann), *Das Diadem der hellenistischen Herrscher. Übernahme, Transformation oder Neuschöpfung eines Herrschaftszeichens?*, *Euros* 1, Bonn: 395–423.
- MCGING, B. C. 1986.
The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus, Leiden, Brill.
- MICHELS, C. 2017.
“The Persian Impact on Bithynia, Commagene, Pontus, and Cappadocia”, (eds. S. Müller, T. Howe, H. Bowden, R. Rollinger), *The History of the Argeads, New Perspectives*, *Classica et Orientalia* 19, Wiesbaden: 41-56.
- MORKHOLM, O. 2000.
Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri, (Çev.Oğuz Tekin).
- MÜLLER, S. 2009.
“In the Favour of Aphrodite: Sulla, Demetrios Poliorketes, and the Symbolic Value of the Hetaira”, *AHB* 23: 38-49.
- MÜLLER, S. 2010.
“Demetrios Poliorketes, Athen und Aphrodite”, *Gymnasium* 117 : 559-573.
- MÜLLER, S. 2013.
“The Female Element in the Political Self-Fashioning of the Diadochoi: Ptolemy, Seleucus, Lysimachus and their Iranian Wives”, (eds. Alonso Troncoso, V./Anson, E.), *After Alexander: The Time of the Diadochi*, Oxford: 199-214.
- OGDEN, D. 1999.
Polygamy, Prostitutes and Death. The Hellenistic Dynasties, London.
- OLBRYCHT, M.J. 2014.
“An Admirer of Persian Ways: Alexander the Great’s Reforms in Parthia-Hyrcania and the Iranian Heritage”, (eds. T. Daryae, A. Mousavi, K. Rezakhani), *Excavating an Empire. Achaemenid Persia in Longue Durée*, Costa Mesa: 37-62.

- OLSHAUSEN, E. 1978.
s.v. "Pontos", *Realencyclopaedie der Altertumswissenschaft Pauly-Wissowa Supl.* 15: 396-442.
- PANAINO, A. 2000.
"The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship", (eds. S. Aro-R.M.S. Whiting), *The Heirs of Assyria*, (Melammu Symposia I), Helsinki: 35-49.
- PAPADOPOULOU, C. 2010.
"Aphrodite And The Fleet in Classical Athens", (Eds. A.C. Smith – S. Pickup), *Brill's Companion to Aphrodite*, Leiden Boston: 217-234.
- PASTOR, L.B. 2012.
"Los herederos de Artabazo. La satrapía de Dascilio en la tradición de la dinastía Mitridátida" *Klio* 94.2: 366-379.
- PASTOR, L.B. 2013.
"Nullis Umquam Nisi Domesticis Regibus. Cappadocia, Pontus and The Resistance to the Diadochi in Asia Minor", (eds. V. Alonso Troncoso- E.M. Anson), *After Alexander. The Time of the Diadochi (323-281 BC)*. Oxbow Books, Oxford: 183-198.
- POLAT, G. 2017.
"Anadolu'da Pers Etkili Taş Plastik Eserler", (eds. K. İren-Ç. Karagöz-Ö. Kasar) *Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem*, İstanbul: 186-201.
- POLLITT, J.J. 1988.
Art in the Hellenistic Age, Cambridge University Press.
- PORTANOVA, J.J. 1988.
The Associates of Mithridates VI Eupator, Thesis, Columbia University, Ann Arbor: UMI.
- RICHTER, G M. A. 1968.
The engraved gems of the Greeks, Etruscans and Romans, Bd. I.
- ROLLER, L.E. 1994.
"Attis on Greek Votive Monuments: Greek God or Phrygian?", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, (63)2: 245-262.
- ROSTOVTZEFF, M. 1919.
"Queen Dynamis of Bosphorus", *JHS* Vol.39: 88-109.
- ROUSSEL, P. 1927.
"Les Mystères de Panamara", *BCH* 1927: 123-135.
- SAKAOĞLU, N. 1987.
Çeşm-i Cihan. Amastris. İstanbul.
- SALZMANN, D. 2012.
"Anmerkungen zur Typologie des hellenistischen Königs-diadems und zu anderen herrscherlichen Kopfbinden", (eds. A. Lichtenberger vd.), *Das Diadem der hellenistischen Herrscher Übernahme, Transformation oder Neuschöpfung eines Herrschaftszeichens?*, Kolloquium vom 30. – 31. Januar 2009 in Münster, Habelt-Verlag, Bonn: 337–383
- SAPRYKIN, S.J. 2009.
"Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects", (Ed. J. M. Højte) *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, BSS 9 (Black Sea Studies), Aarhus University Press: 249-276.
- SCHMIDT, H. 1962.
s.v. "Orsabaris". *Realencyclopaedie der Altertumswissenschaft Pauly-Wissowa suppl.* 9: 468-9.
- SCHMITT, H.H. 1991.
"Zur Inszenierung des Privatlebens des hellenistischen Herrschers", (ed. J. Seibert.), *Hellenistische Studien. Gedenkschrift für Hermann Bengtson*, München: 75-86.
- SCHMITT, R. 2002.
"Oxyathres", *Encyclopedia Iranica*, Originally Published: July 20, 2002. <http://www.iranicaonline.org/articles/oxathres> (26.04.2016)
- SEIBERT, J. 1967.
Historische Beiträge zu den dynastischen Verbindungen in hellenistischer Zeit.
- SMITH, A.H. 1916.
"Some Recently Acquired Reliefs in the British Museum", *JHS* 36: 65-70.
- SMITH, R.R.R. 1988.
Hellenistic Royal Portraits, Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford.
- SOKOLOWSKI, F. 1955.
Lois sacrees de l'Asie Mineure, Paris, E. De Boccard.
- STAFFORD, E. 2010.
"Herakles Between Gods and Heroes", (eds. Bremmer, J.-Erskine, A.), *The Gods of Ancient Greece*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 228-244.
- STEWART, A. 1993.
Face of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics, University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- STROOTMAN, R. 2011.
"Kings and Cities in the Hellenistic Age", (eds. O.M. van Nijf-R. Alston), *Political Culture in the Greek City After the Classical Age*, Leuven: 141-153.

ŞAHİN, N. 2001.

Zeus'un Anadolu Kültleri, İstanbul, Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü.

TUPLIN, C. 2017.

“War and Peace in Achaemenid Imperial Ideology”, ELECTRUM, Vol. 24: 31–54. doi:10.4467/20800909EL.17.020.7502

USTINOVA, Y. 1998.

“Aphrodite Ourania of Bosphorus: The great Goddess os the Frontier Pantheon”, Kernos, 11: 209-226.

VAN OPPEN DE RUITER, B. F. 2018.

”Amastris. The First Hellenistic Queen”, Ancient World Magazine, 2018. <https://www.ancientworldmagazine.com/articles/amastris-first-hellenistic-queen/> 17.05.2019.

VAN OPPEN DE RUITER, B. F.

“The Wives of Lysimachus. A Study of Dynastic Relations”, (Basım Aşamasında)

VISCONTI, E.Q. 1811.

Iconographie grecque, Paris.

WAYWELL, G.B. 1997.

“The Sculptors of Mausoleum at Halicarnassus”, (eds. I.Jenkins-G.B.Waywell), Sculptors and Sculpture of Caria and The Dodecanese, British Museum Press: 60-68.

WILCKEN, U. 1894.

s.v.“Amastris”, Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE), Band I, Stuttgart: 1749-1750.

METROPOLİS'TE BULUNAN MEZARLAR VE KENTİN NEKROPOLİS LOKALİZASYONU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

THE TOMBS FOUND IN METROPOLIS AND THOUGHTS ON THE NECROPOLIS LOCALIZATION

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 07 Mayıs 2020
Hakem Değerlendirmesi: 18 Mayıs 2020
Kabul: 15 Haziran 2020

Received: May 07, 2020
Peer Review: May 18, 2020
Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.006

Serdar AYBEK * – Burak ARSLAN **

Anahtar Kelimeler: Metropolis, Torbalı, Ionia, Nekropolis, Mezar

Keywords: Metropolis, Torbalı, Ionia, Necropolis, Tomb

ÖZET

İzmir'in Torbalı İlçesi sınırlarında bulunan Metropolis Antik Kenti'nde son yıllarda sürdürülen çalışmalar, kent nekropolis'inin şehirleşme süreciyle uyumlu biçimde genişleyen bir alana sahip olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda kentin Hellenistik Dönem surlarının dışında kalan mezarlar, mimari, dönem özellikleri ve kent içindeki konumları bakımından ele alınmış, bu mezarların Geç Hellenistik Dönem'den itibaren genişleyen kent ölçeğiyle birlikte değişmeye başlayan yayılım alanı incelenmiştir. Mevcut çalışmalar sonucunda kent nekropolis'inin özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Torbalı Ovası'na doğru genişlediği ve aynı dönem itibariyle mezar tipolojisinde bir değişimin yaşandığı görülmüştür. Nekropolis ve yeni mezar tipolojisi Bizans Çağı ile birlikte kentin büyük kilisesi çevresinde şekillenmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı Metropolis'te bulunan mezarları buluntuları ile birbirlerinden bağımsız biçimde incelemekten ziyade, arkeolojik çalışmalarda tespit edilen mezarların lokalizasyonları temelinde kentin nekropolis sınırlarının tarihsel süreçteki kullanım ve yayılım alanı hakkında yeni teoriler üretmektir.

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yunusemre-Manisa
e-posta: serdar.aybek@cbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5408-2721

** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova-İzmir
e-posta: burak.arslan@ege.edu.tr ORCID: 0000-0001-5493-6232

ABSTRACT

Recent studies have shown that the necropolis of the city has an expanding area in line with the urbanization of the ancient city of Metropolis, located on the borders of the Torbalı district of Izmir. In this context, the tombs outside the city walls of the Hellenistic period discussed in terms of the architectural characteristics and locations within the city, these graves from the late Hellenistic period the city began to change with the scale of expansion, expanding the area examined. As a result of the current studies, it has been observed that the city necropolis expanded towards Torbalı plain especially during the Roman Imperial Period and that a change in Tomb typology was experienced in the same period. Necropolis and new Tomb typology began to take shape around the Great Church of the city with the Byzantine age. The main objective of this study is to present new theories about the historical use and spread of the city's necropolis boundaries based on the location of the monuments identified in archaeological studies instead of examining singularly these finds without evaluate to their connection to each other.

1. GİRİŞ

Metropolis, İzmir'in Torbalı İlçesi'nde, Yeniköy ve Özbek Mahalleleri arasında bir tepe ve bu tepenin yamaçlarında kurulmuştur (Şek. 1-3). Klaudios Ptolemaios, Metropolis'i İonia-Lydia sınırında bir kent olarak tanımlamıştır¹. Stephanos Byzantinos da bu tanımlamayı destekleyen bir açıklama yapmıştır². Strabon tam olarak kentin hangi bölgede kaldığını belirtmemiş buna karşın Smyrna-Ephesos arasında, Ephesos'a 120 *stadion* mesafede bir yerleşim olduğundan bahsetmiştir³. Öte yandan kent sikkelerinde görülen İonia lejantı Metropolis'in bir İonia kenti olarak tanımlanmasına olanak sağlamaktadır⁴. Metropolis adının "Ana Tanrıça Kenti" anlamına geldiği kabul edilmektedir. Bu görüşe dayanak oluşturan en önemli kanıt Metropolis'in konumudur. Şehir, günümüze Alaman Dağı olarak bilinen antik *Gallesion* Dağı eteklerinde kurulmuştur. Bu dağ sırası içinde, şehre çok yakın konumda bulunan Uyuzdere Vadisi'nde yer alan iki kült mağarası ve adak buluntuları Ana Tanrıça'ya aittir. Ayrıca kent yazıtlarında görülen "Meter Gallesia" ifadeleri de *Meter* kültürünün şehrin kurulması ve adının ortaya çıkmasındaki rolünü açıklamaktadır⁵. Bölgenin önemi MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren artmış, Torbalı Ovası'na hâkim tepelere inşa edilen tahkimat yapıları ile Ephesos-Smyrna arasındaki anayolun kontrolünün sağlanması amaçlanmıştır⁶. Bu güzergahın diğer kolu olan Ephesos-Sardes hattı da aynı şekilde Torbalı Ovası'ndan geçerek Karabel Geçidi üzerinden Sardes'e ulaşmaktadır. Metropolis önlerinden geçen bu anayol önemini prehistorik çağlardan günümüze kadar korumuş, bölgenin ekonomik ve kültürel gelişimine büyük etkisi olmuştur.

Metropolis'te Erken Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar buluntu tespit etmek mümkündür⁷. Güçlü bir surla çevrili *akropolis*'i, dönemin modern şehircilik anlayışına uygun olarak MÖ 3. yüzyılda inşa edilmiştir. *Akropolis* surlarındaki

Şekil 1: Metropolis Kent Planı ve Hıristiyanlık Öncesi Mezarların Yayılım Alanı. / Metropolis City Plan and The Spread of Pre-Christian Tombs.

doğu kapı, aşağı kent olarak tanımlanan ve tepenin doğu yamaçlarında planlanan yerleşime açılırken, batıdaki kapı nekropolis alanına ulaşımı sağlamaktadır (Şek. 1). Kent, Pergamon Krallığı'nın desteği ile MÖ 2. yüzyılda zenginleşmiştir⁸. Bu refah düzeyini en iyi sergileyen örnekler Tiyatro, *Stoa*, *Bouleuterion*, gibi kamusal alanlarda planlanan resmi yapılarıdır⁹. Anadolu'da Roma hakimiyeti ile her zaman Pergamon ve Roma'nın yanında yer alan şehir, Augustus ve Tiberius zamanında büyümeye devam etmiştir¹⁰. Batı Anadolu'yu sarsan MS 17 depreminden Metropolis'in de zarar gördüğünü bazı yapılardaki tamirat ve yeni mimari düzenlemelerden anlamak mümkündür. Ayrıca bu tarihten sonra yaralarını sarmaya başlayan şehirde zaman içinde büyüyen nüfusun ihtiyaçlarına göre yeni sivil yerleşim alanları, hamam kompleksleri ve dükkânlar inşa edilmiş, birçok eski yapı onarılmış ve yeniden hizmete açılmıştır¹¹. MS 2. yüzyılda Metropolis kutsal alanları, kamu yapıları, sivil konutları, yamaçta kurulu bir kent olmasına rağmen birbirini dik kesen sokak ve caddeleriyle planlı bir şehir hüviyetine sahiptir¹². Batı Anadolu'da çok sayıda kente katkısı bulunan Antoninus Pius'un zamanında Metropolis'te de büyük bir Hamam ve *Palaestra* kompleksinin inşa edilmiş olması şehrin ulaştığı

¹ Klaudios Ptolemaios, *Geography*: V 2,17.

² Stephanos Byzantinos: Μητροπολις.

³ Strabo, *Geography*: XIV.1.2.

⁴ Head 1892: 176-181, Nr. 6, 11, 12, 13, 15, 29, 33, 34.

⁵ Keil/Premmerstein 1914: 103, abb. 63; Ekin-Meriç 2013: 28; "Ölümden sonra on iki gün (geçince), Kendi karısıyla (birlikte olduktan sonra)iki gün (geçince), Bir hetaira ile (birlikte olduktan) sonra 3 gün (geçince) [temiz olunur]. Birisi altarların yanına gelip duru ve himaye (yardım) isterse, (buradan) çekip götürülmesin. (O'na) hiçbir haksızlık da yapılmaz. Fakat kim haksızsa davranırsa, Meter Gallesia O'na yardım etmez."

⁶ Aybek/Gülbay/Arslan/Balım/Canseven 2017: 304-315; Aybek/Gülbay/Canseven 2019: 335-347.

⁷ Meriç/Schachner 2000: 85-87.

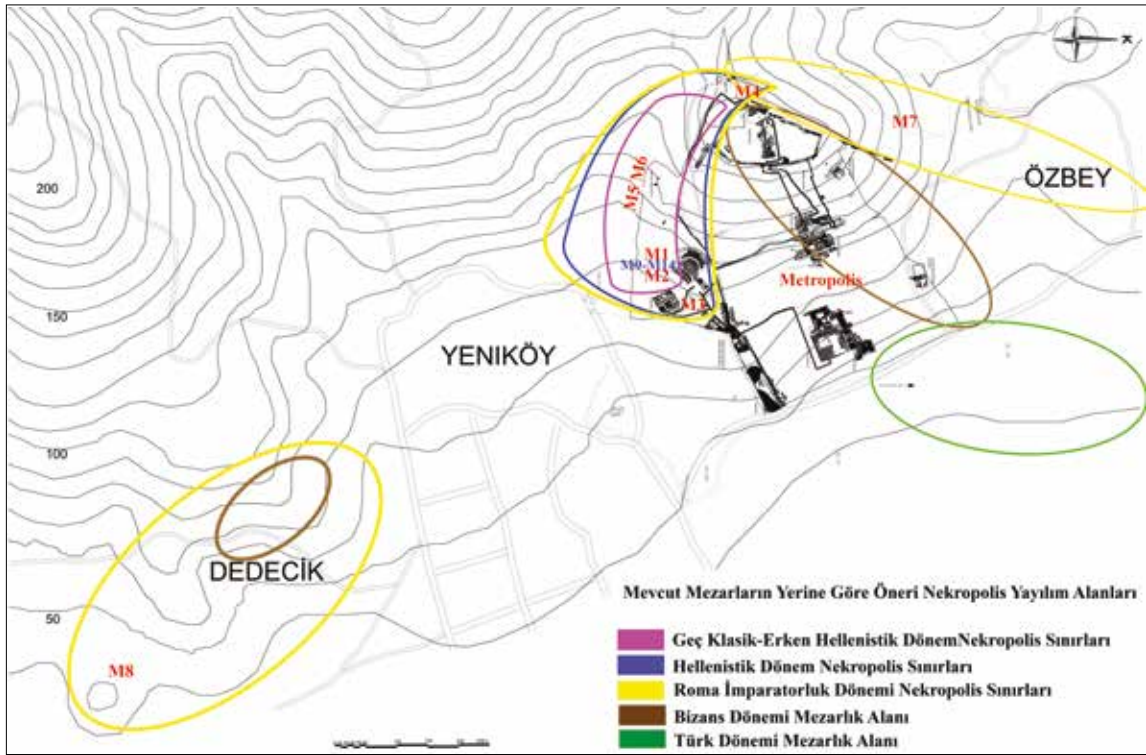
⁸ Dreyer/Engelmann 2008: 93.

⁹ Aybek/Ekin-Meriç/Öz 2009: 73-100.

¹⁰ Meriç 1982: 52, IN 3, 125, abb. 31.

¹¹ Aybek 2016: 113.

¹² Aybek/Arslan 2015: 30.

Şekil 2: Mevcut Mezarlara Göre Tarihsel Süreçteki Nekropolis Yayılım Alanları. / *Necropolis Areas in the Historical Process According to Current Tombs.*

Şekil 3: Metropolis Antik Kenti Genel Görünümü, Metropolis Kazı Arşivi. / *Aerial Photo of the City, Metropolis Excavation Archive.*

refah düzeyinin göstergesidir¹³. MS 3. yüzyıl çok sayıda şiddetli depremin ve Got akınlarının gerçekleştiği bir yüzyıl olarak bölge kentlerini oldukça zorlamıştır¹⁴. MS 4.-6. yüzyıl arasında kentte mimari anlamda daha küçük bütçeli inşaat faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca mevcut binalarda onarım, yenileme ve fonksiyon değişikliği gibi çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Fakat aynı sürece tarihlenen sikkelerin sayısı artışı kentteki ekonomik refahın güçlü olduğunu işaret eder¹⁵. MS 6. yüzyılda Metropolis'in piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir¹⁶. Araplıtepe Mevkii'nde farklı dönemlerde

değişikliklere uğramış Bizans Kilisesi, MS 6. yüzyıldan itibaren piskoposluk kilisesi olarak kullanılmış olmalıdır. Türk Beylikleri'nin Anadolu'da giderek güçlenmeleri Bizanslılar'ın savunma yapılarına önem vermelerini zorunlu kılmıştır. Stratejik konumu bir kez daha gündeme gelen Metropolis'te inşa edilen Bizans Kalesi, Laskarisler Dönemi'nde (1204-1261) yapılmış ya da büyük çapta onarım görmüştür¹⁷. Osmanlı kaynaklarında, Torbalı yakınında olması gereken Kızılhisar adlı bir kalenin varlığından söz edilir¹⁸. Metropolis Kalesi bu tarife uygun görünmektedir. Bizans Kalesi Osmanlı Dönemi'nde kısa bir süre daha kullanılmış, yöredeki hakimiyet tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçtikten sonra yerleşim ovadaki bugünkü Torbalı'nın bulunduğu bölgeye taşınmış olmalıdır¹⁹.

Kentte 1990 yılından itibaren devam eden arkeolojik kazı çalışmaları daha çok resmi yapıların yoğunluk gösterdiği şehir merkezinde sürdürülmüştür. Bu sebeple Metropolis'in nekropolis'ine ilişkin araştırmalar ve bilgiler kısıtlıdır. Diğer yandan kent içindeki arkeolojik kazılar esnasında tespit edilen tekil mezarların kent planlamasındaki konumları nekropolis ile ilgili birtakım önerilerde bulunmayı mümkün kılmaktadır. Öte yandan antik kent merkezinin 2 km. güneyindeki Dedeçik-Heybelitepe Mevkii'nde gerçekleştirilen arkeolojik

¹³ Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2011: 167-171; Aybek 2014: 107-124; Aybek 2016: 117.

¹⁴ Külzer 2011: 30.

¹⁵ Aybek/Ekin-Meriç/Öz 2009 s. 59-60.

¹⁶ Hierocles/Synecdemvs: 660,9.

¹⁷ Aybek/Ekin-Meriç/Öz 2009: 110-111.

¹⁸ Kayış 2012: 28-30.

¹⁹ Aybek 2009: 21.

kazılarda tespit edilen ve Kalkolitik Çağ'a uzanan bir mezarlık alanının da Metropolis kent *nekropolis*'inin yayılımına dair fikir verdiği düşünülmektedir²⁰. Bu alanda tespit edilen iki kalkolitik mezar dışında, Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait bir tümülüs mezar odası (M8) ve Bizans Dönemi'ne ait basit toprak gömü mezarlar (Şek. 2), alanın uzun süre kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

1.2. NEKROPOLİS ALANI VE TARİHSEL SÜREÇTE GENİŞLEYEN SINIRLAR

Metropolis'in yerleşim kronolojisinin en erken basamağını oluşturan *akropolis*'te gerçekleştirilen çalışmalarda²¹ tespit edilen seramik buluntular, tepenin, MÖ 7. yy. ortalarından itibaren iskân edilmiş olduğuna işaret etmektedir²². Bu süreçteki tepe yerleşimi, yakın çevredeki diğer örneklerde olduğu gibi birbirleriyle iletişim halinde bulunan tahkimatlı yerleşimlerin bir parçası olarak değerlendirilmektedir²³. Dolayısıyla bu süreçten MÖ 2. yüzyılda modern ve planlı bir kent aşamasına gelinceye dek Metropolis'in sınırlarının *akropolis* ve yakın çevresinde şekillenmiş olabileceği düşünülmektedir. Kentin kamusal alanlarında yoğunlaşan arkeolojik araştırmalar da bu savı desteklemektedir. Kent planında resmi yapıların yoğunluk gösterdiği doğu yamaçların dışında kalan, erken mezar anıtlarının bulunduğu batı ve güney yamaçlar aynı zamanda sarp bir vadi ile doğal sınır oluşturmaktadır (Şek. 3). Vadinin kent tarafı erken nekropolis alanı olarak planlanmış olmalıdır. Bu sınırlar zaman içinde kentin güney düzlüklerine doğru yayılmıştır (Şek. 1). Hellenistik Dönem'de modern ve planlı bir kent görünümüne kavuşan Metropolis'te artan nüfus ve şehirleşmeye bağlı gereksinimler, doğu ve güney yönde yeni kamu ve sivil yapılarının inşa edilmesine neden olmuştur. *Nekropolis* sınırlarındaki ilk değişiklik işte bu inşa faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış, Tiyatro arazisindeki Klasik Dönem ve Erken Hellenistik Dönem mezarları büyük oranda kaldırılmıştır. *Koilon*'un batısındaki oturma sıralarının altında yer alan 6 adet mezarın da bu aşamada kaldırılarak başka bir alana taşındığı düşünülmektedir (M9-M14, Şek. 1). Fakat *akropolis*'in batısındaki sarp yamaç Metropolis'in hiçbir döneminde yerleşim alanı olarak kullanılmadığı için kent sınırlarının Roma İmparatorluk Dönemi'nde doğu ve güneyde ovaya kadar genişlediği zamanlarda bile batıdaki yamaçlar her zaman *nekropolis* sınırları

içinde kalmıştır. Buna ek olarak yeni alanların yaratılması zorunlu hale geldiğinden, *nekropolis* sınırları kuzeybatı ve güney yönde genişlemeye devam etmiştir (M7-M8, Şek. 2). Bizans Dönemi'nde ise daha çok kent merkezindeki kilise çevresi ve doğudaki düzlükler mezarlık alanı olarak benimsenmiştir (Şek.2).

- Metropolis'te tespit edilen mezarlar beş tipe ayılabılır:
- Şist ana kayaya oyulmuş sanduka mezar tipi, M1-M3
- Ana kayanın yontulmasıyla oluşturulmuş oda mezar tipi, M4
- Tonozlu oda mezar tipi M5-M7
- Tümülüs, M8
- Basit toprak gömü (*inhumasyon*) mezar tipi.

Araplıtepe Kilisesi çevresine gömülen Hıristiyan mezarları dışında kalan mezarların tamamı kent surlarının dışında, kuzey, batı ve güney yamaçlardadır. Böylelikle antik kentin Torbalı Ovası'na hâkim doğu yamaçlarının yerleşim ve kamu yapıları için düzenlendiği, merkezden uzakta kalan diğer alanların ise *nekropolis* olarak planlandığına dair düşünceler güçlenmiştir.

Antik kentte tespit edilen en erken mezarlar 1. tipte ve Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme aittir (Şek. 1-2). Söz konusu mezarlar antik Tiyatro'nun MÖ 2. yüzyıldaki inşasından önce, sahne binasının batısında kalan alanda ana kayanın sanduka şeklinde oyulmasıyla hazırlanmıştır. Tiyatro'nun güney yamaçlarında da aynı şekilde kayaya oyulmuş, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir mezar bulunmuştur²⁴. Zengin buluntuları ile dikkat çeken bu mezar kent *nekropolis*'inin Geç Hellenistik Dönem'de daha geniş bir alana yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen başka bir mezar da kentin batı surlarında kayaya oyulmuş bir oda mezardır. Son yıllarda bu mezarın güneyinde gerçekleştirilen çalışmalarda ise MS 1. yüzyıla tarihlendirilen, Roma Dönemi mezar yapıları tespit edilmiştir. Bu mezarlar ana kayanın kısmen binaya dâhil edildiği, taş örgü ve tonozlu yapılarıdır. Mezar odasındaki planlama birden fazla kişi için düzenlenmiş olduklarını göstermektedir. MS 6. yüzyılda kentin bir piskoposluk kilisesine sahip olması kent merkezini tekrar canlandırmıştır. Kilise ve çevresinde bu dönemi ve sonrasını yansıtan basit toprak gömü mezarlar tespit edilmiştir. Bu mezarlar Metropolis'teki yaşamın kesintisiz bir biçimde Türk Dönemi'ne kadar sürdüğünü işaret etmektedir.

Ayrıca kent merkezinin dışında Metropolis'in yakın çevresi olarak tanımlanabilecek bölgede bir mezar anıtı tespit edilmiştir. Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bu örnek kesme taş duvar örgüsü ile

²⁰ Herling/Kasper/Lichter/Meriç 2008: 16-28.

²¹ Meriç 1995: 420-421; Meriç 1996: Meriç/Ersoy 1996: 37; Meriç/Ersoy 1997: 154-155; Meriç 1998: 334-335; Meriç 1999: 338-339; Meriç/Ersoy/Meriç/Topantaş/Ekin/Öz/Altın 2000: 228; Meriç/Öz/Meriç 2002: 87-88.

²² Meriç 2003: 31-44.

²³ Aybek/Gülbay/Arslan/Balım/Canseven 2017: 304-315; Aybek/Gülbay/Canseven 2019: 335-347.

²⁴ Ekin-Meriç 2010: 19-41.

inşa edilmiş ince bir mimariye sahiptir. Kent merkezinden uzakta yer alan bu örnek Hellenistik Dönem sonlarından itibaren büyüyen nüfus ve genişleyen şehir ölçeğiyle birlikte *nekropolis*'in ovaya yayılmış olabileceğini akla getirir. Bölgede başka mezar buluntularının varlığına dair araştırmalar şu an için yetersizdir. Küçük Menderes Nehri'nin doldurduğu derin alüvyon tabakasının bu bölgedeki mezarları etkileyip etkilemediği de araştırılması gereken başka bir husustur.

2. MEZAR TİPOLOJİSİ VE ÖRNEKLERİ

Metropolis antik kentinde tespit edilen ve yukarıda kısaca değinilen mezar buluntuları kentin *nekropolis* sınırlarının zaman içinde değiştiğini göstermektedir (Şek. 2). Tıpkı dönemsel olarak değişen *nekropolis* sınırları gibi mezar tipolojisinin de değişkenlik gösterdiğini vurgulamak gerekmektedir. Kent sınırlarının genişlemesiyle merkezde kalan Hellenistik Dönem'e ait mezarlar ana kayaya yontularak yapılan sanduka ya da oda mezar şeklinde karşımıza çıkarken bu tipolojinin Roma İmparatorluk Dönemi itibarıyla mimari organizasyonlara dönüştüğü²⁵, ana kayanın ise bu mimarinin bir parçası olarak planlandığı söylenebilir²⁶. Diğer yandan kentin parlak Roma İmparatorluğu sürecinde sahip olduğu klasik *nekropolis* alanına dair herhangi bir iz yoktur. Bu durum Metropolis'te arkeolojik araştırmaların başlangıcından itibaren çalışmaların kent merkezi olarak kabul edilen tepe ve yakın çevresinde yoğunlaşması ile ilişkilidir. Büyük bir olasılıkla Roma Dönemi *nekropolis*'i Metropolis'in güney düzlüklerinde bulunmaktadır.

2.1. ANA KAYAYA OYULMUŞ SANDUKA MEZAR

Metropolis kent merkezinde bugüne kadar tespit edilen en erken mezar örnekleri bu tiptedir²⁷. Mezarlar basit bir biçimde kayaya oyulmuş dikdörtgen formlu bir tipolojiye sahiptir. Üzerleri işlenmemiş şist plakalar ya da düzgün kesilmiş kireçtaşı levhaların yan yana dizilmesi ile kapatılmaktadır. Topoğrafyasının kolay işlenebilen, yontulmaya uygun şist kayaç yapısı bu tip mezarların kentte uygulanmasının nedeni olarak açıklanabilir. Benzer mezar örnekleri Metropolis'e yakın konumdaki kentlerde de oldukça yaygındır²⁸.

M1 ve M2

Kentin güney yamacında, tiyatronun sahne binasının batı kısmında 1997 yılında yürütülen kazılarda tespit edilen M1 ve M2, Tiyatro'nun inşasından önce alanın *nekropolis* olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Geç Hellenistik Dönem'den itibaren bu *nekropolis* alanının genişleyen şehir planlamasına dâhil edildiği düşünülmektedir²⁹. Şist ana kayanın 0,55x1,95 m. ölçülerinde oyulması ile hazırlanmış olan M1'in içinde bir kadın iskeleti tespit edilmiş ve mezar hediyesine rastlanmamıştır³⁰ (Şek. 4). M1 ile yan yana bulunan M2'nin düzensiz planlandığı, mezar sahibinin ana kayanın içine açılan bir sanduka yerine doğrudan ana kayanın üzerine yatırıldığı görülmüştür. Mezar hediyeleri ve iskelet düzensiz bir şekilde iç içe geçmiştir. Tespit edilen mezar hediyeleri arasında kırmızı astarlı çift kulplu bir kâse ve bir *hydria*

Şekil 4: M1 ve M2, Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem, Metropolis Kazı Arşivi. / M1 ve M2, Late Classic-Early Hellenistic Period, Metropolis Excavation Archive.

²⁵ Oda mezarlarda kullanılan malzeme, uygulanan teknik ve işçilik, bölgedeki kentlerde Roma İmparatorluk Dönemi itibarıyla yaygınlaşmıştır. Şimşek 2002: 41-45; Koçak 2013: 27; Şimşek/Bilgin 2015: 116; Steskal 2019: 361, 373, Fig. 5; Mert/Kuru 2019: 159, Görsel 15.

²⁶ Ana kayanın yapıyla birlikte planlanması Metropolis'e yakın konumdaki Priene antik kentinde de görülmektedir. Mert/Kuru 2019: 147, Görsel 9.

²⁷ Metropolis'te bu tipte 9 adet mezar görülmektedir. Mezarların uğradığı yoğun tahribat nedeniyle detaylı bir tanımlama yapmak mümkün olmadığından bu çalışmada sadece 3 tanesine değinilmiştir (M1, M2, M3).

²⁸ Tamsü-Polat: 2015: 96, 103, res. 3; Mert/Kuru 2019: 147; Ürk-

mez/Akın-Ürkmez 2017: 113-114, res. 5; Baldoni 2019: 8-10.

²⁹ Bu iki mezarın yanı sıra, antik tiyatronun alt *cavea*'sının batıdaki ilk kerkisinde ana kayaya oyulmuş 6 mezar daha tespit edilmiştir (Şek. 1: M9-M14). Bu mezarlarda iskelet ve buluntuların tahrip edildiği ya da soyulduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple çalışmada bu mezarlara ayrıntılı bir şekilde değinilmemiş olsa da kentin Geç Hellenistik Dönem öncesi *nekropolis*'inin sınırları konusunda önemli buluntular olduklarını belirtmek gerekir. Söz konusu mezarlarda, siyah astarlı çift kulplu bir kâse ve bir kolye tespit edilmiştir. Bu buluntuların M2'de tespit edilen eserler ile aynı süreci yansıtmaması, bölgenin kentleşme öncesi *nekropolis* alanı konusundaki düşünceleri desteklemektedir. Meriç 2003: 42-43; Ekin-Meriç 2010: 19-20.

³⁰ Meriç 1999: 336.

yer almaktadır³¹. Eserlerin tamamı Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. M2'nin düzensiz yapısına rağmen buluntu açısından M1'den daha nitelikli olması, M1'deki iskelet ve mezar hediyelerinin sonraki bir süreçte mezardan çıkarılarak hemen yan tarafa ana kayanın üzerine düzensizce yerleştirildiği, boşalan mezara ise başka bir definin yapılmış olabileceğini akla getirmiştir³². Buna benzer bir düzenlemeyi Metropolis'e yakın bir konumda bulunan Nif Dağı'nın Ulucak tarafındaki *nekropolis* alanında görebilmek mümkündür³³.

M3

Antik tiyatronun güney yamacında 2009 yılında tespit edilen M3, şist ana kayaya oyulmuş bir mezardır³⁴ (Şek. 5). Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir *peristilli* evde³⁵ yürütülen arkeolojik kazılar esnasında yapının çevresi ile olan ilişkisinin araştırılması sırasında bulunan 2,10x0,60 m. ölçülerindeki mezarın üzeri kabaca şekillendirilen dikdörtgen formlu şist levhalarla kapatılmıştır³⁶. Şist plakaların kaldırılmasının ardından mezarın soyulmadan günümüze kadar korunduğu anlaşılmıştır. Doğu-batı doğrultulu uzanan kadın iskeletinin çevresine düzgünce yerleştirilmiş olan mezar hediyeleri arasında 41 adet pişmiş toprak *unguentarium*³⁷, bir çift altın küpe, 3 adet oval, 1 adet dikdörtgen bronz ayna, gümüş bir kaşık, üzerinde Apollon ve arı kabartması bulunan 2 adet altın aplik³⁸, kemikten imal edilmiş bir kulak kaşığı, yivli çubuk şeklinde 2 adet obje, bir figürin ve silindirik formlu içi boş 2 adet obje bulunmaktadır³⁹ (Şek. 6).

İskelet üzerinde uzmanlar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda mezar sahibi hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır⁴⁰. Buna göre 25 yaşlarında genç bir kadın olduğu anlaşılan mezar sahibinin 1,49/1,55 m. boyunda ve en az bir kez doğum yaptığı varsayılmaktadır⁴¹. İskelette herhangi bir yaralanma ya da hastalığa dair iz olmadığı için ölüm nedeni tam olarak anlaşılamamıştır. Sağ alt ve üstteki dişlerinin yanı sıra sol omzunda tespit edilen

Şekil 5: M3'ün Arkeolojik Kazı Çalışmaları Esnasındaki Tespiti, Metropolis Kazı Arşivi. / *Discovery of the M3 During Archaeological Excavations, Metropolis Excavation Archive.*

deformasyon, muhtemelen genç kadının hayattayken yaptığı yün eğirme işi ile bağlantılı görülmektedir. Mezar hediyesi olarak tespit edilen 2 kemik öreke de bu savı desteklemektedir⁴² (Şek. 6).

2.2. ANA KAYA OYGU ODA MEZAR

Kent *akropolis*'inin batı sırtında, yüzeyde izleri görülebilen bu tipte bir mezar odası 2013 yılında yapılan bir çalışma ile daha kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır (M4). Bu mezar tipi antik çağda Anadolu coğrafyasında yaygın olmakla birlikte dönemselsel olarak bir ayırım yaratmamaktadır⁴³. Metropolis örneğindeki oda mezar kentte şimdiye kadar mimari bir yapı elemanı kullanılmadan sadece kayanın yontulması ile inşa edilmiş tek mezar örneğidir (Şek. 7).

³¹ Meriç 2003: 42-43, 92-93.

³² Meriç 1999: 336.

³³ Ürkmez/Akın-Ürkmez 2017: 113, res. 5.

³⁴ Ekin-Meriç 2010: 19-42.

³⁵ Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2009: 123-127; Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2010: 195-200; Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2011: 166-167; Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2012: 313-315.

³⁶ Aybek/Öz/Ekin-Meriç 2011: 167.

³⁷ Baldıran 1998: 340; Indgjerd 2014: Find no 2001/32; Tamsü-Polat: 2015: 98, 104, Res. 36, MÖ 2. yy. (analoji için bkz.).

³⁸ Apollon kabartmalı aplik iskeletin çene kemiğinin üzerinde bulunmuştur. Arı kabartmalı diğer aplik ise ikonografik özellikleri bakımından Ephesos sikkelerindeki arı kabartmaları ile benzerlik içindedir.

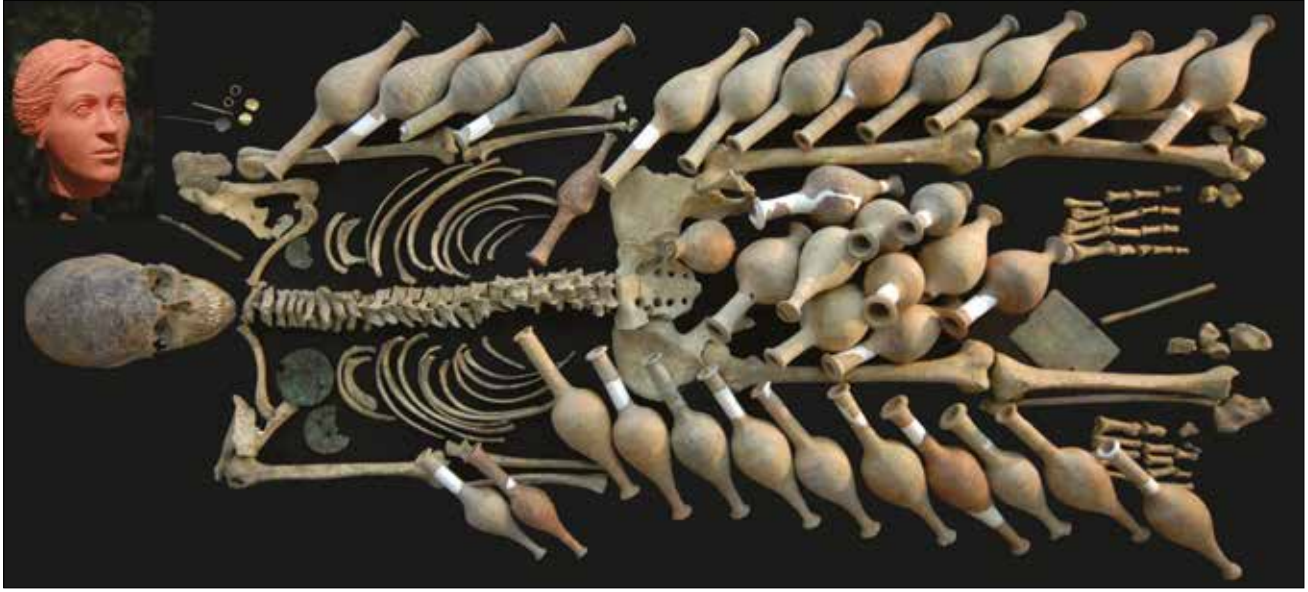
³⁹ Ekin-Meriç 2010: 31-41.

⁴⁰ Çağdır/Afşin/Aybek/Büyük 2014: 111.

⁴¹ Ekin-Meriç 2010: 23.

⁴² Ekin-Meriç 2010: 34, 40, Cat. 46-48.

⁴³ Baughan 2010: 284-285.

Şekil 6: M3'teki Mezar Hediye ve Kadın İskeleti, Metropolis Kazı Arşivi. / Tomb Gifts and Woman Skeleton from the M3, Metropolis Excavation Archive.

M4

Akropolis'in batı sırtında yer alan oda mezar tek birey için planlanmıştır. Mezar odası 3 m. derinliğinde, 2,10 m. genişliğinde ve 1 m. yüksekliğindedir. Mezar sahibinin yatırıldığı bölümde ana kayanın tıraşlanması ile düz bir yatak formu elde edilmiştir. Bu seki ise 2,40x0,95 m. ölçülerindedir. Mezar odasının 90 cm. genişliğindeki giriş bölümünde ana kayanın basamak şeklinde tıraşlanması ile odaya giriş sağlanmaktadır. Büyük oranda tahrip olan mezar odasının tavanı ise beşik tonoz formunda tıraşlanmıştır. Kaya mezarın dış cephesi ise mezar odasına oranla oldukça geniştir. Kayanın doğal yapısı gereği genişliği 12 m., yüksekliği ise yer yer 3 metreyi aşmaktadır. Mezarın dış cephesinde herhangi bir mimari üslup amacı güdülmemiştir. Sadece düz bir duvar görünümünde tıraşlanmıştır. Mezar odasının 1,70 m. kuzeyinde, dış cephe duvarına 0,55x0,90x0,65 m. ölçülerinde küçük bir niş açılmıştır (Şek. 7).

Mezar odasının içinde iskelet ya da mezar hediyesine dair bir buluntuya rastlanmamıştır. Fakat mezarın arkeolojik kazılar gerçekleşmeden önce dahi yüzeyde açık bir şekilde görülebilmesi uzun yıllar öncesinde gerçekleşmiş olabileceğini gösterir. 2013 yılında mezar odasının önünde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda Hellenistik Dönem ağırlıklı bir buluntu grubu ile karşılaşmıştır. Bunlar arasında basit firmisli kâse⁴⁴ (Şek. 1, Nr.1), kalıp yapımı, uzun taç yapraklı bezemeye sahip kâse⁴⁵ (Şek. 8, Nr. 2) ve gri-siyah

hamurlu tepsiler⁴⁶ (Şek. 8, Nr. 3), *unguentarium*⁴⁷ (Şek. 8, Nr. 4) ve *amphora* (Şek. 8, Nr. 5-6) parçaları yer alır. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen buluntular arasında güveç kapları⁴⁸ (Şek. 8, Nr. 8-10) vardır. *Akanthus* yaprağı formundaki kandil tutamağı ise (Şek. 8, Nr. 7) Augustus Çağı buluntuları arasındadır⁴⁹. Mezar çevresinden elde edilen bu buluntu grubundan hareketle mezarın Hellenistik Dönem'in sonlarına tarihlenmesi önerilmektedir.

2.3. TONOZLU ODA MEZAR

Metropolis'teki mezar anıtlarının tespitine yönelik kent *akropolis*'inin batı yamaçlarında yürütülen araştırmalarda iki adet tonozlu oda mezar tespit edilmiştir (M5, M6). Çalışmanın amacı yukarıda bahsi geçen 2009 ve 2013 yıllarında kazıları yapılan iki kaya mezarın, kent *nekropolis*'inin farklı bölgelerdeki sınırları hakkında ipuçları barındırıyor olmasıydı. Bu düşünce sebebiyle başlatılan çalışmalar sonuç vermiş ve birbirine 6,5 m. mesafede, aynı aksta, girişleri güneybatıya bakan bu iki tonozlu oda mezar ortaya çıkarılmıştır (Şek. 1). Bu tip mezar yapıları Anadolu'daki birçok antik kentte Hellenistik Dönem'den Erken Bizans Dönemi'ne kadar yoğun olarak tercih edilmiştir⁵⁰. Bunun en büyük nedeni kireç harç yardımıyla dere taşı, moloz ya da tuğladan

⁴⁴ Ladstätter 2005: K309 (analoji için bkz.).

⁴⁵ Rotroff 1997: Pl. 109, 621 (analoji için bkz.).

⁴⁶ Mitsopoulos-Leon 1991: Taf. 94, F6 (analoji için bkz.).

⁴⁷ Baldiran 1998: 340; Dündar 2008: 108, Kat. No. U62; Özdiğer 2016: 245-246, kat. no. U3, MÖ 2. yy. (analoji için bkz.).

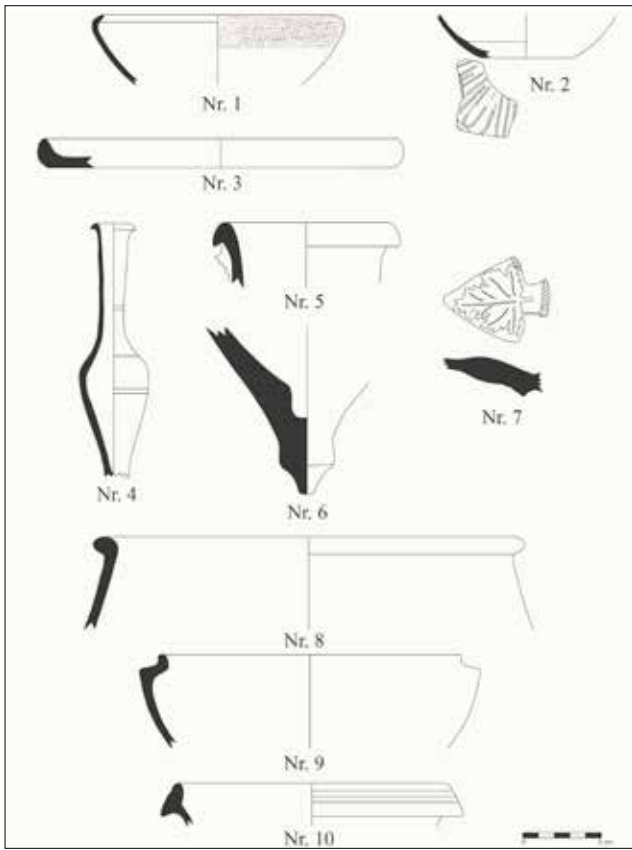
⁴⁸ Wintermeyer 1984: Abb. 1, 1 (TH II); Abb.2, 3 (LHI); L26; Ladstätter 2005, K 238 (analoji için bkz.).

⁴⁹ Mitsopoulos-Leon/Lang-Auinger 2007: Taf. 178, L179 (analoji için bkz.).

⁵⁰ Şimşek/Bilgin 2015: 116.

Şekil 7: Kaya Mezar (M4), Metropolis Kazı Arşivi. / *Rock-cut Tomb (M4), Metropolis Excavation Archive.*

Şekil 8: Kaya Mezar (M4) Önündeki Kazılarda Bulunan Seramik Örnekleri. / *Ceramic Samples Found in Front of the Rock-cut Tomb (M4).*

basitçe örülerek inşa edilen ekonomik bir mezar tipi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu mezar yapılarının içinde genellikle aynı kan bağına sahip bireyler yer almaktadır. Mezar hediyeleri yapının arka duvarının

ortasında bulunan bir niş bölümüne⁵¹ ya da mezar sahibinin etrafına uygun bir şekilde yerleştirilir. Metropolis'teki örnekler de bu genelleme kapsamında yer almaktadır. Tonozlu mezar yapılarının tek odalı, dromoslu ve avlulu gibi birçok farklı varyasyonu bulunmaktadır⁵². Mimaride basık tonozlu ve yüksek tonozlu yapılar tarihlenmede bir nebze belirleyici olabilir. Ancak tonozlu oda mezarların özellikle Roma Dönemi'nde çok geniş bir tarih aralığında tercih edilmesi ve kullanılan malzemenin niteliğinin pek değişmemesi mimarinin tarihlenme özelliğini engellemektedir. Tonozlu oda mezarlar Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde ise "hypoge" denilen, duvarlarında renkli fresklerin bulunduğu yapılar olarak da görülmektedir. Bu hypoge tipindeki mezarların içinde kline olarak "arcosolium" isminde bir seki kullanılır⁵³. Bu sekinin üst bölümü kemerlidir ve mezar sahibi arcosolium içindeki niş bölümüne ya da içinde bulunan lahdin üstüne yatırılır⁵⁴.

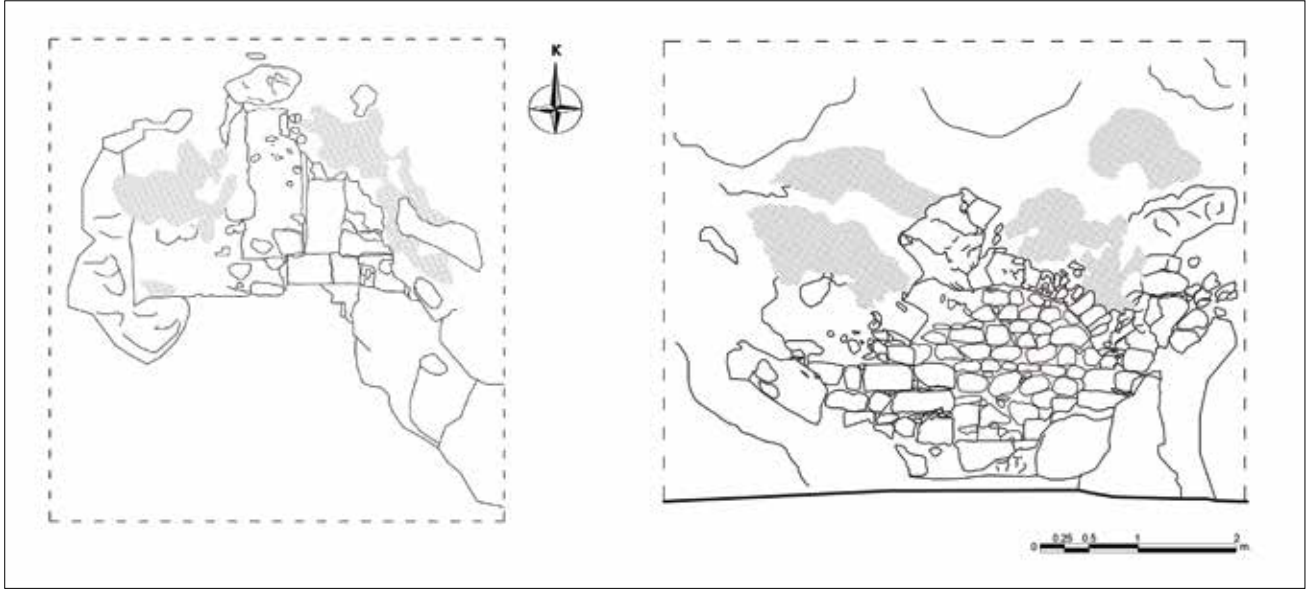
Tonozlu oda mezar örneklerinden bir diğeri de akropolis'in kuzeybatı sırtlarında tespit edilen M7'dir (Şek. 1-2). Bu mezar odasının yukarıda değinilen tonozlu oda mezarlardan farkı, kesme taş duvar örgüsünün kullanılması ve mezar odasının tek kişilik tasarlanmasıdır.

⁵¹ Şimşek/Bilgin 2015: 116.

⁵² Bu tip mezar yapılarının görüldüğü kentler arasında Hierapolis, Laodikeia, Trapezopolis, Attouda, Eumenesia, Tripolis, Magnesia ad Maeandrum, Ephesos, Priene, Miletos, İasos, Euromos, Mylasa, Bargylia, Arsione, Germanikopolis, Selinus, Iotape, Kelenderis, Anazarbus, Elaiussa Sebaste ve Anamur yer almaktadır. Bkz. Şimşek 2002: 41-45; Koçak 2013: 27; Şimşek/Bilgin 2015: 116.

⁵³ Ivison 2017: 164.

⁵⁴ Ivison 2017: 164.

Şekil 9: M5, Plan ve Cephe Çizimi. / M5, Plan and Facade Drawing.

M5 ve M6

Akropolis'in batı sırtlarında yürütülen araştırmalarda tespit edilen M5 ve M6 arasında 6,5 m. mesafe vardır. Oda mezarların ikisi de aynı inşa tekniğine sahiptir. Moloz taşlarla örülmüş duvarlarda birleştirici malzeme olarak kireç harç kullanılmıştır. Her iki mezar odası da tonozludur ve kazılar esnasında tonozların büyük bir bölümünün bitki kökleri vb. doğal deformasyon nedeniyle çökmüş olduğu anlaşılmıştır (Şek. 11, 13). M5'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda yapının 2,38m. yüksekliğinde, 2,30m. genişliğinde ve 2,50m. derinliğinde olduğu görülmüştür (Şek. 1, 11). Girişin eni 0,97x0,52m.'dir. Mezarın içinde, girişin sağında ve solunda doğu-batı yönünde birer seki yer almaktadır. Karşılıklı duran bu iki seki, moloz taş örülerek yükseltilmiş ve üst bölümü kireçtaşından bir levha ile kaplanmıştır. Güney taraftaki seki kuzeydekine nazaran büyük ölçüde tahrip olmuştur. Her ikisi de 0,60 m. yüksekliğe, 2,50 m. uzunluğa, 0,90 m. genişliğe sahiptir. Aralarında 0,50 m. boşluk vardır. Mezar odasının zemini ana kayanın tıraşlanması ile düzleştirilmiştir. Ayrıca mezar odasının yan duvarları da ana kayaya dayandırılarak inşa edilmiştir (Şek. 11). Ana kayanın benzer şekilde yapıyla birlikte planlanması Metropolis ve yakın çevresindeki kentlerde uygulanan yaygın bir yöntemdir⁵⁵.

Arkeolojik kazılar M5'in geçmişte tahrip edildiğini ortaya çıkarmıştır. Güneydeki sekinin durumu ve mezar içinde tespit edilen dağılmış kemikler bu düşünceyi

desteklemektedir. Mezar odasında tespit edilen seramik parçaları Hellenistik ve Roma Dönemi'ne aittir. Hellenistik Dönem örnekleri içinde balık tabağı (Şek. 12, Nr. 11)⁵⁶, *amphora* (Şek. 12, Nr. 12)⁵⁷, basit firnisli seramikler ve *unguentarium* (Şek. 12, Nr. 13)⁵⁸ bulunmaktadır. Buna ek olarak Hellenistik Dönem ve sonrasında kullanılmaya devam eden ve benzerlerine Ephesos'ta rastladığımız gri-siyah hamurlu tepsiler (Şek. 12, Nr. 14)⁵⁹ de bulunmuştur. Bunun yanı sıra Hellenistik ve Roma Dönemi'nde sıkça karşılaşılan günlük kullanım kaplarından biri olan leğen (Şek. 12, Nr. 15)⁶⁰ ve Hellenistik Dönem örneklerinin Roma Dönemi'ndeki devamı olarak bilinen üç adet *unguentarium* (Şek. 12, Nr. 16)⁶¹ tespit edilmiştir.

M5'te olduğu gibi M6 da moloz taşların kireç harçla örülmesi ile inşa edilmiş, tonozlu bir oda mezardır (Şek. 13). Yapı, giriş hariç üç taraftan ana kayaya dayandırılmıştır. Mezar odasının iç yüksekliği 1,63 m., genişliği 2 m., derinliği ise 2,63 m.'dir. Eşik 0,50x0,70 m. ölçülerindedir. İki defin bölümü arasında

⁵⁶ Mitsopoulos-Leon 1991: Taf. 7, mit-leon A35. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı; Sparkes/Talcott 1970: Fig.10, Nr. 1065; Rotroff 2003: Scale 2, Nr. 55; Küçük 2006: Lev. 18, Kat. Nr. 46, MÖ 225 civarı (analoji için bkz.).

⁵⁷ Vnukov 2003: 22,51 6a (analoji için bkz.).

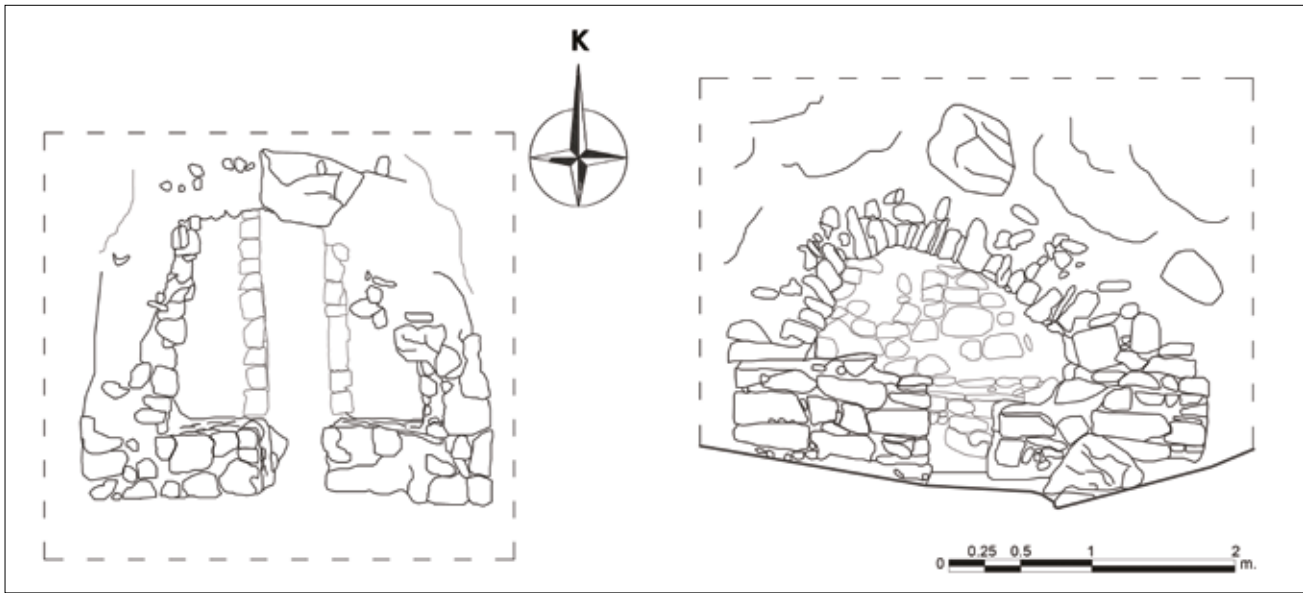
⁵⁸ Gürler 1994: Lev. 29, Nr. 140; Dündar 2008: 109, Kat. No. U70; Özdilek 2016: 245, kat. no. U2, MÖ 2. yüzyıl ortaları (analoji için bkz.).

⁵⁹ Güngör 2005: Nr. 84,86, MS 1. yüzyılın ilk yarısı (analoji için bkz.).

⁶⁰ Güngör 2005: Nr. 282, MS 1. yüzyılın başları (analoji için bkz.).

⁶¹ Yaşar 2010: Lev. XII, U80, MÖ 1. yüzyıl sonları; Dündar 2008: 126, Kat. No. U140; Özdilek 2016: 246, kat. no. U5, MS 50-100 (analoji için bkz.).

⁵⁵ Mert/Kuru 2019: 147, Görsel 9. Metropolis Antik Kenti'nde Zeus Krezimos Kutsal Alanı, Stoa, Tiyatro, Aşağı Roma Hamamı-Palaestra Kompleksi yapılarında ana kaya tıraşlanarak kısım yapıya dâhil edilmiştir.

Şekil 10: M6, Plan ve Cephe Çizimleri. / M6, Plan and Facade Drawing.

Şekil 11: Tonozlu Oda Mezar (M5), Metropolis Kazı Arşivi. / Vaulted Tomb (M5), Metropolis Excavation Archive.

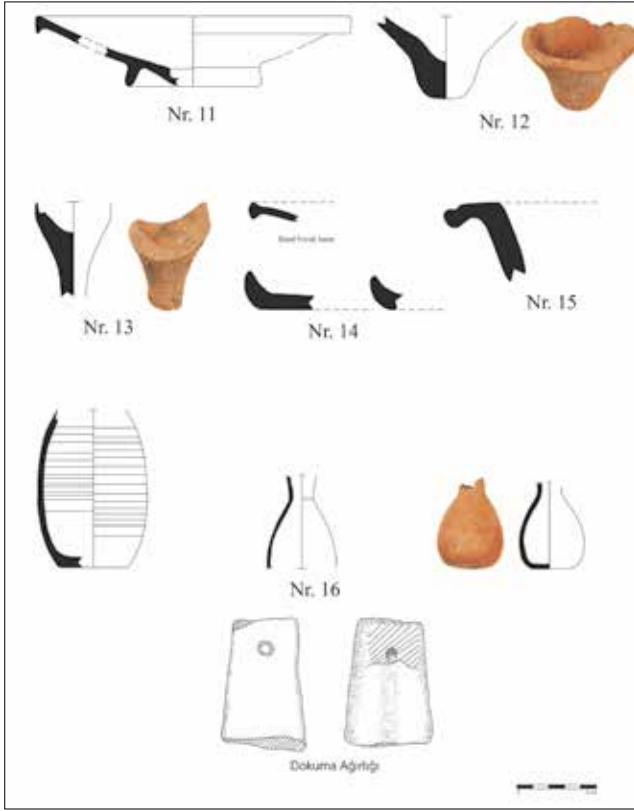
kalan koridor eşik genişliği ile aynı ölçülere sahiptir. M5'teki sekiler uzun duvarlara karşılıklı yerleştirilmiş idi. M6'da ise odanın üç duvarını çevirecek şekilde sıralanmışlardır (Şek. 13). Bu bağlamda odada 3 adet defin vardır. Defin bölümleri 0,55 m. yüksekliğinde, 0,63 m. genişliğinde ve 2 m. uzunluğundadır. Mezar odası içindeki kazı çalışmaları M5'te olduğu gibi bu yapının da uzun zaman önce tahrip edilmiş ve soyulmuş olduğunu göstermektedir. Defin bölümündeki iskeletler dağınık halde bulunmuştur. A-B-C olarak nitelendirilen (Şek. 13) 3 defin bölümünün etrafında tespit edilen buluntu sayısı M5'e göre daha fazladır (Şek. 14). Çevreleri tek sıra tuğla örgü ile sınırlandırılarak birbirinden ayrılmıştır. Tuğla set ile duvar arasına ölü ve mezar hediyeleri yerleştirildikten

sonra mezarın üzeri duvardan tuğla sete kadar düzgün şist parçaları ile örülerek kapatılmaktadır. Şist parçalara ait kalıntılar duvar üzerinde görülebilmektedir (Şek. 13). Bu yöntemin mezarın üzerine yeni bir defin alanı yaratmak amacıyla mı yoksa sadece mezarın üzerini örtmek için mi yapıldığı yeterince anlaşılır değildir. Özellikle kuzeydeki defin bölümü "A" tamamen yok olmuştur.

Mezar içinde dağınık halde tespit edilen seramik parçaları arasında Hellenistik Dönem'e ait tepsi (Şek. 15, Nr. 17)⁶² ve *unguentarium* (Şek. 15, Nr. 18)⁶³ parçaları, Roma

⁶² Güngör 2005: Nr.84, MS. 1. yüzyılın ilk yarısı (analoji için bkz.).

⁶³ Gürler 1994: Lev. 29, Nr. 140; Dündar 2008: 109, Kat. No.

Şekil 12: M5'te Bulunan Seramik Örnekleri. / Ceramic Samples Found in the M5.

Dönemi'ne ait testi (Şek. 15, Nr. 19)⁶⁴ ve günlük kullanım kapları (Şek. 15, Nr. 20)⁶⁵ bulunmaktadır. "A" kodlu defin bölümünde 3 adet kandil, 1 adet bronz ayna ve 3 adet bronz küçük obje ele geçmiştir (Şek. 14). Kandiller ve bronz ayna MS 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İlk kandil örneği kırmızı astarlı volütlü kandiller sınıfına aittir⁶⁶ (Şek. 16, Nr. 21). Kandilin *discus*'unda iç içe geçmiş üç halkanın çevrelediği bir tavus kuşu yer almaktadır. İkinci kandil ise beyaz astar üzerine kırmızı boyalıdır ve "U burunlu kandiller" sınıfına girmektedir⁶⁷ (Şek. 16, Nr. 22). İç içe iki halkanın çevrelediği *discus*'ta bir kısmı korunmuş *amphora* betimlemesi bulunur. Son kandil buluntusu da (Şek. 16, Nr. 23) beyaz astar üzerine kırmızı boyalıdır. İç içe geçmiş iki halka *discus*'u çevreler ve içinde herhangi bir betimleme yoktur. Bu eser "kalp burunlu kandiller" grubuna aittir⁶⁸.

U70; Özdelek 2016: 245, kat. no. U2, MÖ 2. yüzyılın ortaları (analoji için bkz.).

⁶⁴ Güngör 2005: Nr. 255, MS 1. yüzyılın ilk yarısı (analoji için bkz.).

⁶⁵ Güngör 2005: Nr. 312-332, MS 1. yüzyılın ilk ve ikinci yarısı (analoji için bkz.).

⁶⁶ Ladstätter 2005: Taf. 200, K827; Güngör-Alper 2018: 29, Kat. Nr. 46-48, (Loeschke 1919, Tip V; Broneer 1930, Tip XXIV) MS 1. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁶⁷ Ladstätter 2005: Taf. 174, K416, Taf. 175, K417-K419; Güngör-Alper 2018: 23-25, Kat. Nr. 13-28 (U burunlu kandiller) MS 1.-2. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁶⁸ Ladstätter 2005: Taf. 200, K824; Güngör-Alper 2018: 20-23, Kat. Nr. 1-12 (kalp burunlu kandiller) MS 1.- 2. yüzyıl (analoji

Şekil 13: Tonozlu Oda Mezar (M6), Metropolis Kazı Arşivi. / Vaulted Tomb (M6), Metropolis Excavation Archive.

Şekil 14: M6, Tonozlu Oda Mezar, Metropolis Kazı Arşivi. / Vaulted Tomb (M6), Metropolis Excavation Archive.

Bu defin bölümünde tespit edilen bir diğer buluntu bronz aynadır⁶⁹ (Şek. 16, Nr. 24). Dikdörtgen formlu ayna büyük ölçüde korunmuş olsa da tek yüzüne yapılmış olan kaplama korozyon nedeniyle parlaklığını yitirmiştir (Şek. 14).

"B" kodlu defin bölümünde ele geçen buluntular arasında iki adet kandil (Şek. 17, Nr. 25-26), bir adet bronz kaşık (Şek. 17, Nr. 27)⁷⁰ ve bir adet cam yüzük taşı (Şek. 17, Nr. 28) vardır. 25 no'lu kandil, "kalp burunlu kandiller" sınıfına ait olup, MS 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁷¹. Kandilin *discus* bölümünde iç içe geçmiş iki halkanın ortasında, sağ ön pençesini bir *amphora* üzerine koymuş dişi aslan figürü bulunmaktadır. 26 no'lu kandil buluntusu ise beyaz astarlıdır ve *discus*'u büyük oranda noksandır⁷².

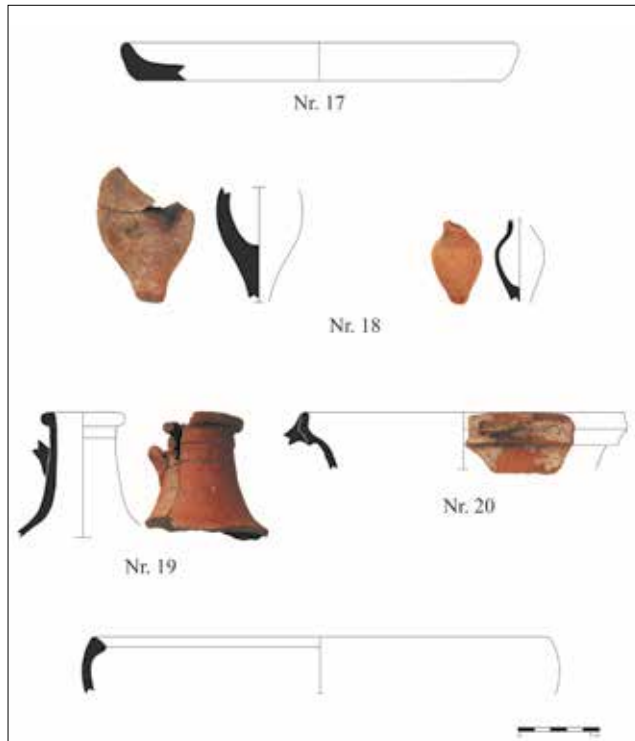
için bkz.).

⁶⁹ Ekin-Meriç 2010: Kat. Nr. 45; Aybek/Gülbay/Durak 2016: Kat. Nr. 5, Fig. 3, Kontekstten MS 1.-2. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁷⁰ Ekin-Meriç 2010: Kat. Nr. 41; Davidson 1952: Pl. 85, Nr. 1396; Başaran/Kasapoğlu 2013: 133, MS 1.-2. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁷¹ Ladstätter 2005: Taf. 203, K869, K870; Güngör-Alper 2018: 20-23, Kat. Nr. 1-12 (kalp burunlu kandiller) MS 1.- 2. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁷² Ladstätter 2005: Taf. 198, K798, K799, Taf. 200, K826; Gün-

Şekil 15: M6'da Mezar Hedyesi Olarak Sunulmuş Seramik Örnekleri. / Ceramic Samples Presented as tomb gifts in the M6.

“C” kodlu defin bölümünde iki parça halinde ele geçmiş olan cam *unguentarium*'un restorasyonu yapılmış ve eser tümlenmiştir (Şek. 14, 17, Nr. 29). Bu *unguentarium* benzer örneklerden ve arkeolojik kontekstten yararlanılarak MS 1. yüzyıl ortası ile 2. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir⁷³.

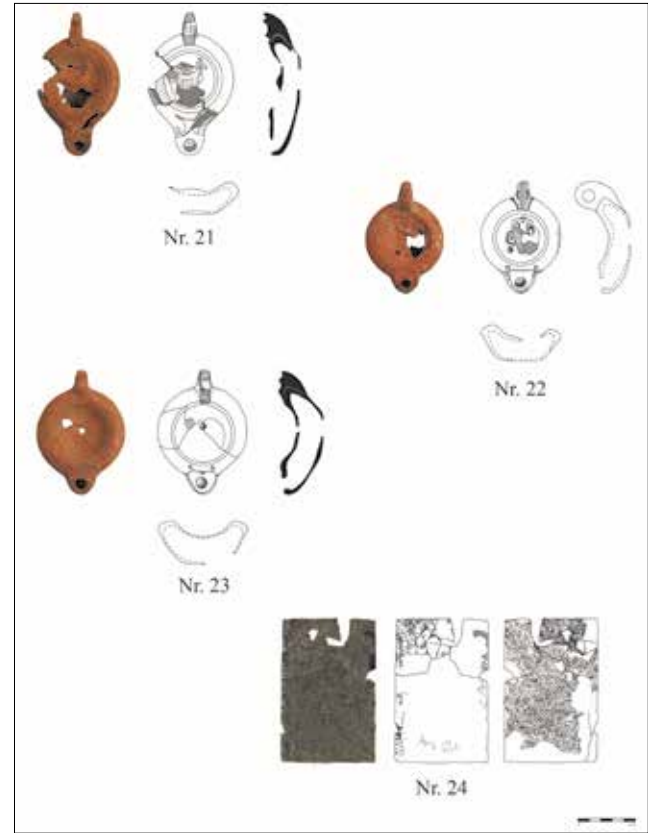
Batı Anadolu'da örneğine sıkça rastlanan tonozlu oda mezarlar, inşa edildikleri yamaç bölgeler ve kullanılan malzemenin cinsi açısından benzer özellikler sergilemektedir. Özellikle ana kayanın mezar odasını çevrelemesi ya da kısmen bir bölümünde tıraşlanarak kullanılması, Magnesia ad Maeandrum kentindeki tonozlu oda mezarlarla olan benzerliği gözler önüne sermektedir⁷⁴. Bu bağlamda Metropolis'teki örneklerle diğer antik kentlerde görülen mezar odalarını kıyaslayabilme imkânı elde edilmiştir. Duvarlarda kullanılan taşlar birçok bölgede moloz, dere taşı gibi yaygın ve ekonomik bir malzemedan sağlanırken, birleştirici olarak kireç harç tercih edilmektedir⁷⁵. Metropolis'te de bu moloz taşlar kent içinden sağlanmıştır. Mezarların bulunduğu güney yamaçlar kayalık bir bölge olduğu için yer yer bu alandan taş alınmış olabileceği düşünülmektedir. Bu tipteki mezar odalarının içi sıvalı

gör-Alper 2018: 31-32, Kat. Nr. 51-54 (Bailey 1988, Tip Eph-B3), MS 1.- 2. yüzyıl (analoji için bkz.).

⁷³ Isings 1957: Form 28a.

⁷⁴ Koçak 2013: 27.

⁷⁵ Steskal 2019: 361, 373, Fig. 5.

Şekil 16: M6 “Defin Bölümü A” Çevresinde Mezar Hedyesi Olarak Sunulmuş Seramik Örnekleri ve Bronz Ayna. / Ceramic Samples and Bronze Mirror Presented as Tomb Gifts around the M6 “Burial Section A”.

ve bazı örneklerde fresklerle bezenmiştir⁷⁶. Metropolis örneklerinde ise düz sıva parçaları tespit edilmiş olup, renklendirilmiş olabileceklerine dair herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Mezar odalarından toplanan küçük eserler ve seramik parçaları MÖ 2.-MS 2. yüzyıl aralığına aittir. Fakat bunlardan bazılarının yamaçtan akan toprakla birlikte mezarın içine girmiş olabileceği dikkate alınırca özellikle defin bölümü ve çevresinden ele geçen buluntuların tarihlendirme için daha belirleyici olduğu kabul edilir. Mezar hedyesi olarak sunulmuş buluntular arasında yer alan 5 adet kandil, bronz ve cam objeler ağırlıklı olarak Geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir. M5 ve M6'da tespit edilen seramik parçaları ile küçük buluntular arasında tarihsel bir uyum görülmektedir. Bu doğrultuda buluntuların ağırlıklı olarak kullanıldıkları tarih aralığına ve mezar mimarisinin farklı antik kentlerdeki örnekleri ile yapılan karşılaştırmalara bakarak Metropolis'teki her iki oda mezarın da MS 1. yüzyılda inşa edildiğini söylemek mümkündür.

⁷⁶ Şimşek/Bilgin 2015: 116; Steskal 2019: 361, 373, Fig. 5.

M7

Akropolis'in kuzeybatı sırtında 2016 yılında tespit edilen M7, 1,90x2,20 m. ölçülerinde tonozlu bir oda mezardır⁷⁷. Bu oda mezarın M6 ve M7'den farkı moloz taş yerine isodomik duvar tekniğinde inşa edilmiş olması ve tek kişilik tasarlanmasıdır. Düzgün kesilmiş ve yüzeyleri murçlanmış blokların arasında kireç harç kullanılmıştır. Mezar odasının zemini şist kayaç yapısının tıraşlanması ile düzleştirilmiş ve mezar sahibinin yatırılmasına hazır hale getirilmiştir. Mezar odasının içinde iskelet ya da mezar hediyesine dair bir buluntuya rastlanmamıştır. Fakat yapının önünde mezar sahibini ya da sahiplerini tanımladığı düşünülen bir yazıt bulunmuştur⁷⁸.

Şekil 17: M6 “Defin Bölümü B ve C” Çevresinde Mezar Hediyesi Olarak Sunulmuş Objeler. / *The Objects Presented as Tomb Gifts Around the M6 “Burial Section B and C”*.

⁷⁷ Mezar şahsi mülk sınırlarında yer aldığı için detaylı arkeolojik kazı ve incelemesi gerçekleştirilememiştir.

⁷⁸ Yazıt bir ailenin üç jenerasyonunun isimlerini ve akrabalık ilişkilerini belirtmektedir. Buna göre, Das ve Thoas'ın babası olan Milon'un babasının ismi Thoas'tır. Tatis ise Milon'un eşi ya da Kettasis'in kızı olarak tanımlanabilir. Bu kuşak tanımlamasını ifade eden yazıtın M7'deki mezar sahibi ya da sahipleri ile ilişkili olup olmadığı konusunda kesin bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Yazıtın çevirisi ve yorumlanmasına katkı sağlayan Prof. Dr. B. Dreyer'e teşekkür ederiz.

Μίλων Θεάντος

Milon, Thoas'ın oğlu

Τάτις Κεττάσιος

Tatis, Kettasis'in Kızı/Karısı

Δᾶς Μιλῶνος

Das, Milon'un oğlu

4 Θόας Μιλῶνος

Thoas, Milon'un oğlu.

Mezarın tarihi konusunda kesin bir şey söylemek zordur. İnşa tekniği ve işçilik detaylarından yola çıkarak MS 1. yüzyıl süreci önerilebilir. Oda mezar ve çevresi kapsamlı bir çalışmaya dâhil edildiğinde daha kesin tarihleyici verilere ulaşılması mümkün olacaktır.

2.4. TÜMÜLÜS**M8**

Antik kent merkezinin yaklaşık 2 km. güneyinde Dedecik-Heybelitepe'de tespit edilen tümülüs (M8) İmparatorluk Dönemi'nde genişleyen *nekropolis* sınırlarını ifade etmesi açısından oldukça önemlidir (Şek. 2). Tümülüs, kentte şimdiye kadar bu tipte tespit edilen tek mezardır⁷⁹. Tümülüs'ün çapı 14 m., yüksekliği ise 4,5 m. kadardır. Mezar odasının *isodomik* duvar tekniğiyle inşa edildiği görülmektedir (Şek. 18). Yüzeyleri işlenmiş olan blokların arasında kireç harç kullanılmıştır⁸⁰.

2.5. BASİT TOPRAK GÖMÜ TİPİ MEZAR

Metropolis kent merkezindeki Bizans Kilisesi'nin çevresine 10 adet basit toprak gömü mezar tespit edilmiştir (Şek. 19). Tuğla çatıklı bu mezarların tamamı Hıristiyanlık sürecine aittir⁸¹. Kilisenin yanı sıra, Zeus *Krezimos* kutsal alanı ve *akropolis*'teki sarnıç çevresinde de Hıristiyanlık Dönemi'ni yansıtan basit toprak gömü mezarlarla karşılaşmıştır⁸². Bu mezarların tamamı Metropolis'in Hıristiyanlık sürecini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bir mezar hediyesinden söz etmek mümkün değildir. Zeus *Krezimos* kutsal alanına Hıristiyanlık sürecinde gömü yapılması, pagan inancının sonlanmasına rağmen alanın kutsallığını koruduğunu göstermektedir⁸³ (Şek. 20). Mezarların çevresinde bulunan bir *pithos*'un içinde yanık reçine tabakası tespit edilmiştir (Şek. 21).

⁷⁹ Metropolis'e yakın konumda bulunan Pancar, Arslanlar, Dağkızılca ve Kuşçuburun mahallesi sınırlarında yer alan tümülüsler, bölgede bu geleneğin başka örneklerle de temsil edildiğini göstermektedir; Evren/İçten 1993: 179-196; Peker 2015: 308.

⁸⁰ Tümülüs'ün bulunduğu parsel şahsi mülk olduğundan detaylı kazı ve araştırma çalışmaları henüz yapılamamıştır.

⁸¹ Şahin 2018: 2798, 2810, Resim 17.

⁸² Aybek/Gülbay 2019: 24.

⁸³ Aybek/Gülbay 2019: 241-252.

Şekil 18: M8, Mezar Odasının Duvarları, Metropolis Kazı Arşivi. / M8, Walls of the Burial Chamber, Metropolis Excavation Archive.

Bu madde üzerinde gerçekleştirilen analizler *pithos*'un içindeki maddenin sığla ağacı reçinesi olduğunu göstermiştir⁸⁴. Bölgede endemik bir bitki türü olan sığla ya da günlük ağacı reçinesinin cenaze törenleri sırasında buhurdanlıklarda tütsü olarak kullanılması dikkat çekicidir⁸⁵.

Metropolis'te görülen basit toprak gömü mezarların tamamı Bizans Dönemi ve sonrasını kapsamaktadır. Kent merkezinin farklı bölgelerinde görülebilen bu mezarların *nekropolis* sınırlarından bağımsız olarak planlandığını gösteren birçok örnek vardır. Bu buluntulardan oluşan bir mezar topluluğu kendi içinde yeni bir *nekropolis* planlaması oluşturacak şekilde Araplitepe Bizans Kilisesi çevresinde ortaya çıkarılmıştır (Şek. 19). Kilisesinin

Şekil 19: Araplitepe Bizans Kilisesi Çevresi Tuğla Çatıklı Mezarlar, Metropolis Kazı Arşivi. / Brick Chassis Tombs Around the Araplitepe Byzantine Church, Metropolis Excavation Archive.

⁸⁴ Maddenin analizi Ege Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Botanik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Serdar Gökhan ŞENOL tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁸⁵ Ürker/Yılmaz/Öztürk/Çobanoğlu 2014: 155, 182.

çevresinde 10 adet mezar tespit edilmiştir. Mezarların tamamı doğu-batı doğrultusunda, başları batıda ve kolları göğüs ve karın üzerinde birleştirilmiş şekilde ortaya çıkarılmıştır. Benzer bir düzenleme Ephesos'taki Meryem Ana Kilisesi'nin içinde ve çevresinde görülür⁸⁶. Bu mezarlardaki iskeletlerin pozisyonu da tıpkı Metropolis'te olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda, başları batı yönünde

Şekil 20-21: Zeus Krezimos Kutsal Alanındaki Hristiyan Mezarları ve Sığla Ağacı Reçinesi, Metropolis Kazı Arşivi. / Christian Tombs in the Zeus Krezimos Cult Place and Sweetgum Tree Resin, Metropolis Excavation Archive.

ve kolları göğüs üzerinde bağlanmış şekildedir⁸⁷. Araplitepe Kilisesi'ndeki mezarlarda tespit edilen iskeletler, kadın, erkek veya çocuk ayırımı yapılmadan karışık bir şekilde gömüldüklerini göstermektedir. Erkeklerde kollar dirsekten bükülerek karın üzerinde, kadınlarda ise göğüs üzerinde birleştirilmiştir⁸⁸ (Şek. 19). Ayrıca kentin farklı bölgelerinde yine Hristiyanlık Dönemi ve sonrasına ait olan mezarlar görülebilmektedir (Şek. 2).

⁸⁶ Pülz 2011: 71.

⁸⁷ Pülz 2011: 71.

⁸⁸ Kara 2014: 70. 22.

Şekil 20-21: Zeus Krezimos Kutsal Alanındaki Hıristiyan Mezarları ve Sığla Ağacı Reçinesi, Metropolis Kazı Arşivi. / *Christian Tombs in the Zeus Krezimos Cult Place and Sweetgum Tree Resin, Metropolis Excavation Archive.*

3. SONUÇ

Metropolis'in sivil yaşamına dair birtakım somut bulgulara ulaşmak ve *nekropolis* sınırlarını anlayabilmek adına hazırlanan bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular kentte araştırılmaya açık yeni bir alanın varlığını gözler önüne sermektedir. Hıristiyanlık Dönemi öncesine ait olan mezarların değerlendirilmesi sonucunda kentin Torbalı Ovası'na bakan doğu ve güneydoğu yamaçları dışında kalan bölgenin *nekropolis* olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. *Nekropolis* sınırları tarihsel süreç boyunca aynı kalmamış, Metropolis'teki şehirleşme ve nüfusun arttığı dönemlerde kent merkezinin genişlemesi *nekropolis* sınırlarının da giderek kent merkezinden daha uzağa taşınmasına yol açmıştır. Antik kentin şehirleşme evresinin başlangıcı olarak kabul edilen MÖ 3. yüzyıl öncesine ait mezar buluntuları antik kentin güney yamaçlarında yer almaktadır. M1 ve M2'nin yanı sıra *koilon*'da tespit edilen 6 adet kaya mezar, söz konusu şehirleşme öncesi *nekropolis* alanı konusunda ipuçları sunmaktadır. Hellenistik Dönem'de başlayan şehirleşme süreciyle birlikte yeni kamu yapıları inşa edilmiş ve şehirleşme öncesi *nekropolis* alanına bir tiyatro inşa edilmiştir. Kent sınırlarının genişlemesiyle birlikte *nekropolis* alanı da daha güneye taşınmıştır.

MÖ 2. yüzyılın ortasına tarihlendirilen M3 genişleyen *nekropolis* sınırlarını hakkında bilgi verir. Bu süreçte kentin batı ve kuzeybatı yamaçlarında da defin faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Çünkü antik kentin batı ve kuzeybatı yamaçları hiçbir zaman şehirleşme alanına dâhil edilmemiştir. Bunu en iyi ifade eden yapılaşma Hellenistik kent surlarıdır (Şek. 1). *Akropolis*'i çevreleyen bu surlar kuzey ve güneyden çıkarak yamaç boyunca devam eden ve kentin doğu yamaçlarını koruyan ikinci bir surla çevrenmektedir. Metropolis'in batı ve kuzeybatı yamaçlarının bu surların dışında bırakılması alanın çağlar boyunca *nekropolis* olarak kullanıldığını açıkça ifade etmektedir (Şek. 2). Fakat bu yamaçların yetmemesi *nekropolis* sınırlarının güneye doğru genişleyerek ovaya kadar yayılmasına neden olmuştur. Kentin 1 km. güneyinde Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu düşünülen M8, *nekropolis* sınırlarının güneydeki yayılım alanının oldukça geniş olduğunu gözler önüne sermektedir (Şek. 2).

Bizans Dönemi'nde kentin nüfusun azalması ve Hıristiyanlık inancının benimsenmesi pagan inancına göre definlerin yapıldığı *nekropolis* alanına artık gömü yapılmadığını göstermektedir. Bu süreçte kent merkezinde kilise çevresinde ve kentin farklı bölgelerinde gömülere rastlanmaktadır. Zeus Krezimos Kutsal Alanında, *akropolis*'teki su sarnıcının çevresinde ve *Balneum*'da yürütülen kazılarda bölgenin Hıristiyanlık ve İslamiyet sürecini yansıtan mezarlar tespit edilmiştir (Şek. 2). Söz konusu mezarlığın 100 m. kuzeyinde yer alan ve günümüzde halen gömü yapılabilen bir Yörük Mezarlığı muhtemelen *Balneum* çevresindeki mezarların devamı olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla MS 6. yüzyıldan sonra kent merkezindeki definlerde kullanılan ortak bir alanın olduğunu söylemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- AYBEK, S. 2008.
“Metropolis”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 6: 98-101.
- AYBEK, S. 2009.
İonia I Heykel, Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı, Homer Kitabevi, İstanbul.
- AYBEK, S., EKİN-MERİÇ, A., ÖZ, A. K. 2009.
Metropolis, İonia’da Bir Ana Tanrıça Kenti, Homer Kitabevi, İstanbul.
- AYBEK, S., ÖZ, A. K., EKİN-MERİÇ, A. 2009.
“Metropolis 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara:123-138.
- AYBEK, S., ÖZ, A. K., EKİN-MERİÇ, A. 2010.
“Metropolis 2008 Yılı Kazı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 195-234.
- AYBEK, S., ÖZ, A. K., EKİN-MERİÇ, A. 2011.
“Metropolis 2009 Yılı Kazı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 166-181.
- AYBEK, S., ÖZ, A. K., EKİN-MERİÇ, A. 2012.
“Metropolis 2010 Yılı Kazı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 313-336.
- AYBEK, S. 2014.
“Aybek, S.; “Ausgrabungen am unteren (Han Yıkığı) römischen Bad und an der Palästra in Metropolis (Ionien): Ein kurzer Bericht mit epigraphischem Anhang”, B. Dreyer (Hg.). *Die Surveys im Hermos – und Kaystrostal und die Grabungen an den Thermen von Metropolis sowie am Stadion von Magnesia am Mäander (Ionien)*, Orient & Occident in Antiquity, Band 1, Berlin: 107-124.
- AYBEK, S., ARSLAN, B. 2015.
“Metropolis’de Bulunan MS. 2.-3. Yüzyıl Tarihli İon Sütun Başlıkları”, Emre Okan, Cenker Atila (Eds.); *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan (Studies in Honour of Ömer Özyiğit)*, Ege Yayınları, İstanbul: 29-44.
- AYBEK, S. 2016.
“Metropolis’te Bulunan Üç Roma Hamamı, Şehir Planlama, Mimari Özellikler ve Sosyal Kontekst Bakımından Kısa Bir Değerlendirme”, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı 153, İstanbul: 109-124.
- AYBEK, S., GÜLBAY, O., DURAK, E. 2016.
“Metropolis’ten Bronz Aletler, Gereçler ve Aksesuarlar”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Arkeoloji Dergisi*, Sayı 21, İzmir: 141-168.
- AYBEK, S., GÜLBAY, O., ARSLAN, B., BALIM, Y., CANSEVEN, U. 2017.
“2016 Yılı Metropolis Çevresi Yüze Araştırması”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Bursa: 303-318.
- AYBEK, S., GÜLBAY, O., CANSEVEN, U. 2019.
“2017 Yılı Metropolis Çevresi Yüze Araştırması”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara: 333-348.
- AYBEK, S., GÜLBAY, O. 2019.
“The Cult of Zeus Krezimos at Metropolis. Previous Observations on the Sacred Area and Cult”, B. Engels, S. Huy, C. Steitler (Hrsg.), *Natur und Kult in Anatolien, Byzas 24*, Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul, Ege Yayınları, İstanbul: 241-252.
- BALDIRAN, A. 1988.
“Stratonikeia’ dan Unguentariumlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Konya: 335-356.
- BALDONİ, D. 2019.
“Burial Customs in Hellenistic Iasos. Archaeological Evidence from the Area of the “Prehistoric Necropolis”, E. Özer (ed.), *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (23 – 26 Temmuz 2018)*, Aizanoi IV, Bilgin Kültür Sanat, Ankara: 3-32.
- BAŞARAN, C., KASAPOĞLU, H. 2013.
“Parion Kazısı Metal Buluntuları”, *III. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisinde Metal: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar*, ODTÜ Arkeometri Anabilim Dalı, Ankara: 126-140.
- BAUGHAN, E. 2010.
“Lidya Gömü Gelenkleri”, N.D. Cahill (ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 273-304.

- ÇAĞDIR, A. S., AFŞİN, H., AYBEK, S., BÜYÜK, Y. 2014.
“The Woman of Metropolis”, *Bulletin of the International Association for Paleodontology*, Vol. 8, Issue 1: 111.
- DAVIDSON, G. R. 1952.
Corinth, Volume XII, The Minor Objects, The American School of Classical Studies at Athens Princeton, New Jersey.
- DREYER, B., ENGELMANN, H. 2003.
Die Inschriften von Metropolis, Die Derkete für Apollonios: Städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom, Teil 1, Dr. Rudolf Halbert GMBH, Bonn.
- DÜNDAR, E. 2008.
Patara Unguentariumları, Ege Yayınları, İstanbul 2008.
- EKİN-MERİÇ, A. 2010.
“Hellenistic Tomb of a Young Woman from Metropolis”, *ÖJh, Band 79*, Wien 2010, s. 19-41.
- EKİN-MERİÇ, A. 2013.
Metropolis İonia III, Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları, Homer Kitabevi, İstanbul.
- EVREN, A., İÇTEN, C. 1993.
“Torbalı Pancar Tümüsü Kurtarma Kazısı”, *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: 179-196.
- GÜNGÖR, E. 2005.
“Metropolis Kenti Ada-7 İçerisindeki Konut Seramiği”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- GÜNGÖR-ALPER, E. 2018.
Metropolis’de Bulunan Roma Dönemi Kandilleri, Gece Akademi, Ankara.
- GÜRLER, B. 1994.
“Metropolis’in Hellenistik Dönem Seramiği”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İzmir.
- HEAD, B. V. 1892.
Catalogue of the Greek Coins of Ionia, Printed by British Museum, London.
- HERLING, L., KASPER, K., LICHTER, C., MERİÇ, R. 2008.
“Im Westen nichts Neues? Ergebnisse der Grabungen 2003 und 2004 in Dedecik-Heybelitepe”, *Istanbul Mitteilungen*, Band 58: 13-65.
- INDGJERD, H. 2014.
“The Grave Goods of Roman Hierapolis, An Analysis of the Finds From Four Multiple Burial Tombs”, University of Oslo, Department of Archaeology, Conservation and History, Master Thesis, Oslo 2014.
- ISINGS, C. 1957.
Roman Glass From Dated Finds, Archaeologica Traiectina: 2, Groningen.
- IVISON, E. A. 2017.
“Funerary Archaeology”, P. Niewöhner (ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, Oxford University Press, New York: 160-175.
- KARA, O. 2013.
“Attaleia (Antalya) Antik Kenti’nde Bir Bizans Gömü Alanı”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 22. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Adana: 67-84.
- KAYIŞ, Y. 2012.
Aydın Vilayeti Salnamelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid’in Hayır Eserleri, Torbalı Belediyesi Kültür Yayınları I, İzmir.
- KEIL, J., PREMERSTEIN, A.v. 1914.
Breicht über Eine Dritte Reise in Lydien, Ausgeführt 1911 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- KOÇAK, İ. E. 2013.
“Magnesia ad Maeandrum Mezar Tipolojisi”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.
- KÜÇÜK, T. 2006.
“Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- KÜLZER, A. 2011.
“Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihine Bir Genel Bakış”, D. Falko, S. Ladstätter (ed.), *Bizans Döneminde Ephesos*, Ege Yayınları, İstanbul: 29-46.
- LADSTÄTTER, S. 2005.
“Keramik”, H. Thür (ed.), *Das Hanghaus 2 in Ephesos, Die Wohneinheit 4. Baubefund, Ausstattung, Funde*, Forschungen in Ephesos VIII /6, Wien: 230-358.

- MERİÇ, R. 1982.
Metropolis Ionien: Ergebnisse Einer Survey-Unternehmung in der Jahren 1972-1975, Königstein, Hain.
- MERİÇ, R. 1995.
“Metropolis Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *15. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 419-424.
- MERİÇ, R., ERSOY, A. 1996.
“1994 Yılı Metropolis Kazı Çalışmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 37-46.
- MERİÇ, R., ERSOY, A. 1997.
“Metropolis 1995 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *18. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 419-424.
- MERİÇ, R. 1998.
“Metropolis 1996 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *19. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 333-342.
- MERİÇ, R. 1999.
“Metropolis 1997 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 335-352.
- MERİÇ, R., ERSOY, A., MERİÇ, Ş., TOPANTAŞ, G., EKİN, A., ÖZ, A., K., ALTINER, A. 2000.
“Metropolis 1998 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 227-236.
- MERİÇ, R., ÖZ, A. K., EKİN, A. 2002.
“Metropolis 2000 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Ankara: 87-98.
- MERİÇ, R. 1999.
“Metropolis 1197 Yılı Kazı Raporu”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara: 335-352.
- MERİÇ, R., SCHACHNER, A. 2000.
“Ein Stempelsiegel des spaeten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis in Ionien”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLII/1-2000: 85-102.
- MERİÇ, R. 2003.
Metropolis: Ana Tanrıça Kenti, Mas Matbaacılık, İstanbul.
- MERT, İ., H., KURU, B. 2019.
“Priene Nekropoller”, M. Şahin, G. Özkılınç, A. S. Özbey (eds.), *Apollonia a. R. Araştırmaları*, Band 2, Nekropol ve Peyzaj Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler, Bursa: 145-164.
- MITSOPOULOS-LEON, V. 1991.
Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos, IX, 2, 2, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Schindler, Wien.
- MITSOPOULOS-LEON, V., LANG-AUINGER, C. 2007.
Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. 2. Teil: Funde klassischer bis römischer Zeit, Forschungen in Ephesos, IX, 2, 3, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- ÖZDİLEK, B. 2016.
“2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri”, *Olba*, Sayı:24, Mersin: 217-266.
- PEKER, M. 2015.
“İzmir İli Nif Dağı Kazısı Buluntusu Altın Diademler”, *Mediterranean Journal of Humanities*: 307-312.
- PÜLZ, A. M. 2011.
“Bizans Dönemi’nde Ephesos’un Görünüşü”, D. Falko, S. Ladstätter (ed), *Bizans Döneminde Ephesos*, Ege Yayınları, İstanbul: 47-75.
- ROTROFF, S. 1997.
Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, Agora XXIX, Princeton.
- ROTROFF, S., OLIVER J. A. 2003.
The Hellenistic Pottery From Sardis: The Finds Through 1994, Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 12, Harvard University Press, Cambridge MA.
- SPARKES, B. A., TALCOTT, L. 1970.
The Athenian Agora: 12, American School of Classical Studies at Athens, Princeton New Jersey.
- STESKAL, M. 2019.
“Ephesos’ta İnhumasyon ve Kremasyon”, E. Özer (ed.), *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (23 – 26 Temmuz 2018)*, Aizanoi IV, Bilgin Kültür Sanat, Ankara: 357-376.

ŞAHİN, M. 2018.

“Apollonia Nekropolü Kurtarma Kazıları 2016-2017 Mezar Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *TEKE: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Volume 7/4, Türkiye: 2788-2812.

ŞİMŞEK, C. 2002.

“Trapezopolis Antik Kenti Nekropolü -II-“, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı 111, İstanbul: 41-45.

ŞİMŞEK, C., BİLGİN, M., OKUNAK, M. 2015.

“Laodikeia Nekropollerini ve Mezar Tipleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Arkeoloji Dergisi*, Sayı 20, İzmir 2015: 111-157.

TANSU-POLAT, R. 2015.

“Stratonikeia Akdağ Nekropolü ve Gümü Geleneklerine Dair Gözlemler”, B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia Çalışmaları I, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Ege Yayınları, İstanbul: 95-106.

ÜRKER, O., YILMAZ, T., ÖZTÜRK, Ş., ÇOBANOĞLU, N. 2014.

“Anadolu’da Sığla Ormanları’nın Çevre Sosyoloji Kapsamında İncelenmesi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, Türkiye: 153-187.

ÜRKMEZ, Ö., AKIN-ÜRKMEZ, S. 2017.

“Nif Yakınlarındaki Ulucak 476 *Villa Rustica*’sına Ait Bir Nekropolis”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 155, İstanbul: 107-126.

VNUKOV, S. J. 1984.

Prichernomorskie Amfory Iv. do n.é.--II v. n.é. (Karadeniz Bölgesi’nin MÖ. 1.- MS. 2. yüzyıl Amphoraları), Institut Arkheologii RAN, Moskova 2003.

WINTERMEYER, U. 1984.

“Didyma, Bemerkungen zur Typologie und Chronologie der hellenistisch-kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik”, *Istanbuler Mitteilungen* 34, Tübingen: 241-248.

YAŞAR, A. 2010.

“Milet Müzesi’nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumları”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bilim Dalı, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2010.

ANTİK KAYNAKLAR

HIEROCLES,

Synecdemvs, Henrico Gelzer (çev.), Lipsiae, 1893.

KLAUDİOS PTOLEMAİOS.

Geographia, C. F. A. Nobbe (ed.), Lipsiae, 1845.

STRABO.

The Geography of Strabo, Book VI, Jones, H. L. (çev.), The Loeb Classical Library, Cambridge, 1960.

PONTOS BÖLGESİ'NİN İÇ KESİMİNDEKİ KAYA MEZAR GELENEĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (GAZIURA VE ZELA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN)

AN EVALUATION OF THE ROCK TOMB TRADITION IN THE INTERIOR OF PONTOS REGION (GAZIURA AND ZELA SAMPLES)

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 02 Mart 2020 | Received: March 2, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 03 Mart 2020 | Peer Review: March 3, 2020
Kabul: 15 Haziran 2020 | Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.007

Murat TEKİN *

Anahtar Kelimeler: Gaziura, Zela, İç Pontos, Kaya Mezarı, Hellenistik Dönem, Roma Dönemi

Keywords: Gaziura, Zela, Interior Pontos, Rock Tomb, Hellenistic Period, Roman Period

ÖZET

Pontos Bölgesi'nin genel olarak arkeolojik açıdan çok fazla araştırılmamış bir bölge olduğu bilinmektedir. Bölgede, kaya mezar geleneği açısından da durum pek parlak değildir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen Amasya (Amaseia) Kral Kaya Mezarları, Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine tarihlendirilen Ordu (Kotyora) Kaya Mezarları ile Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen az sayıdaki Tokat (Dazimon) il merkezi ağırlıklı kaya mezarlarının dışında, bölgenin kaya mezar geleneği konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu yüzden, Pontos'un Gaziura ve Zela bölgelerini (sırasıyla Turhal ve Zile ilçelerini) kapsayan iç kesimindeki kaya mezar geleneğiyle ilgili bilgiler, son derece sınırlıdır. Bu bağlamda, söz konusu bölgelerde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen kaya mezarlarından elde edilen veriler, Pontos'un iç kesimindeki kaya mezar geleneğine ışık tutması açısından önemlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: murat.tekin@gop.edu.tr ORCID: 0000-0003-3497-2791

Bu çalışmanın özeti, 27-29 Ekim 2017 tarihleri arasında Samsun'da düzenlenen III. Uluslararası "Eskiçağ'da Karadeniz ve Tekkeköy: Karadeniz'in Güney Kıyısında Eski Bir Yerleşme" adlı Arkeoloji Kongresi'nde sadece tebliğ olarak sunulmuştur.

Araştırdığımız kaya mezarları arasında; Turhal ilçesi, Şenyurt beldesi sınırları içerisinde yer alan Sivrikaya Kaya Mezarı ile Zile ilçesi, Evrenköy’de bulunan Kapıkaya Kaya Mezarı, anıtsal sayılabilecek görünüşleri ile dikkat çekicidir. Zile ilçesi, İğdir köyü Göz ve Ağılonü mevkilerindeki kaya mezarları ise, birbirlerine yakın konumda bulunmaları ve çok sayıda olmaları ile araştırma alanımızda genel olarak dağınık ve tekil örnekler şeklinde karşımıza çıkan diğer kaya mezarlarından farklı bir özellik gösterir.

Ele aldığımız kaya mezarlarında, tarihlendirmeye yardımcı olabilecek yazıt veya kabartma gibi herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu yüzden, kaya mezarlarının tarihlendirilmesinde öncelikle mezarların sahip olduğu mimari özellikler dikkate alınacaktır. Bununla birlikte, söz konusu mezarlar etkileşim bölgeleri bağlamında, Pontos Bölgesi ile bu bölgenin batı komşusu olan ve köklü bir kaya mezarı geleneğine sahip olan Paphlagonia Bölgesi’ndeki araştırılan ve tarihlendirilmesi yapılan kaya mezarları ile karşılaştırılacaktır. Ayrıca, Pontos’un güneyinde bulunan ve Antik Dönem’de Galatia ve Kappadokia Bölgesi sınırlarında yer alan Yozgat ilinin güneydoğusundaki Sarıkaya ilçesi sınırları içerisinde yer alan Karabacak köyünde bulunan kaya mezar örnekleriyle de mukayese edilecektir. Böylece, Pontos Bölgesi’nin araştırdığımız bu iç kesimindeki kaya mezar geleneği ile ilgili olarak genel ve kronolojik değerlendirmelerde bulunulacaktır.

ABSTRACT

Pontos Region is known to be an area that has not been archaeologically researched much. In the region, the situation is not very bright in terms of rock tomb tradition. Apart from the rock tombs of Amasya (Amaseia) King Rock Tombs dating back to the Hellenistic Period, Ordu (Kotyora) Rock Tombs dating back to the Late Hellenistic-Early Roman periods, and the few rock-based tombs of the centre of the province of Tokat (Dazimon) dating back to the Hellenistic Period, the rock tomb tradition of the region has not been examined in detail. Therefore, information about the rock tomb tradition in the interior of Pontos, which includes the Gaziura and Zela regions (Turhal and Zile districts respectively), is extremely limited. Thus, the rock tombs that were explored and evaluated during the surveys carried out by our team in these regions are important in terms of shedding light on the rock tomb tradition in this district, where little knowledge is available.

The Sivrikaya Rock Tomb, located within the boundaries of the Şenyurt town in Turhal district, and the Kapıkaya Rock Tomb in Evrenköy, in Zile district, are remarkable with their monumental views among the rock tombs we investigated. In terms of their being close to each other and being numerous, the rock tombs located in the Zile district, İğdir village Göz and Ağılonü locations are different from other rock tombs that we found in our research area usually in the form of scattered and individual samples.

No findings such as inscriptions or reliefs that could help dating were found in the rock tombs we studied. Therefore, the architectural features of the tombs will be taken into consideration while dating the rock tombs. Taken together, in the context of interaction zones, these tombs will be compared with other rock tombs, which are examined and dated in Pontos Region and in the Paphlagonia Region, which is the western neighbour of the Pontos Region and has a well-established rock tomb tradition. In addition, general and chronological evaluations will be made about the rock tomb tradition in this part of the Pontos Region, by comparing the rock tomb samples in the village of Karabacak, located in the borders of Sarıkaya district in the southeast of Yozgat province, which is located in the south of Pontos and which was in borders of the Galatia and Cappadocia Region in antiquity.

GİRİŞ

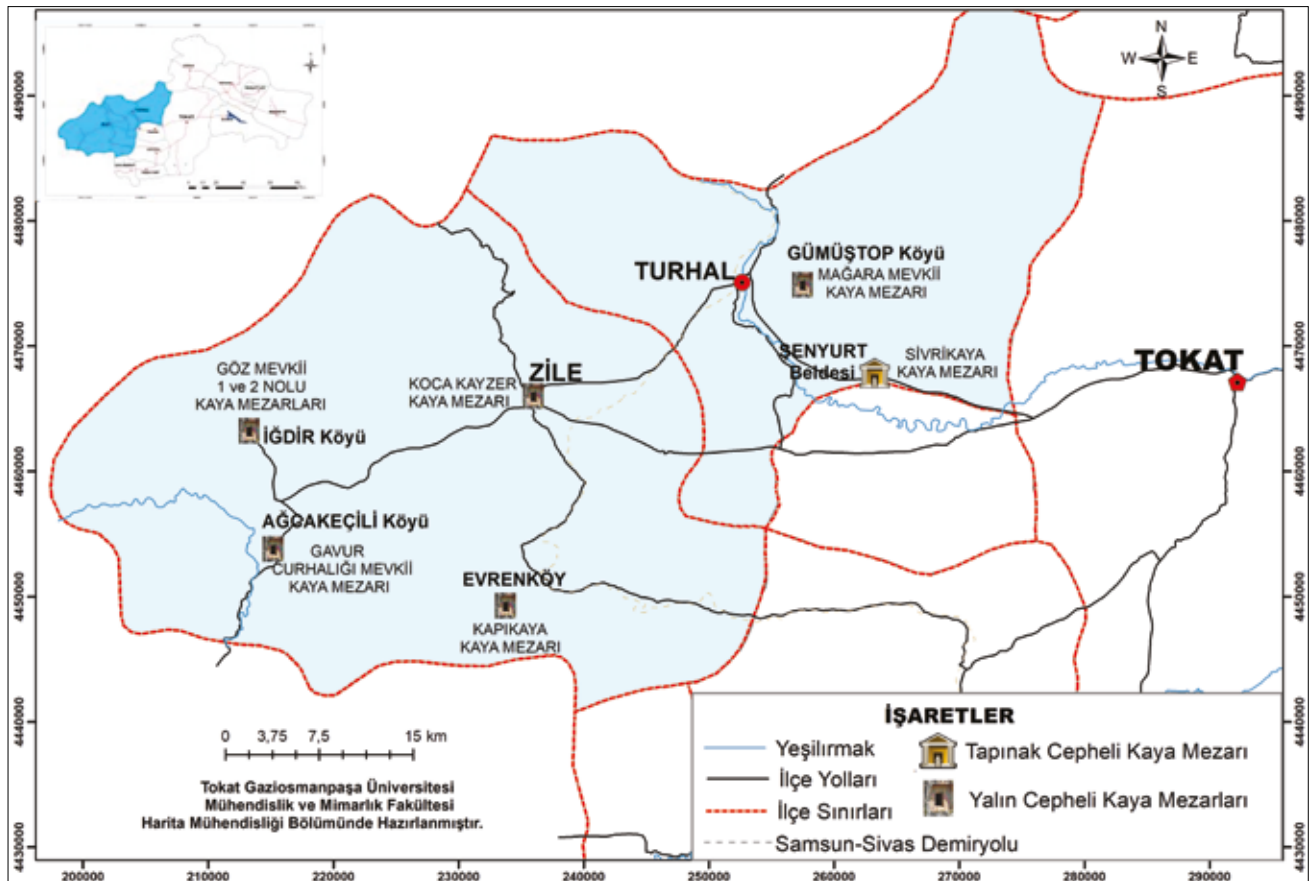
Tokat ili, Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde yer almakta olup, Orta Anadolu Bölgesi ile Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kesimini birbirine bağlayan coğrafi bir konuma sahiptir. Çalışmamızın konusunu oluşturan kaya mezarlarının bulunduğu Turhal ve Zile ilçeleri, Tokat ilinin batısında yer almaktadır (Res. 1). Turhal ilçesi, il merkezine 45 km; Zile ilçesi ise, 62 km mesafededir. Adı geçen ilçeler, Orta Yeşilirmak Havzası'nda, Yeşilirmak ve kolu olan Çekerek Irmağı ile sınırlanan sahanın takriben kuzeydoğu bölümünde yer alırlar¹. Yeşilirmak ve kolları tarafından sulanan bu ilçelerdeki Kazova, Turhal ve Zile ovaları, verimli bir tarım alanı haline gelmişlerdir². Bu bölgeye, Kalkolitik Çağ'dan itibaren insanoğlunun yerleşmesiyle³ birlikte, bölgede tarihi ve kültürel süreç başlamıştır.

Antik Dönem'de Iris olarak adlandırılan Yeşilirmak ve kolları tarafından oluşturulmuş söz konusu bölge; ılıman iklimi ve bereketli toprakları nedeniyle zengin

hububat ve narenciye üretiminin yanı sıra, hayvan yetiştiriciliği açısından da önemli bir yere sahipti. Burası, bu özellikleriyle Pontos'un çekirdek bölgesini meydana getirmekteydi⁴. Bu bağlamda, I. Mithradates'in (Ktistes, MÖ 301-266) Amaseia (Amasya) ile birlikte Gaziura (Turhal) ve Zela'yı (Zile) ele geçirmesi sonucu kurulan Pontos Krallığı'nın çekirdek bölgesini Yeşilirmak Havzası'nın oluşturduğu anlaşılmaktadır⁵.

MÖ 301 yılında Anadolu'nun kuzeydoğusunda Iris (Yeşilirmak) ile Lykos (Kelkit) havzalarında kurulan ve Hellenistik Dönem boyunca genişleyerek büyük bir devlet haline gelen Pontos Krallığı'nın bölgedeki egemenliğinin Romalılar tarafından sonlandırılmasından sonra, MÖ 64 yılından itibaren bölgede Roma hâkimiyeti başlamıştır⁶.

1997-2008 yılları arasında M. Özsait ve ekibi tarafından Turhal ve Zile ilçelerinde aralıklarla sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları⁷, söz konusu ilçelerde bulunan kültür varlıklarına dair önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır.

Resim 1: Yüzey Araştırması Çalışma Alanı / Study Area of the Survey

¹ Özçağlar 1989: 185.

² Özçağlar 1991: 62-63.

³ Özsait 1999: 94; Özsait 2007: 452; Dönmez 2007: 75-84.

⁴ Arslan 2007: 17-18.

⁵ Dönmez 2014: 18.

⁶ Arslan 2007: 11.

⁷ Araştırmalar hakkında bkz. Özsait 1999: 89-107; Özsait 2000: 73-88; Özsait 2007: 451-462; Özsait/Özsait 2010: 195-222.

2015-2017 yılları arasında, ekip üyesi olarak katıldığım Ş. D. Ful başkanlığında aynı ilçelerde sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları⁸, bu bilgilere yeni veriler ekleyerek bölgenin kültür tarihinin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda Antik Dönem’de, sırasıyla Gaziura ve Zela olarak adlandırılan Turhal ve Zile ilçelerinin kültür dokusunun önemli bir parçasını oluşturan kaya mezarları da araştırılmıştır.

Kaya mezar örneklerimizi tanımlamaya başlamadan önce, bu örneklerin hangi bölgelerle etkileşim içerisinde ve dolayısı ile hangi kültür çevresine ait olduklarının anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz için, Pontos Bölgesi ve bu bölgenin çevresinde görülen köklü kaya mezar geleneklerine sahip Phrygia, Paphlagonia ve Kappadokia’daki kaya mezar mimarisinin genel özelliklerine değinilecektir. Bu konuyla ilgili olarak, örneklerimiz söz konusu bölgelerdeki örneklerle karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, ele aldığımız kaya mezar örneklerimiz eşzamanlılık ve coğrafi yakınlık bağlamında, daha çok etkileşim içerisinde olabilecekleri düşünülen bölgelerdeki örneklerle mukayese edilecektir.

PHRYGIA, PAPHLAGONIA, KAPPADOKIA VE PONTOS KAYA MEZAR GELENEKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu başlık altında ele alınan bölgeler içerisinde, en erkene tarihlenen kaya mezarları Phrygia’da kaşımıza çıkar. Bu örnekler, MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan zaman diliminin ürünleridir. Bunların karakteristik özellikleri, genellikle yalın bir dış cepheye, küçük ve kare formlu bir giriş açıklığına sahip tek odalı kaya mezarları olmalarıdır. Dış cephedeki bu yalın mimari anlayışa karşılık, mezar odalarının iç tasarımları ahşap Phryg konut mimarisini kayaya işlenmiş haliyle taklit eder. Bu bağlamda, iç mimaride ahşap konut tavanlarının taklidi olan hafif içbükey ya da daha çok tercih edilen sivri tonozlu tavan formları görülür. Küçük boyutlarda olan mezar odalarındaki ölü yatakları veya tekneleri açıktır⁹. Zeminden yükseltilmiş olan tekli, ikili ve üçlü ölü yatağına sahip mezar odalarının yanı sıra, yalın; yani ölü yatağına sahip olmayan mezar odaları da vardır. Mezar odalarındaki ölü yataklarının bazıları at nalı veya boyunduruk şeklinde olan baş yastıklarına sahiptir¹⁰.

Dağlık Phrygia Bölgesi’nde, Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlendirilen kaya mezarlarının ise,

khamosorionlar, *arcosoliumlu* mezarlar ve oda mezarlar olmak üzere üç ana tipte olduğu ifade edilmiştir. “Kemerli nişli ve tekneli mezar” olarak da tanımlanabilecek olan *arcosoliumlu* mezarların diğer ana tiplere göre daha az uygulanmış bir düzenleme olduğu, oda mezarlarının ise, tek odalı ve iki odalı olmak üzere iki temel alt tipe ayrıldığı belirtilmiştir¹¹.

Paphlagonia kaya mezarlarının çok yönlü etkilerin ve geleneklerin bir karışımını sergilediği ve bazı açılardan, Phrygia kaya mimarisinin bir devamı olarak düşünülebileceği belirtilmiştir¹². Bu anlamda, MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan Paphlagonia kaya mezar geleneğinin, başta Phrygia kaya mezar geleneği olmak üzere, Akhaimenid mimarisi ve ikonografisi ve Hellen sanatı etkileriyle, Paphlagonia’nın kendi yerel ahşap konut mimarisinin harmanlanması suretiyle oluşturulduğu ve bu geleneğin kesintisiz bir şekilde Hellenistik ve Roma dönemleri içlerine kadar devam ettiği, Hellenistik Dönemle birlikte de kendi geleneğiyle çevresindeki Pontos ve Kappadokia bölgelerindeki kaya mezarlarını etkilemiş olduğu tespitinde bulunulmuştur. Paphlagonia Bölgesi kaya mezar geleneği denildiğinde ilk akla, sütunlarla taşınan beşik çatılı ya da düz damlı, ahşap bir konut cephesi mimarisinin kaya mezarının cephesine yansıtılması anlayışının geldiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, mezarların tipolojik olarak cephe mimarisine göre, beşik çatılı ve düz damlı, planda ise ön odalı (çok odalı) ve tek odalı kaya mezarları olarak iki gruba ayrıldıkları belirtilmiştir. Bütün tek odalı kaya mezarlarının kapılarının dikdörtgen ve düz olduğu, herhangi bir silme ya da söve izinin görülmediği ifade edilerek, bu mezarların olasılıkla düz bir kapı taşı ile kapatılmış olabileceği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Bu türden kaya mezarlarında, genellikle ölü yataklarının basit örnekler olsa bile görüldüğü, tavanlarının üçgen, düz ve tonozlu formlarda şekillendirilmiş olduğu ve son zikredilen formun özellikle Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde bölgede yaygınlaştığı dile getirilmiştir. Ayrıca, Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde Paphlagonia kaya mezar mimarisinde önemli değişikliklerin olduğu, bu kapsamda dış cephe açısından şematik de olsa düz damlı ve beşik çatılı¹³ örneklerin görüldüğü, ancak ilkinin yaygınlık kazandığı; planda ise, genelde mezar odalarının boyutlarının küçüldüğü ve daraldığı, böylece Hellenistik Dönem boyunca görülen anıtsal cephe kaya mezarlarının, Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde, yerini daha küçük ölçülerde tasarlanmış kaya mezarlarına bıraktığı; mezar odalarının ise, genellikle tonozlu olduğu ifade

⁸ Ekibimiz tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına dair bilgiler için bkz. Ful/Tekin/Akın/Susam 2017: 567-586; Ful/Tekin/Akın 2018: 483-495; Ful/Tekin/Temür/Susam/Akın 2019: 119-134.

⁹ Çevik 2003: 221-222, 228.

¹⁰ Doğanay 2009: 276.

¹¹ Kortanoğlu 2006: 29.

¹² Vassileva 2012: 250.

¹³ Bunların kaya mezar örneklerimizdeki karşılıklarını sırasıyla, yalın cephe ve üçgen alınlıklı cephe olarak tanımlayabiliriz.

edilmiştir¹⁴. Bu konuyla ilgili olarak, Roma mimari kültürünün en belirgin elemanları olan tonoz ve kemerin yapılarda yoğun olarak kullanılmaya başlanmasının, Roma etkisinin bir göstergesi olduğunun¹⁵ belirtilmesi gerekir.

Kappadokia'da, Argaios Dağı çevresindeki Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlendirilen kaya mezar örneklerinin iç mekan düzenlemesi ve dış cephe tasarımı açısından Kilikia örnekleriyle yakın bir paralellik gösterdiği belirtilmiştir. Örneklerin büyük bir bölümünün basit ve sade olmakla birlikte, daha nitelikli cephe tasarımlarına sahip örneklerin de bulunduğu bildirilmiştir. Genel olarak iç mekanların son derece sade olduğu, sayısı değişken olan ve ana kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuş olan taş yatak düzenlemesi dışında mezar odalarında hiçbir dekorasyon öğesine rastlanmadığı, buna karşılık kaya mezarına anıtsallık ve estetik kazandıran ayrıntıların dış cephede bulunduğu ifade edilmiştir¹⁶.

Pontos Bölgesi kaya mezar geleneği denildiğinde ilk akla gelen şüphesiz Amasya Kral Kaya Mezarları'dır. Biz de özellikle bu kaya mezar geleneği üzerinden Pontos'u irdelemeye çalışacağız. Bunu yaparken de söz konusu kaya mezarlarıyla ilgili araştırmalarının sonuçlarını bizlere aktaran R. Fleisher'in anlatımıyla konuyu ele alacağız.

Fleisher tarafından, Amasya kentinin yukarısındaki kayalıklarda yer alan Pontos Krallığı'nın en etkileyici arkeolojik kalıntıları olarak gösterilen beş büyük mezarın, Amasya'nın içindeki ve dışındaki diğer bazı mezarlarla birlikte, Urartu, Phrygia, Lykia, Karia ve Paphlagonia'daki öncellerinin ardından, Anadolu'da Arkaik'ten Hellenistik Döneme kadar uzanan kaya mezarlarının en son grubunu temsil ettiği belirtilmiştir. Amaseia'nın MÖ 281 ile 180 yılları arasında, yaklaşık bir yüzyıl boyunca Mithradates Hanedanlığı'nın başkenti olduğu ve bu süreçte I. Mithradates, Ariobarzanes, II. ve III. Mithradates ve I. Pharnakes olmak üzere beş kralın burada hüküm sürdüğü ifade edilmiştir. Bu krallarla ilişkilendirilen ve kraliyet nekropolü olarak tanımlanan beş büyük mezarın, sağdan sola doğru A'dan E'ye olmak üzere adlandırılan iki grup mezardan oluştuğu, bu mezarlardan Mezar A, B ve C'nin doğuda, Mezar D ve E'nin ise batıda bulunduğu bilgisi verilmiştir. Söz konusu mezarların ortak özellikleriyle ilgili olarak şu tespitlerde bulunulmuştur: Mezarların inşası sırasında, kayalarda bağımsız yapılar izlenimini vermek için hepsinin koridorlarla çevrenmesi planlanmıştır. Bu türden mezarların prototipleri, MÖ 4.

yüzyılda Karia'da, Kaunos, Telmessos ve diğer yerlerde bulunabilir. Beş mezarın diğer bir ortak özelliği, mezar odalarına girişlerin ancak bir merdivenle ulaşılabilen yükseklikteki konumudur. Bu durum, Nakş-i Rüstem ve Persepolis'teki I. Dareios'dan III. Dareios'a kadar uzanan Akhaimenid kraliyet mezarlarının yüksek girişleriyle karşılaştırılabilir. Sadece tek veya en azından çok sınırlı sayıda cesedi yerleştirmek için tasarlanmış olan mezar odaları, kenarları boyunca uzanan sekiler olsun ya da olmasın, oldukça küçüktür. Antik Dönem'deki kraliyet mezarlarının görünümünün bugünkünden çok farklı olduğunu ortaya koyan sütun izlerine rastlanmıştır. Bu izler, beş mezarın üçünün cephesinin sütunlu cepheler olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Mezar A altı, B ve D'nin her biri dört sütunlu olmak üzere Ion düzeninde bir cepheye sahipti. Koridorların şekline ve uygulamanın bazı teknik detaylarına göre, mezarların kronolojik sıralaması, Mezar A: I. Mithradates, Mezar C: Ariobarzanes, Mezar B: II. Mithradates, Mezar D: III. Mithradates, Mezar E: Pharnakes'e ait şeklindedir. Mezarlar doğrusal, mantıksal bir gelişmeyi takip etmez. Çünkü, üçgen alınlıklı, altı sütunlu bir ön girişe sahip olan Mezar A'yı, kemerli alınlıklı ve sütunsuz bir ön girişe sahip olan Mezar C takip eder. Mezar C'yi ise, üçgen alınlıklı, dört sütunlu bir ön girişe sahip olan Mezar B ve D izler. Bu grubun en sonunda, kemerli alınlıklı ve sütunsuz bir ön girişe sahip olan Mezar E bulunur¹⁷.

Yukarıda ifade edilen kaya mezar örnekleri bağlamında Pontos kaya mezar mimarisinin genel özelliklerine, Ş. Dönmez'in bu konuyla ilgili olarak verdiği bilgiler ışığında¹⁸ şu eklemeler yapılabilir: Kayaya oyulmuş basamaklarla ulaşılan mezarların ön cephesi güneye ya da güneybatıya bakmaktadır. Dolayısı ile mezarlar basamaklar üzerinde yükselen bir platformun üzerindedir. Mezarlara giriş platform zemininden daha yüksekteki dikdörtgen bir kapıyla sağlanmıştır. Giriş kapısının hemen önünde sunak ya da masa benzeri bir mimari elemanın yerleştirilmesi için açılan yuva ve delikler mevcuttur. Mezar odası, kareye yakın dikdörtgen veya dikdörtgen planlı olup, tavan formu Mezar A örneğinde düz iken, diğer örneklerin hepsinde tonozludur.

Pontos Bölgesi kaya mezar geleneğine, örneklerimizin bu bölge içerisinde yer almasından dolayı doğal olarak daha ayrıntılı olarak değindikten sonra, makalemizin konusunu oluşturan kaya mezar örneklerimizi tanımlamaya geçebiliriz.

¹⁴ Dökü 2008: 17-125.

¹⁵ Durukan 2012: 76.

¹⁶ Durukan 2012: 23.

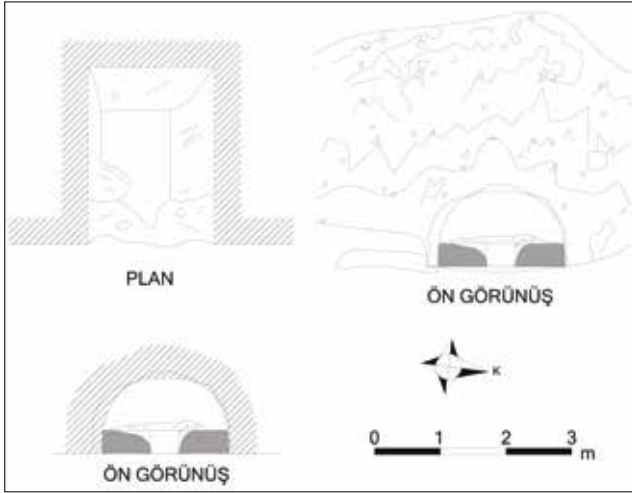
¹⁷ Fleischer 2009: 109-115. Bu mezarlarla ilgili değerlendirmeler hakkında bkz. Fleischer 2009: 116-118.

¹⁸ Dönmez 2014: 21-27.

GAZIURA (TURHAL) BÖLGESİ KAYA MEZARLARI GÜMÜŞTOP (DAZYA) KÖYÜ MAĞARA MEVKİİ KAYA MEZARI (RES. 2-3)

Resim 2: Gümüştöp Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı /
Gümüştöp Village Mağara Location Rock Tomb

Resim 3: Gümüştöp Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı Planı /
Gümüştöp Village Mağara Location, The Plan of Rock Tomb

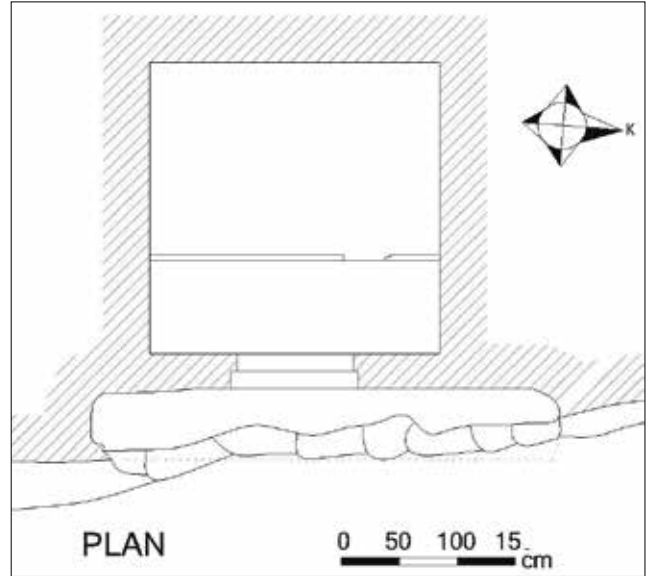
Turhal ilçesinin 4 km doğusunda yer alan ve 1216 m rakımlı Hanife Tepe'nin eteğine kurulan Gümüştöp köyünde¹⁹, Mağara Mevkii olarak adlandırılan yerde bulunmaktadır. Önündeki oviden biraz yüksekteki küçük bir kaya bloğunun doğu yüzüne açılmış tek odalı kaya mezarına ulaşım son derece kolay olmakla birlikte, çevresindeki bitki örtüsü mezarın dıştan görünürlüğünü belli ölçüde perdelemektedir. Doğu-batı doğrultulu olan kaya mezarı, yalın bir dış cephe tasarımına sahiptir. İçeriye doğru hafif daralan dikdörtgen planlı mezar odası, 2.70x1.93 m ölçülerinde ve 1.46 m yüksekliğindedir. Tonozlu bir tavana sahip olan mezar odasında, girişin her

iki tarafında ve karşıda yer alan ve zeminden yükseltilmiş şekilde tasarlanmış olan *triklinium* tarzında düzenlenmiş 3 ölü yatağı mevcuttur. Mezar odasında, girişin her iki tarafında bulunan ölü yatakları, 1.60x0.68 m ölçülerinde olup, bunlardan girişe göre sol tarafta olanı, kaçak kazılar nedeniyle oldukça tahribata uğramıştır. Girişin tam karşısında yer alan ölü yatağı ise, 1.42x0.66 m ölçülerindedir. *Triklinium* formundaki bu düzenleme, kaya mezarının bir aile mezarı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

ŞENYURT BELDESİ SİVRİKAYA KAYA MEZARI (RES. 4-5)

Resim 4: Şenyurt Beldesi Sivrikaya Kaya Mezarı / Şenyurt Town
Sivrikaya Rock Tomb

Resim 5: Şenyurt Beldesi Sivrikaya Kaya Mezarı Planı / Şenyurt
Town Sivrikaya The Plan of Rock Tomb

¹⁹ Erdoğan 2012: 132.

Turhal'ın 12 km güneydoğusunda yer alan Şenyurt beldesinin 2 km kadar kuzeybatısında ve 1203 m rakımlı Mercimek Tepesi'ne çıkan stabilize yolun solunda yer alan bu kaya mezarı, önündeki Kazova'sına ve Kaz Gölü'ne bakmaktadır. Sivrikaya olarak bilinen bu kaya mezarı, yaklaşık 50 m yüksekliğindeki bağımsız bir kaya bloğunun doğu yüzüne ve zirvesine yakın bir yerine açılmıştır. Ana kayaya oyulmuş merdiven basamaklarıyla zamanında mezar odasına ulaşıldığı anlaşılrsa da bu merdiven basamakları zaman içerisinde tümüyle tahrip edildiğinden mezar odasına ulaşabilmek günümüzde mümkün değildir. Tapınak cepheli tek örneğimiz olan bu kaya mezarı, üçgen alınlıklı ve bezemesiz 3.80x2.60 m ölçülerinde bir dış cepheye ve bu cephe içinde bir platforma sahiptir. Cephenin yaklaşık olarak ortasına konumlandırılmış olan 1.10x1.10 m ölçülerinde kare şeklindeki ve iç kısımdan silmeli bir giriş açıklığıyla mezar odasına girilmektedir. 2.50x2.50 m ölçülerinde kare bir plana ve tonozlu bir tavana sahip olan mezar odasının yüksekliği 1.90 m'dir. Girişin tam karşısında yer alan güvenlik çıkıntısına sahip ölü yatağı, zeminden 0.40 m yüksekte olup, 2.50x1.70 m ölçülerindedir.

M. Özsait söz konusu kaya mezarından Deliktaş olarak bahsederek, alanda Erken ve Orta Tunç Çağları ile Frig Dönemi'ne tarihlenen boyalı ve *monokrom* çanak-çömlek parçalarının yanı sıra, Roma Dönemi'ne ait çanak-çömlek parçalarına rastlandığını ve kaya mezarının da Roma Dönemi'nde buraya yerleşenler tarafından yaptırılmış olduğunu ifade etmiştir²⁰. Bununla birlikte, kaya mezarına ev sahipliği yapan kaya bloğu ve çevresinde ekibimizce gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında, sadece Demir Çağı'na tarihlenen az sayıda çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca yine bu araştırmalarla bağlantılı olarak, kaya mezarının kuzeyinde ve yine bu kaya bloğunda yer alan ve 5.00x3.90x2.77 m ölçülerindeki bir alanın doğu cephesinde oyulmaya başlanmış olan; fakat başlangıç aşamasında kalmış ve bitirilmemiş olduğu anlaşılan, Hellenistik Dönem Pontos kalelerinde sıklıkla görülen basamaklı bir tünel²¹ de tespit edilmiştir.

ZELA (ZİLE) BÖLGESİ KAYA MEZARLARI ZİLE KALESİ KOCA KAYZER KAYA MEZARI (RES. 6-7)

Zile ilçe merkezinin ortasında yükselen kalede yer almaktadır. Zile Ovası'nın kuzeybatı bölümünde ve çevreye hakim bir mevkiye bulunan Zile Kalesi, aslında kalker kayalar üzerine oturan bir höyüğün üzerine kurulmuş olup, yaklaşık 30-40 m yüksekliğe sahiptir²².

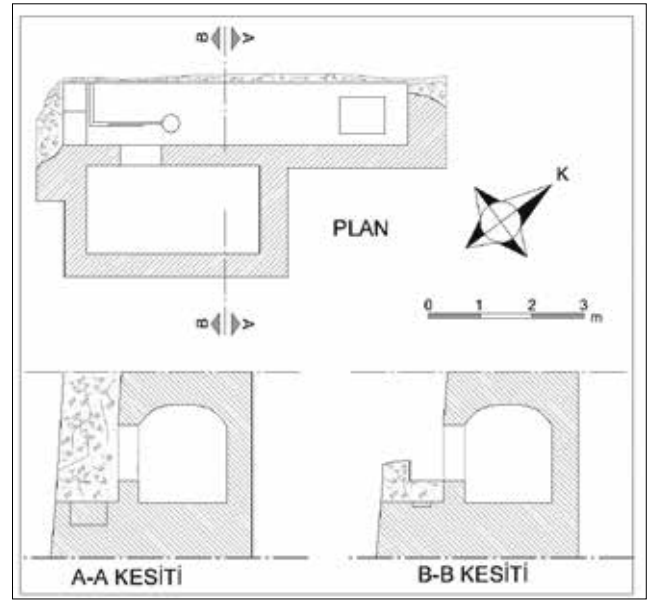
²⁰ Özsait 1999: 94-95.

²¹ Pontos Bölgesi basamaklı tünelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut 2017.

²² Özçağlar 1991: 67-68, 70-71; Özsait 2007: 452-453.

Resim 6: Zile Kalesi Koca Kayzer Kaya Mezarı / Zile Fortress Koca Kayzer Rock Tomb

Resim 7: Zile Kalesi Koca Kayzer Kaya Mezarı Planı / Zile Fortress Koca Kayzer The Plan of Rock Tomb

Kaya mezarı, bu kalenin kuzeydoğusundaki sarp kayalıkta²³, surların aşağısında ve yerden yaklaşık 10 m yükseklikte bulunmaktadır²⁴. Bu kaya mezarına rahat bir şekilde ulaşımı sağlayan bir yol bulunmamaktadır. Bununla birlikte, kalenin kuzeydoğusundaki ana kayanın işlenmesiyle oluşturulmuş oturma yerleri²⁵ kademeli²⁶ bir şekilde olan ve oval bir plan²⁷ sergileyen Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir tiyatronun²⁸ sağındaki kayalık ve dar bir alandan güvenlik açısından riskli durumlara katlanarak mezara güçlükle ulaşabilmek mümkündür. Yalın; fakat

²³ Gündoğdu/Bayhan/Aktemur/Kukaracı/Çelik/Güneş 2006: 400; Özsait 2007: 452.

²⁴ Altındal 2011: 401-402.

²⁵ Wilson 1960: 215; Sökmen 2006: 125-126.

²⁶ Özsait 2007: 452.

²⁷ Gündoğdu/Bayhan/Aktemur/Çelik/Güneş 2006: 402.

²⁸ Akyüz/Kahraman/Adıgüzel/Yetişkin/Anaç/İçen/Işıdan/Teksarı 2010: 442.

özenli ve düzgün bir dış cephe tasarımına sahip olan bu kaya mezarının giriş açıklığı önünde, 6.20x1.20 m ölçülerinde dar ve uzun bir platform bulunmaktadır. Kuzeydoğuya bakan 1.09x0.80 m ölçülerindeki dikdörtgen şeklinde bir açıklıktan mezar odasına giriş sağlanmaktadır. Bu giriş açıklığı, kısmen tahribata uğramış bir görünüm sergilemekle beraber iç kısımdan bir silmeyle soldan ve üstten çevrelenmiş olup, açıklığın sağ alt kısmında da bir kapı mili yuvası vardır. Ayrıca, söz konusu açıklığın sol iç kısmının orta noktasında bir sürgü deliği yer almaktadır. Bu açıklığın dış hattını da üstte ve sağda tek sıra halinde kare formlu küçük üçer delik, solda ise tek bir delik çevrelemekte olup, bunlar muhtemelen kaya mezarının sonraki kullanım evresiyle ilgili olmalıdır. Girişe göre yatay konumda olan dikdörtgen planlı mezar odası, 3.35x1.70 m ölçülerinde ve 1.90 m yüksekliğindedir. Tonozlu bir tavana ve özenli bir işçiliğe sahip olan mezar odasında ölü yatağı yoktur.

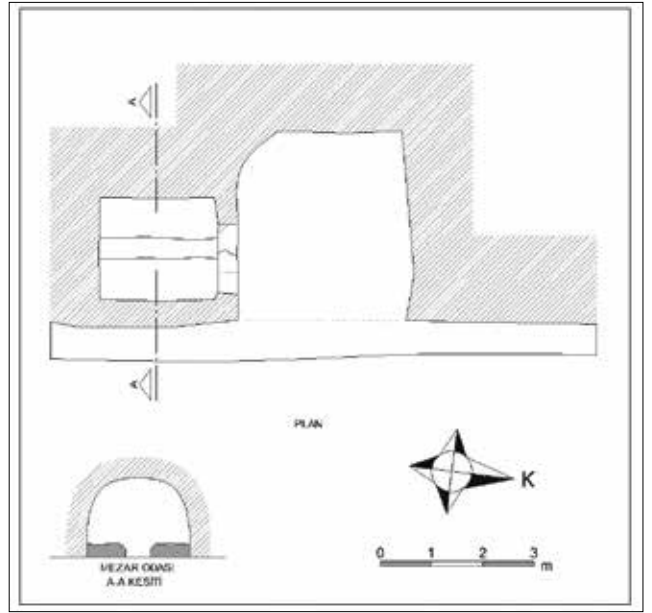
Mezar odasının giriş açıklığının önündeki platformun zemininde ve bu açıklığın hemen sol tarafında, 0.36 m çapında daire şeklinde küçük ve sığ bir sunu çukuru bulunmaktadır. Bu sunu çukurunun kanalcığı, giriş kapısının sağına doğru 1.40 m kadar devam ettikten sonra, mezar odasının hemen aşağısında uzanan sarp kayalığa doğru kıvrılmaktadır. Daha sonra ise, sarp kayalıkta aşağıya doğru gittikçe genişleyen ve başlangıçtaki kısmına göre daha derin olan bir kanal halini alarak, zemin seviyesinden oldukça yukarıdaki bir seviyede son bulmaktadır. Giriş açıklığının sol tarafında ve platformun sonlandığı yere yakın bir noktada, ilkinden daha büyük ve derin ikinci bir sunu çukuru daha vardır. 0.88x0.70 m ölçülerinde ve 0.45 m derinliğinde olan bu sunu çukuru, dikdörtgen bir şekle sahiptir.

AĞCAKEÇİLİ KÖYÜ GAVUR CURHALIĞI MEVKİİ KAYA MEZARI (RES. 8-9)

Zile'nin 32 km güneybatısındaki Ağcakeçili köyü sınırları içinde yer alır. Yöre sakinleri tarafından Gavur Curhalığı olarak adlandırılan yerde bulunan ve hemen kenarından geçen Çekerek Irmağı'na bakar şekilde tasarlanmış olan bu kaya mezarı, büyük bir kaya kütesinin doğu yüzüne ve zirvesine yakın bir yerine açılmıştır. Aşağıdan kaya yüzeyindeki uygun yerlere basılarak yukarıya doğru zorlukla tırmanmak suretiyle, 3.70x3.30 m ölçülerindeki ve 3.00 m yüksekliğindeki platformlu dış cephenin hemen sol tarafında yer alan ve kuzeye bakan mezar odasına ulaşılmaktadır. Oldukça tahrip olmakla birlikte, kare bir görünüme sahip olduğu anlaşılan, 1.02x0.95 m ölçülerindeki ve 0.40 m kalınlığındaki bir açıklıkla mezar odasına girilmektedir. Tonozlu bir tavana sahip, 2.30x2.00 m ölçülerindeki ve 1.55 m yüksekliğindeki dikdörtgen planlı mezar odasında, girişin her iki yan tarafında, kaçak kazılar nedeniyle kısmen tahribata uğramış vaziyette

Resim 8: Ağcakeçili Köyü Gavur Curhalığı Mevkii Kaya Mezarı / Ağcakeçili Village Gavur Curhalığı Location Rock Tomb

Resim 9: Ağcakeçili Köyü Gavur Curhalığı Mevkii Kaya Mezarı Planı / Ağcakeçili Village Gavur Curhalığı Location, The Plan of Rock Tomb

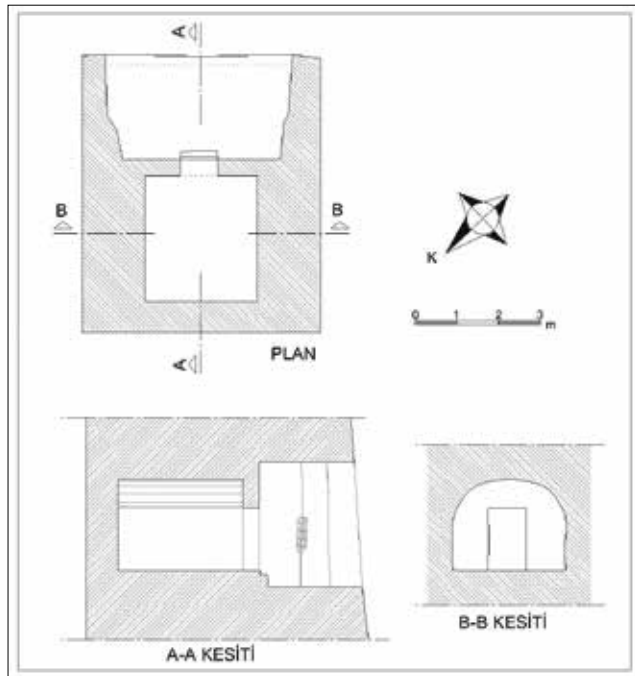
2.30x0.80 m ölçülerinde 2 ölü yatağı bulunmaktadır. Bu iki ölü yatağı arasında, 0.50 m genişliğinde ve 0.25 m derinliğinde bir hareket etme alanı bırakılmıştır. Genel olarak kaba bir işçilik sergileyen bu kaya mezarının ön cepheye değil de yan cepheye açılmasının nedeni, muhtemelen ön cephedeki kaya yüzeyinin mezar odası yapımına elverişli olmamasıdır.

EVRENKÖY KAPIKAYA KAYA MEZARI (RES. 10-11)

Zile'nin 21 km güneyinde yer alan Evrenköy'de bulunan bu kaya mezarı, yöre sakinleri tarafından Kapıkaya olarak adlandırılmaktadır. Koca Kayzer Kaya Mezarı'nda olduğu gibi yalın, fakat özenli ve düzgün bir dış cephe ile mezar odası tasarımına sahip olan kaya mezarı, derin bir vadinin hemen kenarındaki sarp bir kaya bloğunun güneye bakan yüzüne açılmıştır. Yerden oldukça yüksek bir seviyede bulunan mezar

Resim 10: Zile Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı / Zile Evren Village Kapıkaya Rock Tomb

Resim 11: Zile Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı Planı / Zile Evren Village Kapıkaya, The Plan of Rock Tomb

odasına, dağcılık deneyimine ve ekipmanlarına sahip olmaksızın ulaşmak imkânsızdır²⁹. En uzun yerinden ölçüldüğünde 2.50 m derinliğinde, 4.50 m genişliğinde ve 3.00 m yüksekliğinde platformlu bir dış cepheye sahip olan mezar odasının önünde bulunan ve tahrip olmuş durumda olan 0.90x0.30 m ölçülerindeki tek bir basamağa basıldıktan ve 1.50x1.20 m boyutlarındaki dikdörtgen bir giriş açıklığından geçildikten sonra mezar odasına ulaşılmaktadır. Dikdörtgen bir plana ve

tonozlu bir tavana sahip olan mezar odası, 3.00x2.70 m ölçülerinde ve 2.20 m yüksekliğindedir. Zemini kaçak kazılarla oldukça tahribata uğramış olan mezar odasında ölü yatağı yoktur. Platformda dikdörtgen formunda ve bir kenarı açık bırakılmış vaziyette olan küçük ve sığ bir sunu çukuru vardır. Bu sunu çukurunun açık kısmı ile bağlantılı olan kanal, platformun son bulunduğu sarp kayalığa, yani uçuruma kadar devam etmektedir. Ayrıca, platformun sağ yan tarafında bu kaya mezarının sonraki kullanım evresine işaret eden haç işaretleri mevcuttur.

İĞDIR KÖYÜ GÖZ VE AĞILÖNÜ MEVKİLERİNDEKİ KAYA MEZARLARI

Kaya mezarları, Zile'nin 30 km güneybatısında yer alan İğdir köyündeki Göz ve Ağılönü mevkilerinde bulunmaktadır. Daha önce M. Özsait tarafından araştırılan³⁰ bu kaya mezarları, birbirlerine yakın konumda bulunmaları ve çok sayıda olmaları ile araştırma bölgemizdeki dağınık ve tekil örnekler şeklinde karşımıza çıkan diğer kaya mezarlarından farklıdır. Göz Mevkii'nde 8, Ağılönü Mevkii'nde 2 tane olmak üzere toplam 10 tane³¹ olan kaya mezarlarının hepsi tek odalıdır. Tonozlu bir tavana sahip olan mezar odalarında bulunan ölü yatakları, *arcosolium* ya da *khamosorion* formundadır. Genel olarak kaba bir işçiliğin sergilendiği bu kaya mezarlarından 1 ve 2 nolu olarak adlandırdığımız örnekler, bu çalışmada ele alınacaktır.

Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu Kaya Mezarları (Res. 12-14)

Göz Mevkii'nde bulunan ve yan yana olan bu mezarlar, rahatlıkla ulaşılacak seviyedeki alçak bir kaya bloğunun güneydoğu yüzüne oyulmuşlardır. Her ikisi de yalın bir dış cephe mimarisine sahiptir. Diğerine göre batıda yer alan 1 Nolu Kaya Mezarı, 1.30x1.20 m ölçülerinde bir girişe sahiptir. Girişin hemen üst orta noktasında bir adak nişi vardır. Tonozlu bir tavana sahip, 2.30x1.80 m boyutlarındaki dikdörtgen planlı mezar odasının yüksekliği 1.50 m'dir. Bu kaya mezarının özellikle odası aşırı derecede tahribata uğradığı için, içinde bir ölü yatağı olup olmadığına karar verebilmek zordur. Ancak, doğusunda ve hemen yanı başında bulunan 2 Nolu Kaya Mezarı'nda ölü yataklarının bulunması, 1 Nolu Kaya Mezarı'nın da ölü yatağına sahip olabileceğini düşündürmektedir.

2 Nolu Kaya Mezarı da 1 Nolu Kaya Mezarı gibi oldukça tahribata maruz kalmıştır. Bu kaya mezarı, 1.56x1.25 m

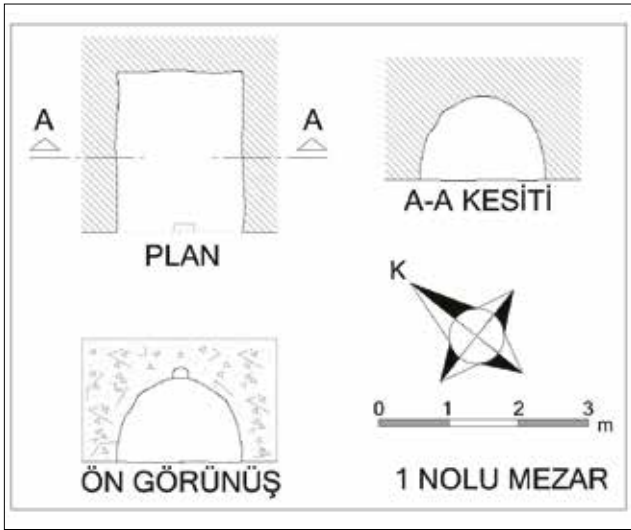
²⁹ Bu bağlamda, kaya mezarına gerekli güvenlik önlemlerini aldıktan sonra, kaya bloğunun üst kısmından aşağıya doğru dağcı ipiyle inerek ulaşan ve sonrasında mezarın ölçülerini alan doğa sporları eğitmeni olan yüzey araştırma ekip üyemiz İsmail Araz'a teşekkür ederiz.

³⁰ Özsait 2000: 75; Özsait 2007: 455.

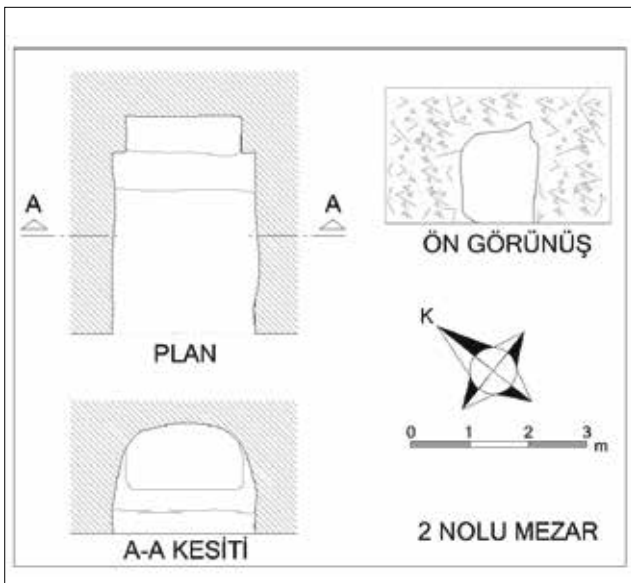
³¹ Aslında 12 tane kaya mezarı tespit edilmiş olmakla birlikte, 2 tanesi tamamı ile toprak altında kaldığı için araştırılmamıştır. Özsait ise, burada 16 tane kaya mezarı tespit ettiğini ifade etmektedir (Özsait 2007: 455).

Resim 12: Zile İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu Kaya Mezarları / Zile İğdir Village Göz Location Rock Tombs 1, 2

Resim 13: Zile İğdir Köyü Göz Mevkii 1 Nolu Kaya Mezarı Planı / Zile İğdir Village Göz Location, The Plan of Rock Tomb 1

Resim 14: Zile İğdir Köyü Göz Mevkii 2 Nolu Kaya Mezarı Planı / Zile İğdir Village Göz Location, The Plan of Rock Tomb 2

ölçülerinde kemerli bir girişe sahiptir. Giriş açıklığının iç çerçevesinde görülen derin silme, mezarın bir kapak taşı ile kapatıldığına işaret etmektedir. 3.10x2.45 m boyutlarındaki ve 1.87 m yüksekliğindeki dikdörtgen planlı mezar odası, tonozlu tavanlıdır. Mezar odasında, girişe göre sağda ve karşı cephede olmak üzere, *arcosolium* formunda iki ölü yatağı bulunmaktadır. Özellikle sağda olanı oldukça tahribata uğramış olup, 2.00x1.00 m ölçülerindedir. Cephede yer alan ise, diğerine göre daha iyi durumda olup, 1.97x0.62 m ölçülerine sahiptir.

Ele aldığımız kaya mezarlarında, tarihlendirmeye yardımcı olabilecek yazıt veya kabartma gibi herhangi bir bulguya rastlanmadığı için, kaya mezarlarının tarihlendirilmesinde kullanılabilecek veriler, sadece mezarların sergilemiş oldukları mimari özellikleridir. Bununla birlikte, örneklerimizi etkileşim bölgelerinde bulunan, araştırılan ve değerlendirilerek tarihlendirmesi yapılan benzer kaya mezar örnekleriyle karşılaştırarak, bu konuyla ilgili birtakım çıkarımlarda bulunabilmek mümkündür. Dolayısı ile örneklerimiz hem mimari özellikleri hem de karşılaştırma yapılan bölgelerdeki benzerlerinin durumu dikkate alınarak bütüncül bir bakış açısıyla tarihlendirilmeye çalışılacaktır. Bahsedilen durum kapsamında, örneklerimiz Pontos Bölgesi kaya mezarlarıyla mukayese edildikten sonra, sırasıyla Paphlagonia Bölgesi ile Pontos'un güneyinde bulunan ve Antik Dönem'de Galatia ve Kappadokia Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Yozgat ilinin güneydoğusundaki Sarıkaya ilçesine bağlı Karabacak köyünde bulunan kaya mezar örnekleriyle karşılaştırılacaktır.

Pontos Bölgesi bağlamında, araştırdığımız kaya mezarlarının öncelikle karşılaştırma örneklerini, ait oldukları kendi kültürel bölgesi olan İç Pontos'un batı kesiminde yer alan Tokat ilinde bulunan kaya mezarları oluşturacaktır. Ayrıca, örneklerimiz yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında cephe tasarımına göre, tipolojik olarak tapınak cephe ve yalın cepheliler olmak üzere iki grup şeklinde ele alınacaktır.

ETKİLEŞİM BÖLGELERİYLE KARŞILAŞTIRMA TAPINAK CEPHELİ KAYA MEZARI

Şenyurt Beldesi Sivrikaya Kaya Mezarı

Tapınak cephe tek örneğimizi teşkil eden Şenyurt Beldesi Sivrikaya Kaya Mezarı, Tokat'a 22 km mesafede yer alan ve Almus ilçesine bağlı olan Ormandibi beldesinde bulunan yüksek ve müstakil bir kaya kütesine tapınak cephe şeklinde oyulmuş Hellenistik Döneme tarihlendirilen kaya mezarı³² ile benzer bir dış cephe

³² Erciyas/Sökmen 2009: 291.

tasarımına sahiptir. Bununla birlikte, karşılaştırdığımız kaya mezarı, üçgen alınlığında ahşap mimariye öykünen dalgalı şekilde gösterilmiş hatlı kabartmalarıyla örneğimizden farklı bir görünüm sergiler. Ayrıca, örneğimiz tapınak cepheleli olması açısından, Amasya kentinin yukarısındaki kayalıklarda yer alan Pontos krallarına ait beş büyük mezardan, tapınak cepheleli Mezar A, B ve D³³ ile karşılaştırılabilir. Bu kaya mezarlarından B ve D ile Sivrikaya Kaya Mezarı arasındaki ortak özelliklerinden bir diğeri, mezar odalarının tonozlu tavan formunda şekillendirilmiş olmasıdır. Mezar A, B ve D'nin örneğimizden farklılıkları ise, başta tabii ki daha büyük boyutlu ve sütunlu bir cepheye sahip olmaları, etraflarının koridorlarla çevrelenmiş olması, kayaya oyulmuş basamaklarla ulaşılan mezarlar olması ve cephelerinin güneye ya da güneybatıya bakmasıdır. Giriş kapısının hemen önünde sunak ya da masa benzeri bir mimari elemanın yerleştirilmesi için açılan yuva ve deliklerin mevcut olması, mezar odalarına girişin platform zemininden daha yüksekte yer alması ve ölü yatakları bakımından³⁴ da söz konusu mezarlar, örneğimizden farklı bir mimari tasarım sergiler.

Pontos Bölgesi'nin Kotyora (Ordu) kesiminde yer alan kaya mezarlarıyla karşılaştırıldığında, Sivrikaya Kaya Mezarı'nın, Dikenlice Köyü 12 Nolu Kaya Mezarı'yla³⁵, dış cephenin bezemesiz üçgen alınlıklı, mezar odasının ise dikdörtgen planlı, tonozlu tavanlı olması ve girişin tam karşısında bir ölü yatağının bulunması açısından ortak özellikler sergilediği anlaşılmıştır. Her iki mezar arasındaki farklılıklar ise, örneğimizin yönünün doğuya, karşılaştırdığımız bu kaya mezarının güneye bakmasıdır. Ayrıca, bezemesiz üçgen alınlığının üzerinde rozet motiflerinin bulunması bakımından bezemeli bir dış cephe tasarımına sahip olmasıyla da karşılaştırılan bu kaya mezarı, örneğimizden farklıdır.

Pontos Bölgesi'nin batı komşusu olan ve köklü bir kaya mezarı geleneğine sahip olan Paphlagonia Bölgesi kaya mezarlarıyla karşılaştırılması yapıldığında, Sivrikaya Kaya Mezarı'nın, Kastamonu Şehinşah Kaya Mezarı'yla³⁶ dış cephenin üçgen alınlıklı, mezar odasının ise, tek odalı ve dikdörtgen plana sahip olması ve içerisinde bir ölü yatağının bulunması bakımından benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, örneğimiz cephe içinde bir platforma sahip olmasıyla karşılaştırdığımız bu kaya mezarından farklıdır. Bu kaya mezarının örneğimizden farklı olan özellikleri ise, daha dik açılı olan üçgen alınlığında bir arslan kabartması yer alması bakımından bezemeli bir dış cephe tasarımına sahip olması ve ölü yatağının örneğimizden farklı olarak girişin karşısında

değil de yan tarafta bulunmasıdır.

Ayrıca, örneğimizin Phrygia kaya mezar mimarisinin karakteristik özelliklerinden, küçük ve kare formlu bir giriş açıklığı, tek odalı ve sadece ölü yerleştirilmesine yetecek büyüklükte bir mezar odası³⁷ ile bu odanın içinde zeminden yükseltilmiş tekli ölü yatağı³⁸ uygulaması anlayışının izlerini taşıdığı söyleyebiliriz.

Sivrikaya Kaya Mezarı'nın, benzer örnekleri olan Tokat Almus Ormandibi ile Amasya Kral Kaya Mezarları'nın Hellenistik Dönem'e; Kastamonu Şehinşah Kaya Mezarı ile Ordu kaya mezarlarının ise, sırasıyla Geç Hellenistik-Roma ve Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine tarihlendirilmesini ve tarihlendirme açısından önemli bir kriter olarak değerlendirilebilecek olan, tamamlanmamış olsa bile, Hellenistik Dönem kalelerinin karakteristik mimari uygulamalarından basamaklı bir tünelin mevcudiyetiyle birlikte, yukarıda bahsetmiş olduğumuz Geç Hellenistik ve Roma dönemlerinde görülen kaya mezar geleneğiyle ilgili dönemsel özellikleri³⁹ baz alarak, bu kaya mezarının Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebileceğini önerebiliriz⁴⁰.

YALIN CEPHELİ KAYA MEZARLARI

Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı

Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı'nın benzerlerine, Tokat'ı Sivas'a bağlayan yol güzergahı üzerinde ve Tokat'a 8 km mesafede yer alan ve vadiye hakim bir kayalık tepe üzerinde bulunan Çördük Kalesi'ndeki kaya mezarlarında rastlanır. Kaya mezarları, bu kalenin üzerine kurulduğu kayalıkların doğu yüzüne açılmış olup, mezarlar Hellenistik Dönem tarihlendirilmekte⁴¹ ve bu dönemde kalede görev yapan askeri komutanlara ait olabilecekleri düşünülmektedir⁴². Çördük Kalesi kaya mezarları, birbirlerine göre konumları güney ve kuzeyde olan iki kaya mezarından⁴³ ibarettir. Kapıkaya Kaya Mezarı'nın, bu kaya mezarlarıyla, hem dış cephenin yalın şekilde ve platformlu olması, hem de iç mekan mimarisi; yani mezar odası tasarımında dikdörtgen planlı, tonozlu tavanlı olması ve içerisinde ölü yatağının bulunmaması açısından benzer özellikler sergilediği görülür. Ayrıca,

³⁷ Çevik 2003: 221.

³⁸ Doğanay 2009: 276.

³⁹ Dipnot 14.

⁴⁰ Özsait tarafından bu kaya mezarının çevresinde Roma çanak-çömlek parçalarının bulunduğu belirtilmekle birlikte, bu konuda ayrıntılı bir tanımlama ve açıklama getirilmediği için, kaya mezarıyla ilgili diğer verileri esas alarak bu değerlendirmeyi yapıyoruz.

⁴¹ Erciyas/Sökmen 2009: 290.

⁴² Sökmen 2013: 169.

⁴³ Gündoğdu/Bayhan/Aktemur/Kukaracı/Çelik/Güneş 2006: 29.

³³ Fleischer 2009: 109-119. Bu mezarlara ilişkin ayrıntılı bilgi için ayrıca, bkz. Özdemir 2001: 89-99.

³⁴ Dönmez 2014: 21-27.

³⁵ Kumandaş 2004: 26-27.

³⁶ Dökü 2008: Kat. No 29.

kuzeyde yer alan kaya mezarının dört basamaklı bir girişe sahip olması⁴⁴ ile örneğimizin tek basamaktan oluşsa da merdivenli girişli olması arasında bir benzerlik kurulabilir. Karşılaştırdığımız mezarların doğuya, kendi örneğimizin ise güneye bakması bakımından, söz konusu mezarlar arasında bir farklılık vardır.

Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı; dış cephesinin yalın şekilde olması, mezar odasının ise dikdörtgen planlı, tonozlu tavanlı olması ve içerisinde ölü yatağının bulunmaması yönüyle, Pontos Bölgesi'nin Kotyora kesiminde yer alan kaya mezarlarından, Ordu, Yağızlı Köyü 1 ve 4 Nolu kaya mezarları⁴⁵ ile Dikenlice Köyü 4 ve 9 Nolu kaya mezarlarıyla⁴⁶ karşılaştırılabilir. Örneğimizin hem dış cephe hem de iç mekân kaya işçiliği ile Dikenlice Köyü 4 ve 9 Nolu kaya mezarlarında görülen kaliteli işçilik arasında bir benzerliğin olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda, söz konusu işçilikte uygulanan tekniğin, Urartu kaya mezarlarında görülen düz ağızlı kazıyıcıların kullanıldığı ve böylece duvarda düz bir yüzey oluşturan bir tekniğe⁴⁷ benzer bir uygulama olduğu düşünülebilir.

Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı'nın, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Çördük Kalesi kaya mezarları ile Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine tarihlendirilen Kotyora kaya mezarlarından yukarıda bahsettiğimiz kaya mezar örnekleriyle benzerlik göstermesini ve karakteristik dönemsel özellikleri göz önünde bulundurarak, bu kaya mezarı için tarihlendirme önerimiz Geç Hellenistik-Erken Roma dönemleri arasındır.

Zile Kalesi Koca Kayzer Kaya Mezarı

Zile Kalesi'nde bulunan Koca Kayzer Kaya Mezarı da, Evrenköy Kapıkaya Kaya Mezarı'nda olduğu gibi, dış cephesinin yalın şekilde olması, mezar odasının ise dikdörtgen planlı, tonozlu tavanlı olması ve içerisinde ölü yatağının bulunmaması yönüyle, Pontos Bölgesi'nin Kotyora kesiminde yer alan bazı kaya mezarlarıyla karşılaştırılabilir. Bu çerçevede örneğimiz, Ordu, Yağızlı Köyü 1 ve 4 Nolu kaya mezarları⁴⁸ ve Dikenlice Köyü 4 ve 9 Nolu kaya mezarları⁴⁹ ile bahsettiğimiz mimari özellikler bakımından benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca, Koca Kayzer Kaya Mezarı'nın girişinin kuzeydoğuya bakması ile yukarıda karşılaştırdığımız mezarlardan ilk

ikisinin girişlerinin sırasıyla doğuya ve kuzeydoğuya bakması açısından yakın bir paralellik vardır. Bunun yanı sıra, örneğimizin giriş açıklığında karşımıza çıkan kapı mili yuva düzeneğinin benzerinin, Dikenlice Köyü 4 Nolu Kaya Mezarı'nda da olduğu görülür. Mezar odasının giriş açıklığının önündeki platformun zemininde yer alan sunu çukurları ise, işlevi ve konumları itibari ile, Urartu kaya mezarlarından, Sivas Divriği I No'lu Kaya Mezarı⁵⁰ ile Kesdoğan Tepe Kaya Mezarı⁵¹'nin yanı sıra, Erzurum Hasanova III Kaya Mezarı⁵² ile Umudum Kaya Mezarı⁵³ ile belli ölçüde benzer özellikler sergiler. Bununla birlikte, daire şeklindeki küçük ve sığ sunu çukur örneğimizin kanalcığının mezar odasının hemen aşağısında bulunan sarp kayalığa doğru uzandıktan sonra, sarp kayalıkta aşağıya doğru genişleyerek devam etmesi ve zemine ulaşmadan belli seviyede son bulması yönüyle örneğimiz, karşılaştırılan örneklerden farklıdır.

Koca Kayzer Kaya Mezarı'nın karşılaştırıldığı Kotyora kaya mezarlarının Geç Hellenistik-Erken Roma dönemleri içerisine dahil edilmesi ve bu kaya mezarına oldukça yakın bir konumda yer alan ana kayaya oyulmuş bir tiyatro olduğu ifade edilen yapının Roma Dönemi'ne tarihlendirilmesi ve ayrıca kaya mezar mimarisinde görülen yukarıda ifade edilen dönemsel özellikler, bir bütün olarak değerlendirildiğinde söz konusu örneğimizin Roma Dönemi'ne tarihlenebileceği düşüncesinin daha ağır bastığını söyleyebiliriz.

Ağcakeçili Köyü Gavur Curhalığı Mevkii Kaya Mezarı

Ağcakeçili Köyü Gavur Curhalığı Mevkii Kaya Mezarı, dış cephenin yalın şekilde ve sütunsuz bir ön alana sahip olması, mezar odasının ise, tek odalı ve bu oda içinde yanlarda iki ölü yatağının bulunması gibi mimari özellikler açısından Paphlagonia Bölgesi'ndeki Tosya Çüşüş Kışlası Kaya Mezarı'yla⁵⁴ benzer bir dokuya sahiptir. Ayrıca, örneğimizin Çekerek Irmağı'na bakar şekilde tasarlanmış olması ile karşılaştırdığımız bu kaya mezarının Devrez Çayı'na bakar şekilde yapılmış olması arasında bir benzerlik vardır. Bununla birlikte, karşılaştırdığımız bu kaya mezarı, dikdörtgen çerçevesinin iki *faskia* (kademeli giriş) ile bezenmiş olması, mezar odasının ise, ön cephede yer alması ve düz damlı olması yönüyle bizim örneğimizden farklı birtakım mimari özellikler sergiler.

⁴⁴ von der Osten 1929: 128.

⁴⁵ Kumandaş 2004: 18-19.

⁴⁶ Kumandaş 2004: 23, 25.

⁴⁷ Çevik 2000: 25.

⁴⁸ Kumandaş 2004: 18-19.

⁴⁹ Kumandaş 2004: 23, 25.

⁵⁰ Çevik 2000: 55; Gönültaş 2003: 59.

⁵¹ Gönültaş 2003: 61.

⁵² Çevik 2000: 55; Gönültaş 2003: 60.

⁵³ Gönültaş 2003: 64.

⁵⁴ Dökü 2008: Kat. No 34.

Ağcakeçili Köyü Gavur Curhalığı Mevkii Kaya Mezarı'nın kısmen benzeri olan Kastamonu Tosya Çüşçüş Kışlası Kaya Mezarı'nın Geç Hellenistik-Roma dönemleri içerisine yerleştirildiğini, ancak bizim örneğimizin dış cephenin bezemesiz ve oldukça yalın bir mimari anlatım sergilemesinin yanı sıra, mezar odasının da tonozlu bir tavana sahip olmasıyla ondan farklılaştığını ve bu farklı mimari özelliklerinin yukarıda açıklanan dönemsel değişiklikler bağlamında daha çok Roma Dönemi karakteristik özelliklerini yansıttığını göz önünde bulundurduğumuzda, bu kaya mezarının Roma Dönemi'ne tarihlendirilebileceği önerisinde bulunabiliriz.

Gümüştop Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı

Gümüştop Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı'yla, Pontos Bölgesi'nin Kotyora kesiminde yer alan bazı mezarlar arasında paralellikler vardır. Bu bağlamda, örneğimizin Ordu, Akkese Köyü 2 Nolu⁵⁵, Delikkaya Köyü 3 Nolu⁵⁶, Ünye Kalesi 2 Nolu⁵⁷ ve Aşağı Damlalı⁵⁸ kaya mezarlarıyla, dış cephenin yalın şekilde olması, mezar odasının ise dikdörtgen planlı, ölü yataklarının *triklinium* şeklinde tasarlanmış olması ve tonozlu tavan mimarisi sergilemesi yönüyle benzer özelliklere sahip olduğu görülür.

Roma İmparatorluk Dönemi mezar mimarisinin temel tiplerinden birisinin; yatakların, *arcosolium* teknelerinin veya lahitlerin *triklinium* formunda odaya yerleştirilmeleri⁵⁹ olduğu bilgisini göz önünde bulundurarak, Gümüştop Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı'nın söz konusu döneme tarihlendirilebileceği önerilebiliriz⁶⁰.

Zile İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu Kaya Mezarları

İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu kaya mezarlarıyla oldukça benzer özellikler göstermeleri ve bu mezarların bulunduğu yere yakın bir konumda yer almaları nedeniyle karşılaştırma yapacağımız kaya mezar grubu, Pontos'un güneyinde bulunan ve Antik Dönem'de Galatia ve Kappadokia Bölgesi sınırlarında yer alan

Yozgat ilinin güneydoğusundaki Sarıkaya ilçesi sınırları içerisinde yer alan Karabacak köyünde⁶¹ bulunmaktadır.

İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu kaya mezarlarını, Karabacak Köyü kaya mezarlarıyla karşılaştıracak olursak; ortak özelliklerin başında, mezarların birbirlerine oldukça yakın bir konumda bulunmaları ve alçak kaya kütlelerinin yüzeyine tek odalı mezarlar şeklinde oyulmuş⁶² olmaları gelir. Ayrıca, kaya mezar örneklerimizin, dış cephe ve mezar odası tasarımı açısından da Karabacak Köyü kaya mezar grubuyla birtakım benzerlikler sergilediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, benzerlik gösteren mimari özellikler; dış cephenin yalın şekilde olması⁶³, mezar odasının dikdörtgen planlı ve tonozlu tavanlı olmasıdır. Bu mezar gurubuyla, 2 Nolu Kaya Mezarı arasında paralellik gösteren diğer bir özellik, girişin karşısındaki duvarda bir *arcosolium* nişinin bulunmasıdır⁶⁴. Bununla birlikte, karşılaştırdığımız gruptan farklı olarak, 2 Nolu Kaya Mezarı'nda girişin karşısındaki duvarda yer alan *arcosolium* nişinin yanı sıra, girişin sağ tarafında da bu formda bir ölü yatağı vardır. Dolayısı ile bizim örneğimizde birden fazla *arcosolium* nişi bulunmaktadır.

İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu kaya mezarlarıyla benzer mimari özelliklere sahip Karabacak Köyü kaya mezarları için tarihlendirme önerisi, MS 1.-2. yüzyıl aralığıdır⁶⁵. Hem bu veriyi hem de Anadolu'da, özellikle kayaya oyulmuş *arcosolium*lu mezarların en yaygın kullanıldığı dönemin MS 2. ve 3. yüzyıllar olduğu, dolayısı ile bu gömü şeklinin genel hatlarıyla Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğun olarak kullanıldığı⁶⁶ bilgisini kıstas alarak, İğdir Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu kaya mezarlarını söz konusu döneme tarihlendirebiliriz.

⁵⁵ Kumandaş 2004: 12.

⁵⁶ Kumandaş 2004: 13-14.

⁵⁷ Kumandaş 2018: 113.

⁵⁸ Kumandaş 2004: 29.

⁵⁹ Kortanoğlu 2006: 119.

⁶⁰ Bu kaya mezarı, özellikle yatak formunun *triklinium* tarzında tasarlanmış olması bağlamında, Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine tarihlendirilen Kotyora kaya mezarlarıyla karşılaştırılıp, bazı benzerlerinin olduğu görülse de söz konusu formun Roma İmparatorluk Dönemi kaya mezar geleneğinin oda mezar düzenlemeleri bakımından karakteristik bir verisi olduğu tanınmamasını esas alarak bu değerlendirmeyi yapıyoruz.

⁶¹ Tamsü-Polat 2018: 347-348.

⁶² Tamsü-Polat 2018: 347.

⁶³ Tamsü-Polat 2018: 347.

⁶⁴ Tamsü-Polat 2018: 349.

⁶⁵ Tamsü-Polat 2018: 355-356.

⁶⁶ Kortanoğlu 2006: 52-53.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Pontos Bölgesi'nin genel olarak arkeolojik açıdan çok fazla araştırılmamış bir bölge olduğu bilinmektedir. Bölgede, kaya mezar geleneği açısından da durum pek parlak değildir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen Amasya (Amaseia) Kral Kaya Mezarları⁶⁷, Geç Hellenistik-Erken Roma dönemlerine tarihlendirilen Ordu (Kotyora) Kaya Mezarları⁶⁸ ile Hellenistik Döneme tarihlendirilen az sayıdaki, Tokat (Dazimon) il merkezi ve yakın çevresi ağırlıklı kaya mezarlarının⁶⁹ dışında, bölgenin kaya mezar geleneği konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu bağlamda, Pontos'un Gaziura ve Zela bölgelerini (sırasıyla Turhal ve Zile ilçeleri) kapsayan iç kesimindeki kaya mezar geleneğiyle ilgili bilgiler de son derece sınırlıdır⁷⁰. Dolayısı ile, söz konusu bölgelerde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen kaya mezarlarından elde edilen veriler, Pontos'un iç kesimindeki kaya mezar geleneğine ışık tutması açısından önemlidir.

Ele aldığımız kaya mezarları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Turhal ilçesi Şenyurt beldesindeki Sivrikaya Kaya Mezarı ile Zile ilçesi Evrenköy'de bulunan Kapıkaya Kaya Mezarı, anıtsal sayılabilecek görünüşleri ile dikkati çekerken, Zile ilçesi İğdir köyü Göz Mevkii'nde bulunan 1 ve 2 nolu kaya mezarları daha basit örnekler olmakla birlikte, birden fazla kaya mezarının bir arada toplu bir şekilde bulunması bakımından dikkat çekicidir.

Genellikle kaya bloklarının doğu yüzüne açılmış olan mezar örneklerimiz cephe tasarımına göre, tipolojik olarak tapınak cepmeli ve yalın cepheliler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ayrıca, bunlar platformlu olanlar ve olmayanlar olarak da iki alt tipolojide değerlendirilebilir.

Tapınak cepmeli tasarım, ele aldığımız bölgede Sivrikaya Kaya Mezarı tarafından tek bir örnekle temsil edilirken, yalın cepheliler bölgenin yaygın geleneğini teşkil eder. Gümüştop Köyü Mağara Mevkii Kaya Mezarı ile İğdir

⁶⁷ Özdemir 2001: 89-99; Fleischer 2009: 109-119.

⁶⁸ Kumandaş 2004.

⁶⁹ Bu mezarlarla ilgili bilgiler için bkz. von Gall 1966: 109; Erciyas 2006: 15; Erciyas/Sökmen 2009: 290-291; Erciyas/Sökmen 2010: 357. Marek (2003: 109, 112 Abb. 162)'de Pontos Komana'sından bahsederken, buranın yakınlarında bir kaya mezarının olduğunu söyler. Ancak bu bilginin dışında kaya mezarıyla ilgili herhangi bir açıklama getirmez. Doğanay (2009: 250) ise, bu kaya mezarının üçgen alınlıklı, ön odalı ve *distyl in antis* planlı özellikler gösterdiğini, bu genel cephe düzenlemesi yönüyle Isauria'da benzerlerinin olduğunu belirtir.

⁷⁰ Özsait, bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında karşılaşmış olduğu kaya mezarlarından bahsetmiş, fakat bunları ayrıntılı bir şekilde tanımlayıp, bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmamıştır. Bu konu hakkında bkz. Özsait 1999: 94-95; Özsait 2000: 75; Özsait 2007: 452, 455.

Köyü Göz Mevkii 1 ve 2 Nolu kaya mezarları dışındaki diğer mezarların hepsi platformludur. Bu bağlamda, platforma sahip olmayan mezarlar ulaşılması kolay kayalıklarda bulunurken, platformlu olanlar ise ulaşılması oldukça zor olan kayalıklarda bulunur. Bu veriden hareketle, platformun mimari bir zorunluluk olarak uygulanmış bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz.

Giriş açıklığının hemen önünde uzanan platformlarında sunu çukurları ya da kaya çanakları bulunan örnekler, Zile'deki Koca Kayzer ile Kapıkaya kaya mezarlarıdır. İğdir Köyü Göz Mevkii 1 Nolu Kaya Mezarı'nın girişinin hemen üst orta noktasında ise, bir adak nişi yer almaktadır. Dolayısı ile bu uygulamalar, ele aldığımız bölgede sıklıkla rastlanan bir düzenleme değildir. Koca Kayzer Mezarı'nda sunu çukuru uygulamasının oldukça dikkati çekici olduğunu söyleyebiliriz. Bu mezarda, biri giriş açıklığının hemen solunda, diğeri ise yine aynı istikamette, fakat giriş açıklığının uzağında, platformun bu yönde sonlandığı yere yakın bir noktada olmak üzere iki sunu çukuru bulunmaktadır. İlki dairesel formda küçük ve sığ, ikincisi dikdörtgen formda büyük ve derin bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca, ilkinde adak olarak sunulan sıvının akıp, sarp kayalıktan aşağıya doğru dökülebileceği bir kanalcık da mevcuttur. Buna benzer bir uygulama daha basit bir örnek biçiminde olmakla birlikte, Kapıkaya Kaya Mezarı'nda da karşımıza çıkar. Mezara yapılan gömü sırasında veya ölü kültüyle ilgili olarak belli zamanlarda düzenlenen törenlerde bu sunu çukurlarının libasyon amaçlı kullanıldığını düşünebiliriz. Adak nişinin de ölü kültüyle ilgili bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, libasyon sunular sunmaya yönelik işlevde kaya çanaklarının Hititlerin Osmankaya'sı, Urartuların Erzurum-Umudum'u ve Friglerin Afyon-Yumrutepe'inde gömütlerle bağlantılı bir düzenleme olarak Anadolu mezar mimarisinde yerini aldığı, bunların gömüt içine aktarılışının Urartu'yla başladığı ve tarihin akışı içerisinde anıt gömütlerle birlikte Phryg aracılığıyla Paphlagonia'ya aktarıldığı ve bu geleneğin gömütlerle bağlantılı olsun ya da olmasın Roma Dönemi içlerine dek sürüp gittiği belirtilmiştir⁷¹. Söz konusu geleneğin, ele aldığımız bölgede Zile ilçesinde bulunan Koca Kayzer ile Kapıkaya kaya mezarlarında gömütlerle bağlantılı olduğu ve Geç Hellenistik'ten Roma Dönemi içlerine kadar uzanan bir zaman diliminde yaşatılmaya devam ettiği belgelenmiştir.

Plan tasarımı açısından kaya mezarlarının ortak özelliği, hepsinin tek odalı olmasıdır. Ayrıca, mezar odaları kare planlı Sivrikaya Kaya Mezarı haricinde dikdörtgen bir plana ve kare veya genellikle dikdörtgen formlu bir giriş açıklığına sahiptir. İğdir Köyü Göz Mevkii 2 Nolu Kaya Mezarı örneğinde ise, giriş açıklığı kemerli bir form özelliği gösterir. Bu açıklıklar, genellikle

⁷¹ Işık 1989: 21.

mezar odasının ortasında yer alır. Tek basamaklı olmakla beraber merdivenli girişe sahip tek örneğimiz, Kapıkaya Kaya Mezarı'dır. Sivrikaya, Kapıkaya ve Göz Mevkii 2 Nolu kaya mezarlarının giriş açıklıklarının iç çerçevesinde görülen silmeler mezarların bir kapak taşı ile kapatıldığına, Koca Kayzer Kaya Mezarı'nın giriş açıklığının⁷² iç kısmındaki silme ve sağ alt kısmındaki mil yuvası ise, bu mezarın tek bir blok halinde sağa doğru açılan bir kapıya sahip olduğuna işaret eder. Son olarak zikredilen kaya mezarının giriş açıklığının sağ üst kısmında da bulunması gereken mil yuvasının olmayışını tahribatla açıklayabiliriz. Bu mezarın giriş açıklığının iç kısmının sol orta noktasında bulunan sürgü deliği, söz konusu kapının üzerine bir sürgü sisteminin yerleştirildiğini, kapının kapatıldıktan sonra bu sürgüyle kilitlendiğini gösterir. Ayrıca, bu açıklığın dış hattını solda ve özellikle üstte ve sağda çevreleyen kare formlu küçük delikler de bulunmaktadır. Bunlar kaya mezarının sonraki kullanım evresiyle ilgili olmalıdır. Bu bağlamda, muhtemelen bu deliklere metal çubuklar saplanarak kapı sabitleniyor olmalıydı. Böyle bir uygulama, girişi ve dolayısı ile mezarı güvenlik altına almaya yönelik alınan tedbirlerin bir parçası olarak kabul edilebilir. Sonraki kullanıma işaret eden bütün bu veriler, mezar odasının uzun süreli kullanımı ile ilgilidir.

İç mekân tasarımı bakımından, mezar odalarının hepsinin tonozlu tavana sahip olması kaya mezarlarının diğer bir ortak özelliğidir. Ölü yatağı uygulaması da Zile'deki Koca Kayzer, Kapıkaya ve İğdir Köyü Göz Mevkii 1 Nolu kaya mezarları dışındaki diğer kaya mezarlarının odalarının hepsinde karşımıza çıkar. Dağınık ve tekil örnekler şeklinde karşımıza çıkan kaya mezarlarının odalarındaki ölü yatakları, bir ile üç arasında değişen bir sayıda olup, ana kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuş ve zeminden yükseltilmiş olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte, Sivrikaya Kaya Mezarı'nın odasında bulunan ölü yatağındaki güvenlik çıkıntısı, diğerlerinde olmayan dikkat çekici bir farklılıktır. İğdir Köyü'ndeki yan yana iki mezardan biri olan Göz Mevkii 2 Nolu Kaya Mezarı'nın odasında bulunan ölü yatakları ise, diğer tüm ölü yataklarından farklıdır. Bunlar, *arcosolium* formundadır.

Mezar örneklerimizle, etkileşim içerisinde bulunabilecekleri komşu bölgelerdeki yukarıda karşılaştırdığımız kaya mezarları arasında birebir benzerliğin olmadığını, sadece birtakım mimari özellikler açısından ortak özelliklerin tespit edildiğinin altını çizmek istiyoruz. Bu durum, söz konusu bölgeler arasında genel ortak özellikler bağlamında bir etkileşimin ya da benzerliğin olduğunu ortaya

koymakla birlikte, ayrıntıda bölgelerin birbirlerinden farklılaştığını ve dolayısı ile ele aldığımız Pontos'un Gaziura ve Zela bölgelerini kapsayan iç kesimindeki örneklerin, kaya mezar geleneğine kendine has mimari yorumunu kattığını göstermektedir. Ayrıca, araştırdığımız bu bölgenin kendi içinde bile kaya mezar geleneği açısından, yukarıda ifade edilen birtakım ortak özellikler dışında mimari bir bütünlüğün olmadığını belirtmesi gerekir. Genel anlamda, söz konusu bölgenin siyasi ve topografik yapısı ile kaya mezar geleneğiyle ilgili dönemsel özellikler gibi çeşitli unsurların, bu bölgedeki kaya mezar mimarisini şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, örneklerimizin içinde yer aldığı bölgenin tarihi sürecinde yaşanan değişiklikler, kaya mezarlarının da içinde bulunduğu kültürel dünyayı doğrudan etkilemiştir. Dolayısı ile, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Pontos Bölgesi'ndeki Mithradates Hanedanlığı egemenliğinin Roma tarafından sonlandırılmasıyla bölgede başlayan Roma hâkimiyeti, kaya mezar geleneğini tesiri altına almıştır.

Kaya mezar örneklerimiz, kendilerine ev sahipliği yapan İç Pontos'un ele aldığımız kesiminin kültürel tarihinin canlı tanıkları olarak, söz konusu bölgenin ayrıcalıklı mezar geleneğini yansıtırken, aynı zamanda siyasi tarihine de ışık tutar. Bununla birlikte, Zile Kalesi'nde yer alması nedeniyle Zela Antik Kenti'yle ilişkilendirdiğimiz ve Roma Dönemi'ne tarihlenebileceği önerisinde bulunduğumuz için, bu kaleyi ve çevresini yöneten Romalı bir komutana ya da Romalılar tarafından atanmış olan bir rahibe ait olabileceğini önerebileceğimiz Koca Kayzer Kaya Mezarı dışında, ele aldığımız diğer kaya mezarlarını mevcut bulgular ışığında herhangi bir antik kentle ilişkilendirebilmek henüz mümkün değildir.

⁷² Bu kaya mezarının giriş açıklığıyla ilgili değerlendirmelerinden istifade ettiğim değerli arkadaşım Osman DOĞANAY'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, A./KAHRAMAN, Y./ADIGÜZEL, S./YETİŞKİN, G./ANAÇ, E./İÇEN, S./İŞİDAN, Ö./TEKSARI, Y. 2010. *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tokat.
- ALTINDAL, B. 2011. *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- ARSLAN, M. 2007. *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- BULUT, A. E. 2017. *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÇEVİK, N. 2000. *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÇEVİK, N. 2003. "Anadolu'daki Kaya Mimarlığı Örneklerinin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi", *Olba* 8, (Özel Sayı), 213-250, lev.39-46.
- DOĞANAY, O. 2009. *Isaura Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- DÖKÜ, F. E. 2008. *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- DÖNMEZ, Ş. 2007. "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Geç Kalkolitik-İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Turhal-Ulutepe", (Ed. G. Umurtak/Ş. Dönmez/A. Yurtsever), *Refik Duru'ya Armağan/Studies in Honour Refik Duru*, İstanbul: 75-84.
- DÖNMEZ, Ş. 2014. "Amaseia Antik Kenti", (Ed. F. Özdem), *Amasya: Yar ile Gezdiğim Dağlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 9-27.
- DURUKAN, M. 2012. *Kappadokia'da Argaios Dağı Çevresinde Hellenistik-Roma Dönemi Mezarları ve Ölü Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ERCİYAS, D. B. 2006. "Tokat İli Komana Antik Kenti Yüzeysel Araştırması 2004", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 13-22.
- ERCİYAS, B./SÖKMEN E. 2009. "Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzeysel Araştırması 2007", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, Ankara: 289-306.
- ERCİYAS, B./SÖKMEN E. 2010. "Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 355-374.
- ERDOĞ, C. 2012. *Yeşil Turhal*, Turhal Matbaa, Turhal.
- FLEISCHER, R. 2009. "The Rock-tombs of the Pontic Kings in Amaseia (Amasya)", (Ed. J. M. Højte), *Mithradates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus University Press, Denmark: 109-120.
- FUL, Ş. D./TEKİN, M./AKIN, E. S./SUSAM, T. 2017. "Sebastopolis Antik Kenti Merkezli Bölgenin Peyzaj Görünümü ve Yerleşim Yapısı 2015 Yılı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması", 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, Edirne: 567-586.
- FUL, Ş. D./TEKİN, M./ AKIN, E. S. 2018. "Sebastopolis Antik Kenti ve Çevresi 2016 Yılı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Bursa: 483-495.
- FUL, Ş. D./TEKİN, M./TEMÜR, A./ SUSAM, T./AKIN, E. S. 2019. "Tokat-Zile İlçesi 2017 Yılı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması", 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-3*, Ankara: 119-134.
- GÖNÜLTAŞ, B. 2003. *Anadolu'da Kaya Çanakları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- GÜNDOĞDU, H./ BAYHAN, A. A./ AKTEMUR A. M./ KUKARACI, İ. U./ÇELİK, A./ GÜNEŞ, B. 2006. *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Tokat Valiliği Yayını, Tokat.
- IŞIK, F. 1989. "Batı Uygarlığının Kökeni: Erken Demir Çağ Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu", TAD 28, Ankara: 1-39.
- KORTANOĞLU, R. E. 2006. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- KUMANDAŞ, H. 2004.
Ordu İli Kaya Mezarları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KUMANDAŞ, H. 2018.
"Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) 5/5*: 106-129.
- MAREK, C. 2003.
Orbis Provinciarum Pontus et Bithynia: Die Römischen Provinzen im Norden Kleinasiens. Mainz.
- ÖZÇAĞLAR, A. 1989.
"Zile-Turhal Yöresinin Morfografik Özellikleri", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi 1/1*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Ankara: 185-195.
- ÖZÇAĞLAR, A. 1991.
"Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi 3*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Ankara: 61-78.
- ÖZDEMİR, C. 2001.
Amasya Kalesi ve Kral Kaya Mezarları, Amasya.
- ÖZSAİT, M. 1999.
"1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzev Araştırması", *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 89-107.
- ÖZSAİT, M. 2000.
"1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzev Araştırmaları", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 73-88.
- ÖZSAİT, M. 2007.
"2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri Yüzev Araştırması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 451-462.
- ÖZSAİT, M./ÖZSAİT, N. 2010.
"2008 Yılı Tokat ve Amasya İlleri Yüzev Araştırmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 195-222.
- SÖKMEN, E. 2006.
"Komana Pontika ve Zela: Pontos Bölgesi'ndeki Tapınak Devletleri", *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, YAS 1*: 119-128.
- SÖKMEN, E. 2013.
"Two Defence Units in the Pontic Kingdom: Çördük and Geyras Strongholds-Preliminary Results", (Ed. M. Manoledakis), *Exploring the Hospitable Sea: Proceedings of the International Workshop on the Black Sea Held in Thessaloniki, 21-23 September 2012*, Oxford: Archaeopress, England:165-174.
- TAMSÜ-POLAT, R. 2018.
"Karabacak Köyü Kaya Mezarları", *Cedrus VI*: 347-358.
- VASSILEVA, M. 2012.
"The Rock-Cut Monuments of Phrygia, Paphlagonia and Thrace: A Comparative Overview", (Ed. G. R. Tsetschladze), *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*, Oxford: Archaeopress, England: 243-252.
- von der OSTEN, H. H. 1929.
Explorations in Central Anatolia, Season of 1926 Researches in Anatolia. Vol. 1 (OIP 5). Chicago.
- von GALL, H. 1966.
Die Paphlagonischen Felsgräber, *IstMitt. Beiheft 1*, Tübingen.
- WILSON, D. R. 1960.
The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Oxford University.

CHARACTERIZATION OF MEDIEVAL GLASS FROM CIZRE CASTLE EXCAVATION BY SEM-EDS AND P-EDXRF ANALYSES

CİZRE KALESİ KAZISI'NDAN ELE GEÇEN ORTAÇAĞ CAM ÖRNEKLERİNİN SEM-EDS VE P-EDXRF ANALİZLERİ İLE KARAKTERİZASYONU

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 11 Nisan 2020
Hakem Değerlendirmesi: 18 Mayıs 2020
Kabul: 15 Haziran 2020

Received: April 11, 2020
Peer Review: May 18, 2020
Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.008

Mahmut AYDIN * - Akarcan GÜNGÖR **

Anahtar Kelimeler: Antik Camlar, Cam Analizleri, Cizre Kaleiçi Kazısı Camları, Camlarda XRF Analizi, Camlarda SEM-EDS Analizi

Keywords: Ancient Glasses, Glass Analyses, Cizre Castle, P-XRF Analysis of Glasses, SEM-EDS Analysis of Glasses

ÖZET

Şırnak İli Cizre İlçesinde yer alan Cizre Kalesi Kazıları'nda 2013-2017 yılları arasında ele geçen cam örnekler arkeometrik yönden incelenmiştir. Cam örnekler öncelikle form özelliklerini yansıtacak şekilde görsel olarak tanımlanmış, fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır. Cam örneklerinin yapım teknikleri hem görsel hem de taramalı mikroskop altında habbe şekillerine göre belirlenmeye çalışılmıştır. Örneklerin element ve mineralojik içerikleri taşınabilir Enerji dağılımlı X-ışınları floresans spektroskopisi (P-EDXRF) ve Taramalı Elektron Mikroskobu-Enerji Dağılımlı Spektroskopisi (SEM-EDS) yöntemleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları cam örneklerin 7 tanesi soda camı iken diğer 7 si potasyum kireç camı olduğu anlaşılmıştır. Örneklerin yüksek Si içerikleri, camların hem mekanik direnç ve dayanıklılığın, hem de ergime sıcaklığının yüksek oluşuna işaret etmektedir. Cam örneklerin üretiminde bir örnek hariç bitki külü (K ve/veya Mg) kullanılmamıştır. Cam örneklerin Al içeriklerindeki farklılık örneklerin hammadde adresini ayrı kaynaklara dayandırmaktadır. Sr ve Zr'nin tespit edilmemiş veya düşük oranlarda olması karasal hammadde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Camlarda renk veren elementler; Fe, Co, Mn ve Cu'dur.

* Doç. Dr., Department of Archaeology, Faculty of Science and Letters, Batman University, Batman, Turkey
e-posta: aydinm135@gmail.com ORCID: 0000-0003-4707-5387

** Öğr. Gör., Department of Sason Vocational School, Artifact Conservation Programme, Batman University, Batman, Turkey
e-posta: akarcangungor@gmail.com ORCID: 0000-0001-5372-9733

ABSTRACT

The ancient glass artifacts uncovered in Cizre Castle excavations between 2013- 2017 in Şırnak province were analysed archaeometrically, ensuring all samples were recorded and catalogued appropriately. The production techniques of the samples were determined in terms of sample pore shapes via scan electron microscope analysis (SEM). The elemental and mineralogical structure of the glass samples were analysed via portable energy dispersive X-ray fluorescence spectroscopy (P-EDXRF) and Scanning Electron Microscopy coupled with X-Ray Energy Dispersive (SEM-EDS). Complementary analysis showed that seven pieces of glasses are soda/lime glass and other seven are potash – lime glass. Also, the high SiO₂ content of the samples not only illustrated the high mechanical strength and durability, but also proved that they have high melting temperatures. The low rate of K and/or Mg showed that plant ash was not present in the glass samples and the different rates of Al content in the samples addressed the different sources of the raw materials. The absence or low values of Zr and Sr in the material analysis emphasized that materials obtained for production of glass were terrestrial. Finally, detection of Fe, Mn, Co and Cu elements were discovered to be used as colorants for the glasses.

INTRODUCTION

The Cizre district of Şırnak province is located in the south, near the intersection of the Cudi and Gabar mountain ranges in the Southeastern Anatolia Region and southern bank of the Tigris River. Cizre, located in Upper Mesopotamia, was established as the junction of strategic and equally important commercial and military routes (Fig. 1).

Archaeological excavations were carried out in Cizre Castle between 2013 and 2017 under the presidency of Mardin Museum Directorate, with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, and thanks to the financial supports of the Ministry of Development and the District Governorship of Cizre. All of these archaeological excavations in Cizre Castle were carried out under the scientific consultancy of Prof. Dr. Gülriz Kozbe.

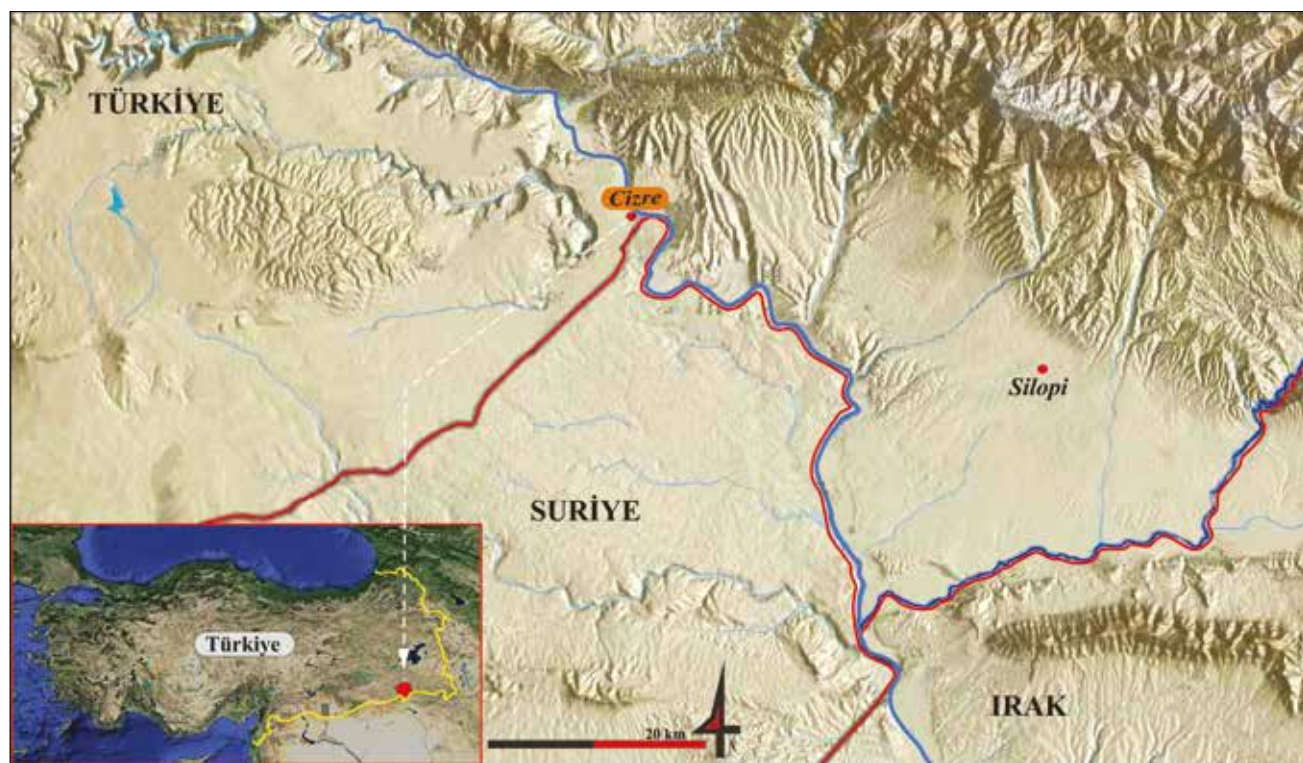

Figure 1: Location of Cizre Castle / Cizre Kalesi'nin Konumu

Concluding the Islamic conquests in 639 AD, the region was renamed as “Al-Jazeera”, which means “island” in Arabic, the Tigris River curls up in this area forming a peninsula. It was also named as “Cezire-i İbn-i Ömer” by linking to the city ruler Khalif Omar.¹

Cizre Castle, up until recently, was considered as a historically significant area of the city, and scientific explorations were restricted in the area due to the security measures taken because of the fact that the area is a military zone for the past 135 years.

In 2010, the area was used by the Border Battalion Command and soon after it was evacuated by the army forces and this allowed the restoration of the walls in 2013, with a project titled as “Resurrecting the City of Noah” organized by the Cizre District Governorate.[1]

¹ Kozbe/Gök 2018; 309-312.

The castle, which was established on a flat area of approximately 50 hectares in the centre of Cizre, consists of two parts, the inner and outer portion of the castle, as well as many other castles in Anatolia.

All archaeological excavations in the castle were carried out in various sectors such as Sarayburnu, Lion Gate, Headquarters Building, Seyfiye Masjid and Madrasah, Cafeteria building, City wall front, and the Annexed part of the building. The most prominent discoveries were the glass artifacts in the Cizre Castle, each of which varies according to production techniques, form, decoration, and usage patterns.

The Aim and Importance of the Study

The aim of this study is to determine the raw materials, production techniques, element contents, and obtain

scientific information about resources of raw material by using archaeometric techniques on selected amorphous samples obtained from different sectors in Cizre Castle.

These excavations unveiled the artifacts of both raw materials and construction techniques which revealed further the history, structural features, and production centers of Anatolian glass production, an area of expertise in which little is currently known.² This is why it is necessary to understand the technology of glass production and the determination of raw material sources and identification of chemical content in terms of archaeometry.

During the 2015 excavation season, Cizre Castle Excavation Scientific Consultant Prof. Dr. Gülriz KOZBE³ sent glass samples to the faculty in the Department of Archaeology at Batman University. These results focused on 14 pieces (BTV 1, BTV2, BTV3, BRP, AFR, AFM, BSI, ASV, BDD, ABT, BRE, AMU, BMD, AEE) of unclassified glass samples each of which was given their own unique 3 letter coding system.

SAMPLES AND ANALYTICAL METHODS

Sampling

Archaeometric studies were conducted on a total of 14 different glass samples (Fig. 2) uncovered in the Cizre District of Şırnak Province. Most of these glass samples were found in the annexed part of Cizre Castle. Within the samples there was a particular sample with a transparent colour (BDD) that was found in the inner castle, in an area called trench M6d. The M6 trench actually held a large number of finds with glassware such as tobacco pipes, oil lamp fragments, imported porcelain ceramic pieces, and glazed/unglazed ceramic pieces.

The bluish or light blue coloured glass fragment (BRE) was found in the Complex Structure with preserved architectural texture in D5 trench in the annexed part of the building. Samples of light blue, dark blue and green coloured glass from BTU code were found in the street structure (C5a + c) in the south of the Complex and in the ruins of the destroyed building.

The glass piece (BMD), known to be a black-coloured bracelet fragment, was majorly located in the southeast portion of the Complex building. Unfortunately, this area had witnessed excessive destruction, causing the architectural texture of the samples to be deteriorated.

In the Bath Structure (H5b), one of the most striking sectors in the annexed part of the building area, there were findings of a greenish or light green coloured piece

of glass (BSI). The blue coloured glass fragment (BRP), which is thought to belong to the plate form, was found in the eastern part of the annexed part of the building whose outer face was covered with basalt stones and inner part includes water channel systems and wells (G9a). The light green coloured glass fragments belonging to the ABT and AFM codes were found in an area (E3c + E4c) in the west of the Complex building, with a mortared stone paved floor. In the east of the Complex building (E6c), a light-green amorphous glass fragment (AMU) was found and a green bracelet fragment (AEE) was found in the E7b trench in the southern, most severely damaged part of the water channel.

The dark purple coloured glass fragment (ASV) and the dark blue coloured glass fragment (AFR) were detected in E8c + d trench within the boundaries of the Cemetery Area in the annexed part of the building.

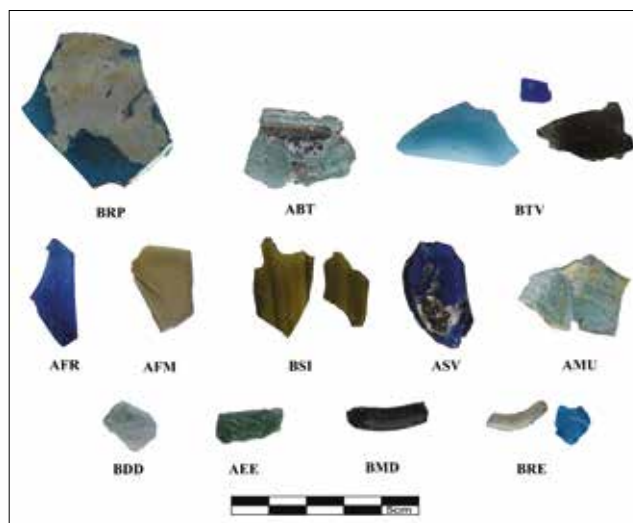

Figure 2: Glasses unearthed in Cizre Castle Excavation / Cizre Kalesi Kazısı'ndan Ele Geçen Camların Fotoğrafları

Methods

Within the scope of this study, 14 samples were evaluated visually, photographed, documented, and coded. Pulp colours of the samples were documented by chromametric analysis (Table 1) and colour code studies were performed on 12 out of 14 glass samples.

Sample colours were identified with chromametric analysis performed by a portable colorimeter using the standard CEI L * a * b * (Commission Internationale de L'Eclairage) colour system.⁴ The value (L) between 0 and 100 indicates the lightness / darkness (white: 100 / black: 0), the value of “+a” (between 0 and +60)

⁴ Ohno 2007: 101-132.

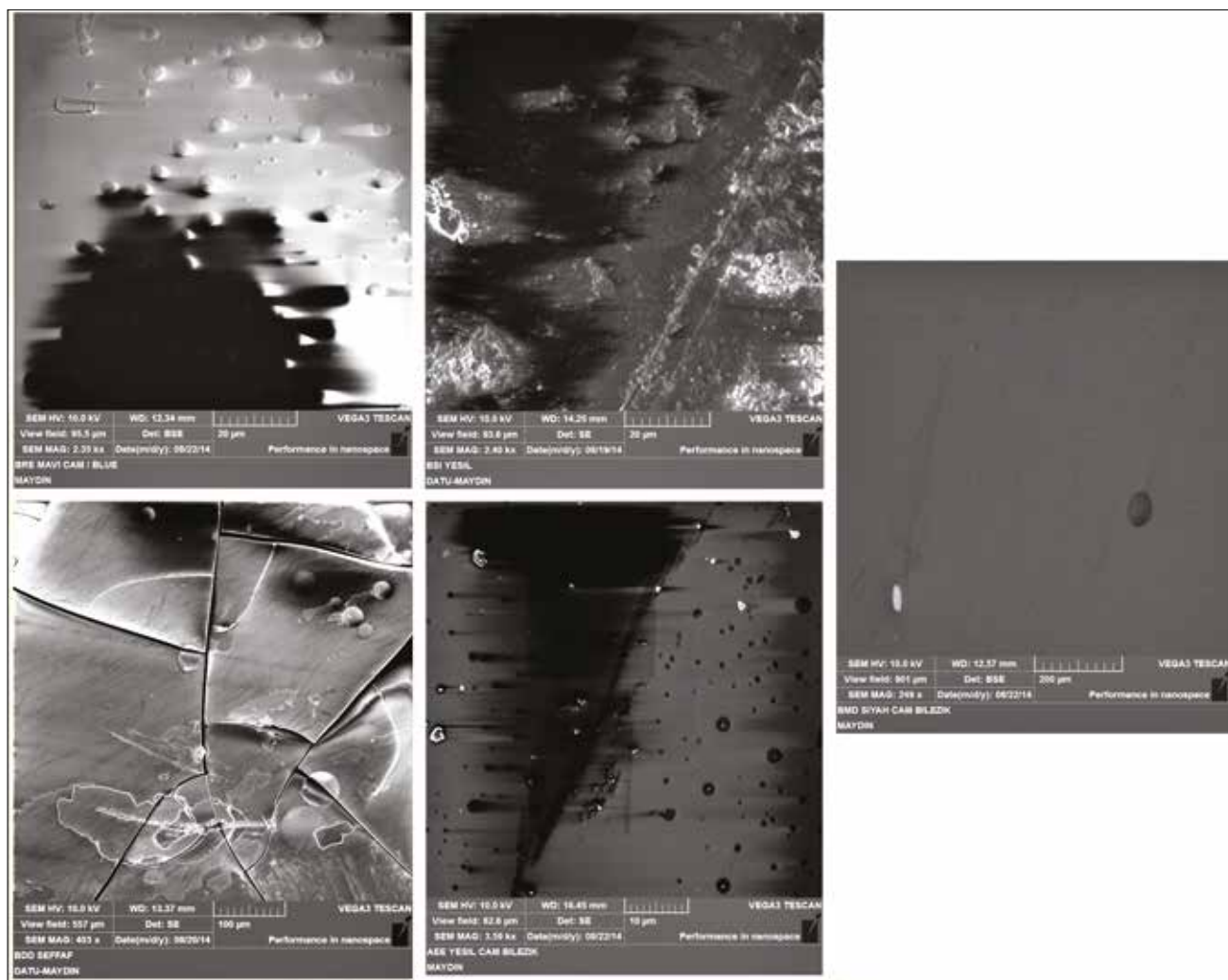

Figure 3: Scanning electron microscopy images of the selected samples / *Seçilen Örneklerin Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM) Görüntüleri*

indicates the intensity of red in the colour, “-a” indicates the green intensity of the colour, (between 0 and +60). Finally, the intensity of the color yellow and the value of (-b) (between 0 and -60) indicates the intensity of the blue colour.

In this study, Scanning electron microscopy coupled with energy dispersive X-ray spectrometry (SEM-EDS) was used to determine the chemical composition of 14 glass pieces and helped visualize the material structure. Scanning electron microscope (TESCAN Easy SEM) compatible with Bruker X-Flash 410-M detector (Software: Esprit 1.9) was used in the study⁵. SEM-EDS was widely used to determine chemical composition of ancient glasses and to understand material structure and production technique.⁶

⁵ We would like to thank the Turkish Culture Foundation and its staff Emine TORGAN GÜZEL and Prof. Dr. Recep KARADAĞ for their analysis of the SEM-EDS.

⁶ Li/Liu/Su/Zhao/Fu/Dong 2012: 133-140;Kursula 2000: 111-118.

The other technique used to determine chemical composition of studied 14 glass pieces was portable X-Ray Fluorescence Spectroscopy (P-EDXRF). XRF involves emission of characteristic X-rays from a material that has been excited by bombardment with high-energy X-rays. This phenomenon is used in archaeological research for elemental (chemical) analysis in the investigation of archaeological materials such as metals, glass, ceramics, and sediments. It provides quantitative chemical data regarding major elements and several trace elements in the composition of glasses.⁷

In this study, Olympus Delta Premium Portable X-Ray Fluorescence Spectrometer (P-EDXRF), which is widely used for the analyses of the archaeological materials (glass coins, paintings etc.), was used.⁸

⁷ Mantler/ Schreiner 2000: 3-17; Speakman/Little/Creel/Miller/ Iñáñez 2011: 3483-3496.

⁸ Spencer/Murdoch/Buckman 2018: 1018-1035; Cavallo 2011: 161-174.

Table 1: Colour Codes of Glasses / Cam Örneklerin Renk Kodları

Glasses codes	Colours Code			Observed Colours
	L	a	b	
BTV1	70.95	-13.88	-16.34	Light blue
BTV2	33.28	-1.42	7.91	Green
BRP	48.87	-29.51	-13.19	Blue
AFR	42.51	3.89	-30.04	Blue
AFM	75.93	1.31	21.16	Light Green
BSI	41.11	2.16	22.46	Green
ABT	53.79	-6.65	-1.62	Light Green
ASV	27.97	8.12	-21.15	Dark purple
BDD	74.42	-4.24	10.41	Transparent/ Yellowish
BRE	51.66	-24.24	-19.47	Blue
AMU	63.83	-6.2	2.41	Light Green
AEE	49.99	-3.13	5.58	Green
L: 0/100; White/Black, a: 0/-60; Green and 0/+60; Red, b: 0/-60; Blue and 0/+60; Yellow				

Furthermore, qualitative and quantitative analyses of all the following elements in geological material mode were performed for 140 seconds in each sample.

Using two different beams in Geochem Mode (10 & 40 KV) allowed the following elements to be detected: V, Cr, Fe, Co, Ni, Cu, Zn, Pt, W, Hg, As, Se, Au, Br, Pb, Bi, Rb, U, Sr, Y, Zr, Th, Nb, Mo, LE, Ag, Cd, Sn, Sb, Mg, Al, Si, P, S, K, Ca, Ti and Mn. Unfortunately, one disadvantage of using P-EDXRF in glass analyses is that elements with atomic number 11 and smaller (such as "Na") cannot be detected.

The reason of using P-EDXRF beside SEM-EDS is to compare the results of SEM-EDS with P-EDXRF. P-EDXRF analysis results are not reliable as much as SEM-EDS because SEM-EDS cannot analyse Na and C which are important elements in the production of glass. However P-EDXRF can analyse glass colorant elements such as Co, Mn, Fe and Cu.

EVALUATION OF ANALYSIS RESULTS

When SEM-EDS results are compared with P-EDXRF; Ca, Si and K values of P-EDXRF are higher than SEM-EDS. Na and C could not be analysed by P-EDXRF so these elements are higher than SEM-EDS analysis results.

LE/O value of P-EDXRF is less than SEM-EDS results.

The main components of soda-lime glasses are SiO₂, Na₂O and CaO. In terms of quantity, such glasses consist of 73% SiO₂, 12 % Na₂O, 10% CaO, 4% MgO and 1% Al₂O₃. In glasses, alkali Na₂O oxides are used as melting point reducer and CaO is used as strengthener in glasses.⁹

It is important to know the strontium (Sr) and zirconium (Zr) contents of the samples for raw material origin. Sr is geochemically similar to Ca and contains lime-containing substances (such as seashells, limestone and plant ash). In terrestrial sands containing limestone, Sr is generally less than 150 ppm. Thus, Sr values higher than 400 ppm usually suggest that the sand used in glass production is mainly from marine environments.¹⁰ One test that can be conducted to prove this statement is to check Zr values. If terrestrial sand is used in production, Zr value is expected to be bigger than 160 ppm.¹¹

⁹ Akyol/Canav/Kadioğlu/Demirci 2011: 161-174; Akyol/Kadioğlu/Canav/Özgümüş/Kaynak 2014: 6-10.

¹⁰ Freestone/Leslie/Thirlwall/Gorin-Rosen 2003: 19-32.

¹¹ Akyol/Kadioğlu 2015: 31-35.

Chemical Composition P-EDXRF and SEM-EDS

When the results of SEM-EDS and P-EDXRF analysis examined (Table 2, Fig. 4-5), it was concluded that:

The sodium (Na) value obtained from SEM-EDS analysis was examined, and it showed that 7 samples (BTV 3, BTV 2, BRP, ASV, BRE, DDD, AEE) ranged from 7.64% to 13.66%, where on the half of the samples melt reducers were used and on the other half (Na less than 2%) was not.

Na cannot be analysed in P-EDXRF analysis therefore P-EDXRF cannot help to evaluate Na results.

Si value is important in glass production. According to P-EDXRF, Si average is 38.1% and SEM-EDS average is 25.2% (Table 2). The Si value of the glasses is high and has a negative correlation with Na (Fig. 4).

When the potassium (K) values were examined, SEM-EDS and P-EDXRF results were high in the BTV 1 sample (SEM-EDS 3.41%, P-EDXRF 12.02%), which shows that plant ash was used in the production of this sample. On the contrary, an average of around 1% K was found in the other analysed samples, indicating that no plant ash was used in their production.¹²

According to SEM-EDS results of the analysed glass samples, Sr and Zr could not be determined. In terms of P-EDXRF results, Sr values were found to be around 400 ppm but Zr values were 120 ppm (Table 2). From these results, it can be inferred that terrestrial raw materials were used in the production of Cizre Castle excavation glasses. When the Sr analyses of Olba excavation glasses were examined, it was found that Sr was detected in 1.5% and marine raw materials were used.¹³

The calcium (Ca) analysis average of SEM-EDS and P-EDXRF results are 1.89% and 5.49% respectively. When the results of the samples were examined individually (Table 2), none of the samples had a 10% Ca content, revealing that the strength of the glass in Cizre Castle was inherently low compared to other samples.

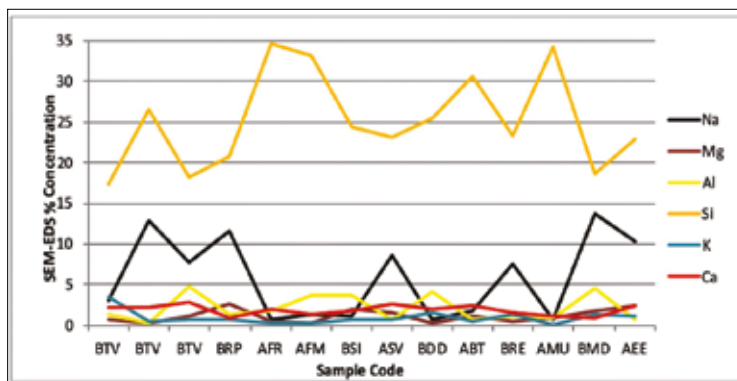

Figure 4: The variation of Na, Mg, Al, Si, K and Ca elements identified through SEM-EDS / *SEM-EDS analiz sonuçlarına göre Na, Mg, Al, Si, K ve Ca elementlerinin dağılımı*

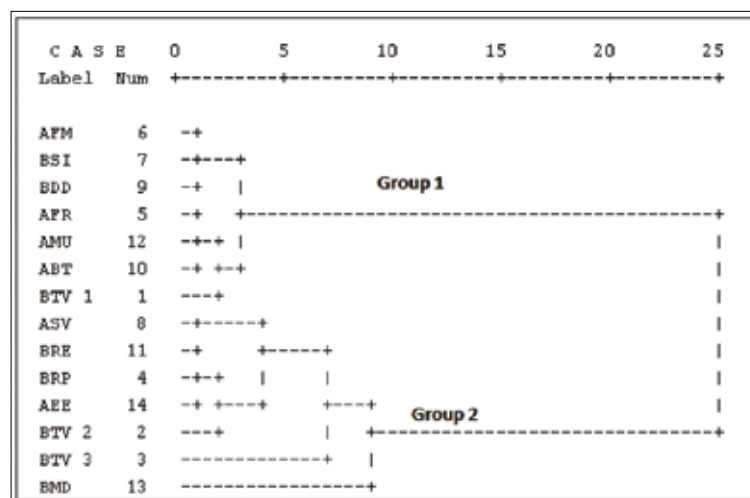

Figure 5: Hierarchical cluster analysis dendrogram showing the grouping of the samples considering the SEM-EDS (Na and Al) results / *SEM-EDS (Na ve Al) analiz sonuçlarına göre örneklerin hiyerarşik gruplama analizi*

In regards to the values of Al, which strengthens the usage of quartz, it can be discovered if the glasses are made from the same raw material, or if they are found to be consisted of two groups to overlap with each other close enough. The differences in the Al contents of the glass samples, SEM-EDS results range between 4.77% and 0.34%, according to P-EDXRF results range between 6.06% and 0.22%. The raw material addresses of the samples are based on separate sources.

AFM, BSI, BTV 3, BDD and BMD coded samples differ from the other samples with Al value around 4%.

The clear dissimilarity in the amounts of such trace elements between the two groups suggests that the deposits would have been used in the production of the glasses in Cizre. This assumption was further validated using the SPSS statistical program in which identified Na and Al elements were included

¹² Freestone/Leslie/Thirlwall/Gorin-Rosen 2003: 19-32; Silvestri/Molin/Salviulo 2005: 797-816; Silvestri/Molin/Salviulo 2006: 415-432; Silvestri 2008:1489-1501; Tite /Shortland/ Maniatis/ Kayoussanaki 2006: 1284-1292.

¹³ Aydın/Akyol/Erten/Torgan 2015: 207-220.

Table 2: SEM-EDS and P-EDXRF Analyses Results of Cizre Castle Glasses / Cizre Kalesi Camlarının SEM-EDS Analiz Sonuçları

Glasses Code	Instrument	Color	O/LE	Na	Mg	Al	Si	P	S	K	Ca	Ti	Mn	Fe	Co	Cu	Zn	Sr	Zr	C	F	Ni	Cl	N	Mo	Pb
BTV 1	SEM-EDS	Light Blue	68,43	3,05	0,67	1,27	17,39	1,2	ND	3,41	2,31	ND	ND	ND	0,05	ND	ND			1,89	ND	0,22	0,12	ND	ND	ND
	P-XRF		40,4	ND	ND	8,82	12,02	8,82	0,16	0,08	0,02	0,006	0,002	0,002	0,002	0,006	0,006	0,002	0,002	0,002	0,002	ND	ND	ND	ND	ND
BTV 2	SEM-EDS	Dark Blue	51,69	12,82	0,27	0,34	26,51	ND	0,14	0,41	2,2	ND	ND	ND	1,12	ND	ND			1,68	0,74	ND	0,09	1,97	ND	ND
	P-XRF		48,3	ND	ND	0,49	43,5	ND	0,4	0,73	6,16	6,16	ND	ND	0,06	0,24	0,003	0,002	0,004	0,003	ND	ND	ND	ND	ND	0,015
BTV 3	SEM-EDS	Green	55,91	7,74	1,16	4,77	18,15	0,1	0,06	0,66	2,91	ND	ND	ND	ND	ND	ND			ND	5,81	ND	ND	ND	ND	ND
	P-XRF		42,23	ND	ND	6,87	33,52	0,07	ND	3,03	11,4	0,35	0,22	2,2	0,04	0,004	0,004	0,027	0,006	0,006	ND	ND	ND	ND	ND	0,003
BRP	SEM-EDS	Blue	53,55	11,6	2,7	1,4	20,85	0,1	ND	0,71	0,91	ND	ND	ND	1,69	4,84	ND			ND	1,46	ND	ND	ND	ND	ND
	P-XRF		46	0,95	3,17	3,17	39,7	0,1	0,08	1,85	3,91	0,11	0,16	0,43	0,7	0,41	0,33			5,64	ND	ND	0,07	1,95	ND	ND
AFR	SEM-EDS	Dark Blue	50,8	0,76	0,43	1,83	34,72	ND	0,02	0,32	2,04	ND	0,89	0,55	0,2	0,04	0,006				ND	ND	0,07	1,95	ND	ND
	P-XRF		43,5	1,89	1,2	40,7	0,09	0,27	1,85	8,3	1,32	ND	ND	0,54	0,27	0,21				6,33	0,34	ND	0,69	1,74	ND	ND
AFM	SEM-EDS	Light Blue	49,51	1,38	0,38	3,69	33,21	ND	0,08	0,36	1,32	ND	2,1	0,54	ND	0,003	0,004				ND	ND	0,69	1,74	ND	ND
	P-XRF		46,3	0,95	4,69	37,9	ND	0,08	0,08	1,6	5,82	0,05	2,1	0,54	0,27	0,21				2,58	ND	ND	ND	ND	ND	ND
BSI	SEM-EDS	Green	60,75	1,17	1,99	3,66	24,36	ND	0,4	0,77	1,7	ND	0,06	0,06	1,19	1,36					ND	ND	ND	ND	ND	ND
	P-XRF		55,1	ND	2,62	30,7	0,08	0,49	2,38	6,2	0,13	0,03	0,03	2,18	ND	0,006	0,006	0,03	0,008	0,008	1,48	0,95	1,76	0,29	ND	ND
ASV	SEM-EDS	Dark Blue	56,41	8,65	1,67	0,77	23,11	0,13	0,15	0,67	2,63	ND	0,52	0,52	0,83	ND						ND	0,29	ND	ND	ND
	P-XRF		46,5	1,45	1,8	38,6	0,05	0,24	1,74	7,51	ND	0,88	0,88	0,54	0,17	0,03	0,005	0,005	0,054	0,005		ND			ND	0,19
BDD	SEM-EDS	Transparent	55,12	0,8	0,36	4,05	25,38	ND	0,13	1,63	2,06	0,18	0,41	0,41	ND	ND					9,89	ND	ND	ND	ND	ND
	P-XRF		35,6	ND	4,26	50,4	0,3	0,05	2,06	4,89	0,46	0,03	1,67	0,38	ND	0,8	0,17	0,01	0,054	0,033		ND			ND	0,003
ABT	SEM-EDS	Light Green	55,52	1,77	1,04	0,8	30,48	ND	0,12	0,5	2,34	ND	0,38	0,38	ND	0,8					5,84	0,07	0,34	ND	ND	ND
	P-XRF		51	ND	3,29	38,2	ND	0,57	1,16	3,31	0,15	1,22	0,82	0,18	1,17	0,009	0,005	0,044	0,005	0,005		ND			ND	0,19
BRE	SEM-EDS	Blue	54,68	7,64	0,54	1,06	23,24	0,01	0,06	1,41	1,49	ND	0,18	0,18	1,17	4,04					4,47	ND	ND	ND	ND	ND
	P-XRF		45,7	ND	0,22	39,3	ND	0,26	6,1	6,44	ND	0,02	0,06	0,06	0,06	ND	1,81	0,005	0,003	0,003		ND			ND	0,1
AMU	SEM-EDS	Light Green	53,69	0,78	0,86	0,88	34,29	ND	0,03	0,22	1,21	ND	0,54	0,54	ND	0,55					6,5	ND	0,42	0,03	ND	ND
	P-XRF		48,7	ND	0,79	43,7	0,28	0,25	1,48	3,89	ND	0,05	0,8	0,8	ND	0,004	0,004	0,064	ND	ND		ND			ND	0,02
BMD	SEM-EDS	Black Bracelet	53,9	13,66	1,86	4,5	18,62	0,23	ND	1,28	0,88	ND	0,09	0,09	ND	1,7					0,38	ND	2,05	0,34	ND	0,58
	P-XRF		48	2,54	6,06	28,8	0,46	0,57	4,31	4,82	0,75	4,82	0,75	3,5	ND	0,004	0,008	0,028	0,025	0,025		ND			ND	0,001
AEE	SEM-EDS	Green Bracelet	55,43	10,22	2,42	0,77	22,89	ND	0,06	1,24	2,42	ND	0,21	0,86	ND	1,08					ND	1,22	0,36	ND	ND	ND
	P-XRF		47,6	2,87	1,14	38,7	0,1	0,2	2,16	6,08	0,08	0,21	0,86	0,004	0,004	0,057	0,002	0,002	0,002	0,002		ND			ND	0,008

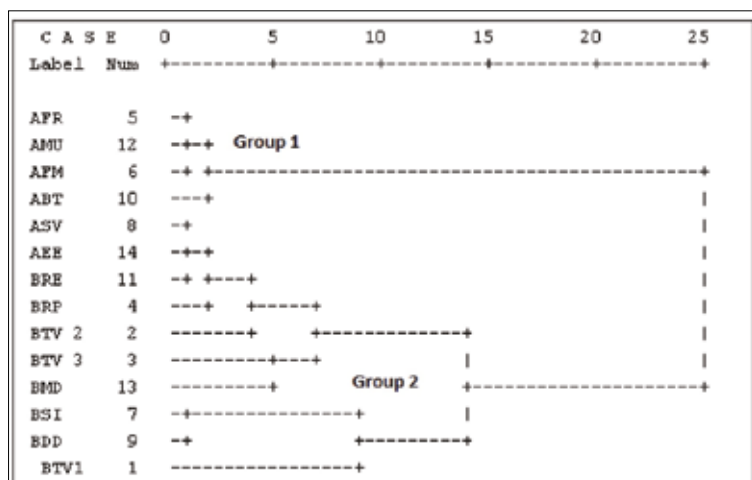

Figure 6: Hierarchical cluster analysis dendrogram showing the grouping of the samples considering the SEM-EDS (Na, Mg, Al, Si, K, and Ca) results. / SEM-EDS (Na, Mg, Al, Si, K, and Ca) analiz sonuçlarına göre örneklerin hiyerarşik gruplama analizi

for the hierarchical clustering analysis (Fig. 5). The representative samples assisted in the differentiation of the groups (including high Na and different amount of Al).

First group: AFM, BSI, BDD, AFR, AMU, ABT, BTV 1.

Second Group: ASV, BRE, BRP, AEE, BTV 3, BTV 2, BMD.

A second dendrogram was done to check and validate the first by taking Na, Mg, Al, Si, K, and Ca in account (Fig. 6). The results from the second dendrogram were similar to the first and the samples were again differentiated into two groups (Fig. 6).

In glass, the main elements that usually affect colour are Fe, Mn, Co and Cu. It was determined that in addition to Cu, Co was used in BRE, BRP and BRE samples. It was found that Co was used as the blue donor in the other blue coloured glasses, BTV, AFR, ASV and BRE samples (Table 2).

According to the results of P-EDXRF analysis in light green glasses (Table 2), manganese (Mn), which is generally used as colour brightener as decolorization agent, was used as colorant. Although BSI sample is green, cobalt was detected in it. The reason of this should be the recycled of materials.¹⁴

In the transparent / yellowish BDD coded glass sample Mn and Fe were thought to be used as colour regulator.

It was understood from the bubbles and their shapes taken by SEM that the glasses were produced by blowing techniques (Figure 3).

CONCLUSION

SEM-EDS and P-EDXRF analyses of the glass samples obtained from the Cizre Castle excavation provided information worth reporting about the contents and origins of these samples.

Samples were divided into two groups in terms of Na values.

Group 1 have a Na value between 3-10% BTV 3, BTV 2, BRP, ASV, BRE, AEE, BDD, BMD,

Group 2 samples with a Na value of less than 2% consist of: AFM, BSI, BDD, AFR, ABT, AMU and BTV1. It may be assumed that Na used as a melting material was not very apparent in some samples while Si increases in these samples, indicating that mechanical resistance, durability, and melting temperature are high.

The value of Al, which gives information about the origin of glass, showed that the glasses can be separated to at least two groups. The first group consists of: AFM, BSI, BTV 3, BDD and BMD; all of which had an Al value between 3.66-4.77%. The second group had an Al value between 0.34 and 1.88%. This group had results very similar to SPSS cluster analysis results.

When looking at the origin of the raw materials that make up the glass (based on Sr and Zr values), it was found that the glass uncovered in Cizre district of Şırnak province, which has no coastline remarks, used a terrestrial raw material.

Calcium (Ca), which has resistance-enhancing properties in the raw material of glasses, was low in all samples (around 2%), causing the glasses to be produced with low resistance.

It was also found that Co was used as a colourant element in the glasses to elicit a blue colour in BTV1 and BTV2, AFR, ASV and BRE samples. In addition to Co, Cu was also used in BRE and BRP samples to present a blue hue. Mn and Fe were the other colourants and brighteners used in the BDD sample, which has transparent, yellowish colours.

When the analysis results of Cizre glasses are evaluated with other analyzes glasses in Anatolia and other parts of ancient world, it is understood that even in medieval age Cizre glasses produced in the same way that Roman glasses were produced with the coloring elements, raw material and production technique.

¹⁴ Freestone 2015: 29-40; Fiema/Holmgren 2002: 99-110.

REFERENCES

- AKYOL, A.A. / KADIOĞLU Y.K. 2015.
“Tekfur Sarayı Cam Buluntuları Arkeometrik Çalışmaları”, TÜBA-KED 13,31-35.
- AKYOL, A.A. / KADIOĞLU, Y.K. / CANAV Ö. Ü. / KAYNAK, S. 2014.
İstanbul Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi Camları Arkeometrik Analizler, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, Cilt 9/10, 6-10.
- AKYOL, A. A. / CANAV, Ö.Ü. / KADIOĞLU Y. K. / DEMİRCİ, Ş. 2011.
“İstanbul Yeni Cami Hünkar Kasrı Camları Üzerinde Arkeometrik Çalışmalar”, II. ODTÜ Arkeometri Çalıştay, Ankara,161-174.
- AYDIN, M. / AKYOL, A. A. / ERTEN, E. / TORGAN E. 2015.
“Olba Kazısı Camları Arkeometrik Çalışmaları”, Seleucia ad Calycadnum, V, 207-220.
- BAKIRER, Ö. 1985.
“Cam Buluntuların Değerlendirilmesinde Arkeometrik Araştırmaların Önemi”, VII. Kazı Sonuçları, I. Arkeometri Toplantısı Bildiriler Kitabı, Ankara, 61-67.
- CAVALLO, G. / CARDAS VERGANI, R. / GIANOLA, L. / MEREGALLI, A. 2011.
“Century Ad Painted Fragments from the San Giovanni Battista Church in Cevio (Switzerland)”, Archaeometry, Volume 54, Issue 2, 294-310.
- FIEMA, Z.T. / HOLMGREN, R. 2002.
“The Byzantine Monastic/Pilgrimage Center of St. Aaron near Petra”. in J. Frösén and Z.T. Fiema (eds.) Petra. A City Forgotten and Rediscovered. Helsinki: Helsinki University Press. 99-110.
- FREESTONE I. C. 2015.
“The Recycling and Reuse of Roman Glass: Analytical Approaches”, Journal of Glass Studies Volume 57, 29-40.
- FREESTONE, I. C. / LESLİE, K. A. / THIRLWALL, M./ GORIN-ROSEN, 2003.
“Strontium Isotopes in the Investigation of Early Glass Production: Byzantine and Early Islamic Glass from the Near East”, Archaeometry, Vol. 45/1, 19-32.
- KOZBE, G. / GÖK S., 2018.
“Cizre Kalesi Orta Çağ Barbutin ve Kalıba Baskı Bezemeli Sırsız Seramikleri”, (Ed. Filiz Yenisehirlioğlu) XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri, Cilt 1-2, Vekam Yayınları, Ankara, 309-318.
- KURSULA, P. K. 2000.
“Accuracy, precision and detection limits of SEM–WDS, SEM–EDS and PIXE in the multielemental analysis of medieval glass”, X Ray Spectrometry, 29/1,111-118.
- LI, Q. / LIU, S. /SU, B. / ZHAO, H. / FU, Q. / DONG, J. 2012. “Characterization of some tin-contained ancient glass beads found in China by means of SEM–EDS and raman spectroscopy” Microscopy Research and Technique Volume 76/2, 133-140.
- MANTLER, M. / SCHREINER, M. 2000.
“X-ray Fluorescence Spectrometry in Art and Archaeology”, X-Ray Spectrometry,29/1, 3-17.
- OHNO, Y. 2007.
“Spectral Colour Measurement”, in CIE Colorimetry: Understanding the CIE System, J. Schanda, Ed., Ch. 5., Wiley, New York, 101-132.
- SILVESTRI, A. 2008.
“The coloured glass of Iulia Felix”, Journal of Archaeological Science, Vol. 35, 1489-1501
- SILVESTRI, A. / MOLIN, G. / SALVIULO, G. / SCHIEVENIN, R. 2006.
“Sand for Roman glass production: An experimental and philological study on source of supply”, Archaeometry, Vol.48/3, 415-432.
- SILVESTRI, A. / MOLIN, G. / SALVIULO, G. 2005.
“Roman and Medieval Glass from the Italian Area: Bulk Characterization and Relationships with Production Technologies”, Archaeometry, Vol. 47/4, 797-816.
- SPEAKMAN, R. J. / LITTLE, N. C. /CREEL, D. / MILLER, M.R. / INANEZ, J. G. 2011.
“Sourcing ceramics with portable XRF spectrometers? A comparison with INAA using Mimbres pottery from the American Southwest”, Journal of Archaeological Science 30, 3483-3496.
- SPENCER, H. M. / MURDOCH, K. R. / BUCKMAN, J. / FORSTER, A. M. / KENNEDY, C. J. 2018.
“Compositional analysis by p-XRF and SEM-EDX of medieval window glass from Elgin Cathedral, Northern Scotland” Archaeometry Volume 60/5,1018-1035.
- TITE, M. S. / SHORTLAND, A. J. / MANIATIS, Y. / KAVOUSSANAKI, D. / HARRIS, S.A. 2006.
“The composition of the soda-rich and mixed alkali plant ashes used in the production of glass”, Journal of Archaeological Science, Vol. 33, 1284-1292.

HASANKEYF ER RIZK CAMİİ MİNARESİ YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

ARCHAEOMETRIC ANALYSES OF THE BUILDING MATERIALS OF HASANKEYF ER RIZK MOSQUE MINARET

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 06 Ocak 2020 | Received: January 6, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 08 Ocak 2020 | Peer Review: January 8, 2020
Kabul: 15 Haziran 2020 | Accepted: June 15, 2020

DOI : 10.22520/tubaar.2020.26.009

Ali Akın AKYOL * - Mesut YILMAZ **

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Er Rızık Camii Minaresi, Arkeometri, Restorasyon, Yapı Malzemeleri, XRF

Keywords: Hasankeyf, Er Rızık Mosque Minaret, Archaeometry, Restoration, Building Materials, XRF

ÖZET

İlusu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HEPP) Projesi'nin tamamlanmasıyla büyük bir bölümü su altında kalacak olan Hasankeyf'teki kültürel mirasın belgelenmesi, korunması ve kurtarılmasına yönelik bir kurtarma projesi oluşturulmuştur. Bu proje kapsamında yeralan Er Rızık Camii Minaresi de yeni Hasankeyf yerleşiminde oluşturulan arkeopark alanındaki yeni yerine bütünüyle taşınarak baraj gölü suları altında kalma tehdidinden kurtarılmıştır. Er Rızık Camii Minaresi taşıma çalışmaları kapsamında farklı seviyelerinden elde edilen taş ve derz/moloz dolgu harç örnekleri, çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yönden incelenmiştir. Er Rızık Camii Minaresi'ne ait taş ve harç örnekler öncelikle görsel olarak değerlendirildikten sonra fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır. Arkeometrik çalışmalar kapsamında taş ve harç örneklerin fiziksel özellikleri temel fiziksel testlerle (birim hacim ağırlığı, su tutma kapasitesi ve gözeneklilikleri), suda çözünen tuz miktarı ile pH değerleri de kondaktometrik analiz ile belirlenmiştir. Harç örneklerine, agrega/bağlayıcı ve agregada tane boyutu dağılımı (granülometrik) analizi uygulanmıştır. Örneklerin petrografik özellikleri, ince kesitleri hazırlanıp optik mikroskop analizi ile, kimyasal özellikleri de PED-XRF analizi ile belirlenmiştir.

* Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü
e-posta: aliakinakyol@gmail.com ORCID: 0000-0002-4174-575X

** Restoratör-Mimar-Sanat Tarihçi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
e-posta: yilmazmesut10@gmail.com ORCID: 0000-0001-7143-4349

ABSTRACT

After the completion of the Ilisu Dam and Hydroelectric Power Plant (HEPP) Project, the rescue project was established to document, conserve and recover the cultural heritage in Hasankeyf, which will be largely inundated. Er Rızk Mosque Minaret within the scope of this project was completely moved to its new location in the archaeological site in the new Hasankeyf settlement and was rescued from the threat of flooding. The stone and joint / rubble filling mortar samples obtained from different levels within the scope of Er Rızk Mosque Minaret transportation studies were examined in archaeometric scope by using various analytical methods. The stone and mortar samples of Er Rızk Mosque Minaret were first evaluated visually, photographed, documented and coded. Physical properties of stone and mortar samples were determined by basic physical tests (unit volume weight, water holding capacity and porosity), and the amount of water soluble salt and pH values were determined by conductometric analysis. The aggregate / binder and particle size distribution (granulometric) analysis was applied to the mortar samples. Petrographic properties and thin sections of samples were prepared by optical microscope analysis and chemical properties were determined by PED-XRF analysis.

GİRİŞ

Dünyada 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok ülkede günümüz toplumun gereksinimlerinin karşılanması için önem taşıyan bayındırlık projelerinin (otoyol, barajlar, termik santraller vb.) gerçekleştirilmesi doğal ve kültürel miras alanlarının büyük oranda zarar görmesini ve yok olma tehdidi ile karşılaşmasını ortaya çıkarmıştır¹. Bu durum, ülkemiz’de göz ardı edilemeyecek kadar doğal ve kültürel mirasın tehdit etmektedir. Yok olma tehdidi altındaki doğal ve kültürel mirasın kurtarılması, olumsuz etkilerin azaltılması için ülkemiz’de ve dünyada bir çok yerinde koruma ve taşıma projelerinin yürütüldüğü bilinmektedir.

Ülkemizde’de yok olma tehdidi altındaki kültürel mirasın kurtarılması için yürütülen koruma çalışmalarının en önemlilerinden bir tanesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Dicle Nehri’nin toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar doğrultusunda, 1954 yılında DSİ Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan ve 2006 yılında fiilen inşasına başlanan Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi’nin rezervuar alanında kalacak (Res. 1) olan tarihi Hasankeyf yerleşmesindeki kültürel mirasın korunması ve kurtarılması için yürütülen çalışmalardır².

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun “Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması” hususunda aldığı 36 sayılı İlke Kararı ile oluşturulan “Bilim Komisyonu” ve Kazı Başkanlığı görüşleri ve Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun kararları doğrultusunda Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KÜVAM) teknik ve mali işbirliğinde yürütülmekte olan Tarihi Hasankeyf Yerleşmesi’ndeki Yerinde Koruma ve Taşıma Projeleri³, kapsamında “Birim Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi” kullanılarak yeni Hasankeyf yerleşiminde oluşturulan arkeopark alanındaki yeni yerine bütünüyle taşınması çalışmaları yürütülen Er Rızk Camii Minaresi de bulunmaktadır (Res. 2).

Er Rızk Camii, tarihi Hasankeyf yerleşmesinin aşağı şehir bölgesinde, Dicle Nehri’nin güney yakasının kenarında ve tarihi Artuklu Köprüsü ile yukarı şehir (kale) arasında, nehrin yer alan önemli Ortaçağ anıtlarından biri olarak kabul edilmektedir (Res. 2). Kitabesinde, 1409 yılında Eyyubi Sultanı Süleyman Bin Gazi tarafından yaptırıldığı yer alan caminin⁴, güneydeki ibadet mekânının bir bölümü, heyelan nedeniyle nehre doğru yıkılmıştır. Harimin kuzey duvarına mekânlar eklenerek camiye çevrilen bölüm, avlu girişi cephesi,

taçkapı ve minaresi günümüze ulaşmıştır⁵. 1932 yılında, Albert Gabriel tarafından yapılan araştırmalara göre, üç tarafı revaklı dikdörtgen bir avlunun güneydeki kısa kenarına “Ters T” planlı bir harim bölümü, kuzeydeki kenarına ise ortada yapıya girişi sağlayan taçkapısı ve taçkapının iki yanında ise avluya revaklar ile açılan dört mekânın ve kuzeydoğu köşesinde bir minarenin bulunduğu anlaşılmaktadır⁶ (Res. 3).

Er Rızk Camii’nin çeşitli dönemlerde geçirdiği büyük tahribatlar, onarımlar ve değişiklikler sonucunda özgünlüğünü ve sağlamlığını en iyi şekilde koruyarak günümüze ulaşan bölümü minaresidir. Taş işçiliğinin en üst seviyelerde olduğu minare, dörtgen kaidesi üzerinde silindirik gövdeli ve çift sarmallı çıkış sistemine sahiptir. Üzerinde bulunan kûfi yazıların bazı bölümlerinde parça kayıpları gözlenmektedir⁷. Zemin seviyesine yakın olan bu alanların çimento içeren harç ile doldurulduğu izlenmektedir.

Er Rızk Camii Minaresini baraj gölü suları altında kalmaktan kurtarmak için yapılan birim yapı elemanlarına ayırarak taşıma uygulamasında sökülme

Resim 1a. Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi ve Rezervuar Alanı (DSİ Arşivi) / *Ilisu Dam and Hydroelectric Power Plant Project*

ve taşınma çalışmaları öncesinde betimsel, çizimsel, fotoğraf ve lazer tarama belgeleme yöntemleri kullanılarak mevcut durumun çok ayrıntılı tespiti ve belgelemesi yapılmıştır. Ardından minareyi oluşturan birim yapı elemanlarının belgeleme çizimleri üzerinde numaralandırılma sistemi oluşturulmuştur. Bu oluşturulan numaralandırma sistemi kullanılarak sökülme çalışmasına en üst örgü sırasından başlayarak her bir örgüdeki birim yapı elemanları geleneksel el aletleri (murç, keski v.b.) kullanılarak sökümü gerçekleştirilmiş ve taşıyıcı platform üzerine alınarak taşınması gerçekleştirilmiştir.

⁵ Uluçam 2017: 17.

⁶ Gabriel 1940; Kılıcı 1987: 160.

⁷ Uluçam 2017: 17.; Kılıcı 1987: 160.

⁴ Kılıcı 1987: 160.

Resim 1b. Ilisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi ve Rezervuar Alanı (DSİ Arşivi) / *Ilisu Dam and Hydroelectric Power Plant Project*

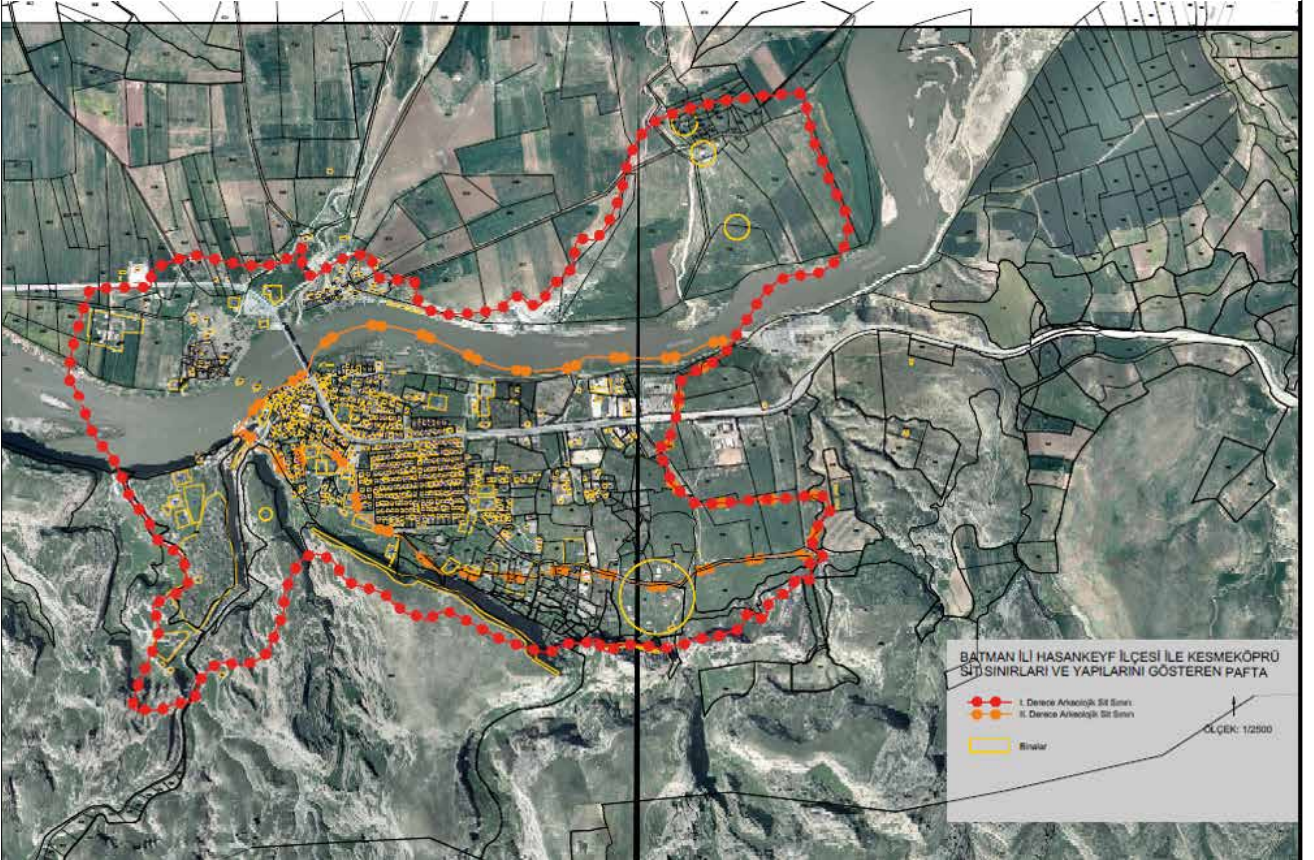
Er Rızk Camii Minaresi'nin söküm ve taşıma çalışmalarının ardından arkeopark alanındaki yeni yerinde yeniden kurulumunda özgündeki işçilik, yapım tekniği ve malzemelerine uygun teknik ve malzeme kullanılacak olması nedeniyle söküm çalışmaları esnasında her 10 örgü sırasındaki seviyelerinden elde edilen taşlar ile minare taş örgü derz/moloz dolgu harç malzemesi örnekleri alınarak arkeometrik analizleri gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu gerçekleştirilen arkeometrik analiz çalışmalarının sonuçları ve değerlendirmeleri bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

YÖNTEM VE DENEYLER

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'nin (Res. 1) farklı seviyelerine ait taş ve derz/moloz dolgu harçlarından oluşan örnekler önce görsel olarak değerlendirilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş, gruplandırılmış ve analiz edilmek üzere kodlanmıştır (Tablo 1,2 ve Resim 4).

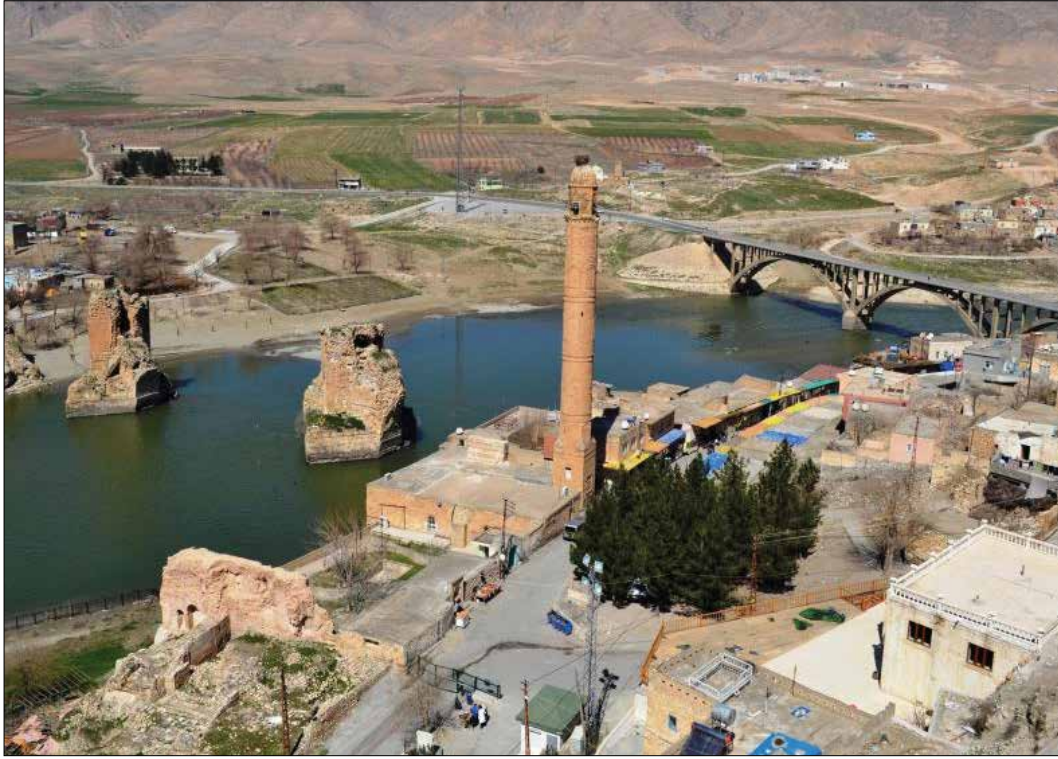
Görsel olarak oldukça dayanıklı olarak algılanabilecek yapısal malzemeler mevsimsel döngüde sıcaklık ve nem değişimi, donma çözülme süreçleri, sanayi bölgelerine, atık alanlara yakınlık, eksoz gazları salınımı, vejetasyon, vandalist ve turistik etkilerle olumsuz yönde etkilenmekte, ani veya orta/uzun vadeli tuzlanma, çatlama, kopma, likenleşme vb. gibi bozulmalara uğrayabilmektedirler.

Fiziksel özellikler, yapı malzemelerinin (özellikle taşların) belirlenmiş standart sınırlar içinde tanımlanabilen özelliklerinin teknik yönden ifadesidir. Malzemelerin dayanımlarının belirlenmesi için temel fiziksel testler (birim hacim ağırlığı, su emme kapasitesi ve gözeneklilik) uygulanmıştır. Örneklerin doğrudan alınan kuru ağırlıkları, arşimet (su içerisinde) ve doygun ağırlıkları (saf su içerisinde 50 torr basınç altında gözeneklere ulaşması sağlanan sulu ağırlık) yardımıyla birim hacim ağırlıkları (doygun-kuru BHA, g/cm^3), su emme kapasitesi

Resim 2a. Hasankeyf Er Rızk Camii ve Minaresinin Taşıma Öncesi Konumu / *The location of Hasankeyf Er Rızk Mosque and Minaret Before Transfer*

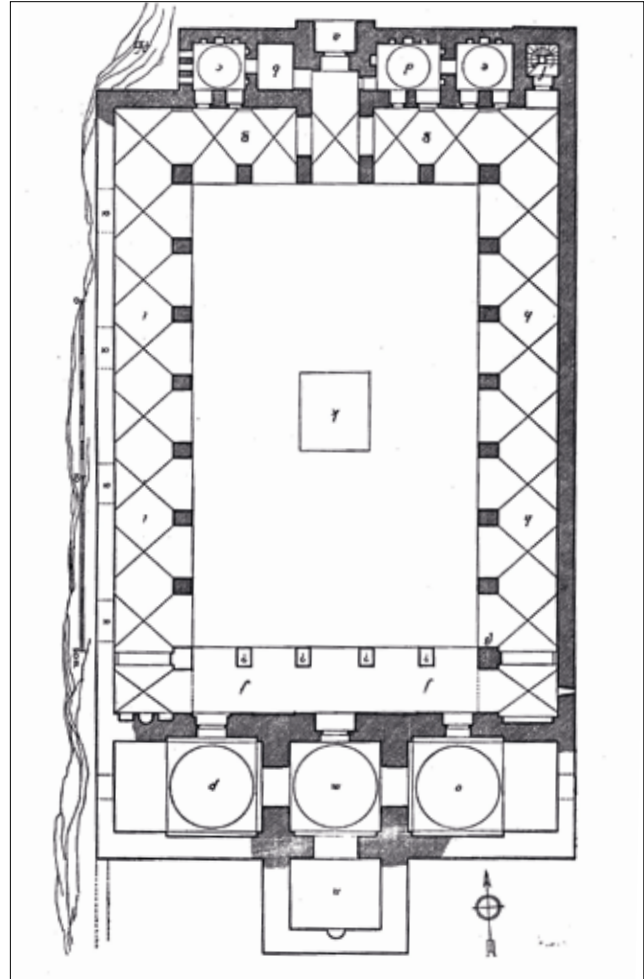
HASANKEYF ER RIZK CAMİİ MİNARESİ YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

Resim 2b. Hasankeyf Er Rızk Camii ve Minaresi / *Hasankeyf Er Rızk Mosque and Minaret*Resim 2c. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi / *Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

(%SEK) ve gözeneklilik (%P) değerleri belirlenmiştir⁸. Standart fiziksel testleri yapabilmek için gereken örnek miktarı (küp veya silindirik standart karot örnekler) standart uygulamalar açısından mümkün olmadığı için test uygulamaları, örnekleme ile alınan amorf taş ve harç parçaları üzerinde gerçekleştirilmiştir (Tablo 3a, 3b).

Farklı yapı malzemelerinin içeriğinde doğal olarak bulunan veya suda çözünerek sonradan malzemelerin yüzeyine veya gözeneklerine kılcal etki sonucu su ile

⁸ ASTM 1984; Rilem 1980

Resim 3. Hasankeyf Er Rızk Camii'nin Özgün Mimari Planı (Gabriel, 1940). / *Original Architectural Plan of Hasankeyf Er Rızk Mosque*

Tablo 1. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi yapı malzeme grubu / *Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret Building Materials Group*

Grup Kodu	Yapısal Malzeme Grubu Açıklamalar	Örnek Sayısı
HEM-T	Taş Örnekler	6
HEM-H	Harç Örnekler	9

Kodlama Ön Ek : HEM = Hasankeyf, Er Rızk Camii Minaresi

Tablo 2. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'nden örneklenen harç örnekleri / *Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

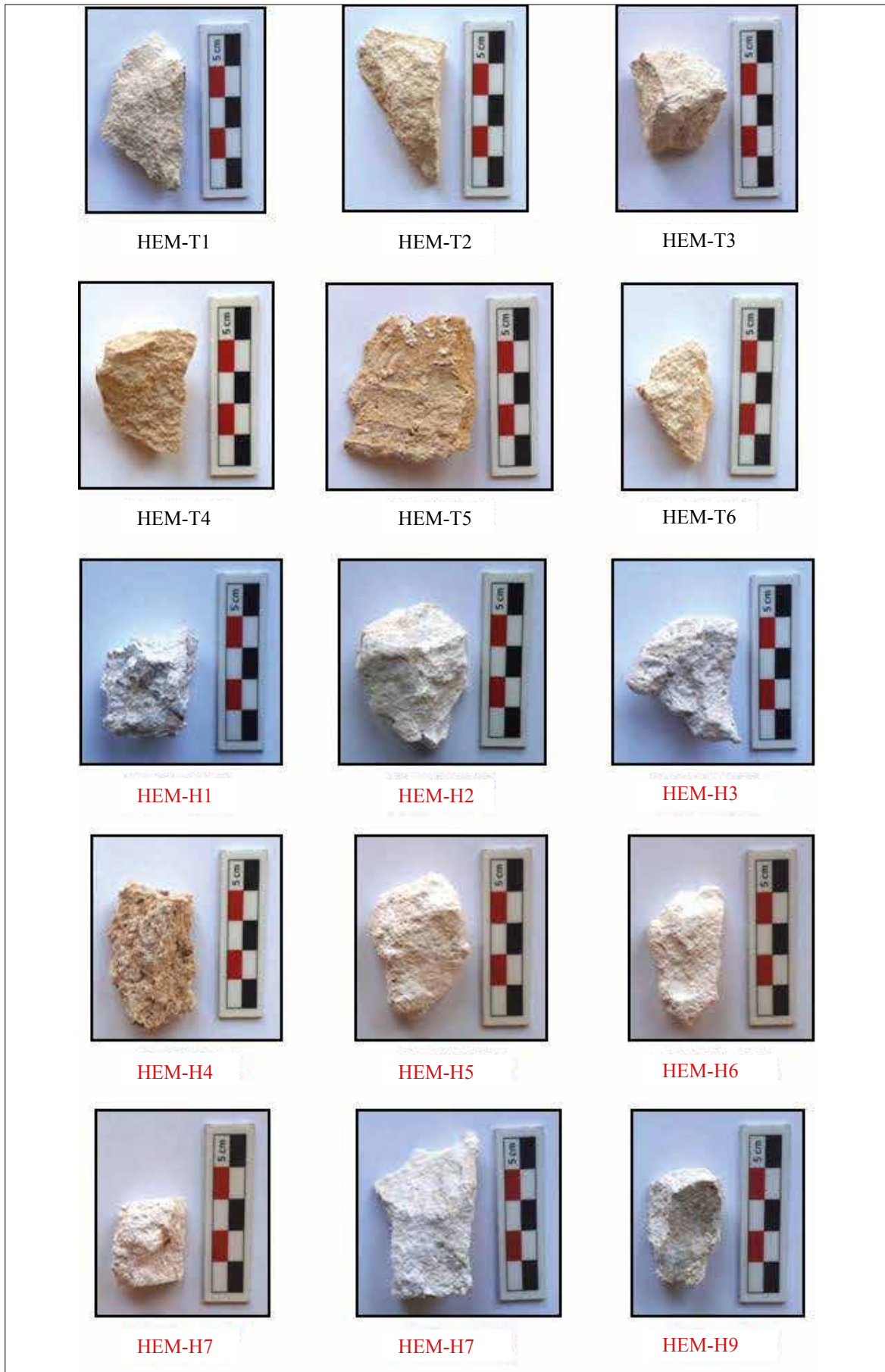
Örnekler	Açıklamalar	Malzeme Türü
HEM-T1	Taş sıraları arası dolgudan	Taş
HEM-T2	A9 sırası, sıralı taşların iç yüzeyinden, D/A-09/01	
HEM-T3	A9 sırası, sıralı taşların iç yüzeyinden, İ/A-09/02	
HEM-T4	D/A-08/03	
HEM-T5	İ/A-08/09	
HEM-T6	Dolgudan	
HEM-H1	G7 sırasından	Harç
HEM-H2	E13 sırasından	
HEM-H3	F14 sırasından	
HEM-H4	B7 sırasından	
HEM-H5	B13 sırasından	
HEM-H6	C24 sırasından	
HEM-H7	D23 sırasından	
HEM-H8	A1 sırasından	
HEM-H9	A9 sırasından	

taşınan tuzlar, malzemenin hem kendi bünyesinde, hem de ilişkide buldukları diğer malzemelerin yapılarında gerçekleşebilecek kimyasal değişimler hakkında bilgi vermektedir. Tarihi yapıya ait taş ve harç örneklerin bünyesinde bulunan suda çözünen tuz miktarı (toplam) ve türleri ile pH değerleri belirlenmiştir (Tablo 4). Örneklerde toplam tuz ölçümü tayini için; 25 ml su içerisine alınan 5 gram örnek, 1 saat santrifüjlenip süzülükten sonra üzerine standart sodyum heksametafosfat eklenmiştir. Analiz için hazırlanan örneklerin toplam tuz içerikleri iletkenlik ölçer (Neukum Seri 3001 marka pH-sıcaklık-iletkenlik ölçer) ile kaydedilmiş, sonuçlar ilgili eşitlikler kullanılarak toplam tuz miktarlarına ağırlıkça yüzde olarak (%w/w) ulaşılmıştır⁹.

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'nden örneklenen harç örneklerin agrega ve bağlayıcı oranlarının belirlenmesi için öncelikle kuru tartıma alınan örnek daha sonra bağlayıcı (toplam karbonat içerik; CO_3^{2-}) içeriklerinden arındırılmak üzere seyreltik asitle (%5'lik HCl) muamele edilmiştir. Süzme, yıkama ve kurutma işlemleri ile (Res. 5a-5c) kireç ve tüm karbonat içeriklerinden (bağlayıcısından) ayrılan ve agrega kısmı elde edilen harç örnekler, oda sıcaklığında kurutulduktan sonra tekrar tartıma alınarak ağırlıkça toplam bağlayıcı ve agrega (%w/w) miktarına ulaşılmıştır (Tablo 5 ve Resim 7a). Örneklerin karbonat içerikli olmayan agregalarına sistematik eleme işlemi (TSE, 2012) uygulanarak (63-1000 μm arasındaki eleklerle) agrega tanecik dağılımları (granulometrik analiz) belirlenmiştir (Tablo 5 ve Resim 6,7b).

⁹ Black/Evans/Ensminger/White/Clark 1965; Brady/Weil 2004; Means/Parcher 1963.

HASANKEYF ER RIZK CAMİİ MİNARESİ YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

Resim 4. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi taş ve harç örnekleri / *Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret stone and mortar samples*

Tablo 4. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi taş ve harç örneklerinde tuz türü, pH ve toplam tuz (SS) testleri / *Salt Type, pH and Total Soluble Salt (SS) Tests of Stone and Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret*

Örnekler	pH	SS (%)
HEM-T1	8,01*	1,51*
HEM-T2	8,47	1,32
HEM-T3	7,26	0,72
HEM-T4	7,95	1,64
HEM-T5	8,33	2,04
HEM-T6	8,19	2,19
HEM-H1	8,21	1,19
HEM-H2	8,25	3,50
HEM-H3	8,17	1,82
HEM-H4	8,26	1,43
HEM-H5	8,39	0,57
HEM-H6	8,56	0,73
HEM-H7	8,14	3,11
HEM-H8	8,30	1,99
HEM-H9	7,95	1,06
Taş Ort.	8,04	1,57
Harç Ort.	8,25	1,71

(*) 100 mL suda

Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi'ne ait taş ve harç örneklerin kimyasal bileşimi X-ışını Floresans Analizi Yöntemi (PED-XRF) kullanılarak belirlenmiştir (Tablo 7a,7b ve Resim 9). Analiz için seçilen taş ve harç örnekler agat havanda toz haline getirildikten sonra 32 mm'lik diskler oluşturulmuş her bir disk XRF analizinde kullanılan bir kimyasal ile (wacks) karıştırılarak aletin örnek bölgesine yerleştirilmiş ve analizi yapılmıştır¹¹. Bu çalışmada, X-LAB 2000 model PED-XRF (Polarized Energy Dispersive-XRF) spektrometresi kullanılmıştır. X-Lab 2000 PED-XRF spektrometresi atom numarası 11 olan sodyumdan (Na), 92 olan uranyuma (U) kadar olan elementleri analiz edebilme özelliğine sahiptir. Cihazın duyarlık sınırı, ağır elementlerde 0,5 ppm ve hafif elementlerde ise 10 ppm kadardır. Analizde temel ve az elementler oksit yüzdeleri (%) halinde, iz elementler ise milyonda bir (ppm) derişimle verilmiştir. Analizde USGS (Birleşik Devletler Jeolojik Araştırma) standartları ve referans olarak GEOL, GBW-7109, ve GBW-7309 kullanılmıştır.

Harç örneklerin bağlayıcı kategorisi (hidroliklik özelliği) ve dayanım özellikleri, örneklerin kimyasal bileşim özellikleri ile elde edilen Cementation Index (CI) verileri yardımı ile değerlendirilmiştir¹². Cementation Index; asitte çözünen kısmın bazlarda çözünen kısma oranıdır. Kireç içerikli harçlar agrega içeriği ve türüne bağlı olarak yağlı harç

Resim 5. Asidik agrega & bağlayıcı analizi; (a) Asidik işlem (%5 HCl), (b) Süzme / yıkama ve (c) Kurutma işlemleri (MAKLAB) / *Acidic aggregate & binder analysis; (a) Acidic treatment (5% HCl), (b) Filtration / washing and (c) Drying processes (MAKLAB)*

Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi'ne ait taş ve harç örneklerin ince kesitleri hazırlanmış ve optik mikroskopta incelenmiştir. İnce kesitler, örneklerde dıştan içe doğru tüm tabakaları gösterecek şekilde taşlarda doğrudan, harçlarda ise sertleştirme yapılarak hazırlanmıştır¹⁰. İncelemelerde LEICA Research Polarizan DMLP Model alt ve üstten aydınlatmalı optik mikroskop kullanılmıştır. Fotoğraflamalar mikroskoba bağlı Leica DFC280 dijital kamerayla, değerlendirmeler de Leica Qwin Digital Imaging Programı kullanılarak yapılmıştır. Agregayı oluşturan kayaç ve mineraller Point Counting Programı ile tanımlanmıştır (Tablo 6a,6b ve Resim 8).

(YK) ve hidrolik harç olarak (ZHK, OHK ve HK) ayrımlandırılmaktadır. Harçlarda toplam agrega içeriği %5'in altında olan yağlı harçlar kireç oranı, yani CaO oranı yüksek harçlardır. Harçlarda toplam agrega oranı %5'in üzerinde olan harçlar, CaO oranı düşük hidroliklik özelliği olan harçlardır. Bu tür harçların bileşiminde silisyum (SiO₂), alüminyum (Al₂O₃) ve demir (Fe₂O₃) oranı yüksektir (Tablo 8).

¹⁰ Kerr 1977; Rapp 2002.

¹¹ Shackley 2011

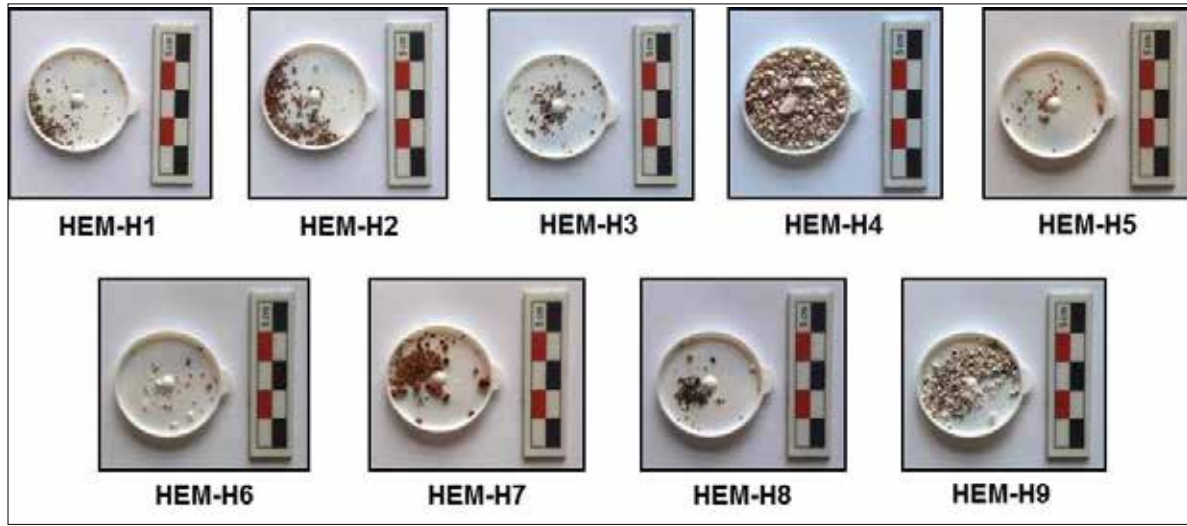
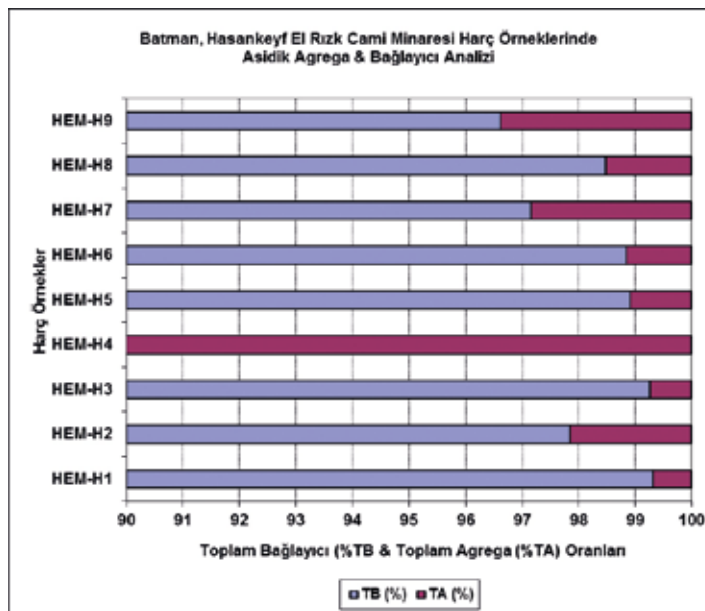
¹² Boynton 1980.

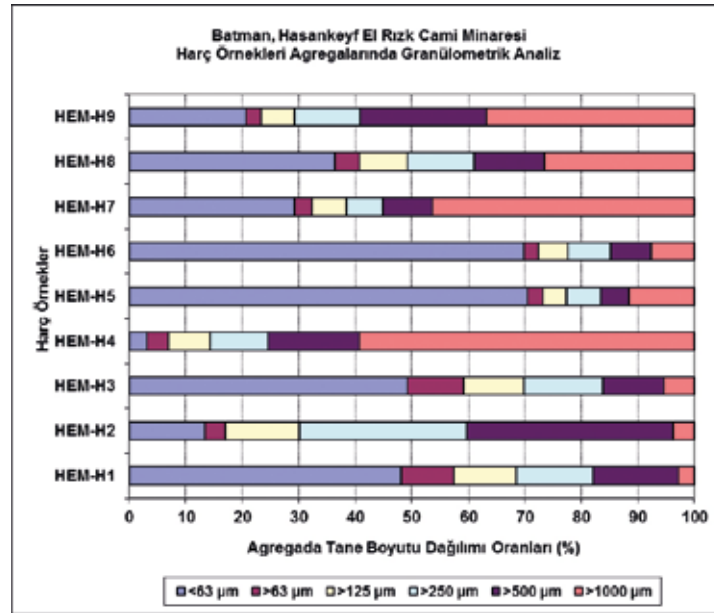
HASANKEYF ER RIZK CAMİİ MİNARESİ YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

Tablo 5. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örneklerinde agrega/bağlayıcı ve granülometrik analizleri / *Aggregate/Binder and Granulometric Analyses of Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

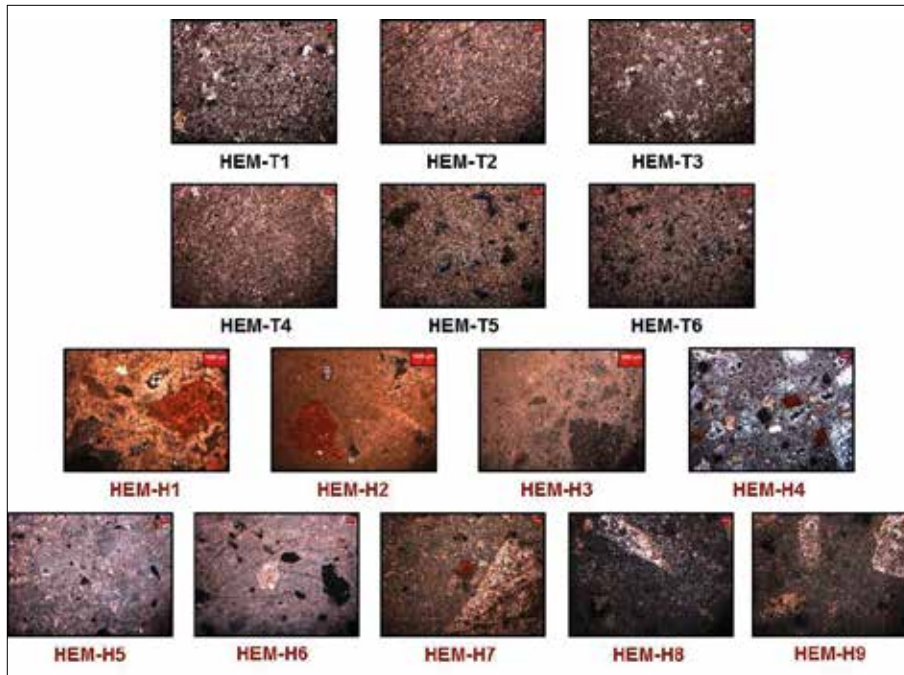
Örnekler	TB (%)*	TA (%)*	<63 µm	>63 µm	>125 µm	>250 µm	>500 µm	>1000 µm
HEM-H1	99,32	0,68	48,09	9,37	10,99	13,67	15,01	2,87
HEM-H2	97,84	2,16	13,38	3,66	13,12	29,59	36,51	3,75
HEM-H3	99,27	0,73	49,16	10,06	10,61	14,08	10,73	5,36
HEM-H4	35,16	64,84	3,18	3,74	7,40	10,20	16,22	59,26
HEM-H5	98,91	1,09	70,47	2,78	4,08	6,07	5,07	11,53
HEM-H6	98,85	1,15	69,88	2,52	5,25	7,56	7,14	7,66
HEM-H7	97,17	2,83	29,31	3,06	6,04	6,48	8,80	46,31
HEM-H8	98,49	1,51	36,39	4,30	8,52	11,83	12,41	26,55
HEM-H9	96,62	3,38	20,61	2,71	5,93	11,63	22,35	36,77
Ortalama	91,29	8,71	37,83	4,69	7,99	12,34	14,91	22,23

(*) TA: Toplam agrega oranı, TB: Toplam bağlayıcı oranı

Resim 6. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örneklerinde asidik agrega/bağlayıcı analizi ile elde edilen agregalar/ *Aggregates obtained from Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret mortar samples by acidic aggregate / binder analysis*Resim 7a. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örneklerinde (a) toplam agrega/bağlayıcı oranları dağılımı ve (b) sistematik eleme ile belirlenen agrega boyutu dağılımı (Granülometrik Analiz) / *Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret mortar samples (a) total aggregate / binder ratio distribution and (b) aggregate particle size distributions determined by systematic sieving (Granulometric Analysis)*

Resim 7b. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi harç örneklerinde (a) toplam agrega/bağlayıcı oranları dağılımı ve (b) sistematik eleme ile belirlenen agrega boyutu dağılımı (Granülometrik Analiz) / *Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret mortar samples (a) total aggregate / binder ratio distribution and (b) aggregate particle size distributions determined by systematic sieving (Granulometric Analysis)*

Resim 8. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi taş ve harç örneklerinin ince kesit optik mikroskop altı görüntülemeleri / *Thin-section optical microscope imaging of Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret stone and mortar samples*

ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMELER

Tarih içinde çeşitli dönemlerde geçirdiği değişiklikler ve uğradığı tahribat ile Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi'nin korunmasına yönelik olarak arkeometrik yapı malzeme analizleri, alanda gerçekleştirilen örnekleme çalışmaları sonrasında başlatılmıştır (Tablo 1,2 ve Resim 4).

Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi taş ve harç örneklerinin arkeometrik incelemeleri; alanda ve laboratuvar ortamında görsel olarak değerlendirilmiş, malzeme türlerine göre gruplandırılmış, fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır (Tablo 1,2 ve Resim 4).

Tablo 6a. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi taş örneklerinin petrografik özellikleri

Taş Örnekler	Kayaç Türü	Doku	Sertlik (Mohs)	Kayaç ve Mineraller*
HEM-T1	Kırıntılı (Kuvarslı)	Kırıntılı	2,5 - 3	C matriks,Q,Ç,Op
HEM-T3	Kireçtaşı			
HEM-T2	Mikritik	Mikritik	2,5 - 3	C matriks,Q,Ç
HEM-T4	Kireçtaşı			
HEM-T5	Gösel	Mikritik	2,5 - 3	C matriks (%5 boşluk),Op
HEM-T6	Kireçtaşı			

Tablo 6b. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örneklerinin petrografik özellikleri / *Petrographic Properties of Stone Samples From Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

Harç Örnekler	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agrega İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Alçı	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
HEM-H1									
HEM-H7**	55	45	85	15	-	-	98 (Q,K,C,Ç,Pl,By,Sr,Kt,Op)	2 (9)**	-
HEM-H8									
HEM-H9									
HEM-H2	65	35	75	25	-	-	98 (Q,Ç,Pl,Py,Ms,Sr,Op)	2	-
HEM-H3									
HEM-H4	35	65	60	15	-	25	97 (Q,Pl,Py,Pm,Op)	3	-
HEM-H5	75	25	75	-	-	25	99 (Q,K,C,M,Op)	1	-
HEM-H6									

(*) C: Kalsit, Ç: Çört, Çm: Çimento, K: Kireçtaşı, Kt: Kilitaşı, Ms: Muskovit, MTA: Matriks Toplam Agrega Oranı, MTB: Matriks Toplam Bağlayıcı Oranı, Op: Opak Mineraller, Org: Organik İçerik, Pl: Plajiyoklas, Pm: Pomza, Py: Piroksen, Q: Kuvars, Sr: Serizit, TK: Tuğla Kırığı Parçaları / *Petrographic Properties of Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'ne ait taş ve harç örneklerinin birim hacim ağırlığı (doğun-kuru), gözeneklilik ve su emme oranlarını saptayabilmek için temel fiziksel testler (Tablo 3a,3b), suda çözünen toplam tuz içerikleri ile pH'larının belirlenmesi için de kondaktometrik analiz uygulanmıştır (Tablo 4). Harçlarda toplam agrega ve bağlayıcı oranları ile agregada tane boyutu dağılımlarının belirlenmesi için asidik agrega/bağlayıcı analizi ve granülometrik analizler uygulanmıştır (Tablo 5 ve Resim 6,7a,7b). Örneklerin petrografik özellikleri ve tanımlamaları ince kesit optik mikroskop analizi ile (Tablo 6a,6b ve Resim 8), kimyasal özellikleri de X-ışını Floresans (PED-XRF) analizi ile (Tablo 7a,7b ve Resim 9) belirlenmiştir. Harçların kireç kategorisi ve

dayanım özellikleri de Cementation Index verileri ile değerlendirilmiştir (Tablo 8).

Bu incelemeler doğrultusunda, Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'ne ait harçların fiziksel, kimyasal ve petrografik özellikleri çeşitli arkeometrik yöntemler uygulanarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Taş Örnekler

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'ne ait taşlar kireçtaşı (sedimanter) kayaç türündedir. Temel fiziksel testlerin uygulandığı yapısal kireçtaşlarının doğun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,46-2,68 g/cm³ (ort. 2,55 g/

Tablo 7a. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi taş örnekleri PED-XRF analizi sonuçları / *PED-XRF Analysis Results of Stone Samples From Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret*

Element	Conc.'n	HEM-T1	HEM-T2	HEM-T3	HEM-T4	HEM-T5	HEM-T6	Taş Ort.
Na ₂ O	%	0,051	0,047	0,056	0,046	0,055	0,046	0,050
MgO		11,29	3,07	15,60	0,076	14,99	18,09	10,52
Al ₂ O ₃		0,006	0,118	0,007	0,200	0,007	0,047	0,064
SiO ₂		0,348	0,497	0,522	0,777	0,645	0,640	0,571
P ₂ O ₅		0,003	0,003	0,003	0,002	0,003	0,003	0,003
SO ₃		0,412	0,147	0,218	0,164	0,125	0,074	0,190
Cl		0,044	0,015	0,100	0,013	0,042	0,011	0,037
K ₂ O		0,005	0,005	0,006	0,063	0,006	0,004	0,015
CaO		43,54	56,93	38,61	55,98	34,09	33,67	43,80
TiO ₂		0,001	0,007	0,007	0,008	0,008	0,007	0,006
V ₂ O ₅		0,001	0,007	0,001	0,001	0,014	0,011	0,006
Cr ₂ O ₃		0,002	0,003	0,002	0,002	0,002	0,001	0,002
MnO		0,002	0,003	0,002	0,003	0,002	0,002	0,002
Fe ₂ O ₃		0,029	0,030	0,055	0,047	0,061	0,041	0,044
LOI*		44,22	39,33	44,33	43,02	49,30	46,93	44,52
Co		ppm	5,1	2,8	3,9	2,4	5	2,7
Ni	2,4		1,9	3,8	2,6	5,7	1,8	3,0
Cu	0,7		0,8	0,8	0,9	0,6	0,6	0,7
Zn	0,4		0,4	0,4	0,6	0,8	0,4	0,5
Ga	1,1		0,6	1,5	2,9	1,6	1	1,5
Ge	1		0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,5
As	0,3		0,3	0,3	0,4	0,7	0,5	0,4
Se	0,2		0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3
Br	1,8		0,8	1,5	0,3	3,8	1,5	1,6
Rb	0,7		1,1	0,9	1,1	1	0,7	0,9
Sr	132,4		151,3	143,5	171,7	89,9	85,8	129,1
Y	0,4		0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Zr	5,3		5,8	4,8	6	4,7	6,6	5,5
Nb	3,3		4	3,2	6,6	2,8	3,2	3,9
Mo	5,7		3,7	2,9	3,5	3,6	3,8	3,9
Cd	0,4		2,3	0,9	1	0,8	0,8	1,0
In	0,8		1	1	0,9	0,8	0,8	0,9
Sn	0,9		1,1	0,9	1	0,9	0,9	1,0
Sb	1,6		1	0,9	1	0,9	0,8	1,0
Te	1,6		1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,3
I	2		2	2	2	1,9	1,9	2,0
Cs	3,5		3,5	3,5	3	4,9	7,2	4,3
Ba	5,2		12	5,2	11,3	13	5	8,6
La	14		7,2	7,4	13,4	7,5	7,1	9,4
Ce	16,4		9,9	10	10,9	11,1	9,8	11,4
Hf	3,7		4,8	1,9	3,9	2,8	1,8	3,2
Ta	1,3		2,3	1,8	2,5	2,1	1,8	2,0
W	1,8		2,3	2	2,1	1,6	1,6	1,9
Hg	0,7		2	0,6	0,8	0,6	0,6	0,9
Tl	1,1		0,7	0,6	0,7	1,5	0,6	0,9
Pb	0,9		3	0,9	2,8	1,4	1,4	1,7
Bi	0,5		0,6	0,5	0,6	0,4	0,9	0,6
Th	0,5	1,4	0,5	0,7	0,4	0,5	0,7	
U	19,1	24	21,9	9,8	8,8	21,3	17,5	

(*) LOI: Yüksek Sıcaklık Fırınında 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

HASANKEYF ER RIZK CAMİİ MİNARESİ YAPI MALZEMELERİNİN ARKEOMETRİK ANALİZLERİ

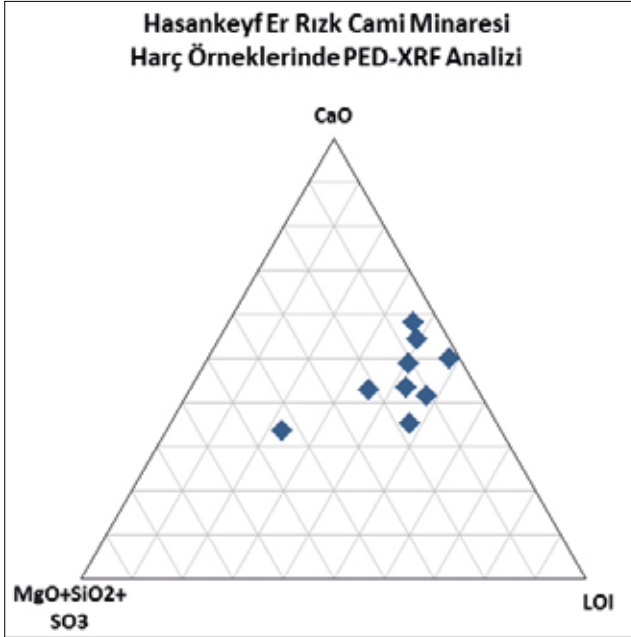
Tablo 7b. Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örnekleri PED-XRF analizi sonuçları (devamı) / *PED-XRF Analysis Results of Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızk Mosque Minaret*

Element	Conc.'n	HEM-H6	HEM-H7	HEM-H8	HEM-H9	Harç Ort.	
Na ₂ O	%	0,050	0,045	0,047	0,064	0,059	
MgO		4,94	12,19	1,25	14,02	8,04	
Al ₂ O ₃		0,256	0,216	0,170	0,175	0,346	
SiO ₂		1,16	1,05	0,597	1,08	1,67	
P ₂ O ₅		0,003	0,003	0,003	0,014	0,024	
SO ₃		0,133	0,453	0,235	1,74	4,68	
Cl		0,219	0,073	0,172	0,853	0,227	
K ₂ O		0,411	0,290	0,104	0,579	0,398	
CaO		54,04	43,05	50,29	34,31	44,94	
TiO ₂		0,022	0,022	0,002	0,019	0,043	
V ₂ O ₅		0,009	0,011	0,007	0,001	0,007	
Cr ₂ O ₃		0,003	0,003	0,004	0,004	0,003	
MnO		0,006	0,004	0,002	0,006	0,006	
Fe ₂ O ₃		0,139	0,154	0,072	0,151	0,232	
LOI*		38,95	42,48	48,02	46,30	39,72	
Co		ppm	14,2	8,1	2,7	8	9,2
Ni			6,9	12,3	4,2	8	11,5
Cu			1,6	2,7	0,8	2,7	2,6
Zn	1,6		0,5	0,5	1,5	1,4	
Ga	1,5		1	2,5	1,5	1,9	
Ge	0,4		0,4	0,4	0,3	0,4	
As	1,5		0,3	0,4	1,6	0,8	
Se	0,6		0,2	0,7	0,2	0,4	
Br	6,3		1,9	3,2	8,6	5,9	
Rb	2,9		2,1	0,6	3,4	2,3	
Sr	99,6		128,7	144,7	205,7	183,9	
Y	0,4		0,4	0,4	0,4	0,6	
Zr	5,5		6,5	9,8	10,5	8,2	
Nb	3,3		3,2	4	3,1	3,3	
Mo	6		3,2	3,7	3	3,7	
Cd	0,9		0,8	1,1	1,1	0,9	
In	0,8		0,8	2,3	0,9	1,0	
Sn	1		0,9	2,3	0,9	1,1	
Sb	0,9		0,9	1	0,9	0,9	
Te	1,2		1,1	1,2	1,1	1,2	
I	3,4		1,9	2,3	2	2,4	
Cs	3,4		3,4	3	3,4	3,9	
Ba	21,7		5,1	5,1	19,7	18,3	
La	7,1		11,7	7,1	7,1	9,6	
Ce	9,7		9,8	9,8	10,7	10,3	
Hf	2,7		2,5	2,5	5,2	2,8	
Ta	3,4		4,3	2,4	1,9	2,8	
W	2,2		2,2	2,2	1,7	2,0	
Hg	1,2		0,7	0,8	0,6	0,7	
Tl	0,7		0,6	0,8	1,5	1,0	
Pb	2,1	3,1	3,4	2,7	2,9		
Bi	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6		
Th	2,4	1,3	2,3	1,8	1,4		
U	9	9,2	19	8,7	12,5		

(*) LOI: Yüksek Sıcaklık Fırınında 950°C'de Kızdırma ile Ağırlık Kaybı (Loss on Ignition)

Tablo 8. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi harç örnekleri Cementation Index verileri / *Cementation Index Data of Mortar Samples From Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret*

Örnekler	CI	Kireç Türü	Kireç Türü
HEM-H1	0,16	YK	Yağlı Kireç (YK) : <0,30 Zayıf Hidrolik Kireç (ZHK) : 0,30 - 0,50 Ortalama Hidrolik Kireç (OHK) : 0,51 - 0,70 Hidrolik Kireç (HK) : 0,71 - 1,10 Doğal Çimento (DÇ) : 1,11-1,70 Doğal Çimento & Çimento (DÇ/Ç) : 1,70<
HEM-H2	0,08		
HEM-H3	0,11		
HEM-H4	0,28		
HEM-H5	0,06		
HEM-H6	0,06		
HEM-H7	0,06		
HEM-H8	0,04		
HEM-H9	0,06		
Ortalama	0,10		

Resim 9. Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi harç örneklerinde PED-XRF analizi sonuçları ana element (CaO / MgO+SiO₂+SO₃ / LOI) gruplamaları (Triangle Plotting) / *Hasankeyf Er Rızık Mosque Minaret mortar samples PED-XRF analysis results main element (CaO / MgO+SiO₂+SO₃ / LOI) groupings (Triangle Plotting).*

cm³) / 1,57-1,99 g/cm³ (ort. 1,86 g/cm³) arasında, toplam su emme kapasiteleri %10,79-23,39 (ort. %15,06) arasında ve toplam gözeneklilikleri de %21,43-36,82 (ort. %27,35) arasındaki değerlerdedir (Tablo 3a). Yapısal özellikleri ile düşük yoğunluklu ve yüksek gözenekli yapı malzemesi olan taşlar daha düşük dayanıma sahiptirler. Kayaç kökeni (sedimanter) açısından oldukça gözenekli yapıdaki kireçtaşı örnekler birbirine yakın ve düşük değerlerde dayanım verilerine sahiptirler (Tablo 3a).

Taş örneklerin suda çözünen toplam tuz miktarları, içerdiği tuz (anyon) türleri ile pH değerleri belirlenmiştir. Örneklerin

(kayaç türünden bağımsız olarak) pH değerleri zayıf bazik ortam şartlarını yansıtır şekilde 7,26-8,47 arasındaki (ort. 8,04) değerlerdedir (Tablo 4). Aynı örneklerin içerdiği toplam tuz miktarları da %0,72-2,19 (ort. %1,57) arasında değişmektedir (Tablo 4). Kondaktometrik iletkenlik analizi ile taşların düşük ve ortalama (HEM-T3) ile yüksek (AFL-T6) değerlerde toplam tuz içeriklerine sahip oldukları anlaşılmıştır (toprakta >%0,15 yüksek miktarda tuzlanmayı işaret etmektedir¹³).

Kaynağını ayırışan taşlar (rekristalizasyon) ve derz harçlarından alan (karbonat) ve zayıf bazik ortamda bulunan taşların tuzlanması bünyesel niteliklidir. Bununla beraber taşlara taşınan çevresel veya yapısal tuzlar mevsimsel (özellikle yağışlı dönemlerde) etkilerle artan veya azalan oranda yıl içinde değişimler gösterebilmektedir.

İnce kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden incelenen yapısal taşlar kireçtaşı (kırıntılı, mikritik ve gösel) kayaç türünde sınıflandırılmıştır (Tablo 6a ve Resim 10).

Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi'ne ait kireçtaşı örneklerin kimyasal bileşimlerine PED-XRF analizi ile ulaşılmıştır (Tablo 7a). Örneklerin ana (>%1) element içeriğini azalan oranda LOI (toplam karbonat, ort. %44,52), CaO (ort. %43,80) ve MgO (ort. %10,52) oluşturmaktadır (Tablo 7a). Örneklerin ana ve eser element içerikleri oldukça benzeşmektedir. Bu durumda minarenin inşasında kullanılan taşların (HEM-T4 dışında) aynı taş kaynağından elde edildiği düşünülebilir. Örneklerin MgO oranı örneklerde (HEM-T4 dışında) yüksektir. Bu durum dolomitik içerik ile açıklanabilir. Dolomit, kireçtaşlarında CaO'in yerini kısmen veya tamamen MgO 'in alması ile oluşmaktadır. Kimyasal

¹³ Dursun 2008.

analizin ışığında %5-10 arasında Mg içeren kireçtaşlarını, magnezyumlu kireçtaşı olarak tanımlamak da mümkündür. Stronsiyum (Sr) jeokimyasal olarak Ca'ya benzer ve kireç içeren maddeler (denizkabağı, kireçtaşı gibi) içerisinde bulunur. Kireçtaşı örneklerdeki yüksek Sr seviyesi yerel kayaç formasyonu ile ilişkilidir. Örneklerin uranyum (U) içeriğinin oldukça yüksek oluşu da dikkat çekicidir.

Harç Örnekler

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'nin farklı seviyelerine ait derz/moloz dolgu harçlarına temel fiziksel testler uygulanmıştır. Harç örneklerin doygun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,08-2,2 g/cm³ (ort. 2,39 g/cm³) / 1,16-1,69 g/cm³ (ort. 1,41 g/cm³) arasında, toplam su emme kapasiteleri %10,98-45,20 (ort. %29,75) arasında ve toplam gözeneklilikleri de %18,59-54,27 (ort. %40,29) arasındaki değerlerdedir (Tablo 3b). Yapısal özellikleri ile düşük yoğunluklu ve gözenekli yapıya sahip olan harç örnekler düşük dayanım verileri sunmaktadırlar. Örnekler kendi içinde değerlendirildiğinde, HEM-H4 örneği en yüksek, HEM-H6 örneği de en düşük dayanım verisi sunan örnektir.

Harç örneklerin suda çözünen toplam tuz miktarları, içerdiği tuz (anyon) türleri ile pH değerleri belirlenmiştir. Örneklerin pH değerleri zayıf bazik ortam şartlarını yansıtır şekilde 7,95-8,56 arasındaki (ort. 8,25) değerlerdedir (Tablo 4). Aynı örneklerin içerdiği toplam tuz miktarı da %0,57-3,50 (ort. %1,71) arasında değişmektedir (Tablo 4). Örnekler içinde HEM-H2 örneği en yüksek, HEM-H5 örneği de en düşük toplam tuz içeriğine sahip örneklerdir. Kondaktometrik iletkenlik analizi uygulanan harçlar yüksek değerlerde toplam tuz içeriklerine sahiptir (toprakta >%0,15 yüksek miktarda tuzlanmayı işaret etmektedir¹⁴).

Minareye ait harçların toplam bağlayıcı/agrega oranları asidik agrega/bağlayıcı analizi ile belirlenmiştir. Harç örneklerin toplam agrega (karbonat içermeyen) içerikleri %0,68-64,84 (ort. %8,71) arasında değişim göstermektedir (Tablo 5 ve Resim 6a). Sadece toplam agrega/bağlayıcı oranları açısından yapılacak bir değerlendirme ile özgün nitelik taşıyan harçların oldukça düşük (HEM-H4 dışında) oranda toplam agrega içeriklerinin bulunduğu belirlenmiştir (Tablo 5). Harç örneklerin toplam agrega oranları, yüksek bağlayıcı oranı nedeniyle geleneksel/standart uygulamalarda görülen 2:1 (agrega:bağlayıcı) karışım oranının çok uzağındadır.

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'ne ait taşların derzlerinden örneklenerek agrega/bağlayıcı analizine tabi tutulan harçların asidik işlem sonrası elde edilen agregaları, sistematik elemelerden geçirilerek granülometrik ayrımları <63 µm – 1000 µm elek aralığında 6 farklı bölümlere ile yapılmıştır (Tablo 5 ve Resim 4b). Harç örneklerde kil/silt (<63 µm Ø) boyutlu agrega oranı %3,18-70,47 (ort. %37,83) arasındaki değerlerdedir (Tablo 5). Harçların çok iri kum boyutlu (>1000 µm Ø) agrega içerikleri %2,87-59,26 (ort. %22,23) arasındaki değerlerdedir (Tablo 5). Analiz edilen örneklerin silt/kum boyutlu agrega içeriğini de toplam kil/silt ve çok iri kum dışındaki agregalar (%100'e tamamlanan oranda) oluşturmaktadır. Harç örneklerin ana agrega içeriklerini (HEM-H2 ve HEM-H4 dışında) kil/silt (<63 µm Ø) ve iri/çok iri kum boyutlu (500-1000 ve >1000 µm Ø) agregalar birlikte oluşturmaktadır¹⁵ (Tablo 5 ve Resim 6b). Özgün harç örneklerin agrega dağılımları benzerlik taşımaktadır (Tablo 5 ve Resim 6b).

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi'nden örneklenen harç örnekler asidik agrega/bağlayıcı analizinden geçirildikten sonra elde edilen agregaların içeriği ve tanecik türleri binoküler mikroskop altında incelenmiştir. Özgün harçların içeriğine ait agregaların fiziksel yapılarının yoğunlukla ince ve kırıklı/köşeli taneli bir yapı sergilediği görülmektedir (Res. 5). HEM-H4 ve HEM-H9 örneklerinin agrega içerikleri diğer örneklerden farklıdır. HEM-H4 örneğinin agrega içeriğinde çözünmeden yapıda kalan alçı (CaSO₄) mevcuttur. HEM-H9 örneğinde de asidik işlem ile çözülmeyen dolomitik [CaMg(CO₃)₂] bir yapı mevcuttur (Res. 7). Dolomit, kireçtaşlarından CaO'in yerini kısmen veya tamamen MgO'in alması ile oluşmaktadır. Çoğu dolomitler, yüksek tuzlulukta sular tarafından kalsiyum karbonatlı sedimanların veya kayaçların alterasyonu ile oluşmuşlardır. Harçların mukavemetinin artışı dolomitik yapı etkilidir ve bilinen bu özelliği ile antik çağlardan itibaren su ile ilişkili yapılarda tercih edilmiştir (Tablo 5,7b).

Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi harç örnekleri ince kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden detaylı olarak incelenmiştir. Agregabağlayıcı bileşimleri incelenen harç örnekler 4 farklı grup altında sınıflandırılmıştır (Tablo 6b ve Resim 8). Özgün nitelik taşıyan harç örneklerin bağlayıcı içeriğini; kireç/kil, kireç/alçı ve kireç/kil/alçı karışımı bağlayıcıların oluşturduğu belirlenmiştir (Tablo 6b ve Resim 8).

Minareye ait özgün harçlarda optik mikroskop analizi ile belirlenen toplam matriks agrega içeriği %25-65 arasında değişmektedir (Tablo 6b). Harçların agrega içeriğinde tuğla kırığı parçalarının (HEM-H7 örneğinde

¹⁴ Dursun 2008.

¹⁵ Wentworth 1922.

daha yüksek oranda ve örneklerde toplam agreganın %1-9'u oranlarında) bulunduğu da belirlenmiştir (Tablo 6b ve Resim 8). Harç örneklerden B7 sırasından örneklenen HEM-H4 örneği diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Örneklerin agrega/bağlayıcı yapılarında görülen farklılıklar, bu uygulamaların farklı dönem, fonksiyon (derz ve moloz dolgu) veya aynı dönemde tercih edilen farklı hammadde kullanımı ile açıklanabilir. Buradaki durum aynı dönemde seçilen farklı hammadde kullanımı olmalıdır.

Hasankeyf Er Rızık Camii Minaresi'ne ait harç örneklerin kimyasal bileşimlerine PED-XRF analizi ile ulaşılmıştır (Tablo 7b). Harç örneklerin ana (>%1) element içeriğini azalan oranda CaO (ort. %44,94), LOI (toplam karbonat, ort. %39,72), MgO (ort. %8,04), SO₃ (ort. %4,68 ve SiO₂ (ort. %1,67) oluşturmaktadır (Tablo 7b). Örneklerin ana ve eser element içerikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Asidik agrega/bağlayıcı analizinde görülen dolomitik içeriğin tüm harçların ortak yapısını oluşturduğu PED-XRF analizi ile açıkça anlaşılmıştır. HEM-H1, HEM-H9 ve özellikle diğer örneklerden farklılık gösteren HEM-H4 örneğinde belirlenen yüksek SO₃, alçı içerikten kaynaklanmaktadır (Tablo 7b). İnce kesit optik mikroskop analizini destekler şekilde HEM-H4 örneği, kimyasal içeriği ile de (içerdiği düşük oranda MgO, SiO₂ ve yüksek oranda SO₃ ile) diğer örneklerden ayrılmaktadır. PED-XRF analizi ışığında yapılan gruplama ile harç örnekler için en az 2 farklı yapıım teknolojisi veya hammadde içeriğinde farklılaşmadan söz edilebilir (Res. 9).

Harç örneklerin PED-XRF analizi ile elde edilen verileri üzerinden Cementation Index (CI) değerlerine ulaşılmıştır (Tablo 8). Harçların dayanım özellikleri ve kireç türleri hakkında fikir veren bu veriler, örneklerin tümüyle benzer hidroliklik özellikte (YK) olduğunu göstermiştir. Harç örneklerin CI değerleri 0,04-0,28 arasında (ort. 0,10) değişim göstermektedir (Tablo 8). Harç örneklerin CI verileri örneklerin dayanımları hakkında da veriler sağlamaktadır. İncelenen harç örnekler oldukça düşük değerlerde CI verilerine yani düşük dayanımlara sahiptirler.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Batman'ın ilçesi Hasankeyf'in kent merkezinde bulunan ve proje kapsamında seviye seviye sökülerek daha yüksek bir kota taşınan Er Rızık Camii Minaresi'ne ait taş ve harç örnekler çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yönden incelenmiş, tanımlanmış, sınıflandırılmış ve malzeme açısından belgelenmiştir. Malzeme analizi çalışmaları ile minarenin hem yapısal yönden tanımlanması ve belgelenmesi, hem de restorasyon uygulamalarında seçilecek eşdeğer malzeme seçimi açısından da önemli bir altlık oluşturulması

hedeflenmiştir. Minarenin özgün/yapısal harçları uygun yaklaşımlarla korunmalıdır. Bu uygulamalarda koruma uzmanlarından hizmet alınmalıdır.

Er Rızık Camii Minaresi'nde kullanılmış olan yapısal taşlar farklı alt türde (kırıntılı, mikritik ve gösel) kireçtaşlarıdır. Kireçtaşlarının kimyasal analizi, magnezyum (Mg) içeriğinin yüksek olduğunu göstermiştir. Bu haliyle magnezyumlu kireçtaşı olarak da tanımlamak mümkündür. Minarenin inşasında kullanılan yapısal taşlar yakın çevre yerel kayaç formasyonunu doğrudan yansıtmaktadır. Taş onarımlarında kullanılacak kireçtaşları özgün yapıya uygun şekilde yakın çevre yerel kaynaklardan temin edilmelidir. Restorasyon uygulamaları öncesinde ve sırasında kullanılacak taşların onarım için uygun olup olmadıklarının da petrografik olarak incelenmesi önerilmektedir.

Tümü özgün nitelik taşıyan harç örneklerin agregalarının fiziksel ve petrografik analizleri de dikkate alınarak zengin içerikli akarsu yatağı (Dicle Nehri havzasına ait) malzemesi olan, genel bir eleme sonucu seçilmiş belli tane boylarındaki agregalardan oluştuğu belirlenmiştir. Harç örneklerde günümüzde de sürdürülmekte olan yerel yapı işçiliğini yansıtan uygulamalar tespit edilmiştir. Yörede alçı taşlarından (jips) ve daha önce kullanılmış alçı içerikli harçların ısıtılarak yeniden kullanımına dayanan (yörede cas diye ifade edilen) geleneksel kireç/alçı içerikli bağlayıcı kullanımını gösteren harç uygulamalarının Hasankeyf yapılarında yoğunlukla kullanıldığı belirlenmiştir. Harçların içeriğini oluşturan akarsu yatağına ait yoğunlukla silt boyutlu agregalar yerel kayaç formasyonunu yansıtmaktadır.

Minarenin özgün taş derz/moloz dolgu harçları kireç/kil karışımı (yerel kayaç formasyonu ile uygunluk gösteren yüksek Mg içeren) bağlayıcı içeriğine sahiptir. Onarım uygulamalarında öncelikle özgün harçla uyumlu, doğal kireç içeren harçların tercih edilmesi önerilmektedir. Agregası içeriğine öğütülmüş, elenmiş kireçtaşı tozu/kırığı ve volkanik kil/tüf tozu (pozolonik özellikte) ile tuğla kırığı parçaları katılması da önerilmektedir.

Onarım harç içeriklerinin hiçbir aşamasında çimento içerikli malzeme kullanılması önerilmemektedir. Onarım aşamasında, önerilen harç içeriklerinin özgün malzeme ile uyumlu olup olmadığının anlaşılması için de öncelikle deneme uygulamalarının yapılması ve izlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

AHUNBAY, Z. 1998.

“Hasankeyf’in Korunması/ Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar”, GAP Bölgesi’nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, Şanlıurfa: 325- 335.

BLACK, C.A. / EVANS, D.D./ ENSMINGER, L.E./ WHITE, J.L./ CLARK, F.E. 1965.

Methods of Soil Analysis No. 9 in the Series Agronomy, American Society of Agronomy, Inc., Madison, Wisconsin, USA.

BOYNTON, R.S. 1980.

Chemistry and Technology of Lime and Limestone, 2nd ed, John Wiley & Sons, Inc., New York.

BRADY, N.C. / WEIL, R.R. 2004.

Elements of the Nature and Properties of Soils, 2nd ed., Pearson and Prentice Hall, New Jersey.

DURSUN, H./ DİZDAR, M.Y./ KIRIŞTIOĞLU, Ş./ ÖZCAN, İ./ HAMURKAR, Y. 2008.

Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatı ve İlgili Mevzuat, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

GABRIEL, A. 1940.

Oyoges Archéologiques Dans La Turquie Orientale, 1, Paris.

KERR, P.F. 1977.

Optical Mineralogy, McGraw-Hill Co. First Ed’n., New York.

KILICI, A. 1987.

“Hasankeyf Vakıf Eserleri”, V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri, Ankara: 159-187.

MEANS, R.E./ PARCHER, J.V. 1963.

Physical Properties of Soils, Charles E. Merrill Publishing Co., Columbus, Ohio, USA.

RILEM, 1980.

Research and Testing, Materials and Construction 13, Chapman and Hall, Paris. (Réunion Internationale des Laboratoires et Experts des Matériaux, systèmes de construction et ouvrages)

RAPP, G. 2002.

Archaeomineralogy, Springer-Verlag, Berlin.

SEVGİ, S./ MURAT, Ç./ YILMAZ, M. 2017.

“Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi’nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi”, Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX Bildirileri, İstanbul: 10- 37.

SHACKLEY, M.S. 2011.

X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology, DOI 10.1007/978-1-4419-6886-9-2, Springer Publication.

TSE / TÜRK STANDARTLARI ENSTİTÜSÜ, 2012.

Agregaların Geometrik Özellikleri İçin Deneyler, Bölüm 1: Tane Büyüklüğü Dağılımı Tayini - Eleme Metodu. (TS 3530 EN 933-1/ Nisan 1999 / Şubat 2007 / 12.04.2012). Ankara.

WENTWORTH, C.K. 1922.

A Scale of Grade and Class Terms for Clastic Sediments, Journal of Geology, Vol. 30, p. 377-392.

ULUÇAM, A. 2017.

“Hasankeyf’teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu”, XX. Uluslararası Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Sakarya: 14-36.

YILMAZ, M./ ESKİCİ, B./ ELİÜŞÜK, M./ AKGÖNÜL, M./ ŞENER, Y.S. 2019.

“Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları”, MASROP E-Dergi, 13 (1): 30-51.

